Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

В. Ф. Кучерук,
Н. П. Кучерук,
О. М. Олексюк

Оркестровий клас

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Редакційно-видавничий відділ
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
Луцьк − 2010

УДК 785.1(075)+784(075)
ББК 85.951.9я73+85.94я73
К 95

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1/11-8682 від 20.10.2009 р.)

Рецензенти:

Давидов М. А. – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри народних інструментів Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського;

Щолокова О. П. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фортепіанного виконавства і художньої культури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Бобрицька В. І. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і історії педагогіки Київського міського педагогічного університету імені Б. Д. Грінченка

Кучерук В. Ф., Кучерук Н. П., Олексюк О. М.

К 95 **Оркестровий клас :** навч. посіб. для вищих навч. закл. / Володимир Феофілович Кучерук, Надія Петрівна Кучерук, Ольга Миколаївна Олексюк. − Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. − 240 с.

ISMN M-707501-11-5

Основою навчального посібника “Оркестровий клас” є оркестрові твори, інструментовані авторами навчальної книги. Це – інструментальні твори для оркестру українських народних інструментів та вокальні твори в супроводі оркестру. Запропоновані оркестрові партитури різноманітні за стилем, структурою, фактурою, складністю вивчення та виконання.

Навчальний посібник рекомендований для студентів вищих навчальних закладів мистецької освіти в Україні.

УДК 785.1(075)+784(075)
ББК 85.951.9я73+85.94я73

ISMN M-707501-11-5

© Кучерук В. Ф., Кучерук Н. П., Олексюк О. М., 2010
© Гончарова В. О. (обкладинка), 2010
© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010

ПЕРЕДМОВА

Оркестрове виконавство України є невід'ємною складовою частиною національної музичної культури. Воно постійно розвивається: удосконалюються технічні й художньо-виражальні можливості музичних інструментів, розширюється інструментарій оркестрових колективів, невпинно зростає професіоналізм оркестрового виконавства. Історично так склалося, що саме народно-інструментальне виконавство яскраво відображає національну музичну самобутність, ґрунтуючись на етнічних традиціях певного регіону.

Оркестр – (від грец. *orchestra*) це колектив музикантів-інструменталістів, об'єднаних для спільного виконання різних за характером музичних творів [12, 186]. Зміни в складі традиційного оркестру та поява нових за складом оркестрів зумовлені еволюцією музичного мистецтва й розширенням інструментарію, розвитком оркестрового виконавства, змінами музичного мислення композиторів, прагненням розширити палітру виражальних засобів.

Оркестрове мистецтво має довгий шлях в історії свого розвитку – від вистукування на примітивних ударно-шумових інструментах первісного суспільства до гри на сучасних музичних інструментах. Ще в глибинах зародження й становлення нашої цивілізації виникли та існували невеликі об'єднання виконавців на примітивних ударно-шумових і свисткових інструментах, які виконували нескладні ритмічні мелодії. У процесі еволюції людства музичні інструменти вдосконалювалися, видозмінювалися, унаслідок чого ми маємо великий тембрально-технічний арсенал.

У XX ст. набули популярності оркестри народних інструментів, у репертуарі яких переважали обробки народних пісень і танців, твори композиторів-класиків. Кожен народ, представляючи свою культуру й мистецтво, мав національний оркестр народних інструментів із відповідним інструментарієм і традиціями. Проте, незважаючи на наявність суто національних інструментів ще в 50-х роках минулого століття (понад п'ятдесят найменувань), перший професійний оркестр українських народних інструментів був створений лише в 1969 р., (керівник Я. Орлов). Головна причина такого пізнього створення оркестру українських народних інструментів, як зазначає нинішній керівник цього музичного колективу Віктор Гуцал, була не мистецька, а ідеологічна. Адже вже наприкінці 50-х років кожна союзна республіка мала свій національний оркестр народних інструментів, крім України. На заваді створення колективу стояла русифікація. Українцям пропонували вчитися грати на домрі, балалайці, баяні й створювати на їхній основі оркестри.

Основою оркестру українських народних інструментів є струнно-смичкова та струнно-щипкова групи, які доповнені цимбалами, духовими інструментами (сопілки, флейти, кларнети, сурми), народними ударно-шумовими й інструментами симфонічного оркестру. Для внесення в музичний твір особливого тембрального колориту або звукових ефектів використовують низку епізодичних інструментів: ліри, волинки, дримби та ін. Виготовлення й удосконалення технічних можливостей цих інструментів, використання специфічних прийомів та способів гри – усе це створює умови для їх використання не лише як епізодичних оркестрових інструментів, але й сольних. Такий інструментальний склад оркестру має великі художньо-виражальні й технічні можливості, широкий музичний діапазон і динамічну шкалу.

Створення оркестрів українських народних інструментів сприяло не лише величезному прогресу національних інструментів, а й активізації творчої діяльності сучасних композиторів. Виникли чудові оркестрові твори, написані В. Кирейком, А. Гайденком, М. Стецюном, В. Зубицьким, Л. Дичко, В. Рунчаком та ін. Для оркестру писали такі корифеї, як Левко Ревуцький і Микола Дремлюга.

Основою навчальної книги є новостворені оркестрові партитури, для написання яких автори використовували різні джерела, а саме: одноголосні мелодії (Я. Степовий "Вишеньки", О. Зозуля "Сопілочка", М. Кропивницький "Удовицю я любив", а також "Лаврівська полька"), пісню в супроводі фортепіано (К. Стеценко "Ой чого ти дубе"), п'єсу для ансамблю народних інструментів (В. Попадюк "Українські жартівливі наспіви"), п'єси для баяна (В. Зеленецький "Осіння хора" й М. Корецький "Українська полька"), інструментальний твір для бандури в супроводі фортепіано (К. М'ясков "Байда").

Оркестрові партитури написані для оркестру українських народних інструментів, до складу якого входять група струнно-смичкових інструментів, кобзова група, бандури, цимбали, сопілка та ін. У кінці посібника дається коротка характеристика цих музичних інструментів. Запропоновані твори пройшли апробацію в оркестрі народних інструментів Волинського національного університету імені Лесі Українки й можуть бути рекомендовані як для навчального процесу, так і для концертного виконання.

Курс “Оркестровий клас” як один із головних складників у висококваліфікованій підготовці студентів вищих навчальних закладів культури й мистецтв передбачає володіння певним обсягом знань циклу музично-теоретичних дисциплін (основ теорії музики, сольфеджіо, гармонії, поліфонії, аналізу музичних творів, історії музичної культури), спеціальних дисциплін (інструментування, інструментознавство, оркестрові інструменти, основи диригування). Гра в оркестровому колективі розвиває у виконавців музичний слух і пам’ять, навички ансамблевої гри та сценічної витримки, читання нот з аркуша тощо.

Як зазначає М. Давидов: “Специфічна роздвоєність функції оркестру народних інструментів в умовах навчального закладу полягає в тому, що, вирішуючи головне завдання – зразкового колективного виконавства, – він разом з цим є базою диригентської практики. Крім того, тут проходять апробацію творчі праці студентів, що сприяє закріпленню знань та навиків по курсу інструментовки” [5, 47].

Отже, *мета* цього видання – сприяння ефективності засвоєння виконавських навичок і вмінь учасників оркестру й майбутніх керівників творчих колективів, розвиток особистості студента загалом та виховання естетичних смаків зокрема. Крім цього, видання допоможе вирішити проблему, яка є актуальною й сьогодні, – забезпечення оркестрів народних інструментів концертним репертуаром.

Навчальний посібник сприятиме вирішенню однієї з проблем навчально-методичного процесу у ВНЗ, а саме забезпечення відповідним навчальним матеріалом, зокрема нотною літературою під час вивчення курсу оркестрового класу, основ диригування, інструментознавства, а також у підвищенні кваліфікації викладачів оркестрового класу всіх ланок мистецької освіти України.

ОРКЕСТРОВІ ПАРТИТУРИ

Вишеньки

Я. Степовий, Леся Українка,
орк. В. Кучерука

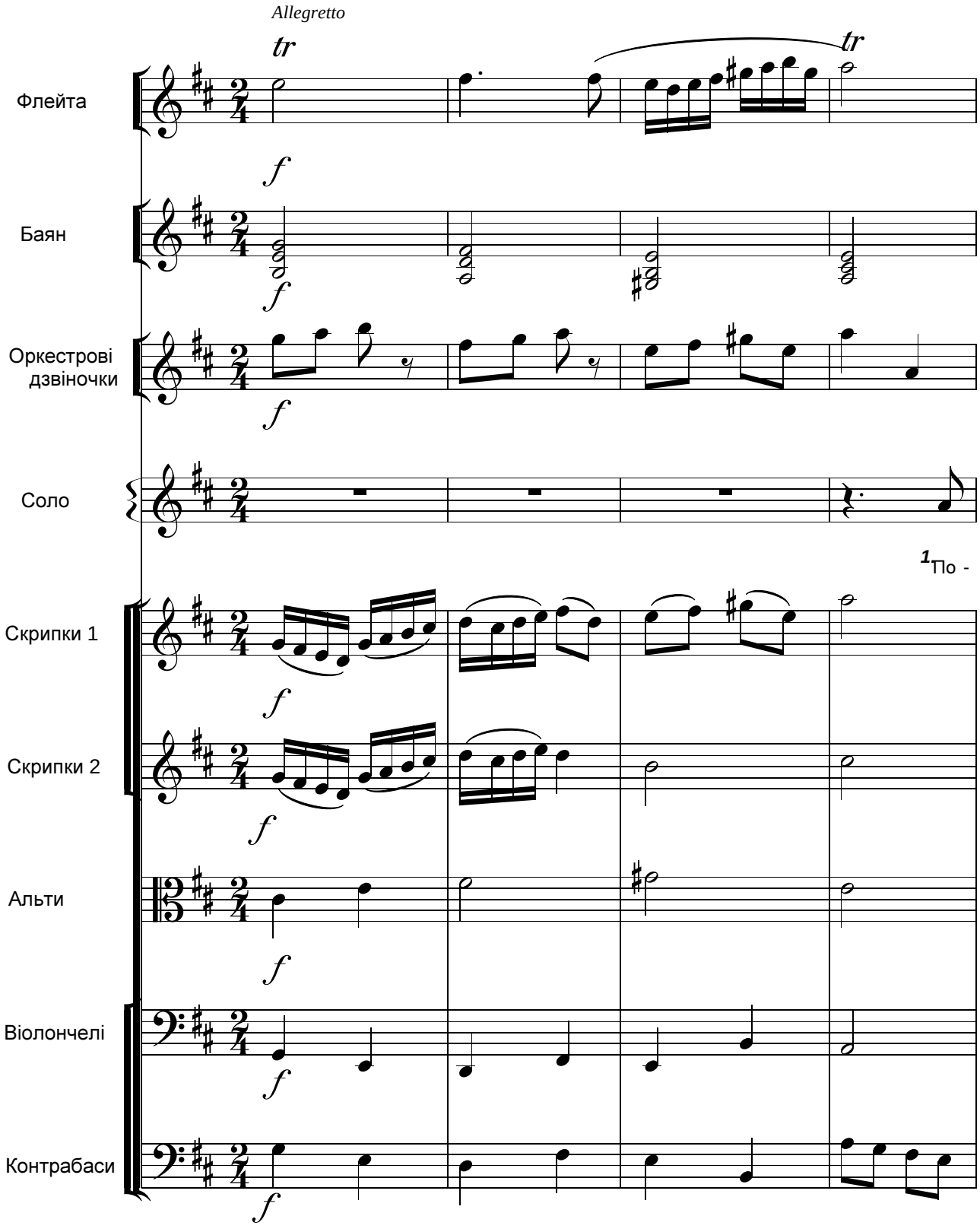

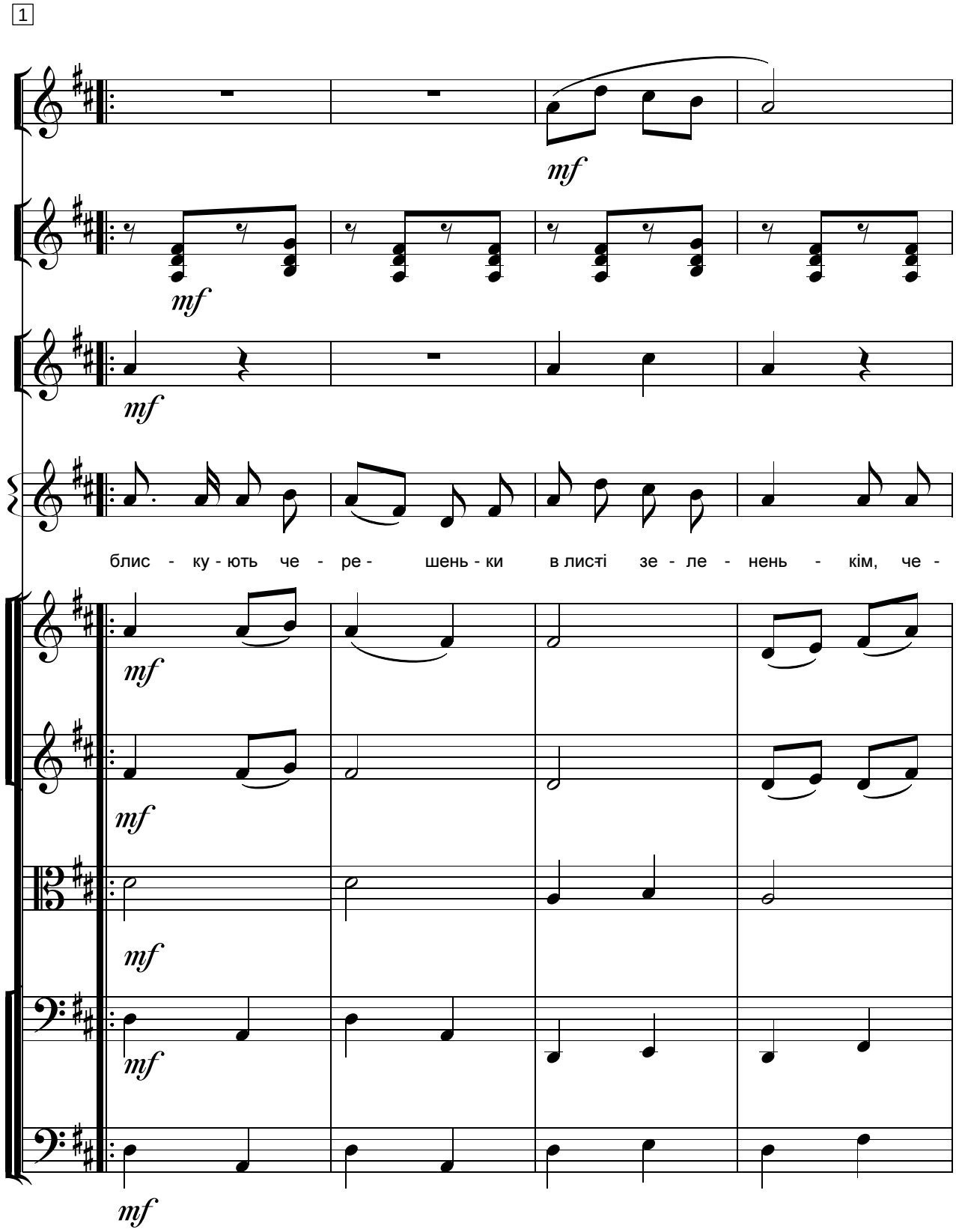
1
mf
mf
mf
блис - ку - ють че - ре - шень - ки в листі зе - ле - нень - кім, че -
mf
mf
mf
mf
mf

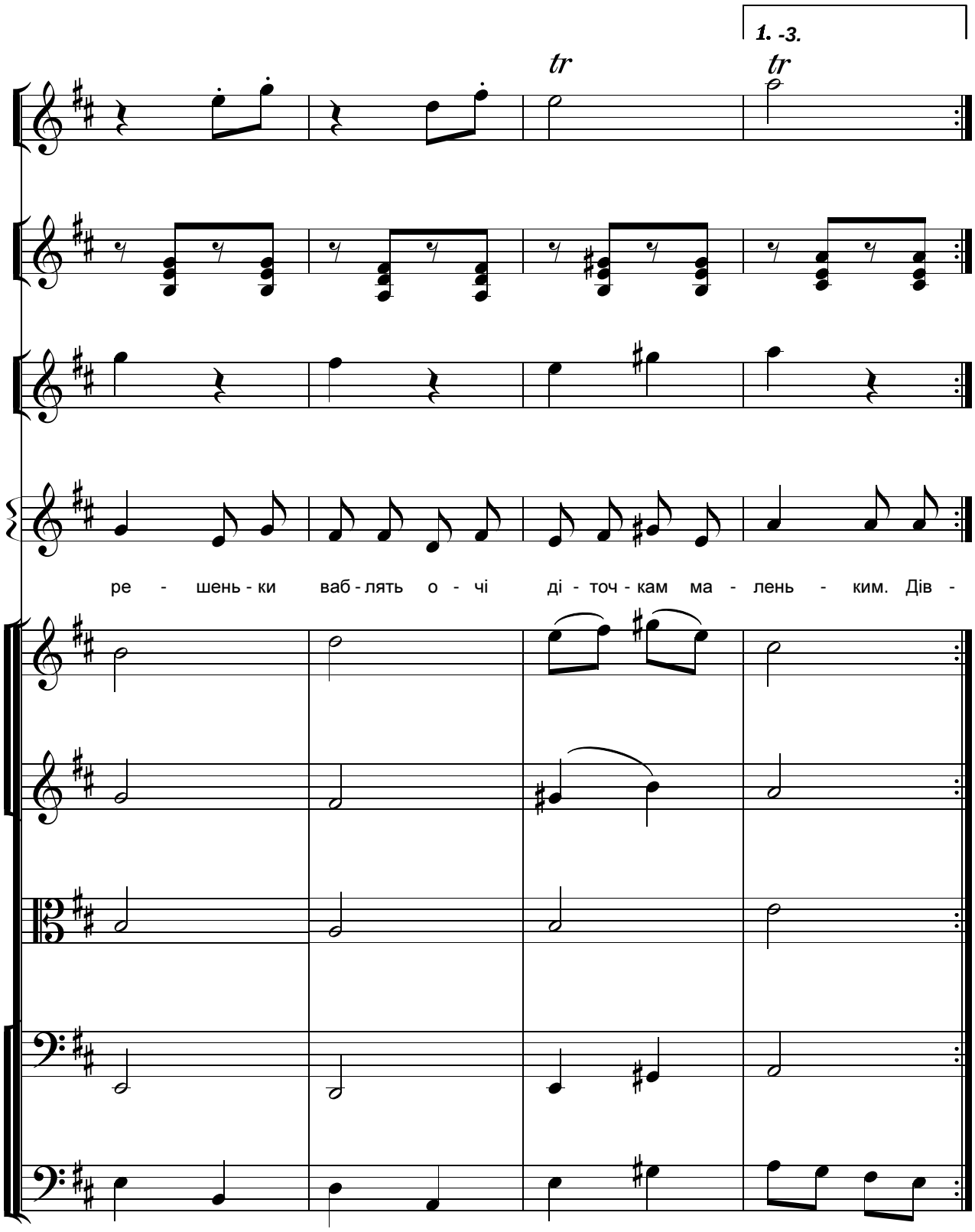
1. -3.
tr
tr
ре - шень - ки ваб - лять о - чі ді - точ - кам ма - лень - ким. Дів -

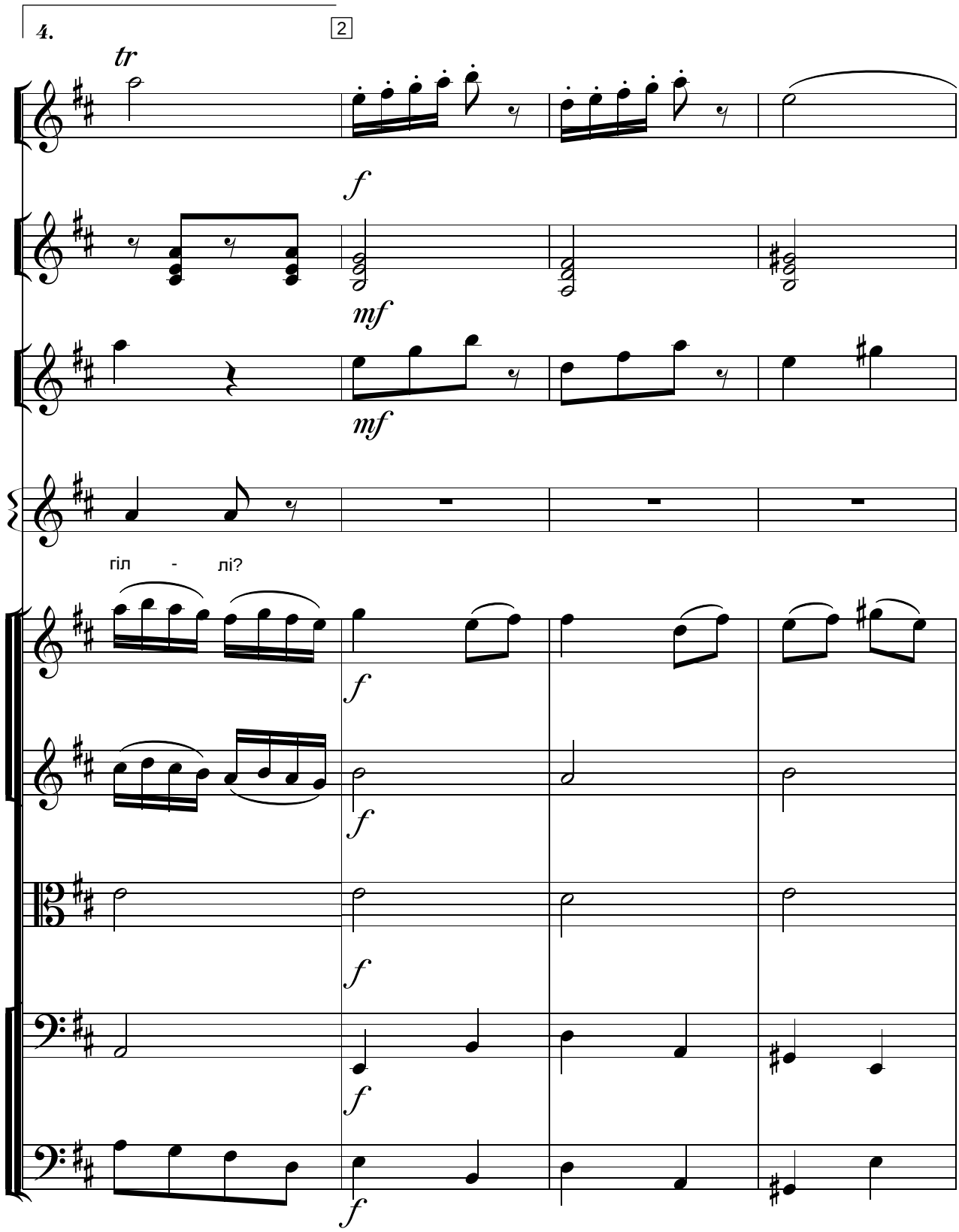
4.
2
tr
f
mf
mf
гіл - лі?
f
f
f
f
f

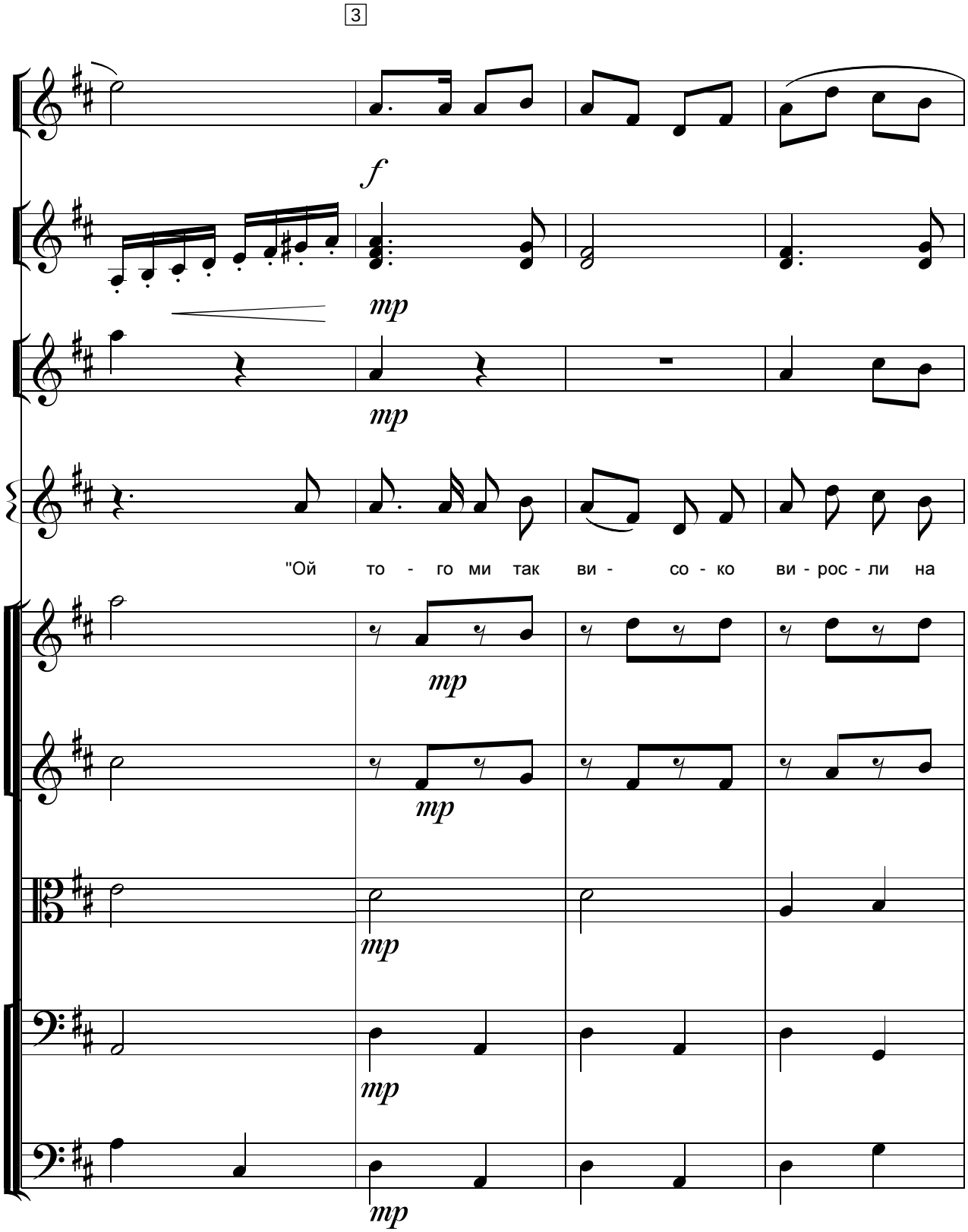
3
f
mp
mp
"Ой то - го ми так ви - со - ко ви - рос - ли на
mp
mp
mp
mp

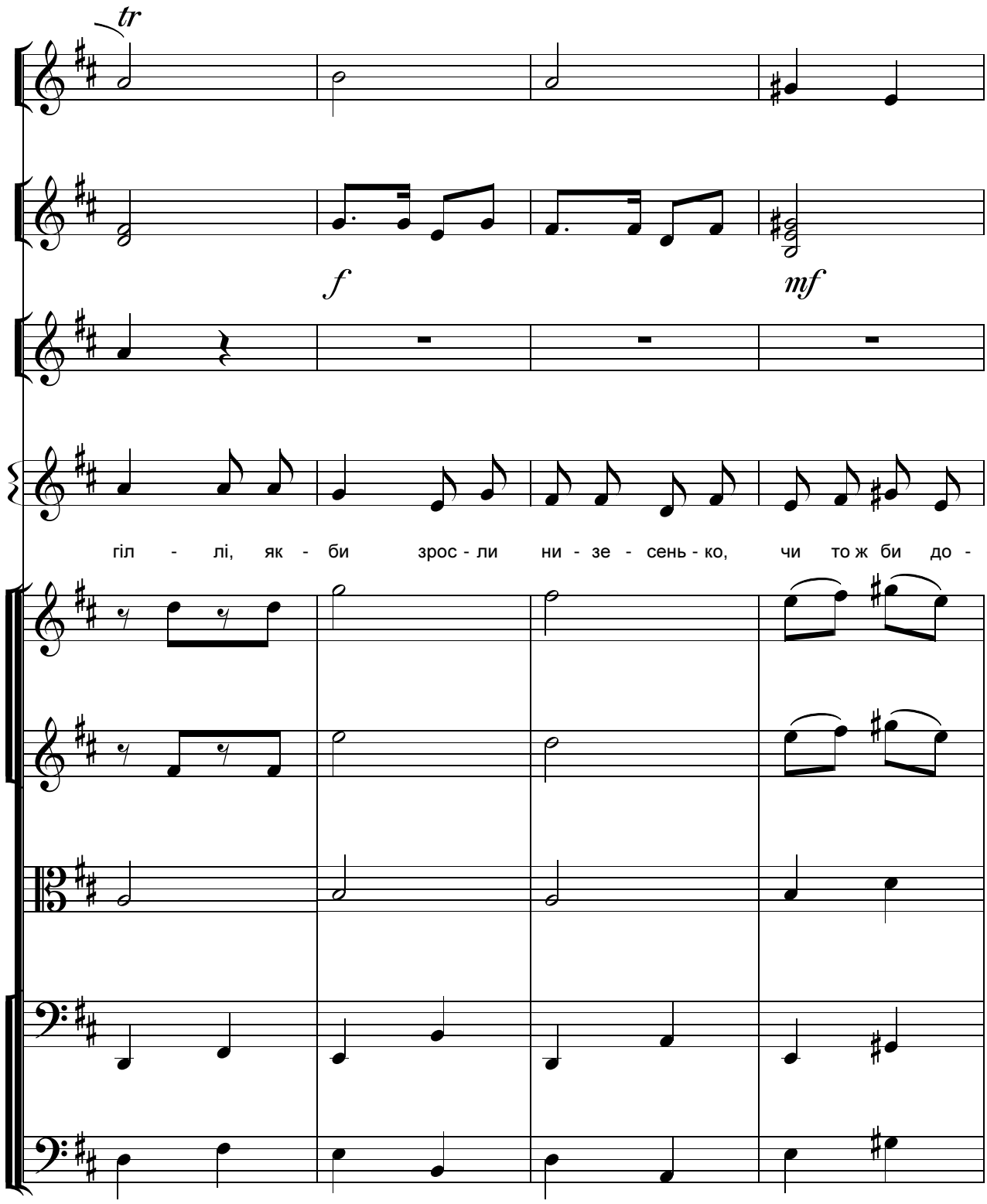
tr
f
mf
гіл - лі, як - би зрос - ли ни - зе - сень - ко, чи то ж би до -

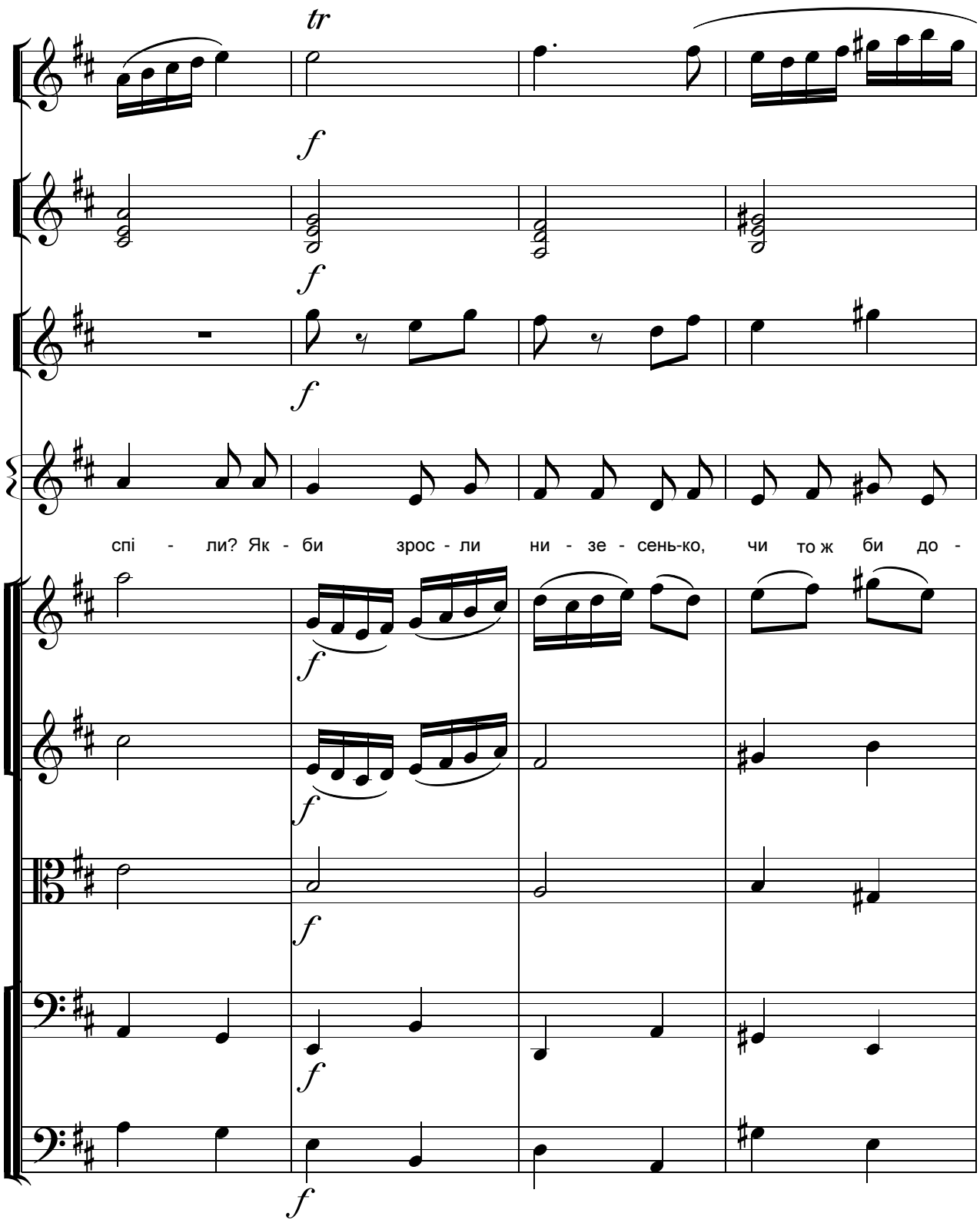
tr
f
f
f
спі - ли? Як - би зрос - ли ни - зе - сень-ко, чи то ж би до -
f
f
f
f
f

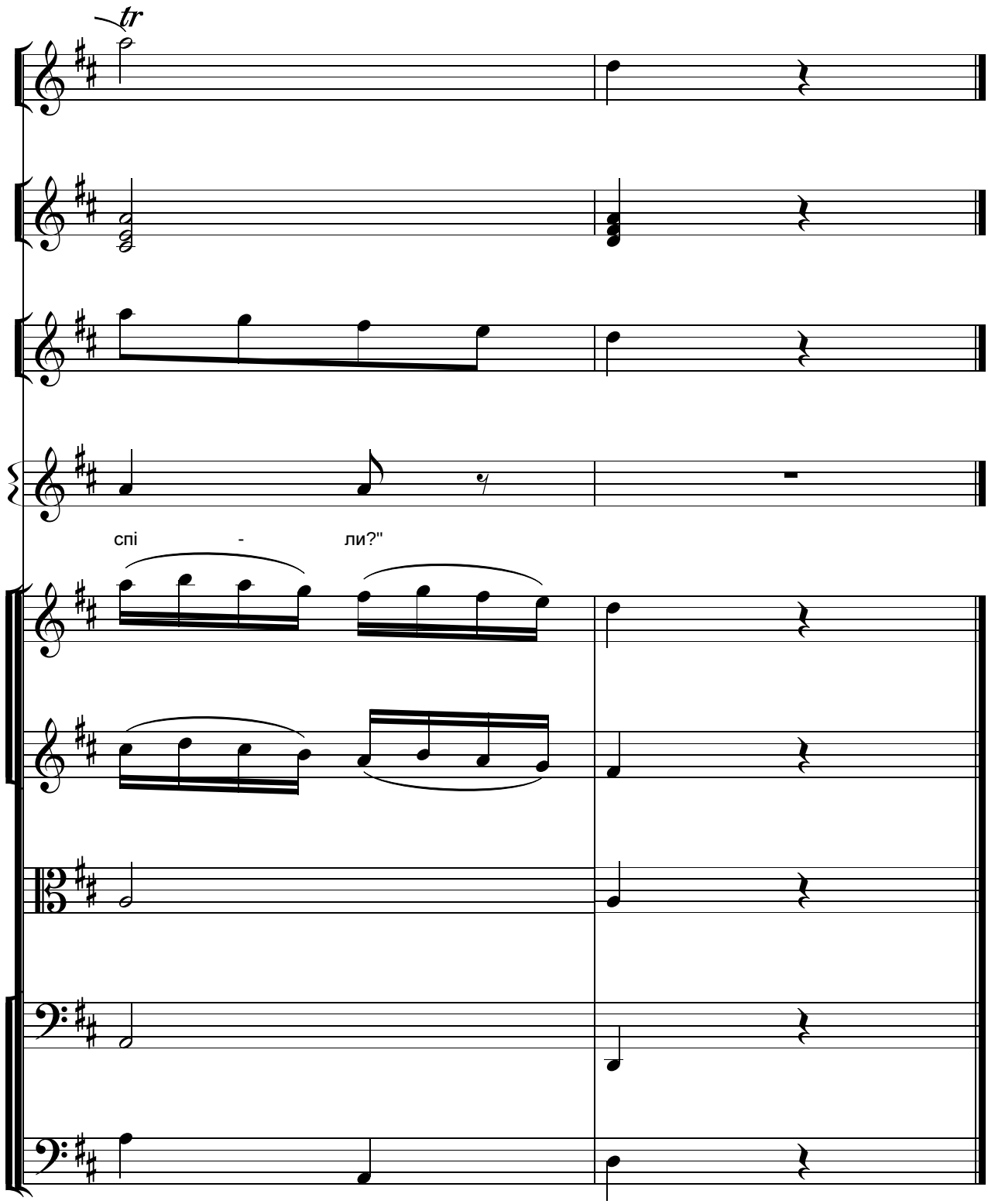
tr
спі - ли?"

Сопілочка

Муз. О. Зозулі,
сл. К. Перелісної
орк. В. Кучерука

Весело

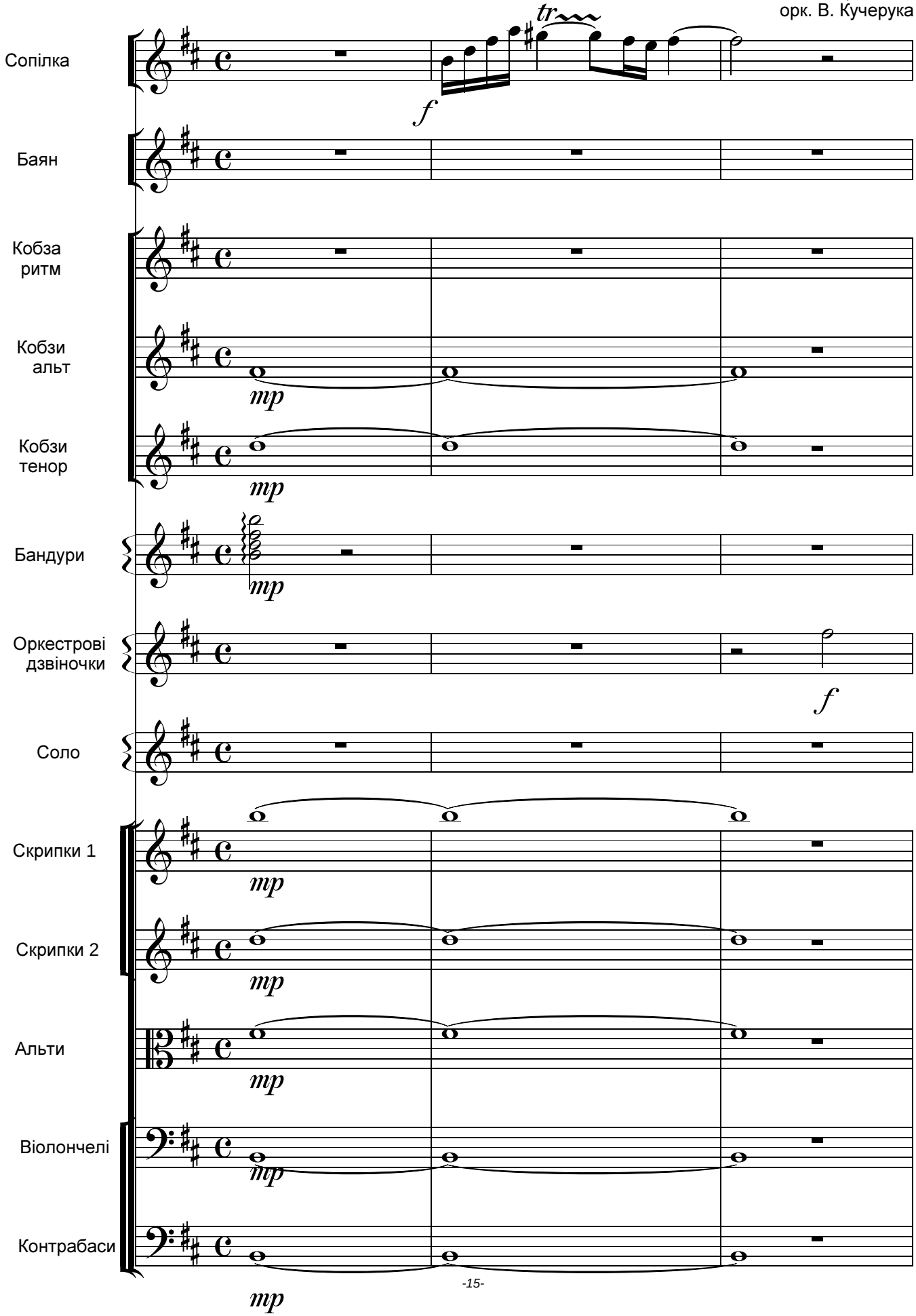

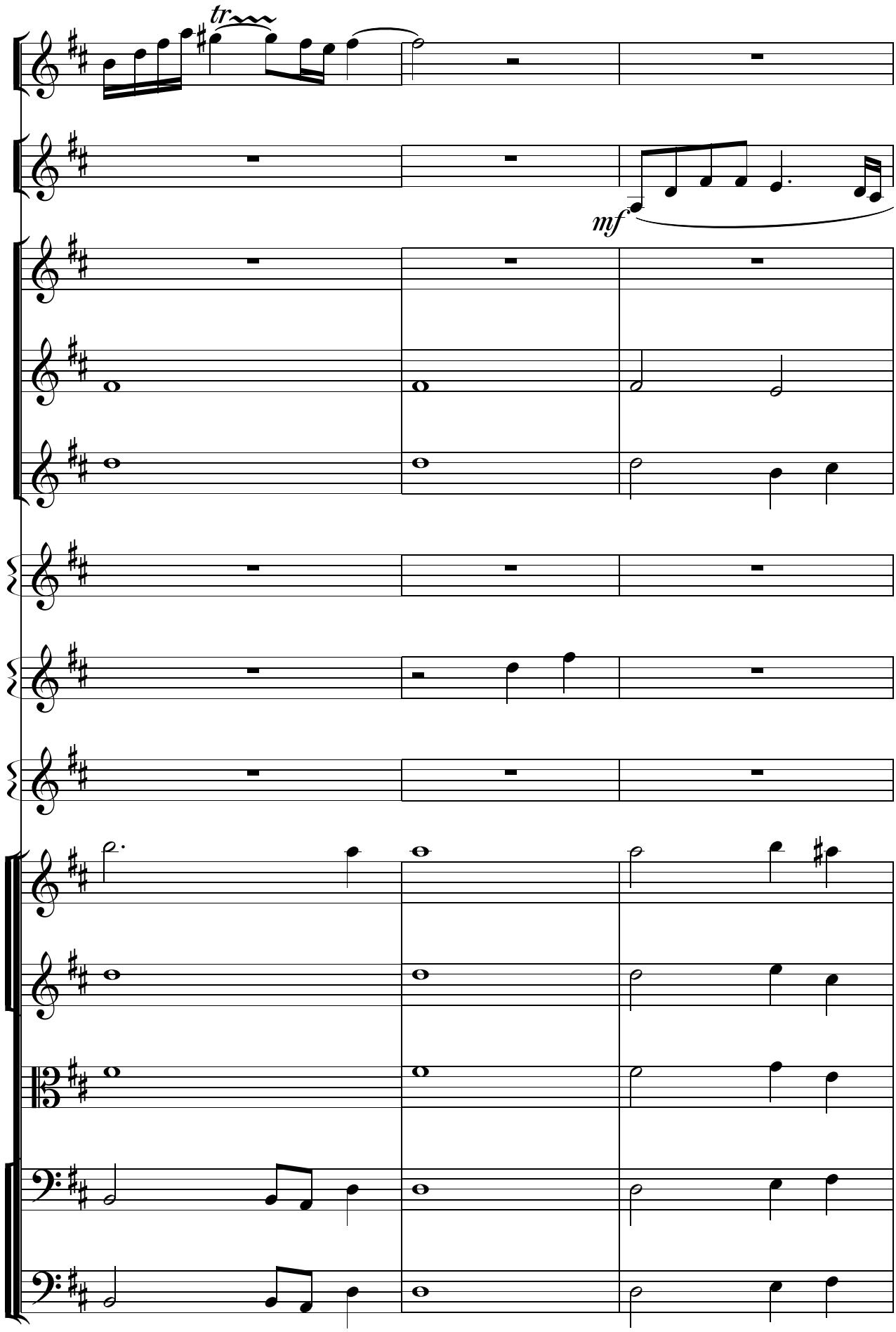
tr
mf

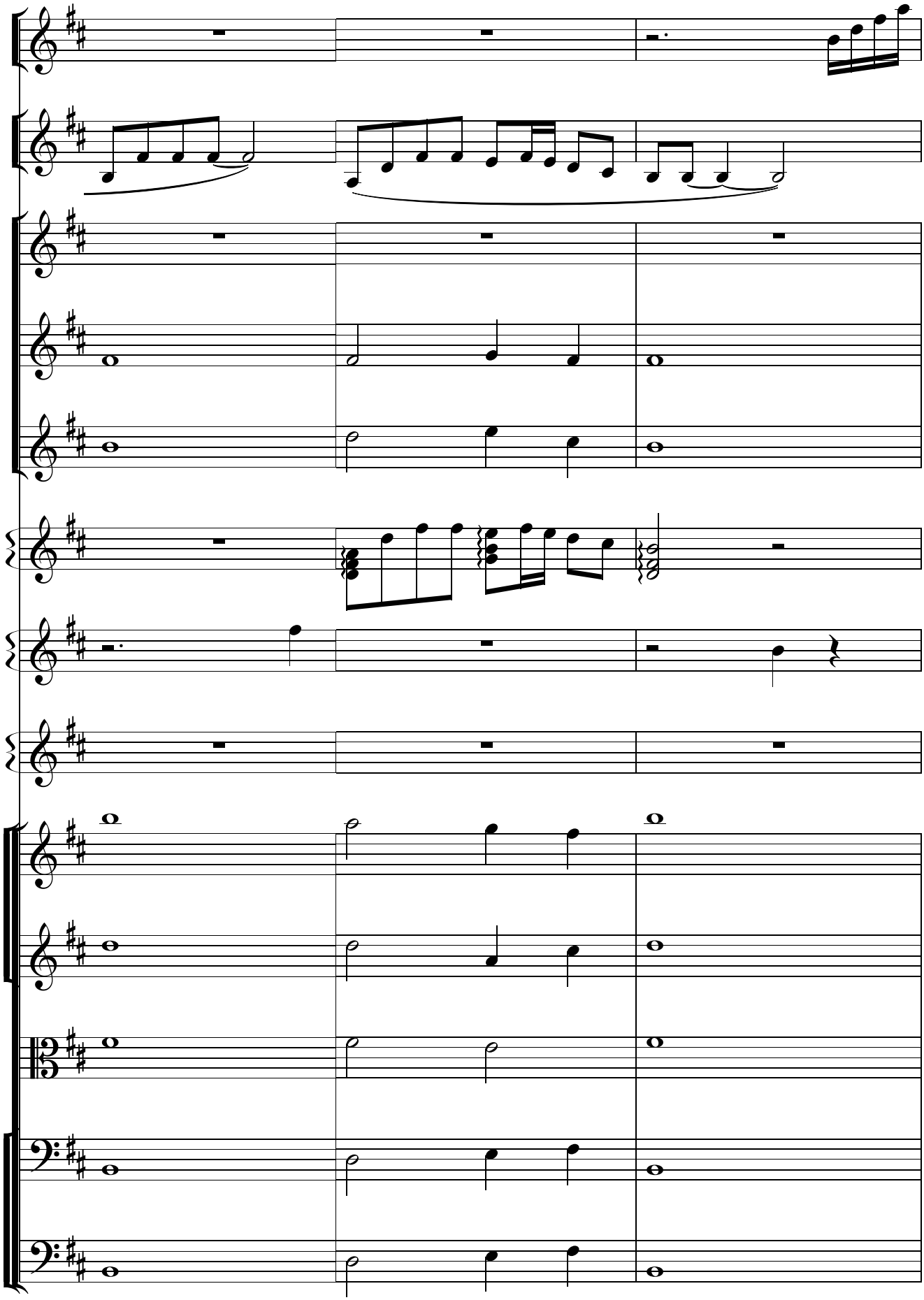

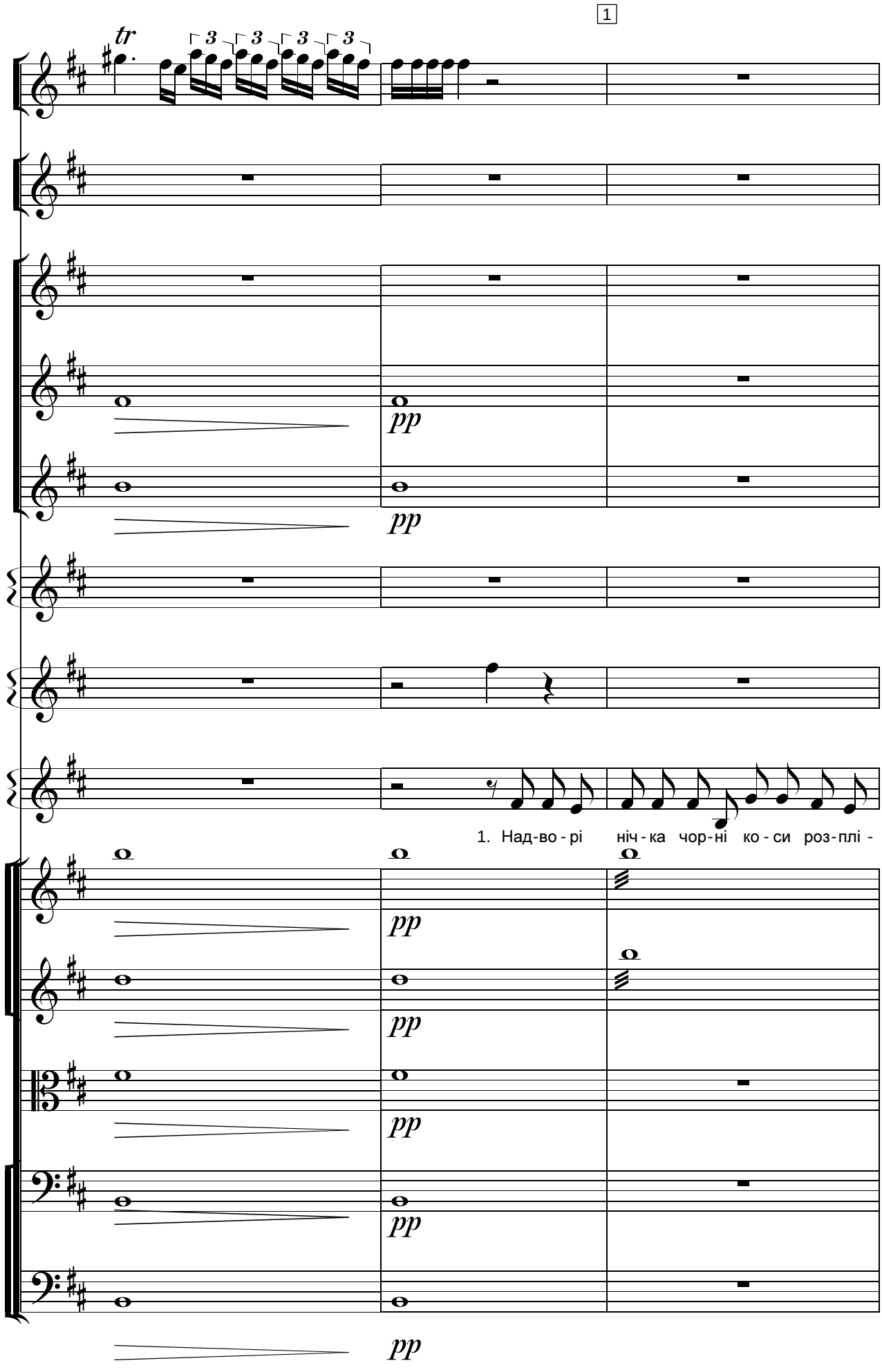
1
tr
3 3 3 3
pp
pp
1. Над-во - рі ніч - ка чор - ні ко - си роз - плі -
pp
pp
pp
pp
pp

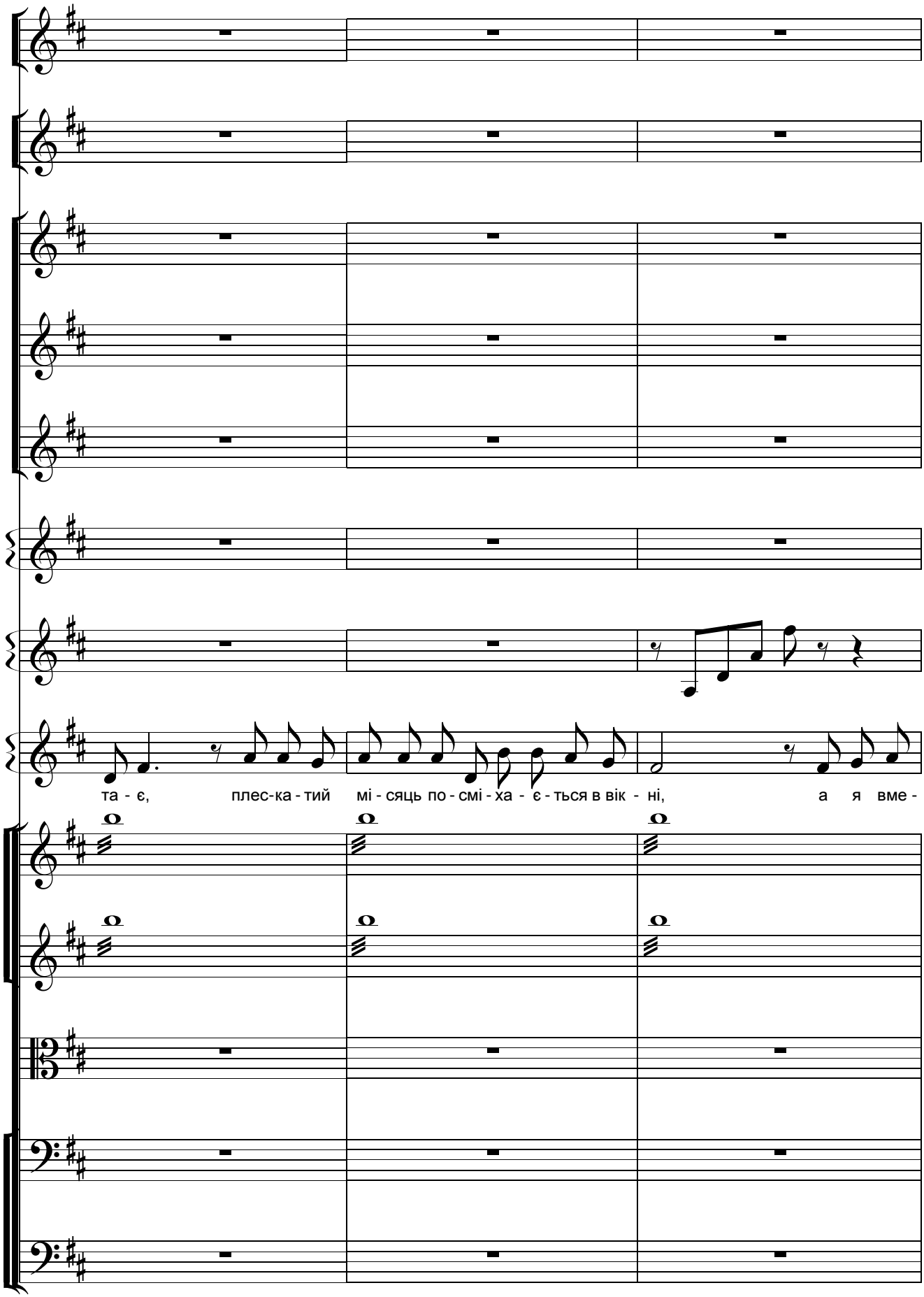
та - є, плес-ка - тий мі - сяць по - смі - ха - є - ться в вік - ні, а я вме -

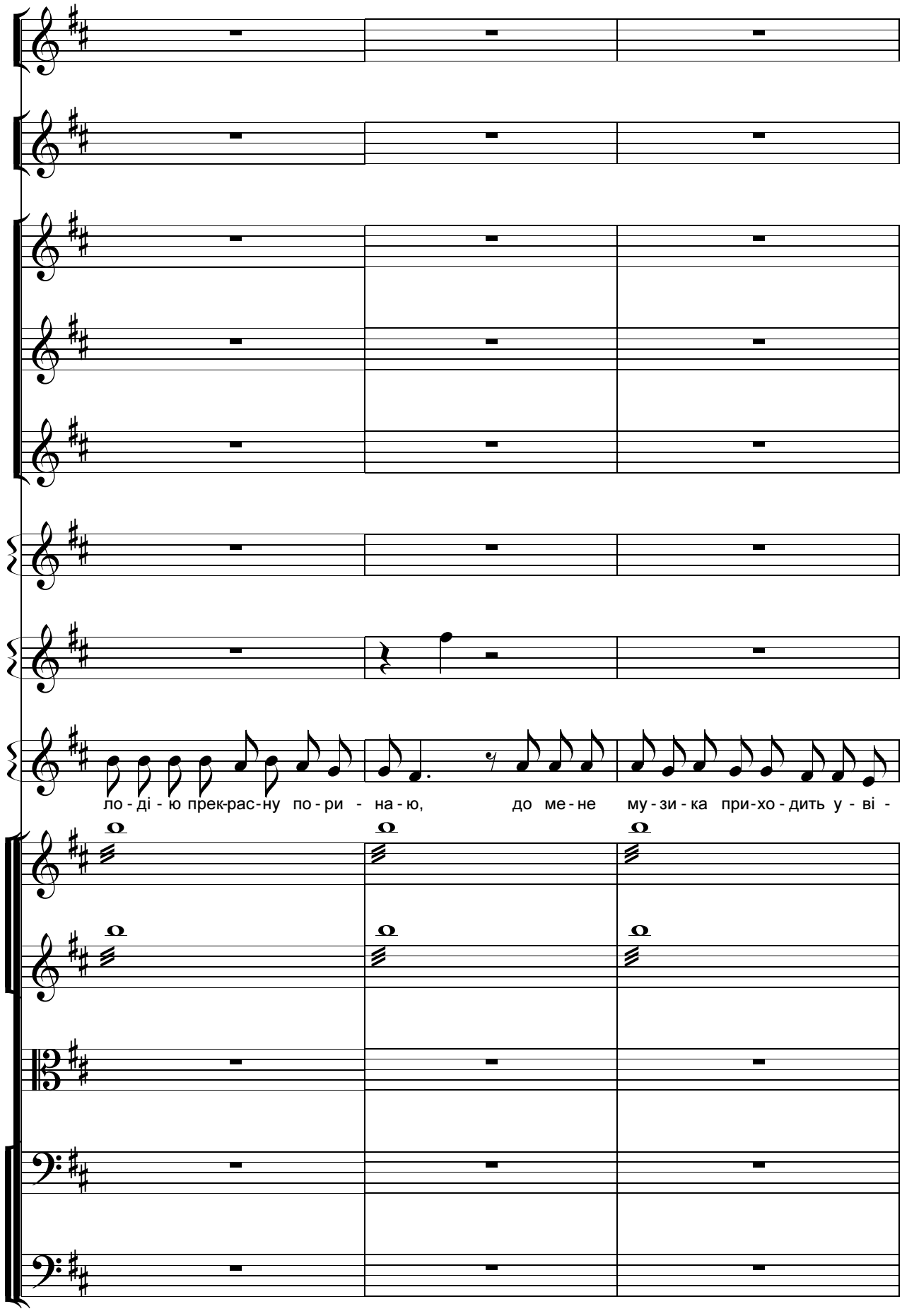
ло - ді - ю прек-рас-ну по - ри - на - ю, до ме - не му - зи - ка при-хо - дить у - ві -

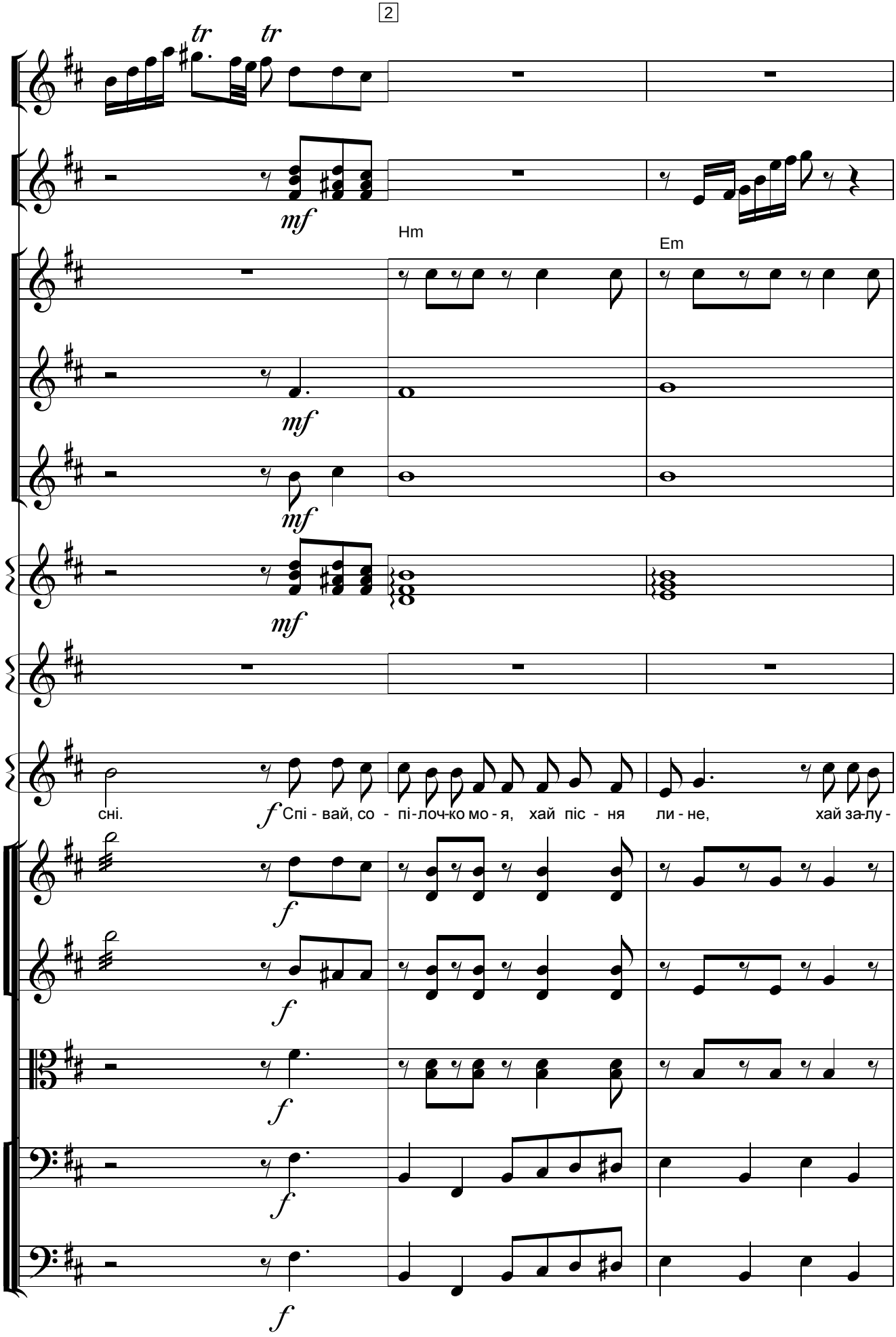
2
tr
tr
mf
Hm
Em
mf
mf
mf
сні.
f Спі - вай, со - пі-лоч-ко мо - я, хай піс - ня ли - не, хай за-лу -
f
f
f
f
f

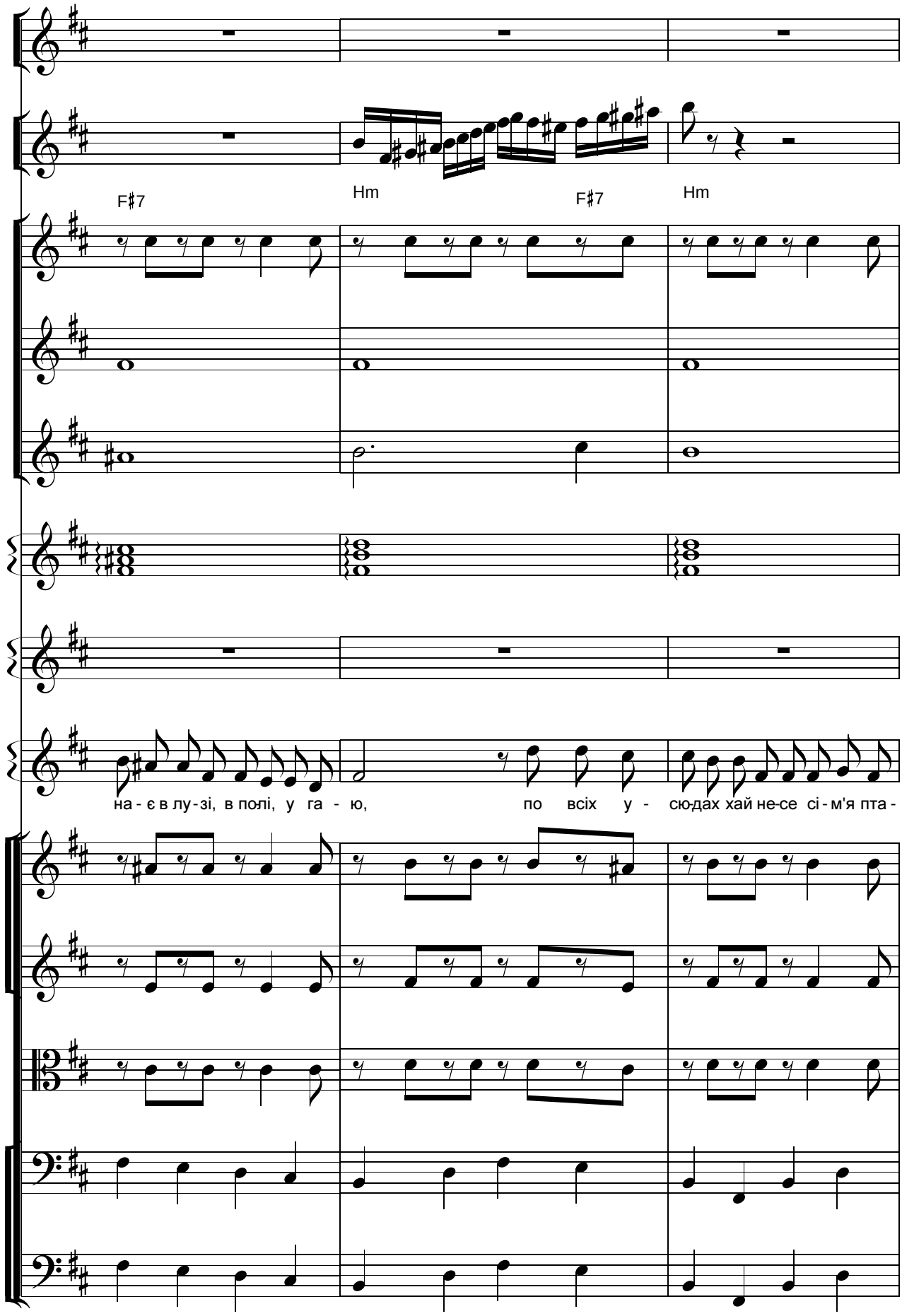
F♯7
Hm
F♯7
Hm
на - є в лу - зі, в полі, у га - ю,
по всіх у - сюдах хай не-се сі - м'я пта -

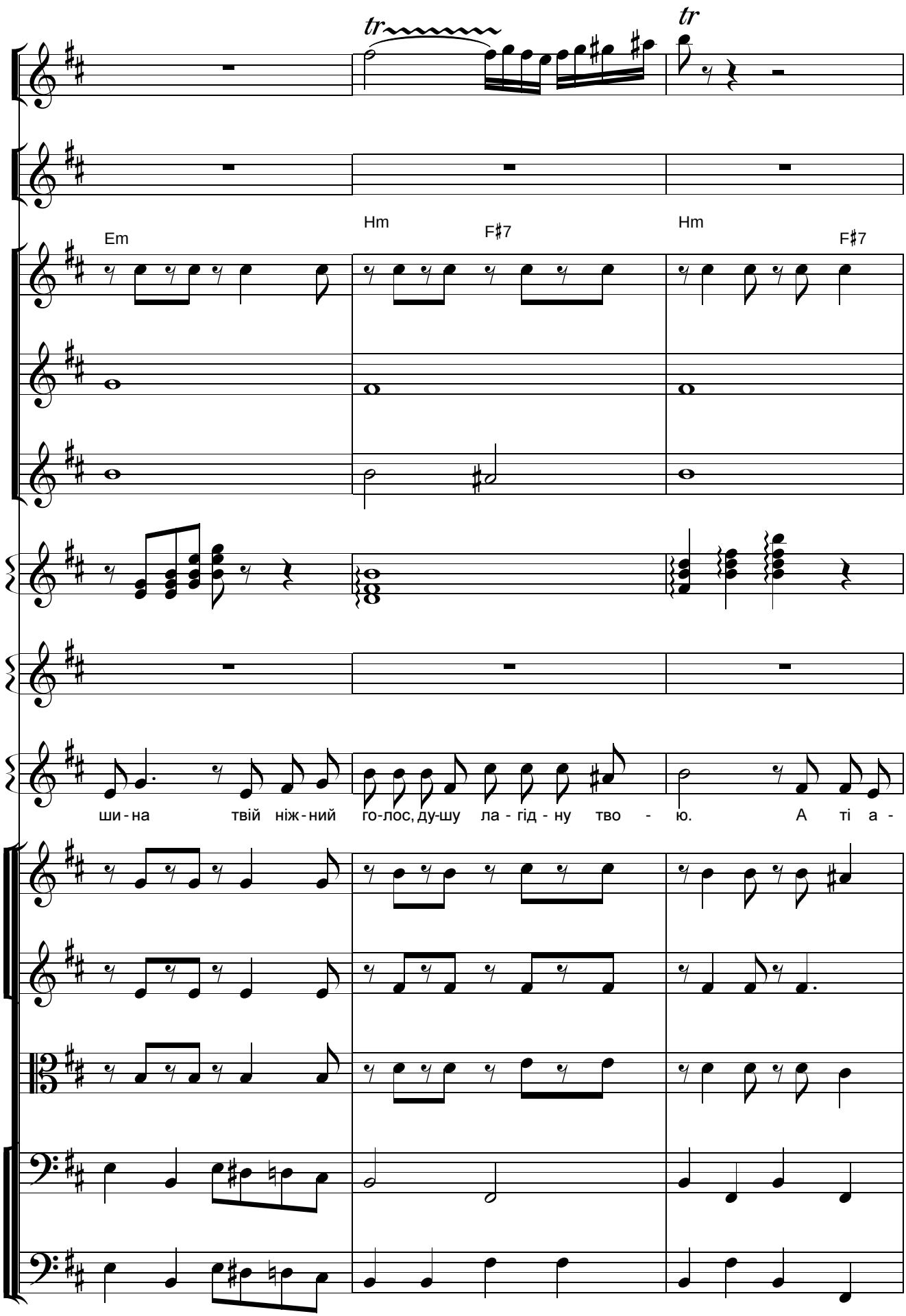
tr
tr
Em
Hm
F♯7
Hm
F♯7
ши - на твій ніж - ний го-лос, ду-шу ла - гід - ну тво - ю. А ті а -

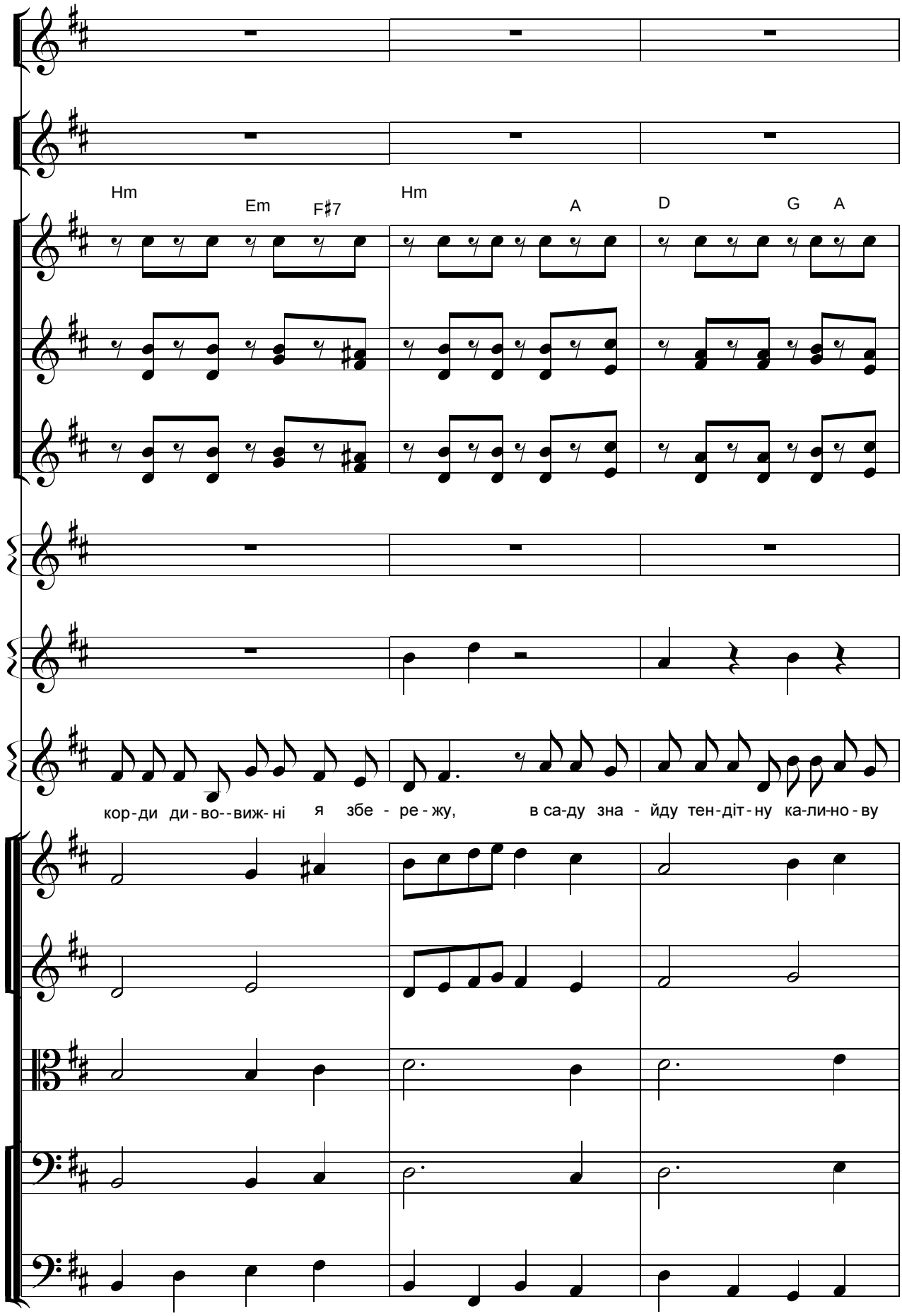
Hm
Em
F♯7
Hm
A
D
G
A
кор-ди ди-во--виж-ні я збе - ре-жу, в са-ду зна - йду тен-діт-ну ка-ли-но-ву

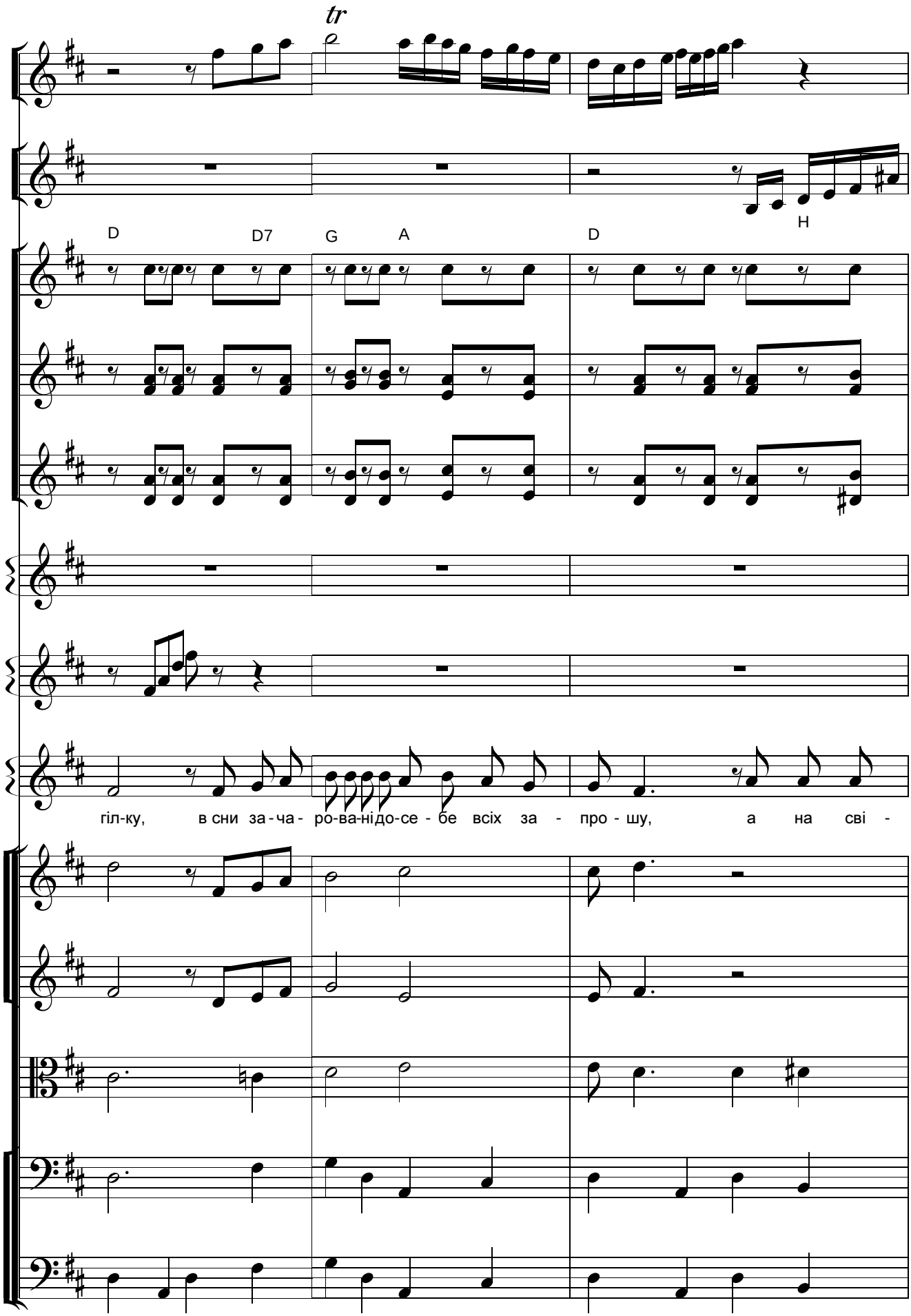
tr
D
D7
G
A
D
H
гіл-ку, в сни за-ча- ро-ва-ні до-се- бе всіх за- про- шу, а на сві-

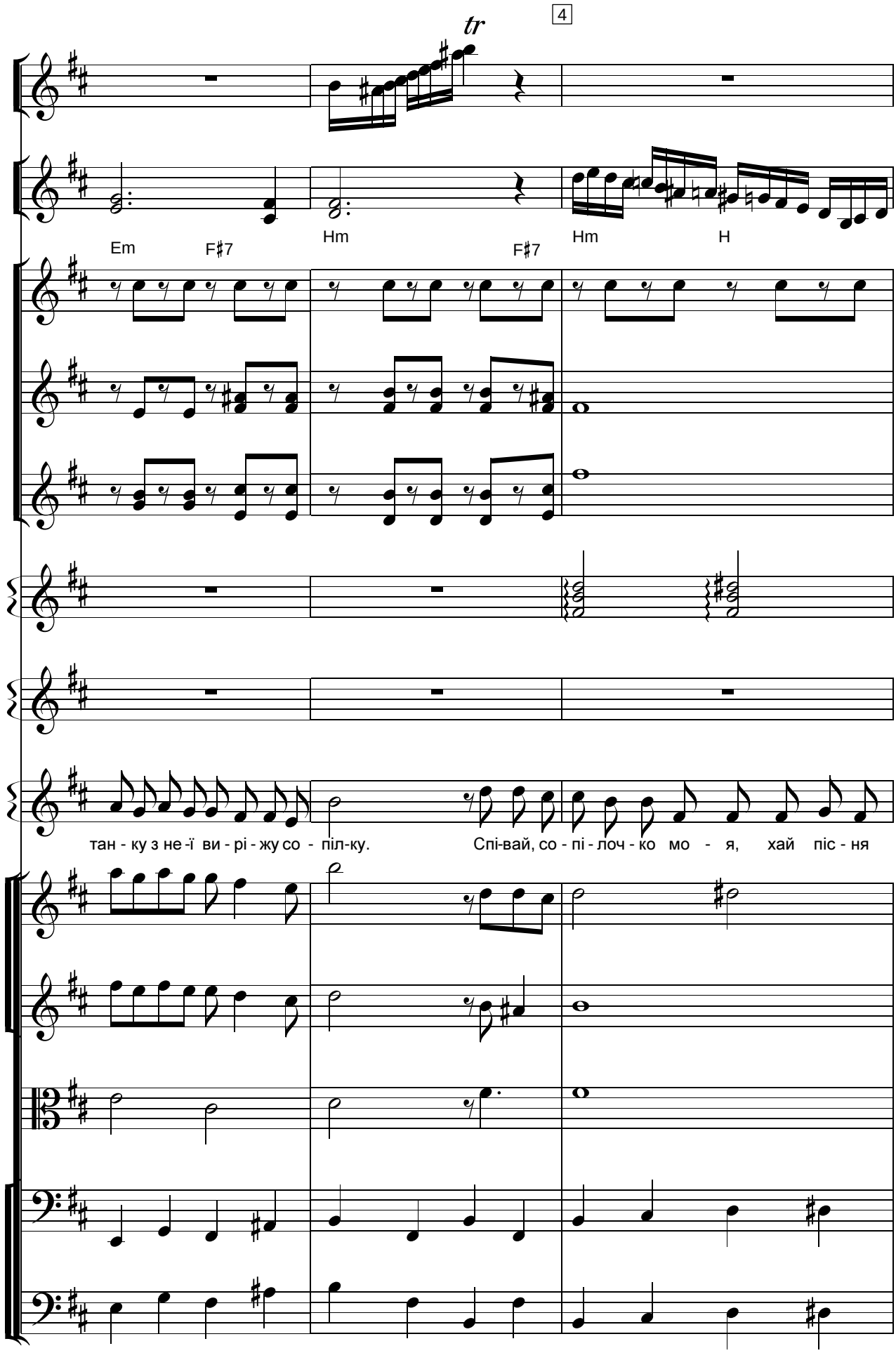
4
tr
Em
F♯7
Hm
F♯7
Hm
H
тан - ку з не-ї ви - рі - жу со - піл-ку.
Спі-вай, со - пі - лоч - ко мо - я, хай піс - ня

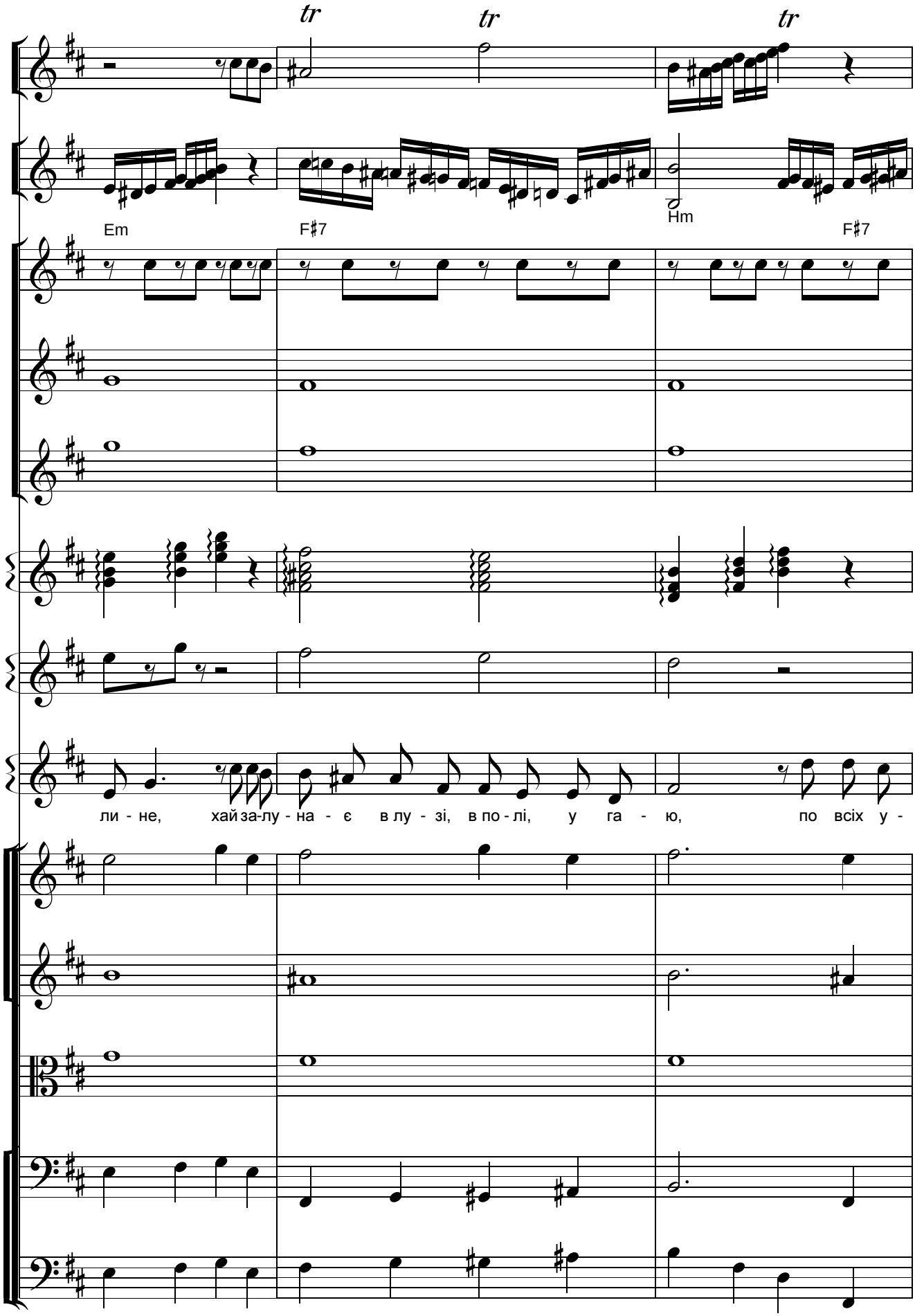
tr
tr
tr
Em
F♯7
Hm
F♯7
ли - не, хай за-лу - на - є в лу - зі, в по - лі, у га - ю, по всіх у -

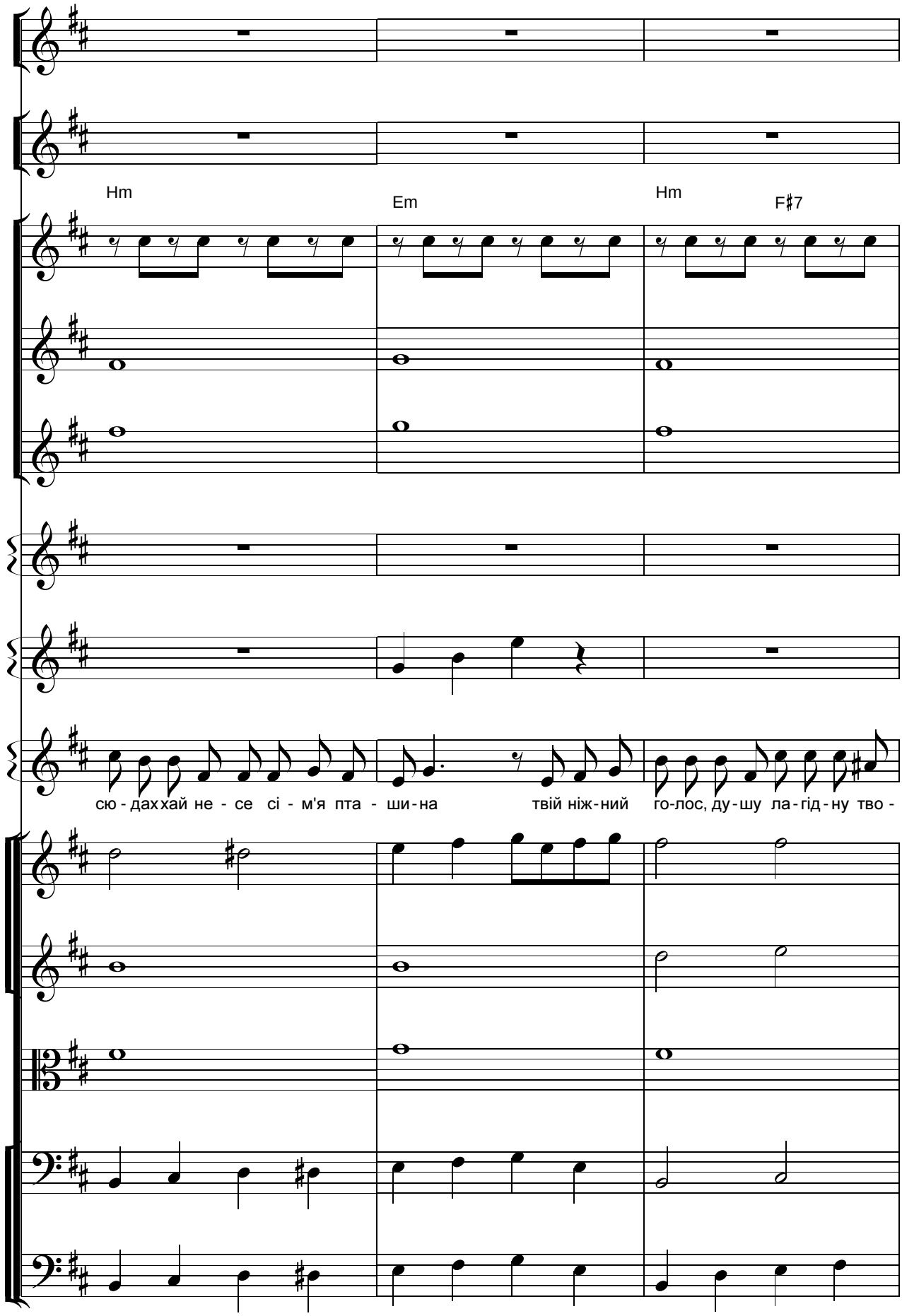
Hm
Em
Hm
F♯7
сю - дах хай не - се сі - м'я пта - ши - на
твій ніж - ний го - лос, ду - шу ла - гід - ну тво -

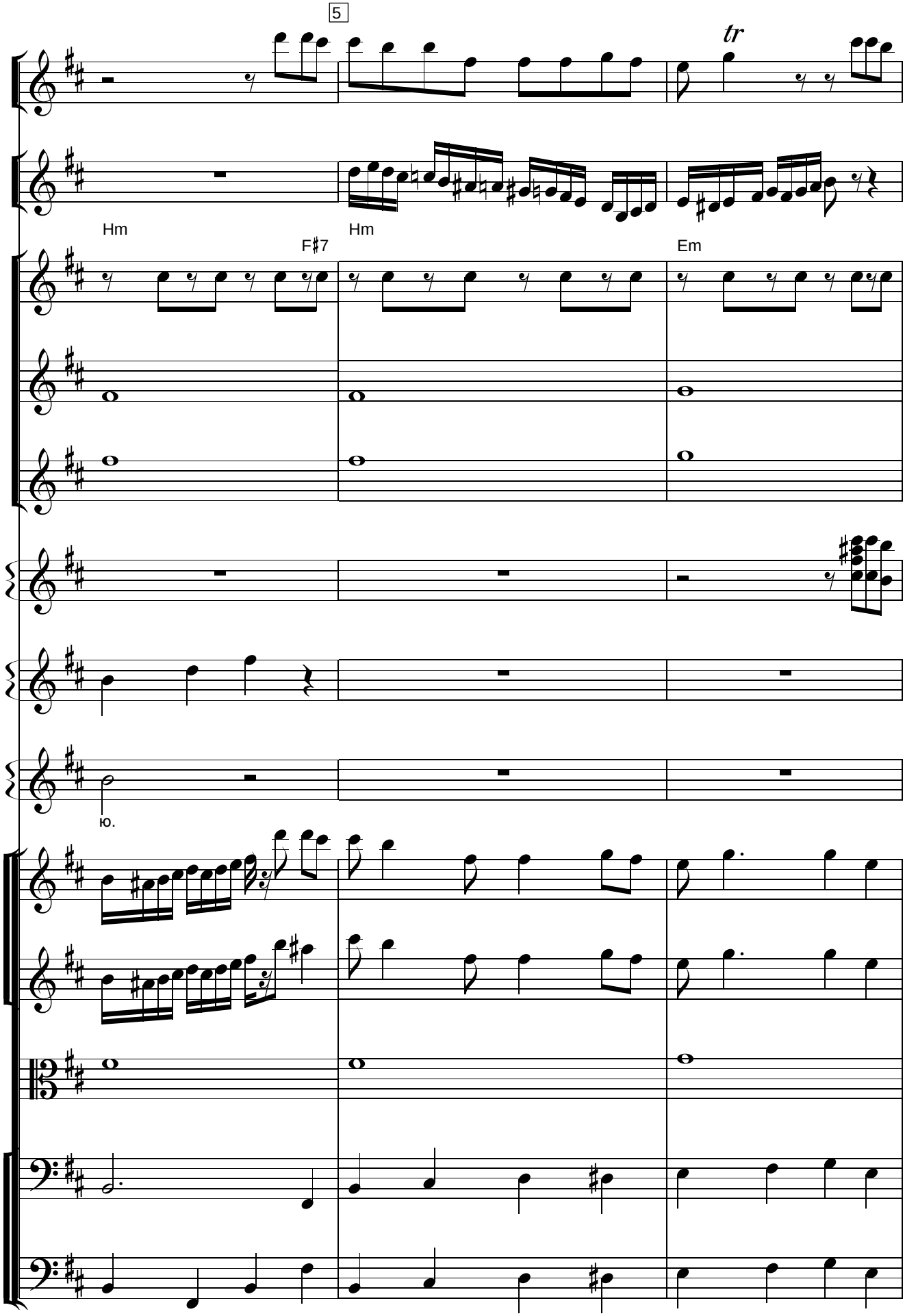
5
tr
Hm
F♯7
Hm
Em
ю.

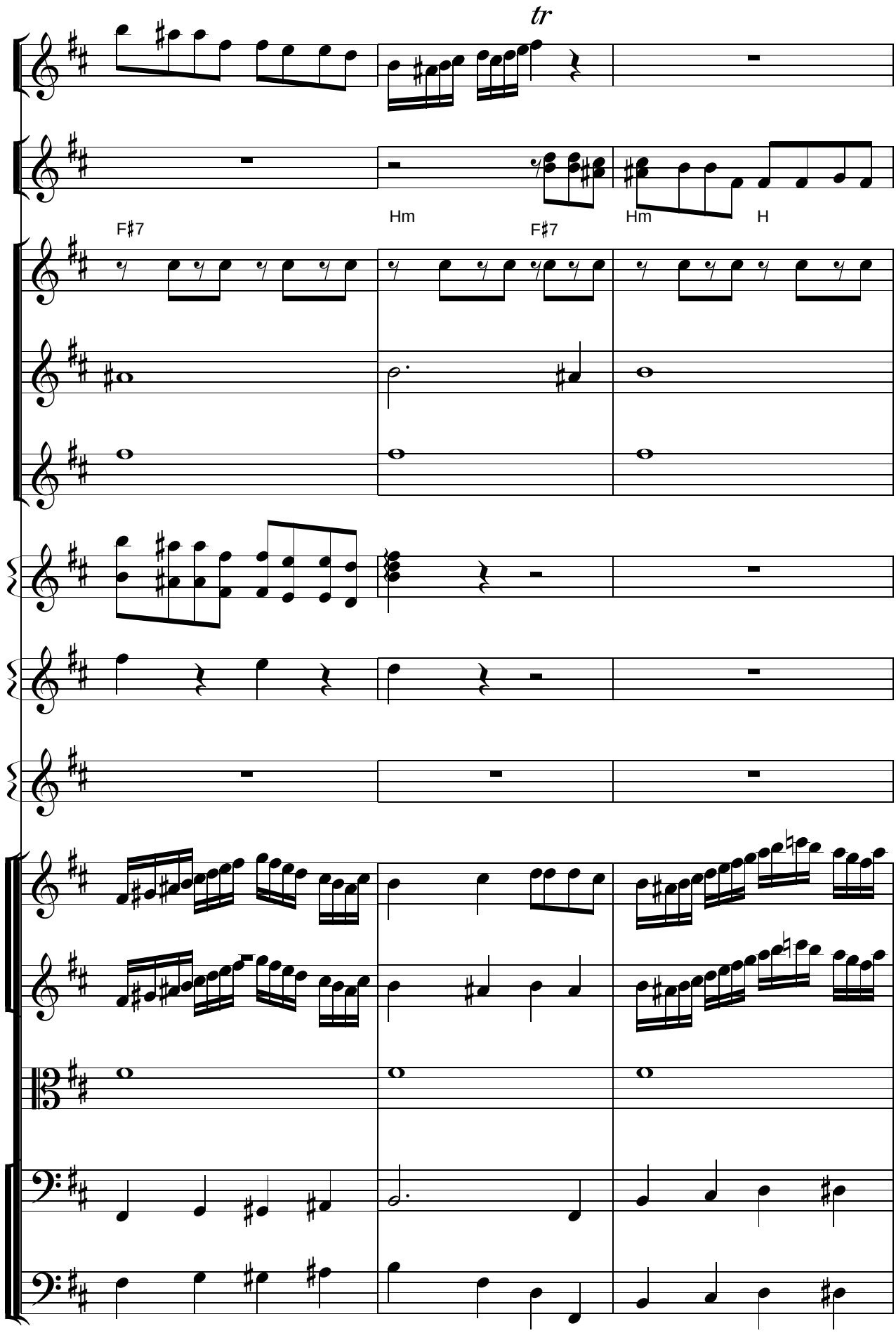
tr
F♯7
Hm
F♯7
Hm
H

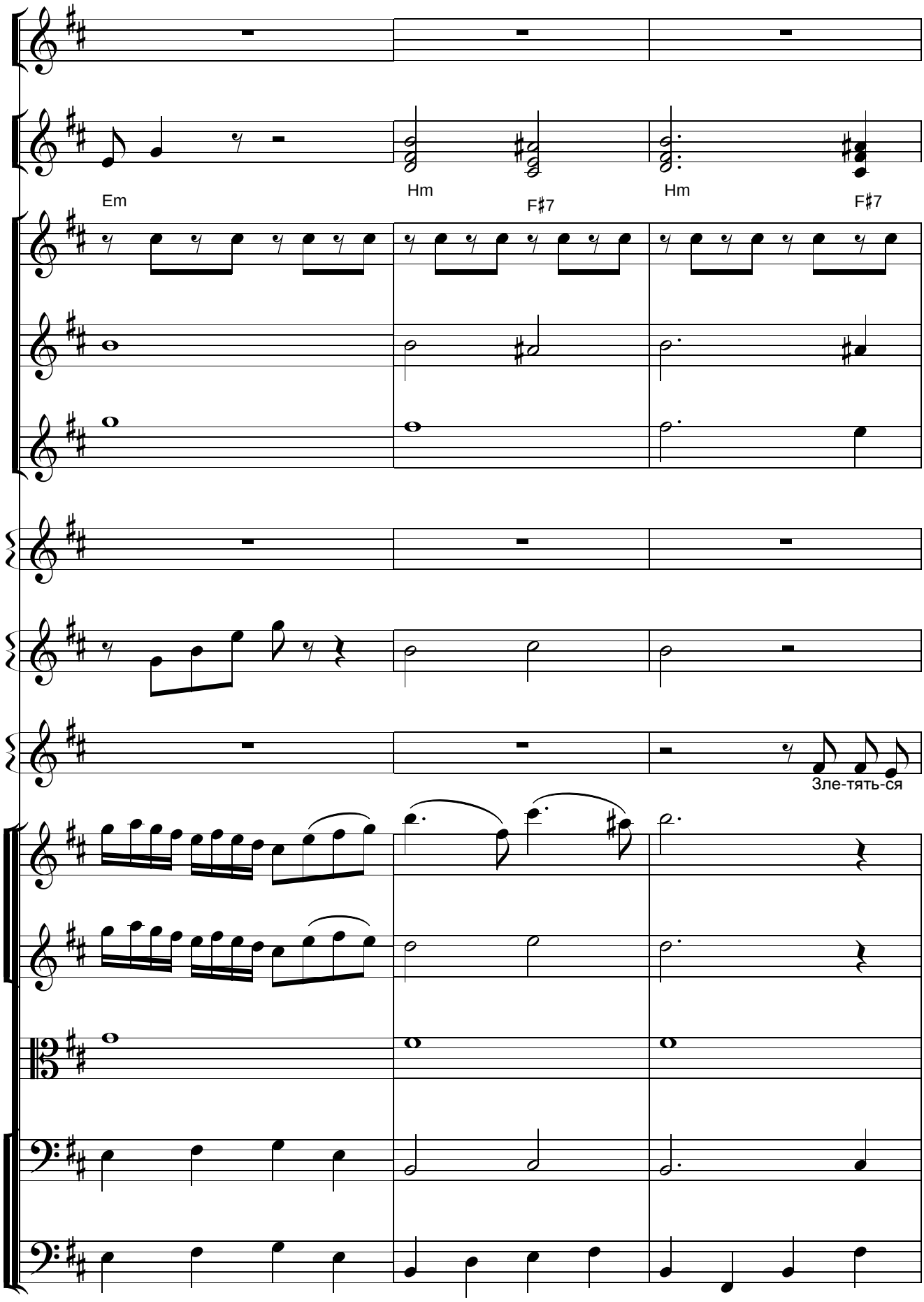
Em
Hm
F♯7
Hm
F♯7
Зле-тять-ся

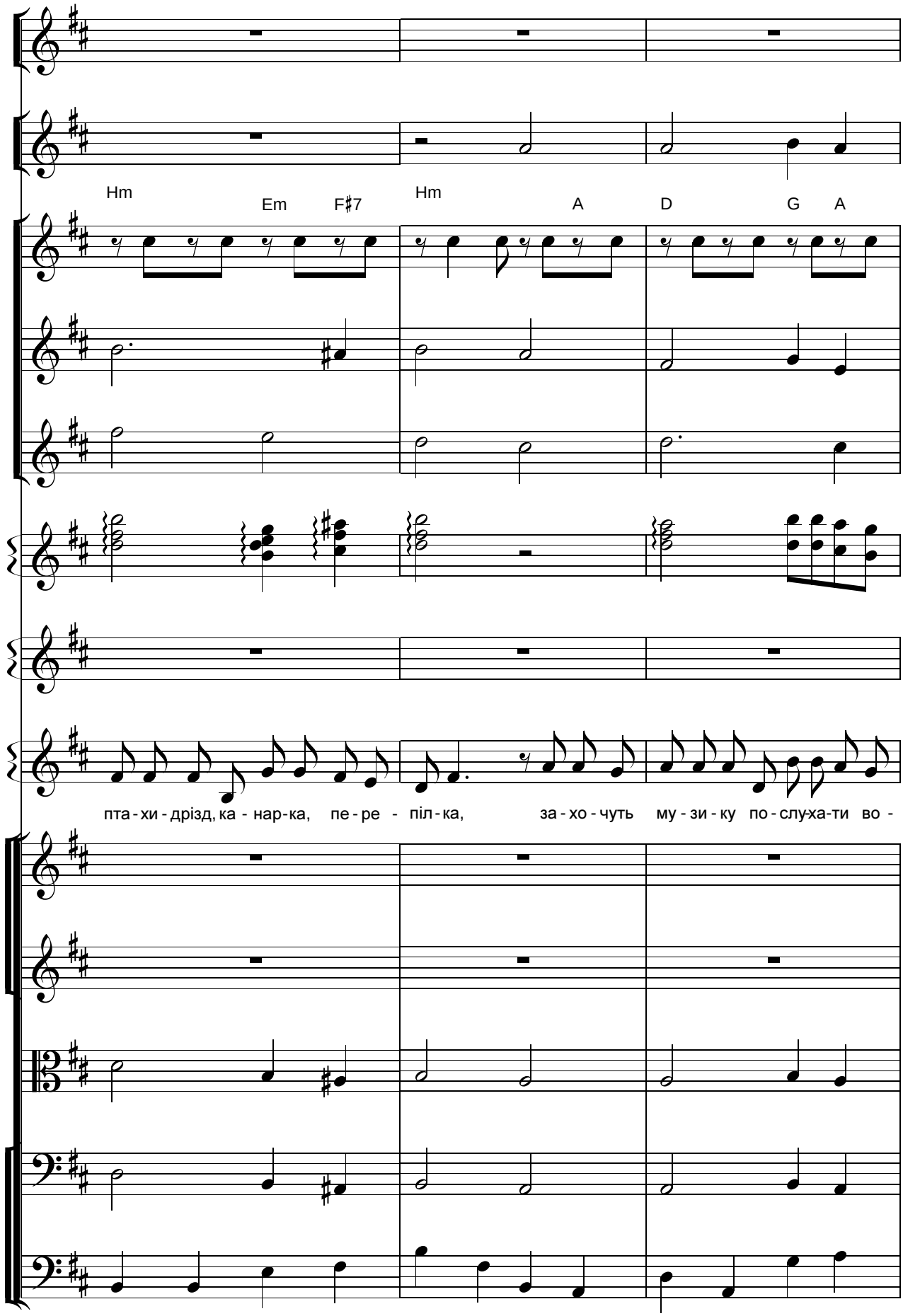
Hm
Em
F♯7
Hm
A
D
G
A
пта - хи - дрізд, ка - нар - ка, пе - ре - піл - ка, за - хо - чуть му - зи - ку по - слу-ха-ти во -

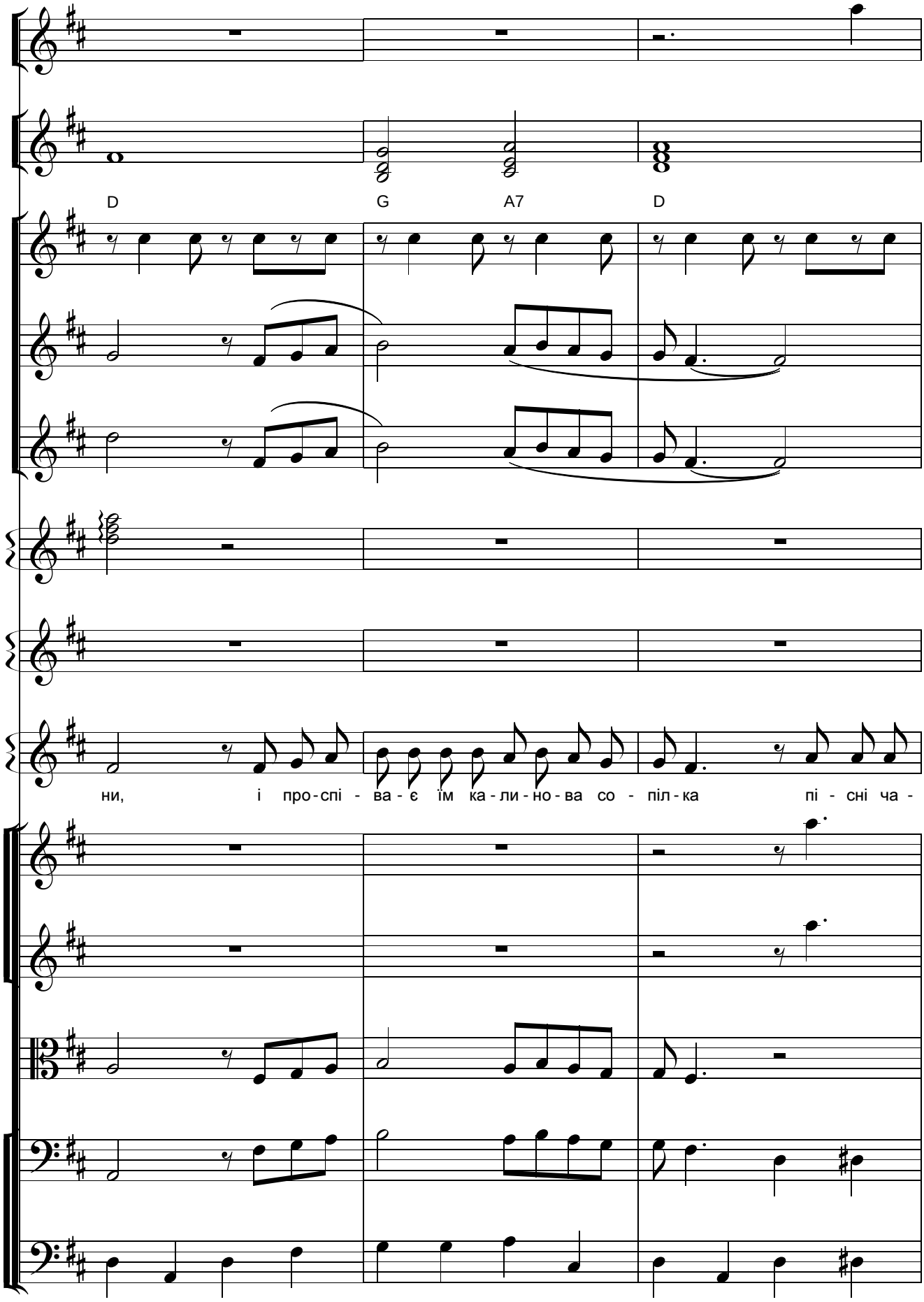
D
G
A7
D
ни, і про-спі - ва-є їм ка-ли-но-ва со - піл-ка пі - сні ча -

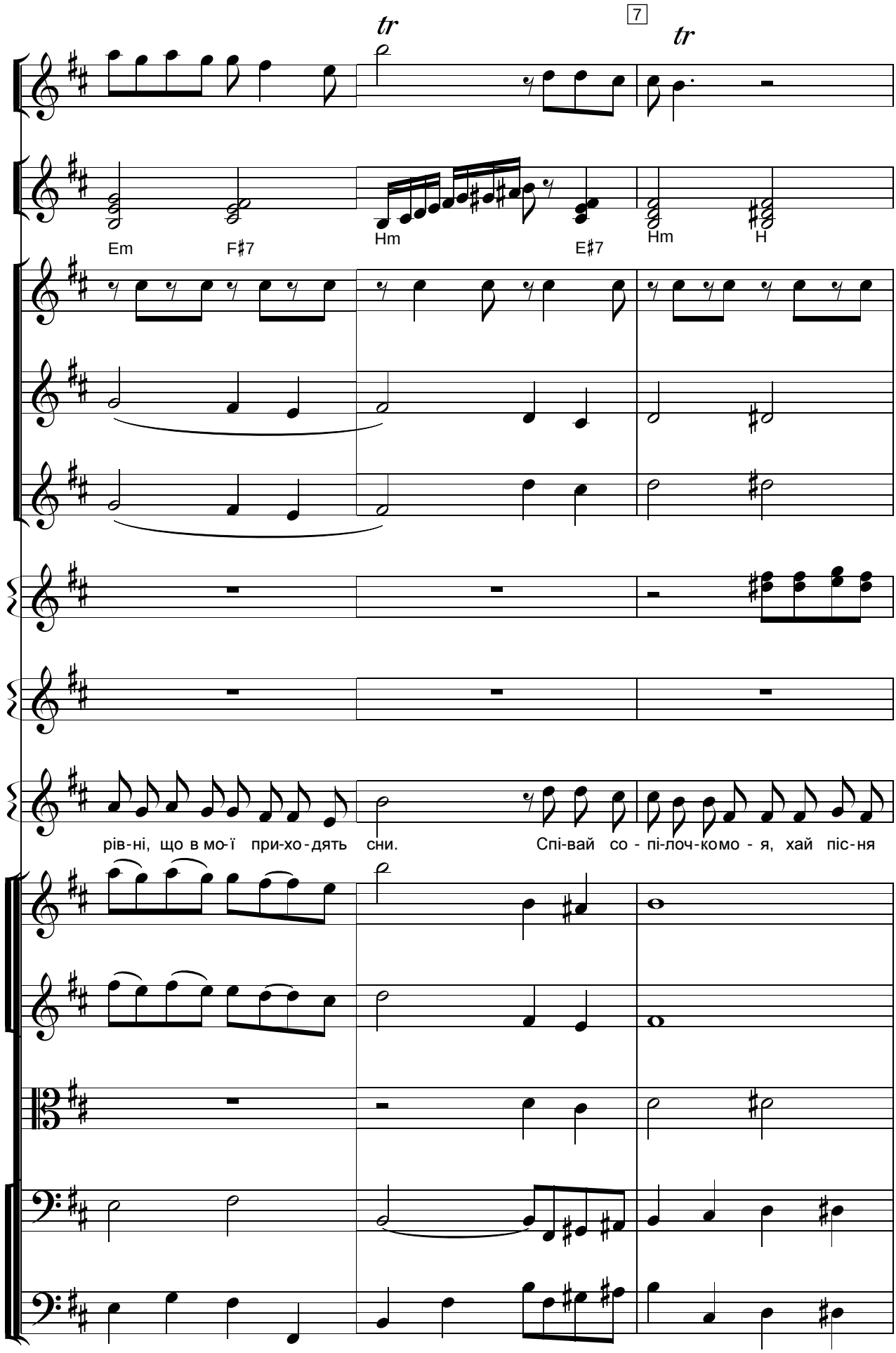
7
tr
tr
Em
F♯7
Hm
E♯7
Hm
H
рів-ні, що в мо-ї при-хо-дять сни.
Спі-вай со - пі-лоч-комо - я, хай піс-ня

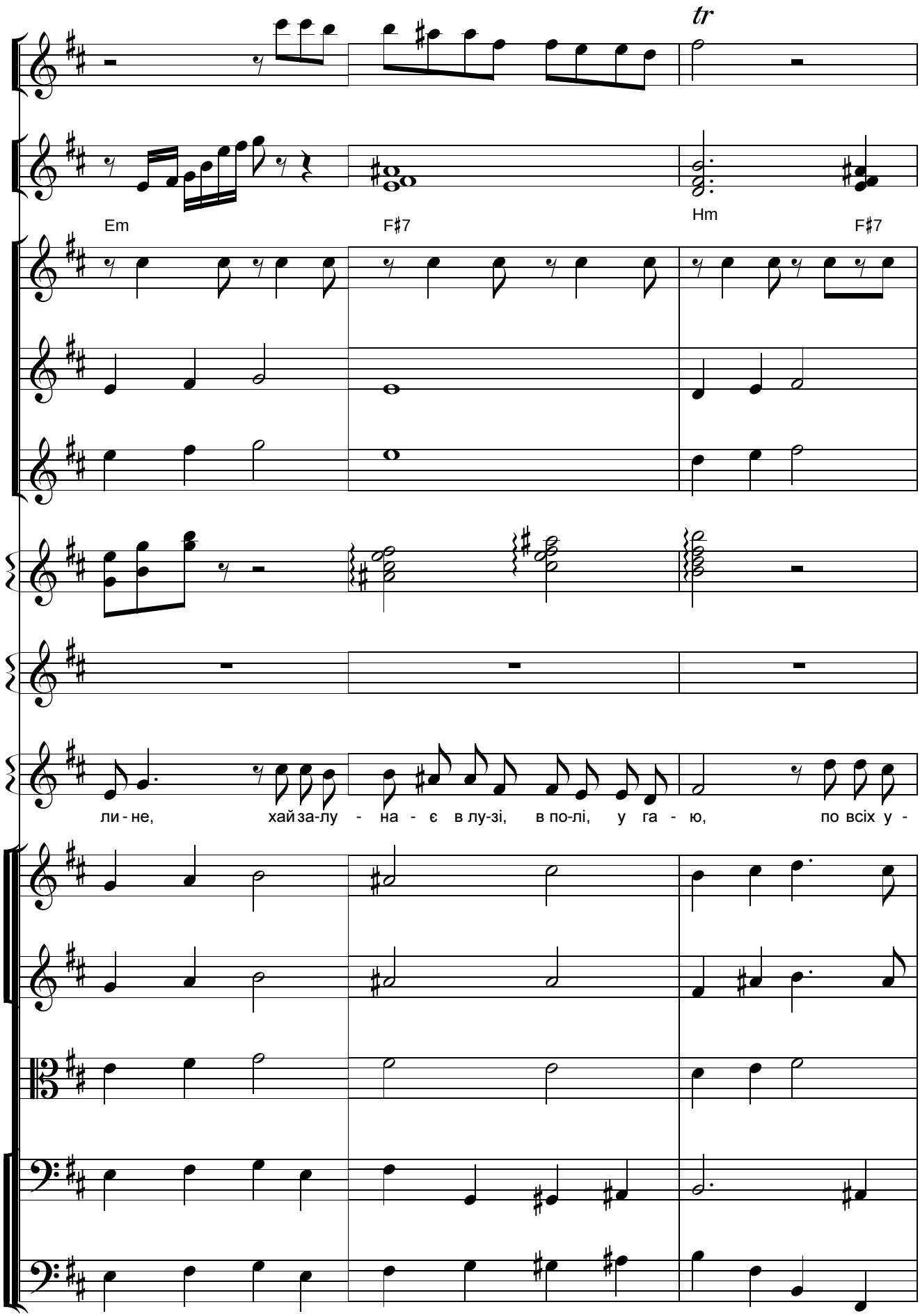
tr
Em
F♯7
Hm
F♯7
ли - не, хай за-лу - на - є в лу-зі, в по-лі, у га - ю, по всіх у -

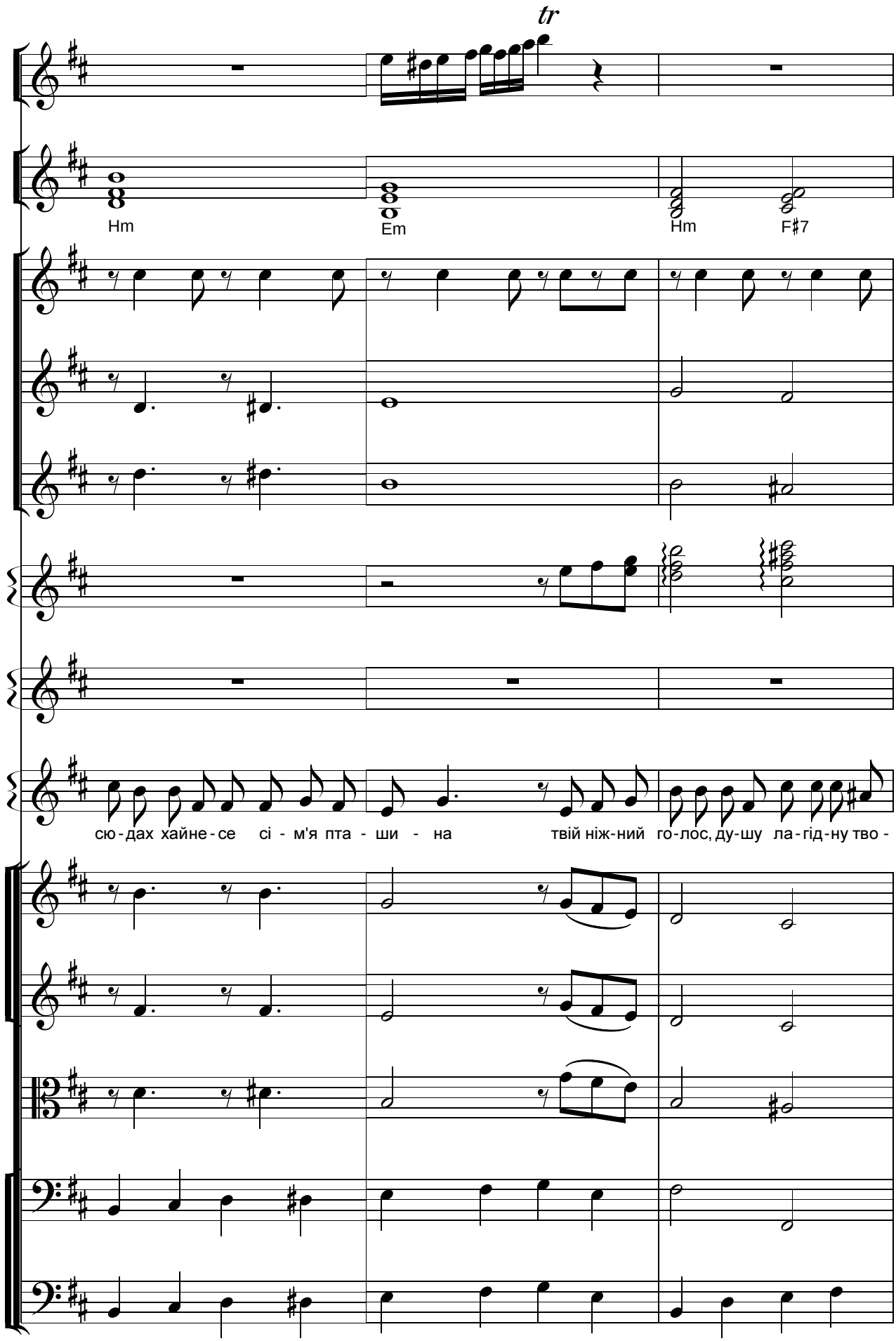
tr
Hm
Em
Hm
F♯7
сю-дах хайне-се сі - м'я пта - ши - на твій ніж-ний го-лос, ду-шу ла-гід-ну тво -

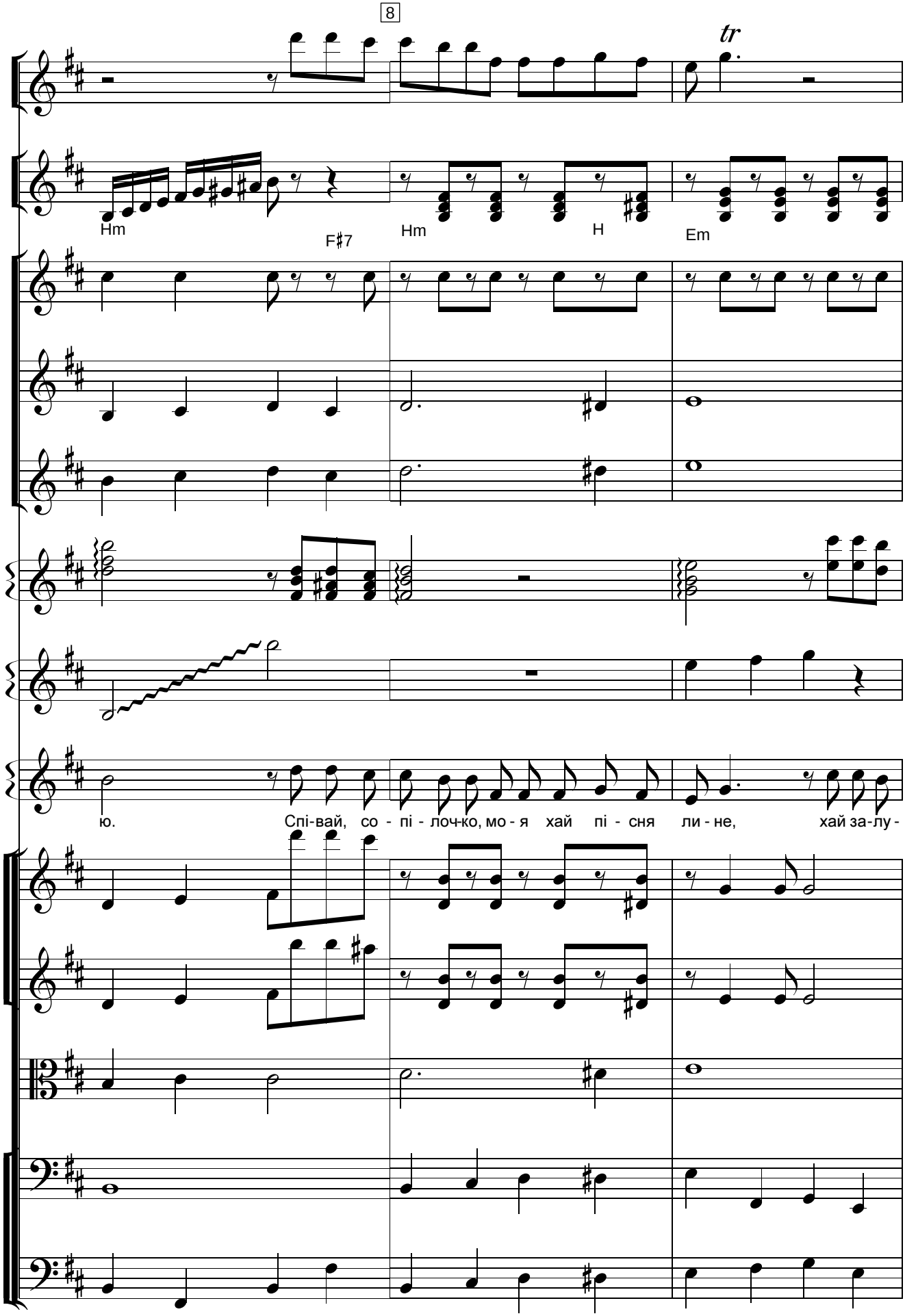
8
tr
Hm
F♯7
Hm
H
Em
ю.
Спі-вай, со - пі - лоч-ко, мо - я хай пі - сня ли - не, хай за-лу -

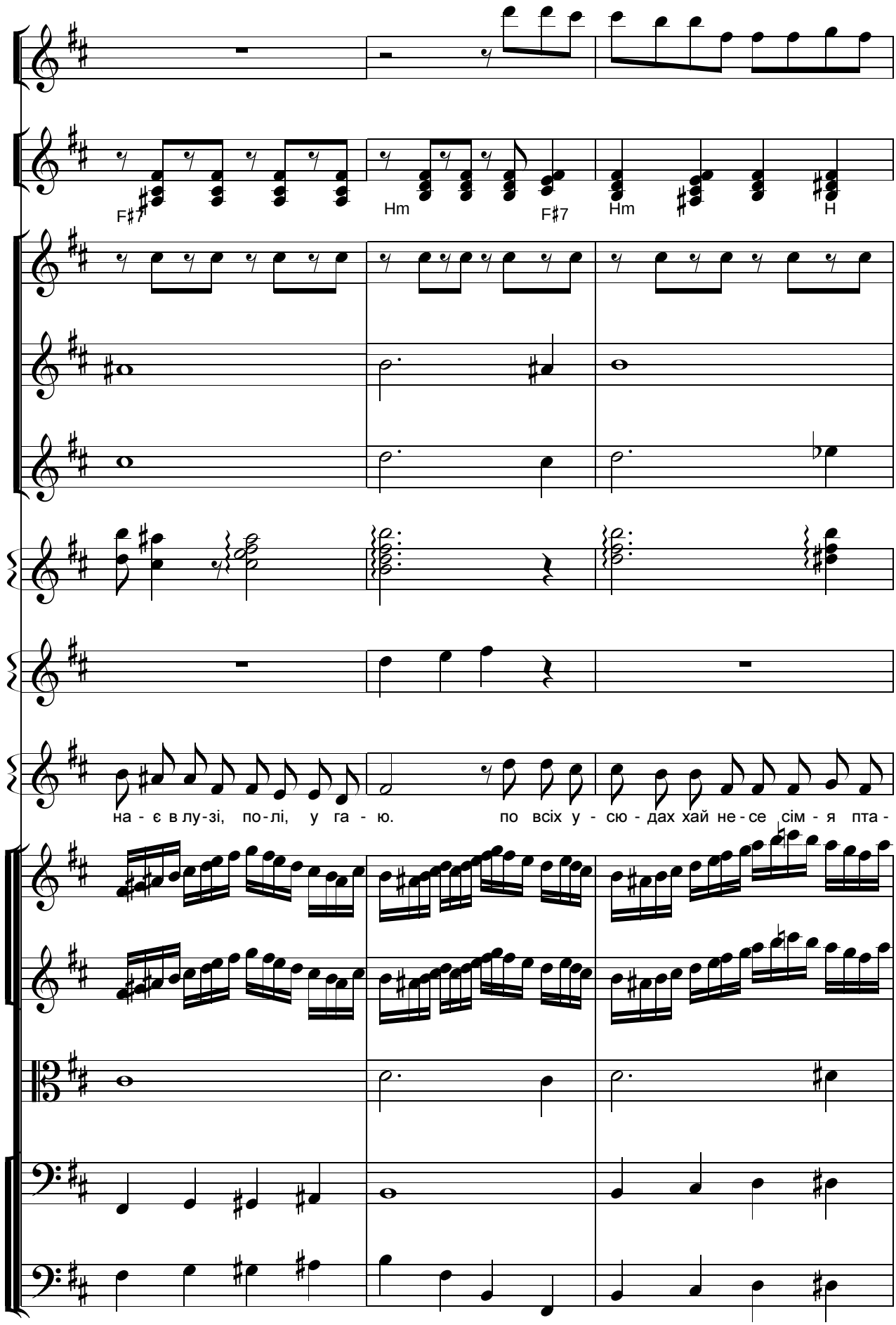
F♯7
Hm
F♯7
Hm
H
на - є в лу-зі, по-лі, у га - ю.
по всіх у - сю - дах хай не-се сім - я пта -

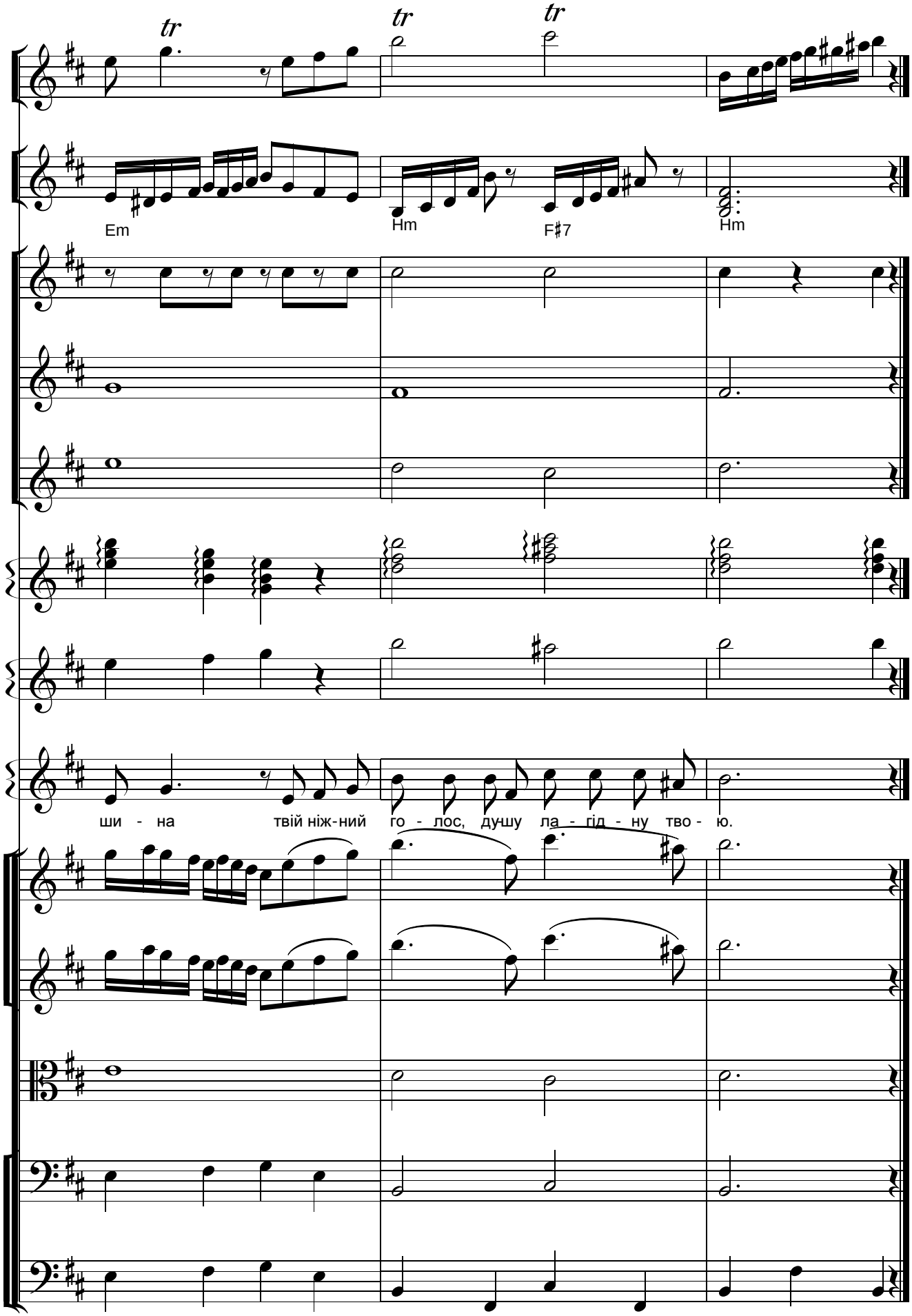
tr
tr
tr
Em
Hm
F♯7
Hm
ши - на твій ніж-ний го - лос, душу ла - гід - ну тво - ю.

Ой чого ти дубе

Муз. К. Стеценко,
сл. С. Черкасенко,
орк. Н. Кучерук

Andante

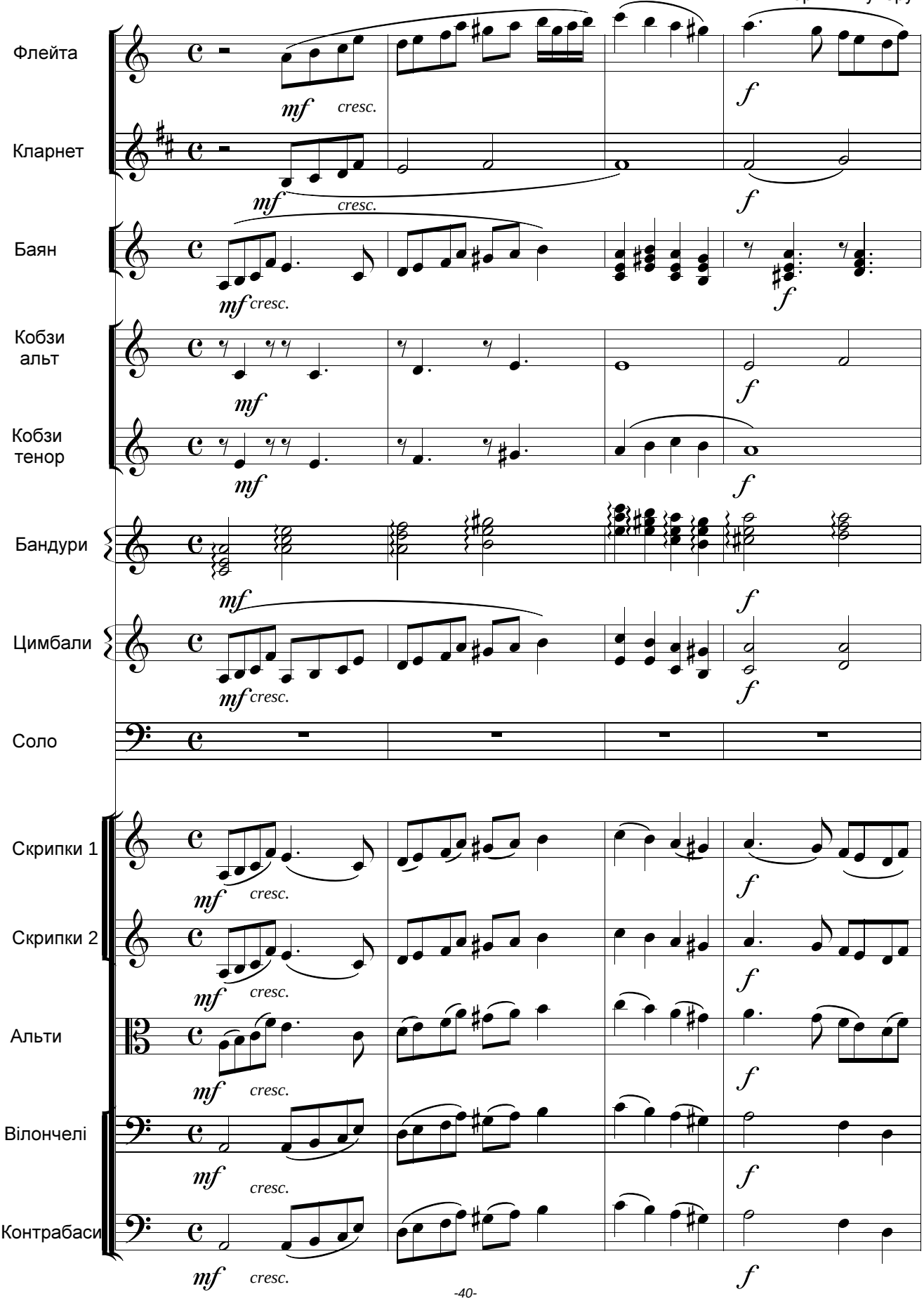

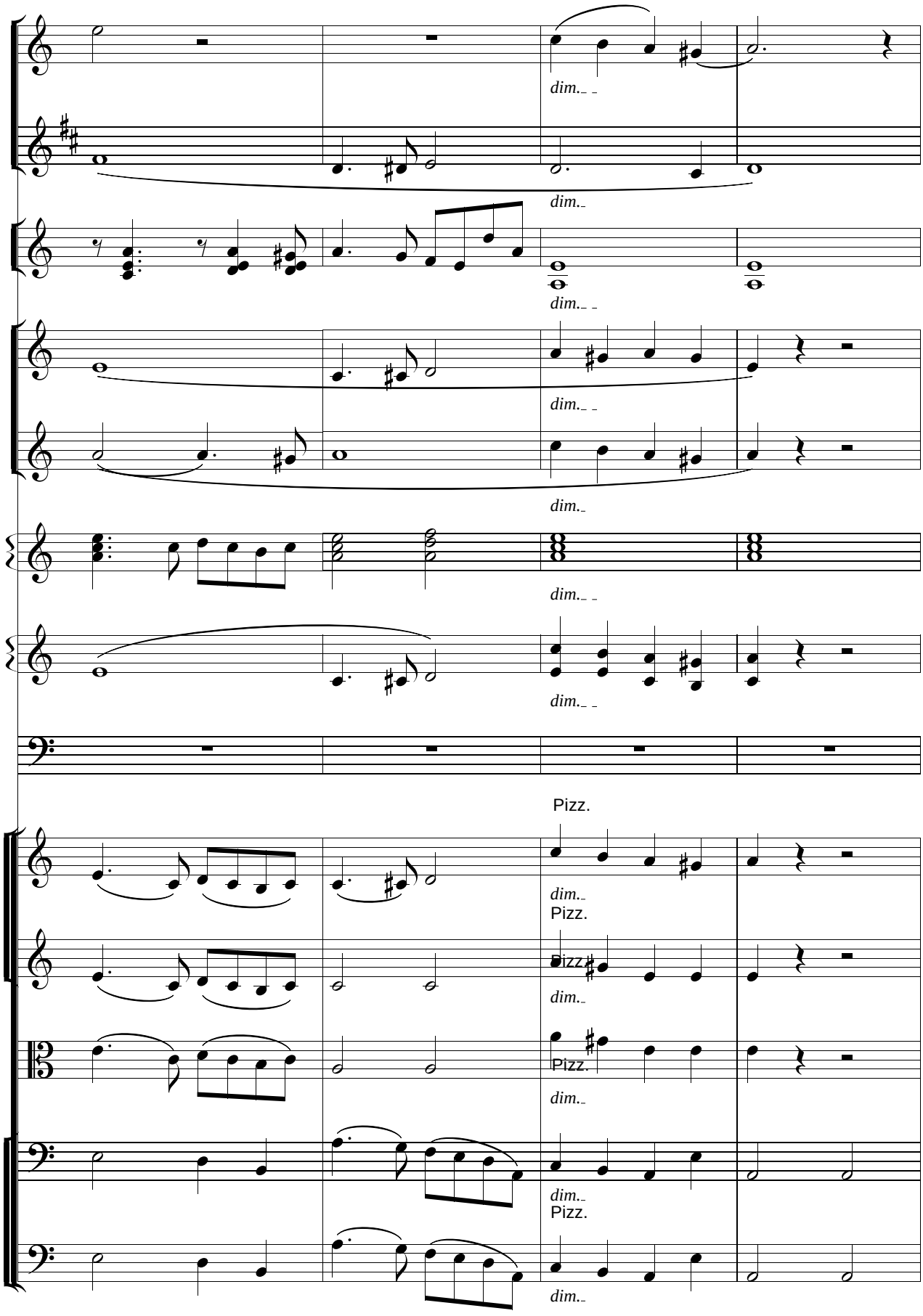
dim.
dim.
dim.
dim.
dim.
dim.
Pizz.
dim.
Pizz.
Pizz.
dim.
Pizz.
dim.
dim.
Pizz.
dim.

1

mp

mp

mp

mp

1. Ой чо - го ти, ду- бе, на яр по- хи - лив - ся?

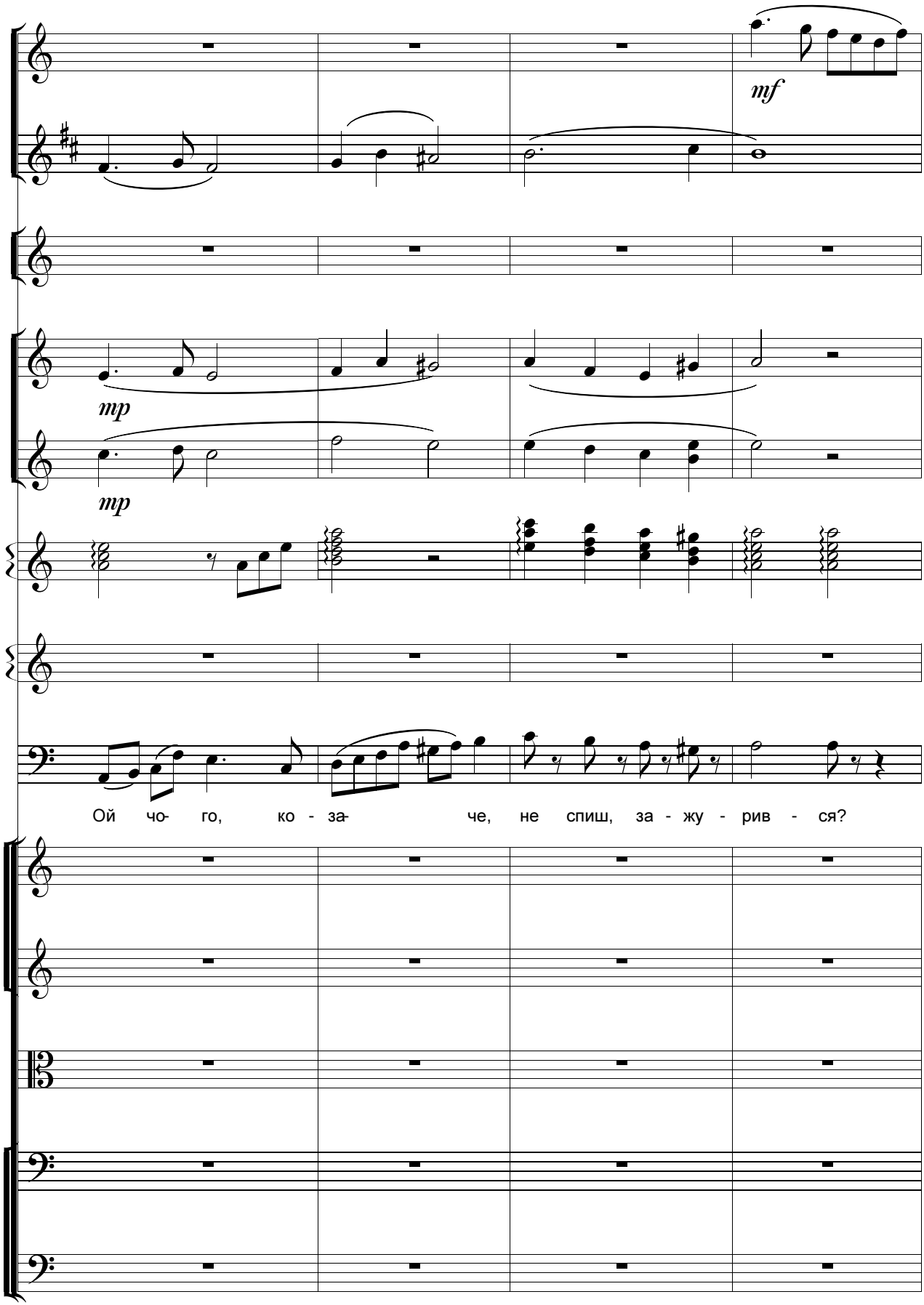
mf
mp
mp
Ой чо- го, ко - за- че, не спиш, за - жу - рив - ся?

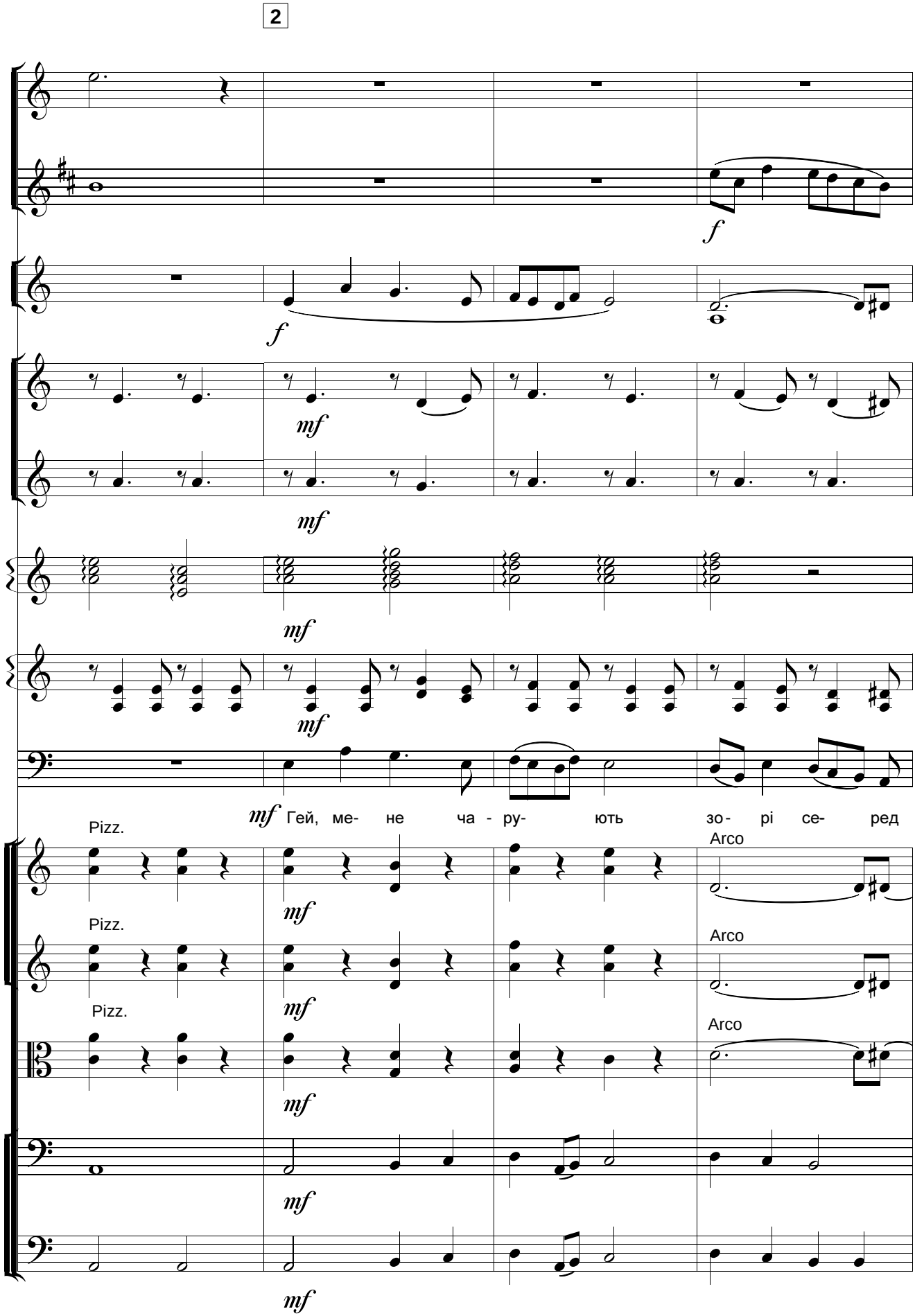
2
f
f
mf
mf
mf
mf
mf Гей, ме- не ча - ру- ють зо- рі се- ред
Pizz.
Arco
Pizz.
Arco
Pizz.
Arco
mf
mf
mf

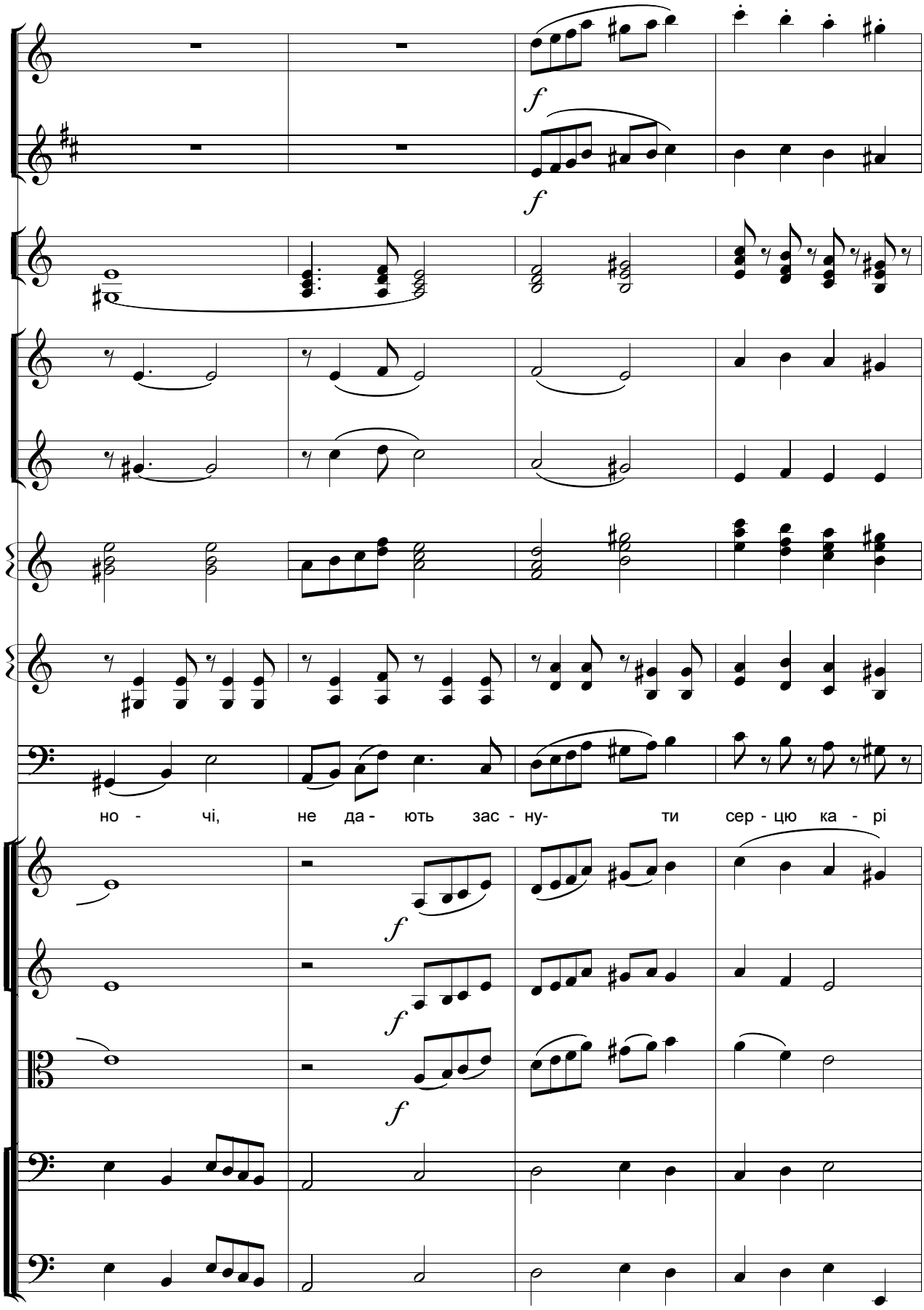
f
f
но - чі, не да - ють зас - ну- ти сер - цю ка - рі
f
f
f

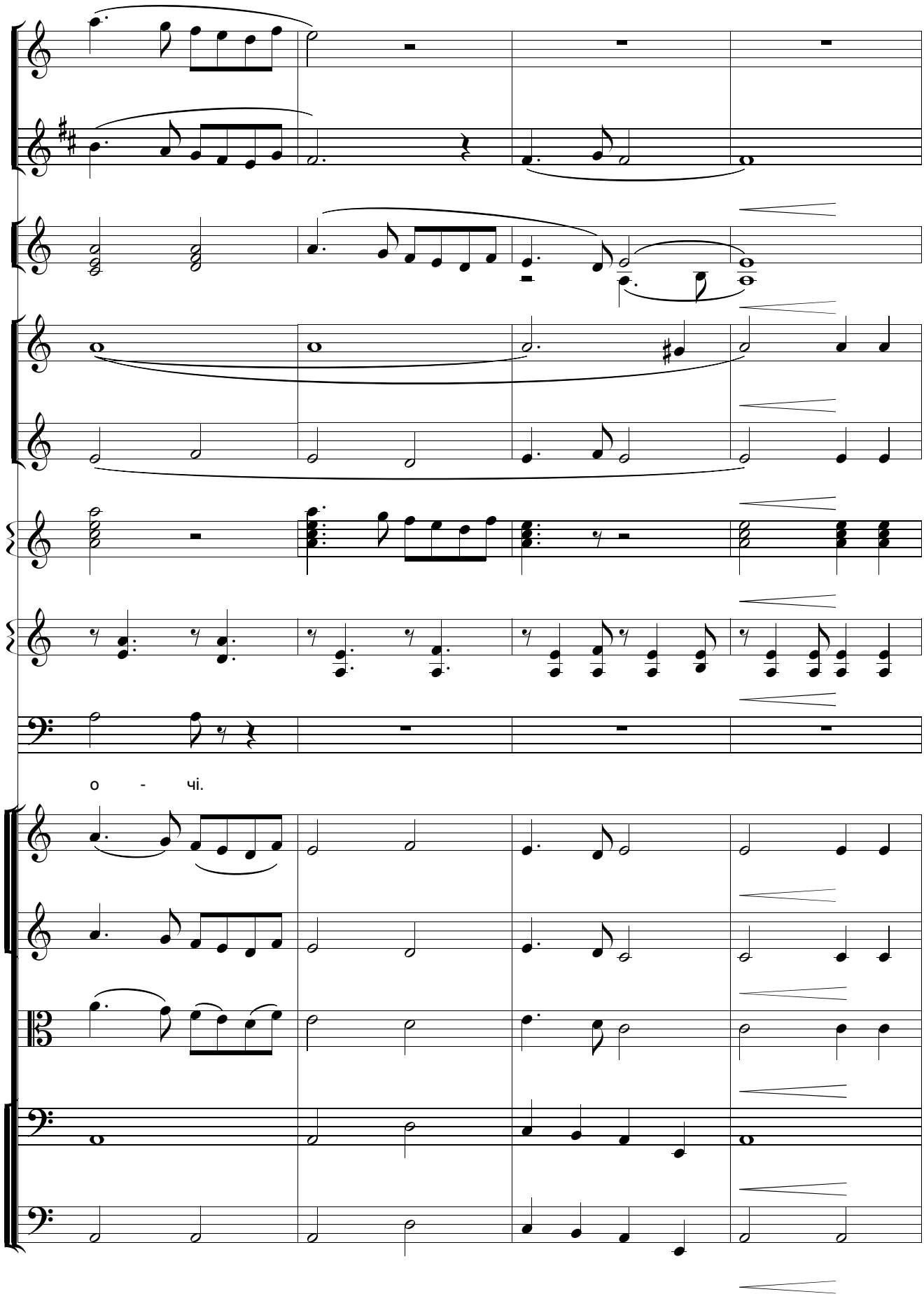
o - чі.

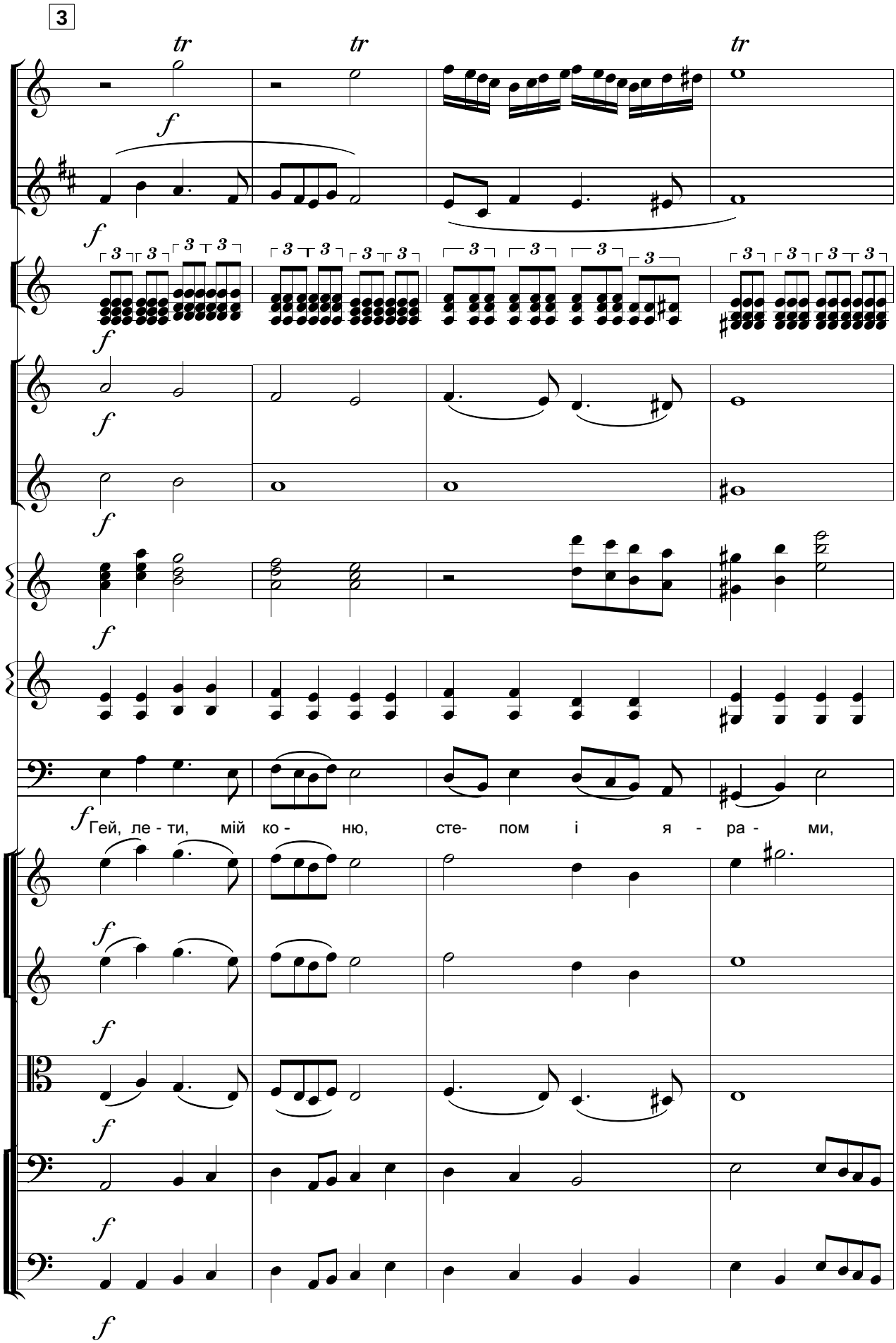
3
tr
tr
tr
f
Гей, ле - ти, мій ко - ню, сте- пом і я - ра - ми,

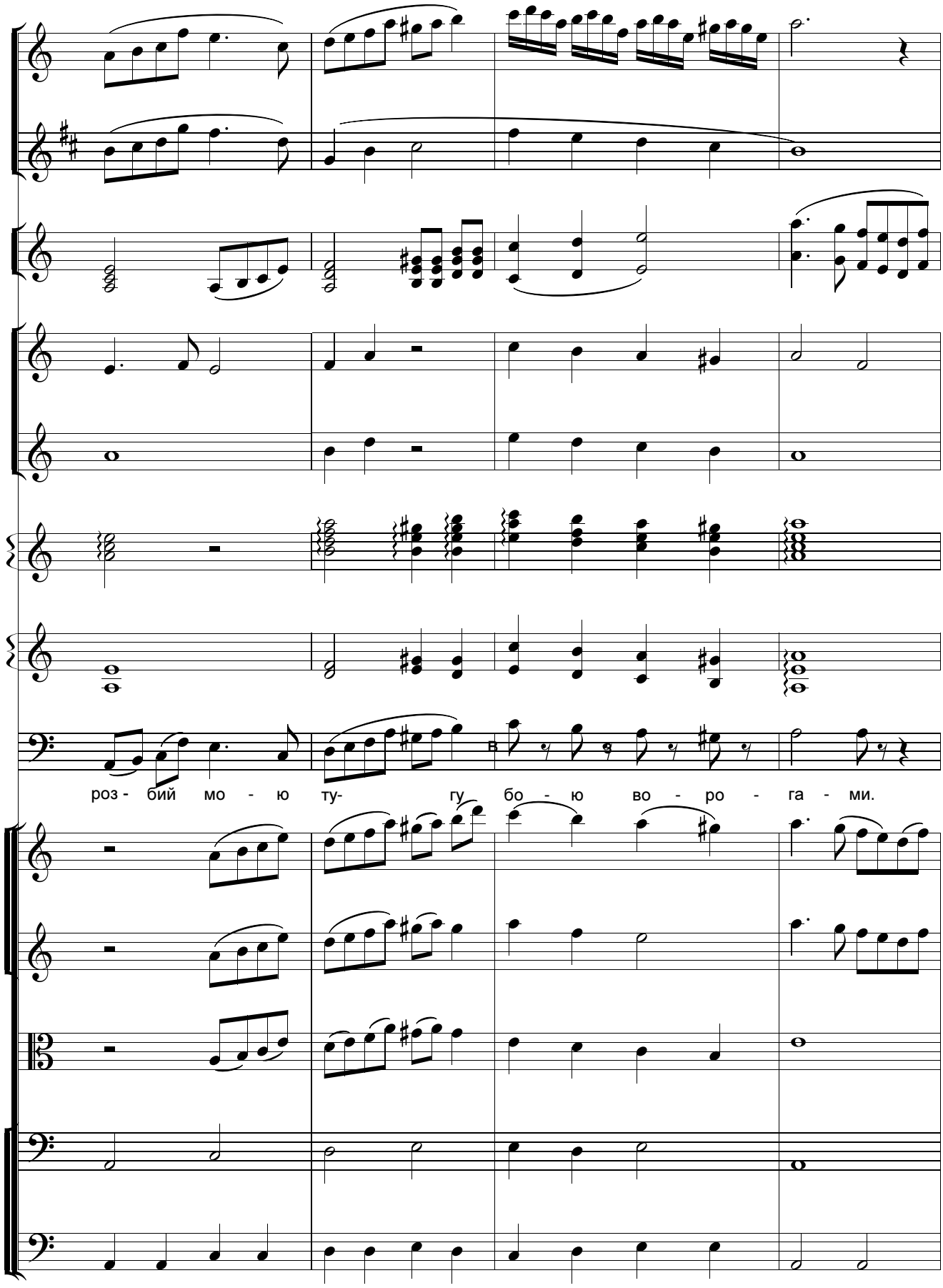
роз - бий мо - ю ту- гу бо - ю во - ро - га - ми.

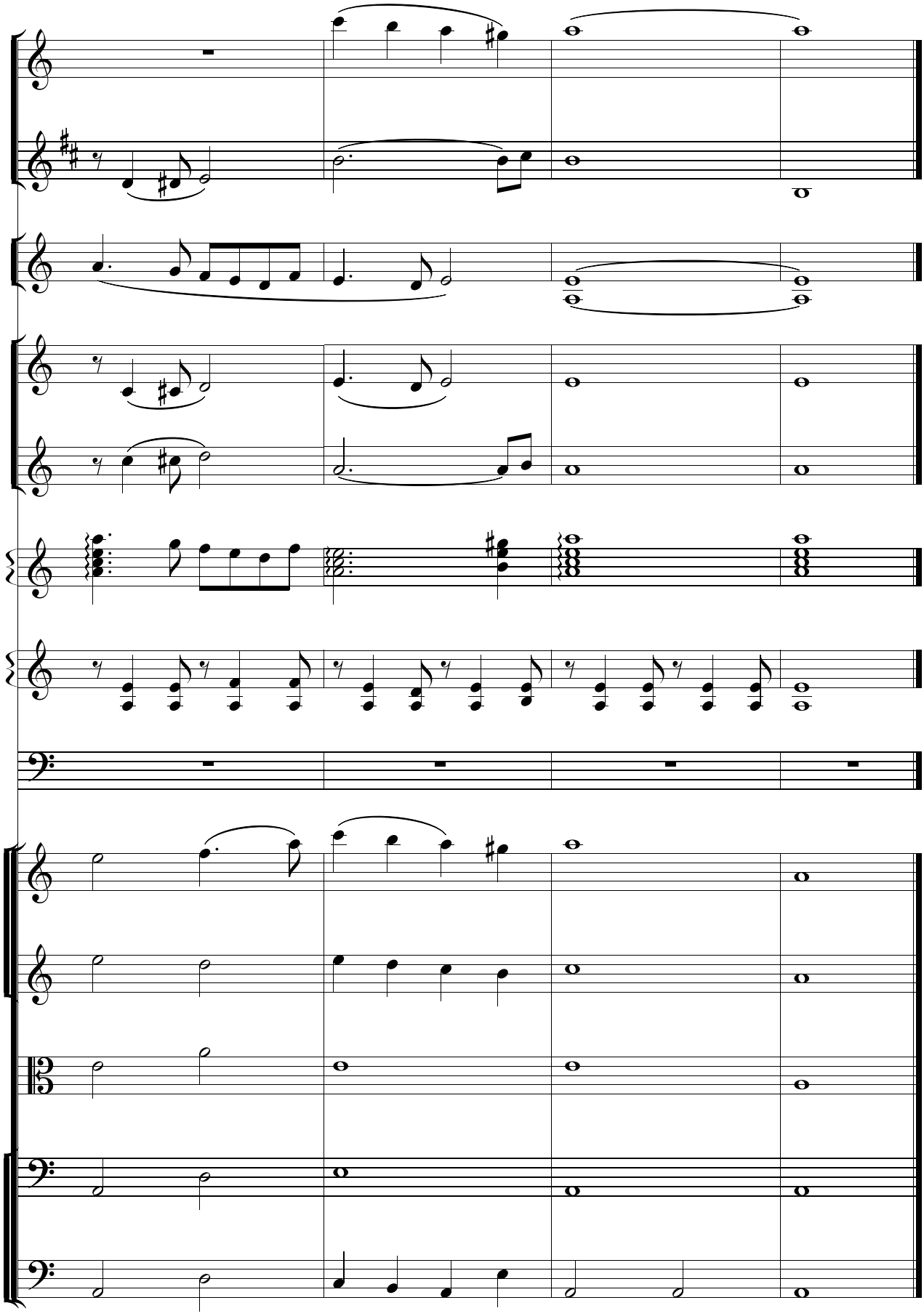

Лаврівська полька

Обробка та інструментування
В. Кучерука

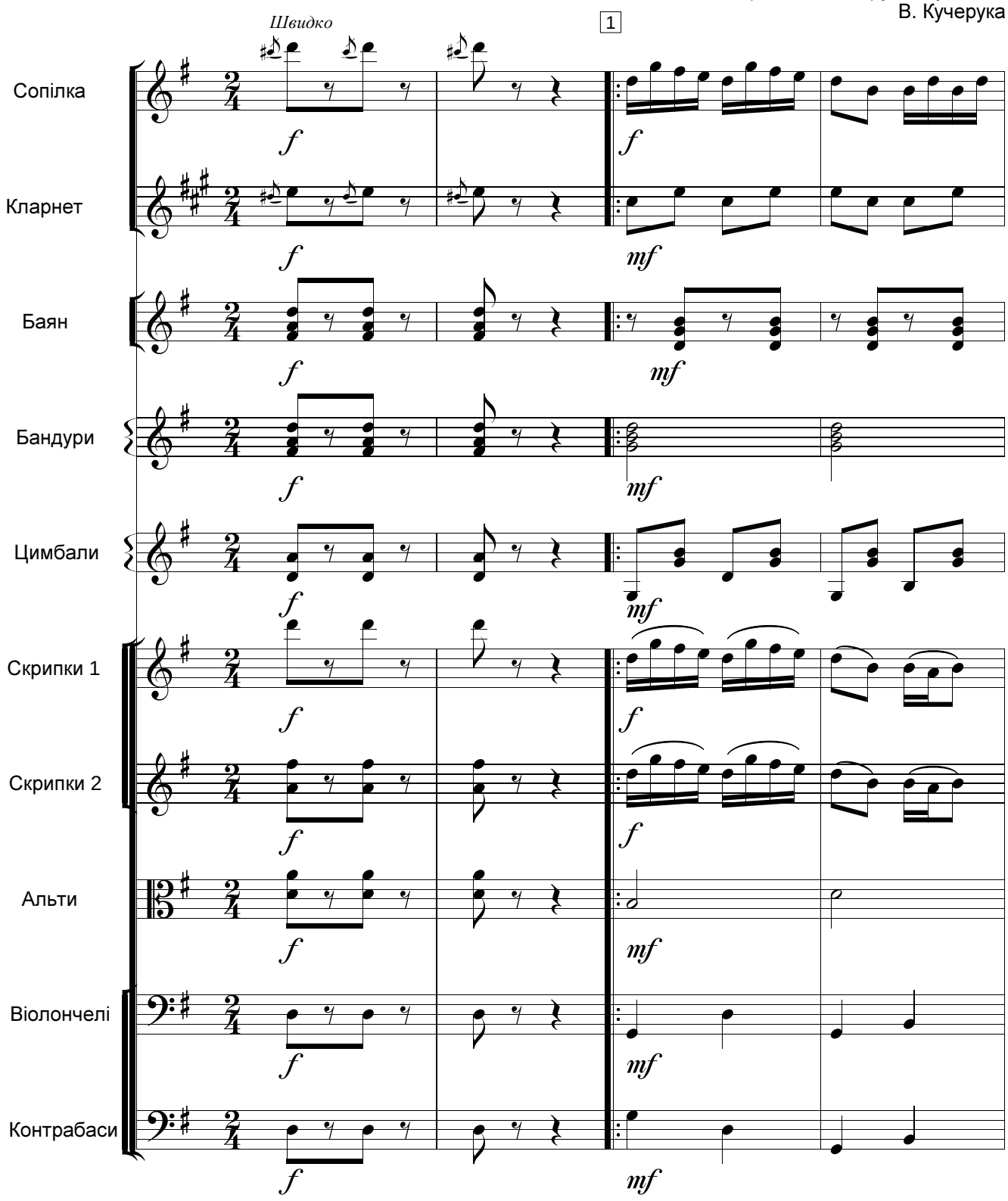

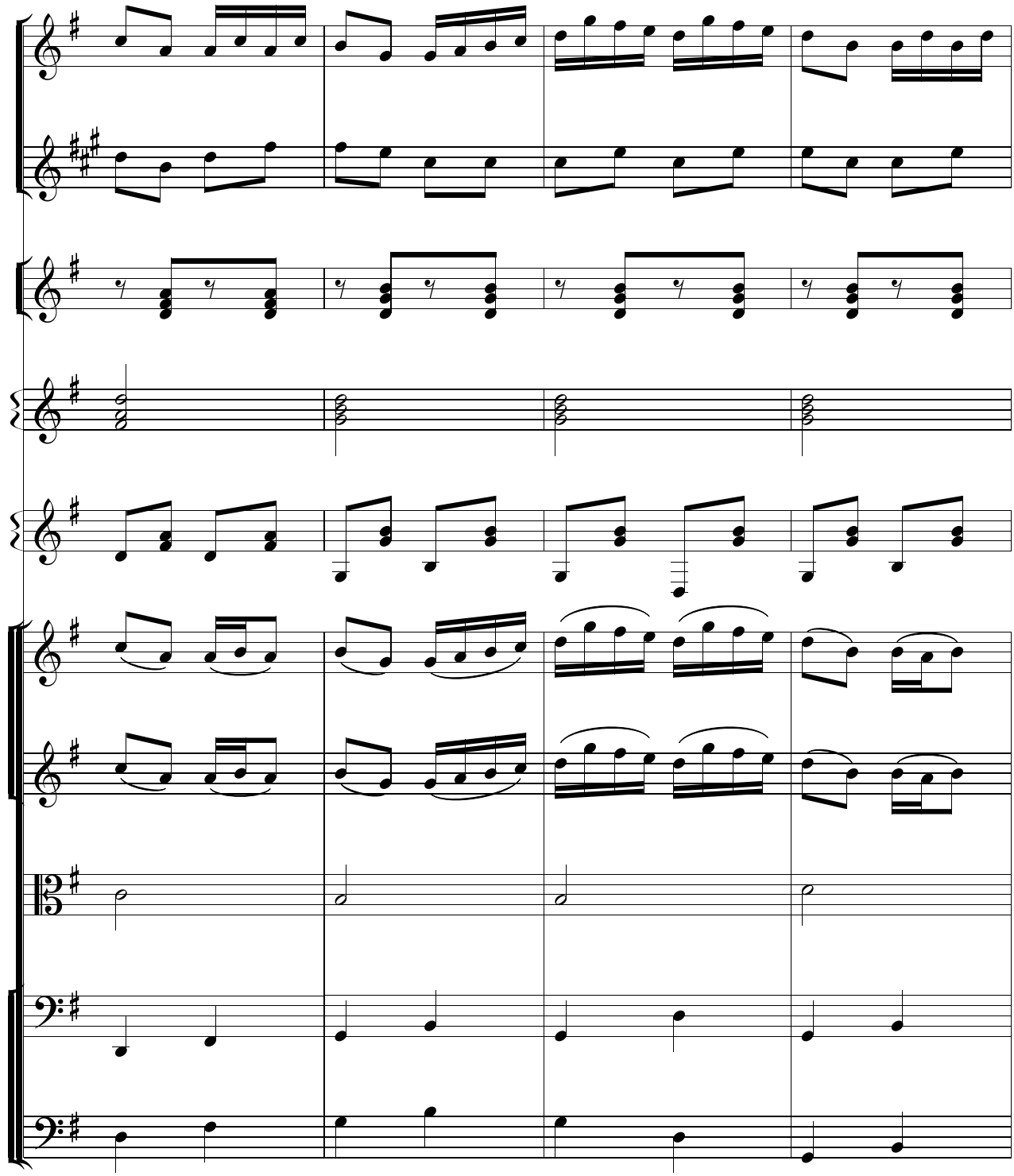

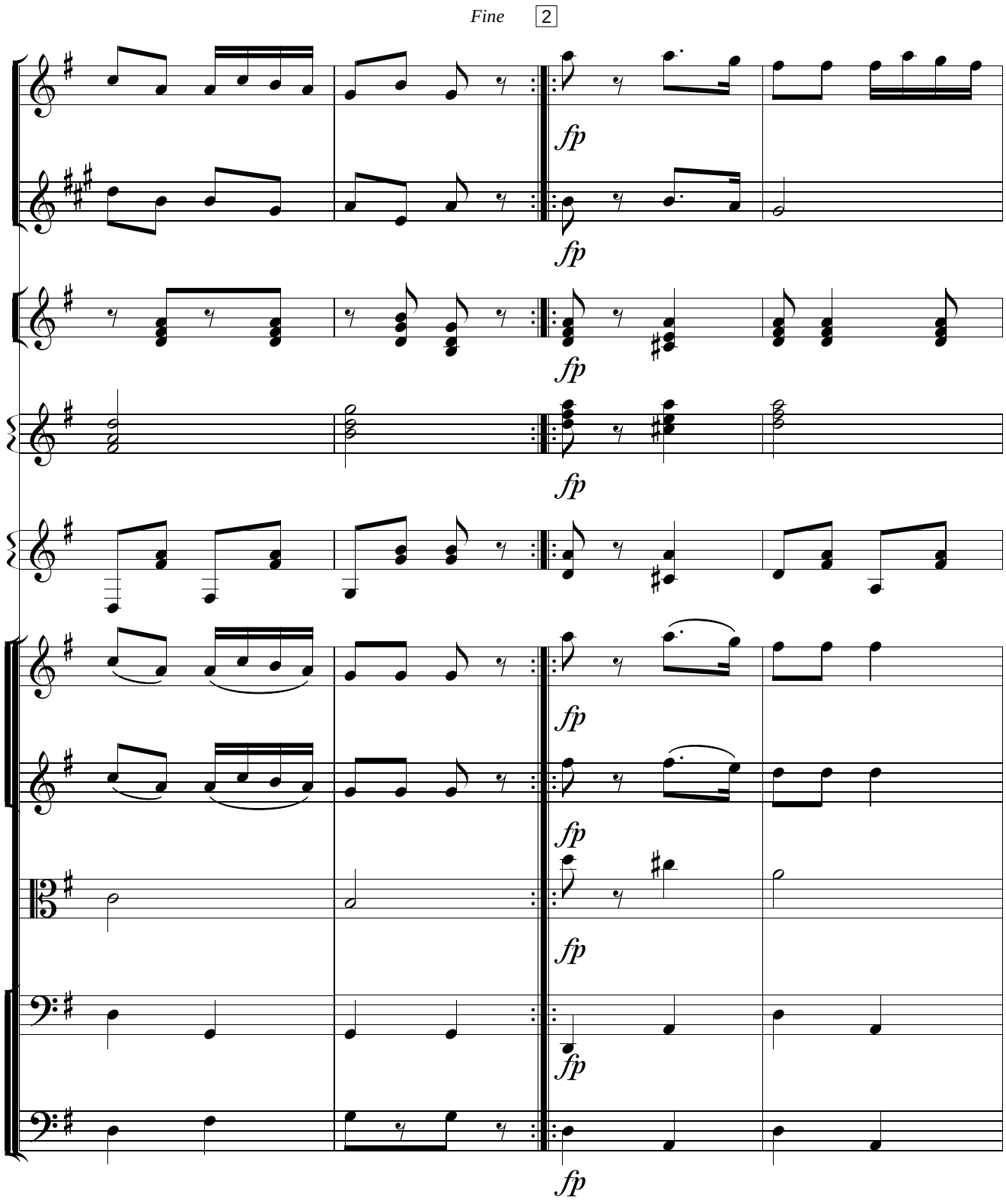
Fine
2
fp
fp
fp
fp
fp
fp
fp
fp
fp

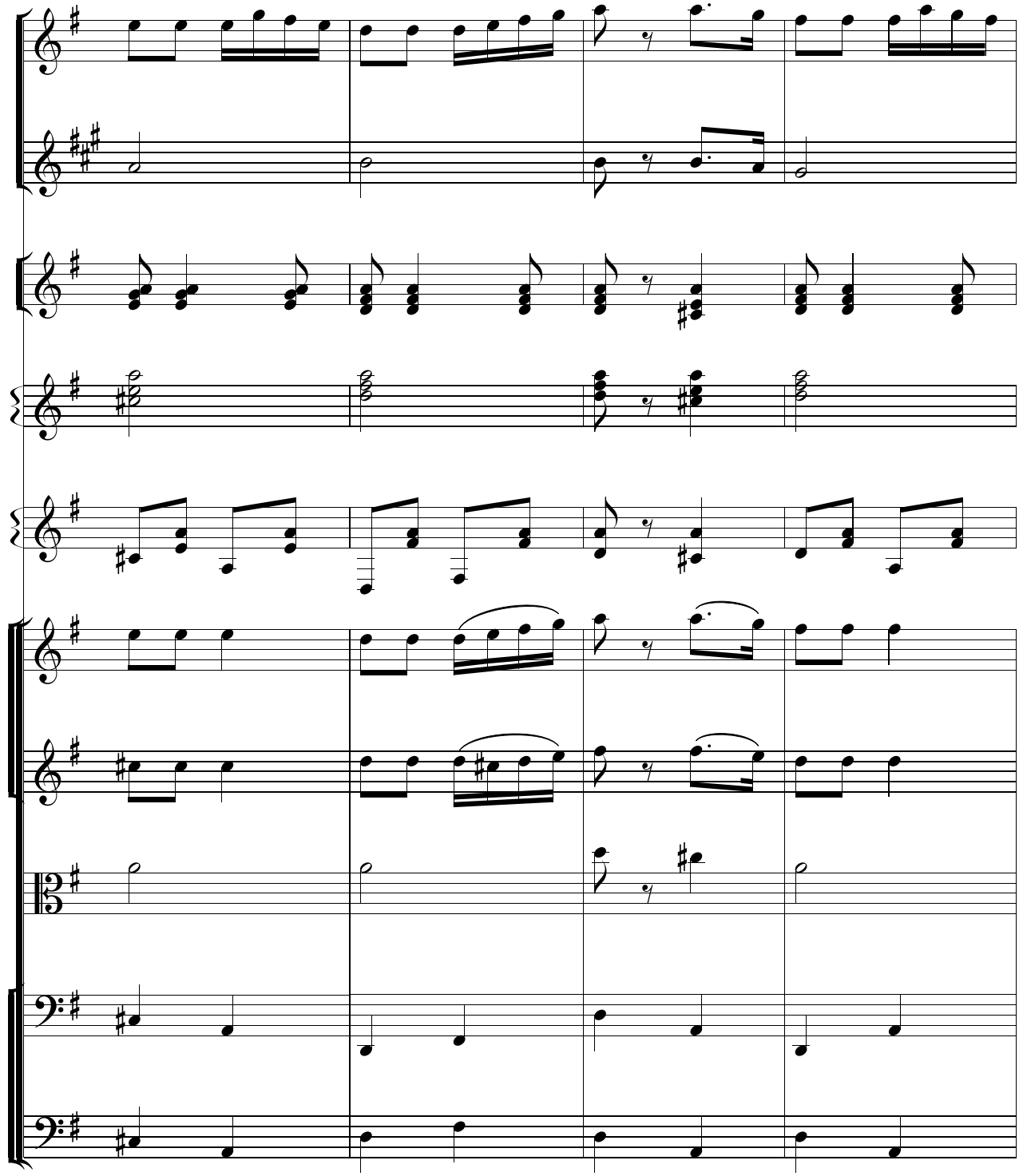

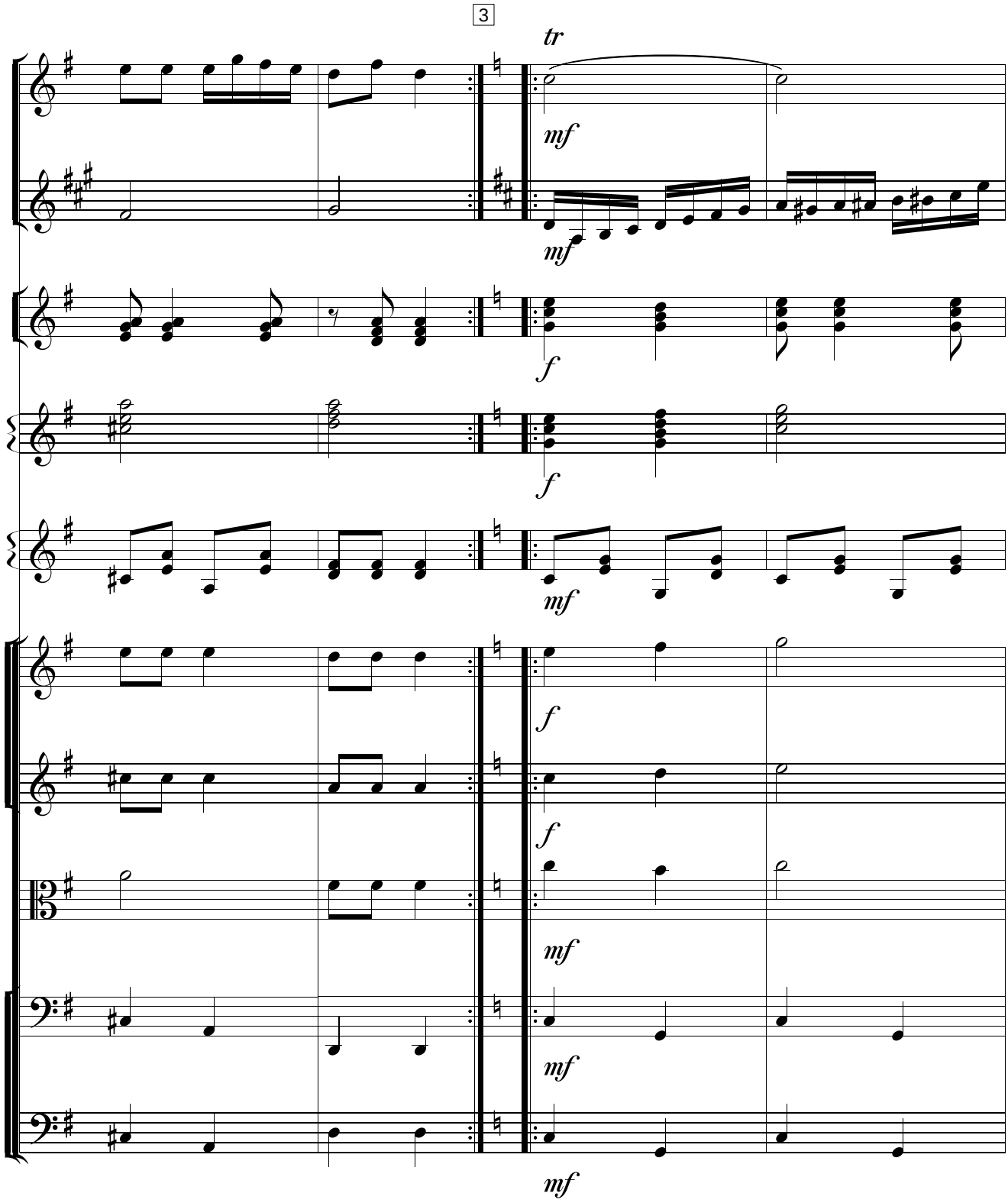
3
tr
mf
mf
f
f
mf
f
f
mf
mf
mf

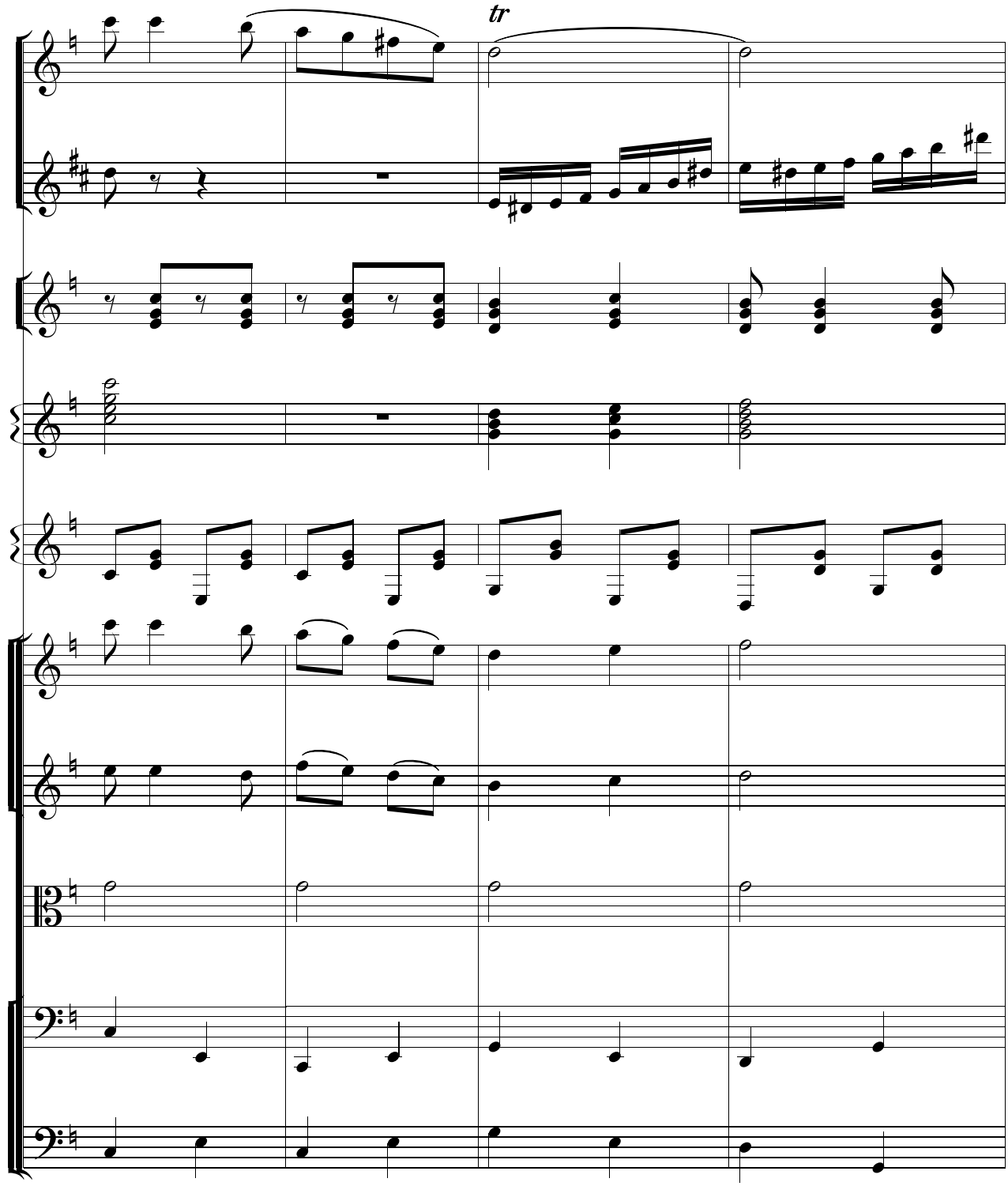
tr

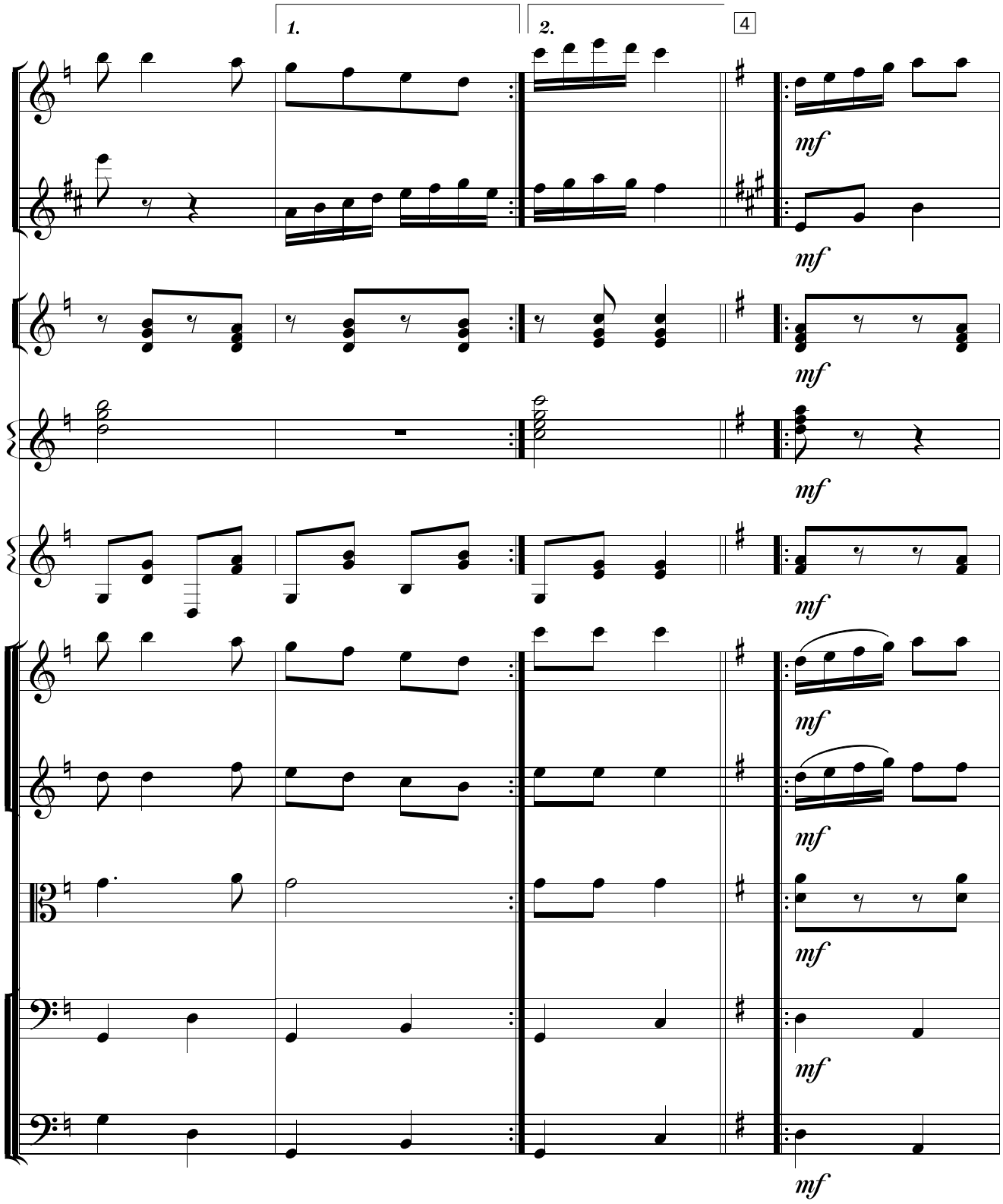
1.
2.
4
mf
mf
mf
mf
mf
mf
mf
mf

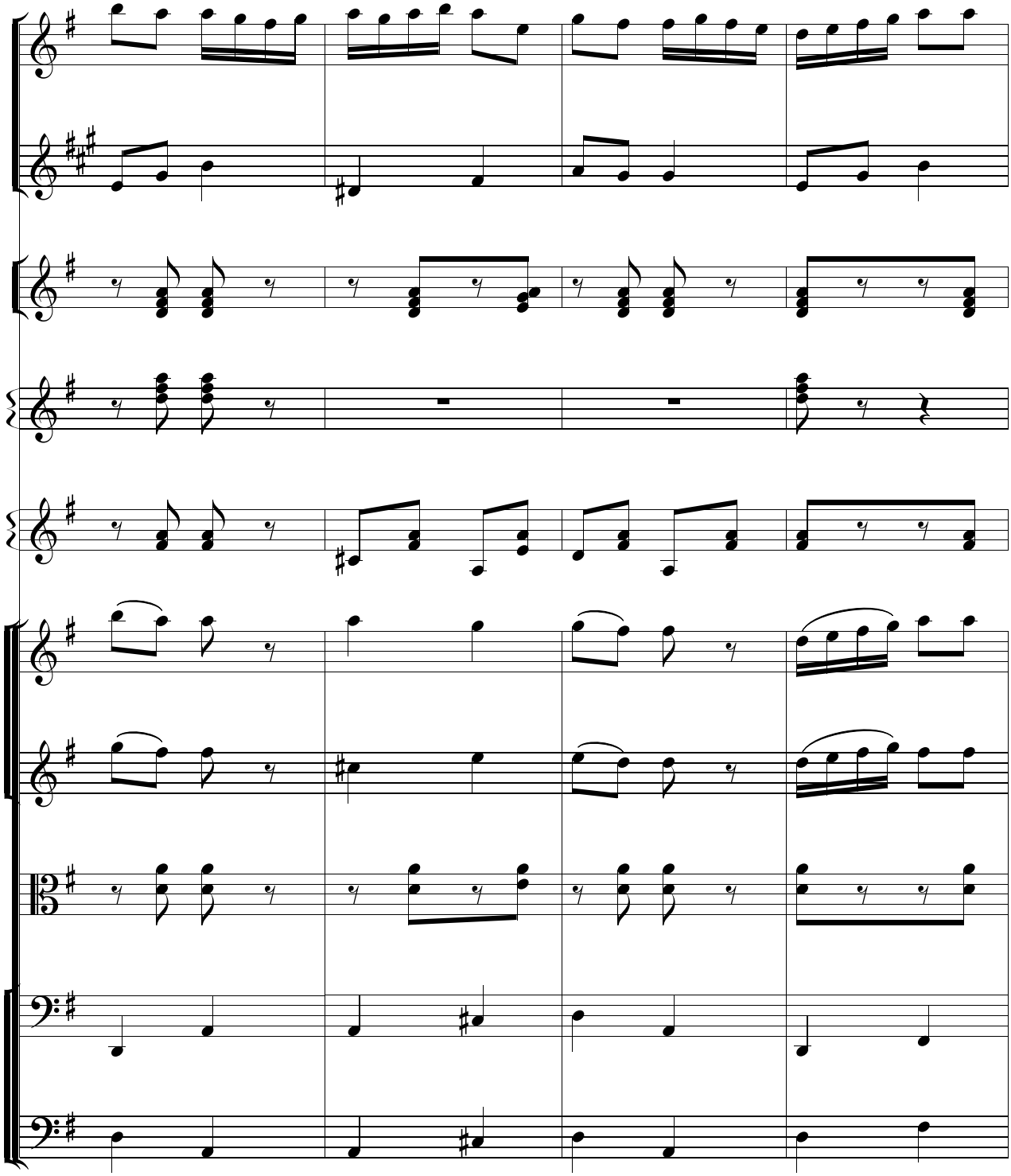

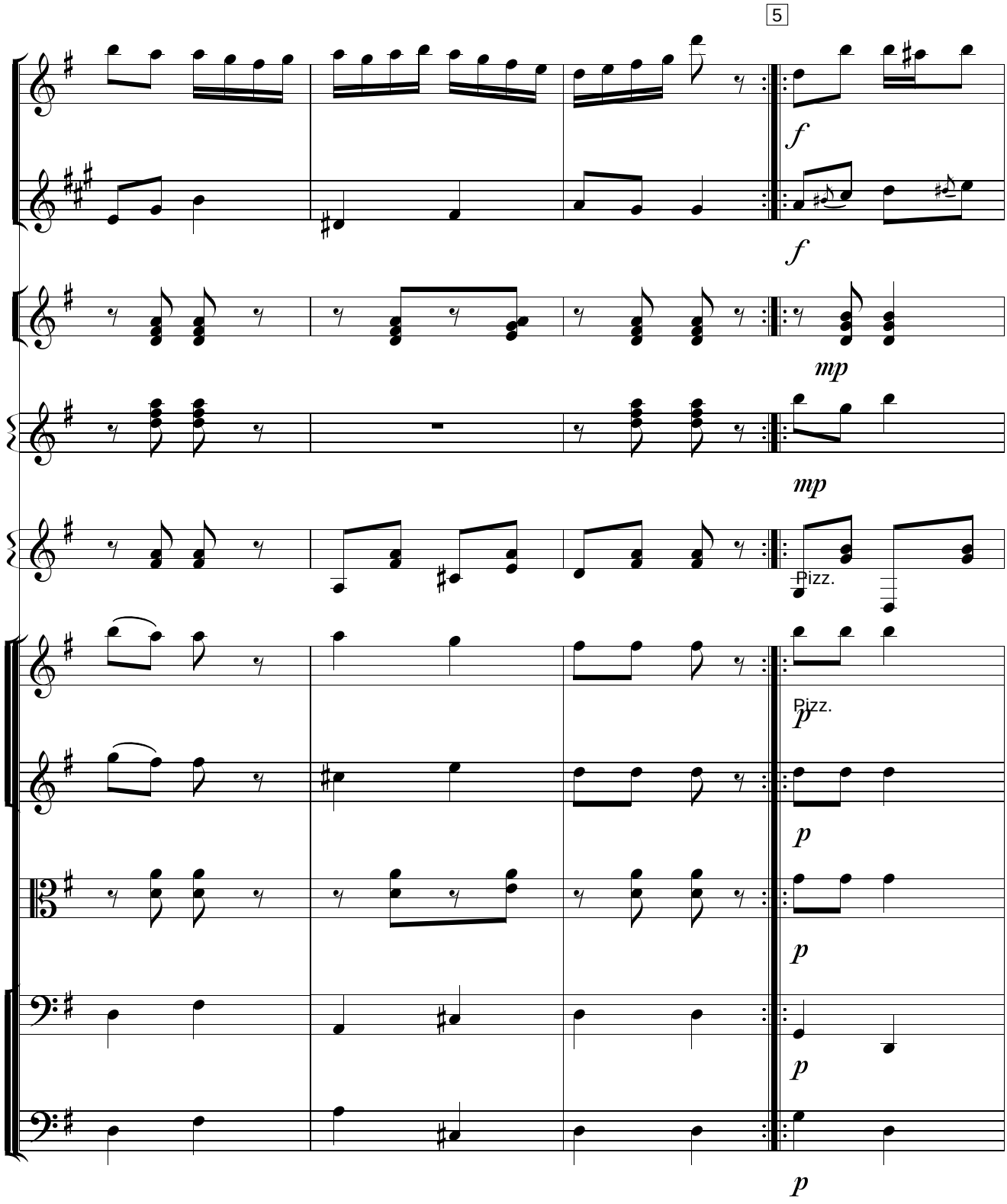
5
f
f
mp
mp
Pizz.
Pizz.
p
p
p
p
p

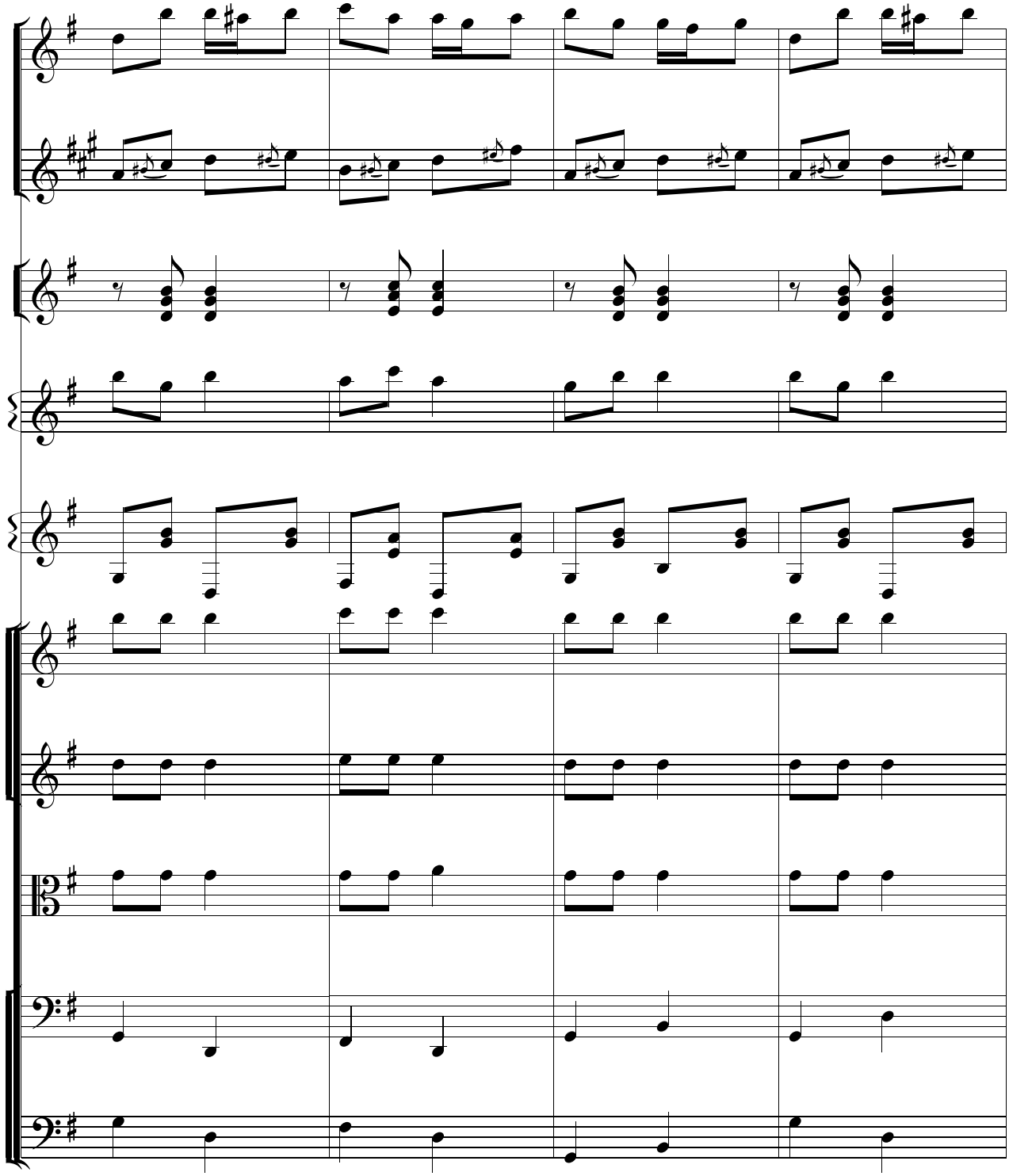

Da Capo al Fine

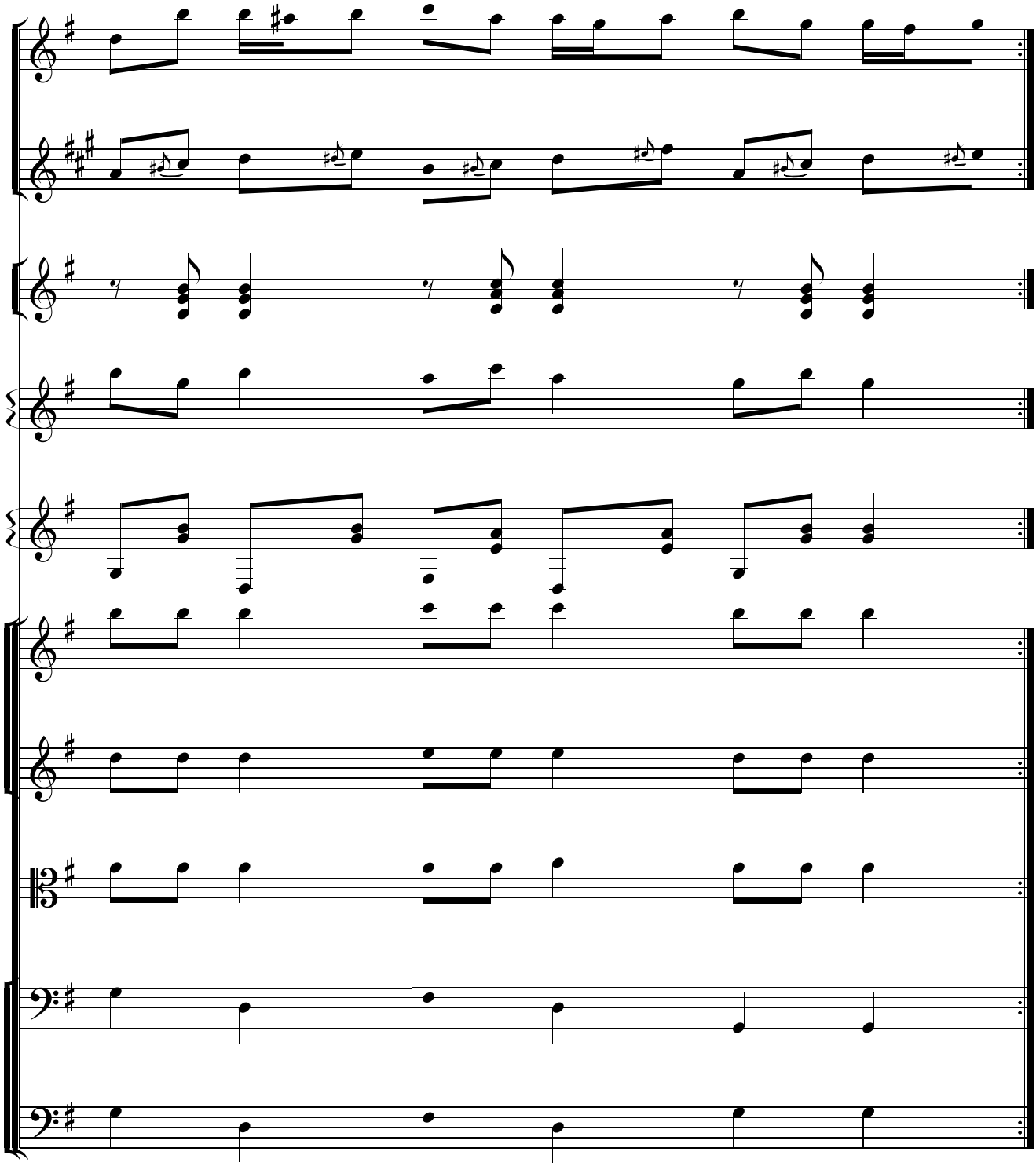

Удовицю я любив

Слова і мелодія М. Кропивницького,
орк. В. Кучерука, Н. Кучерук

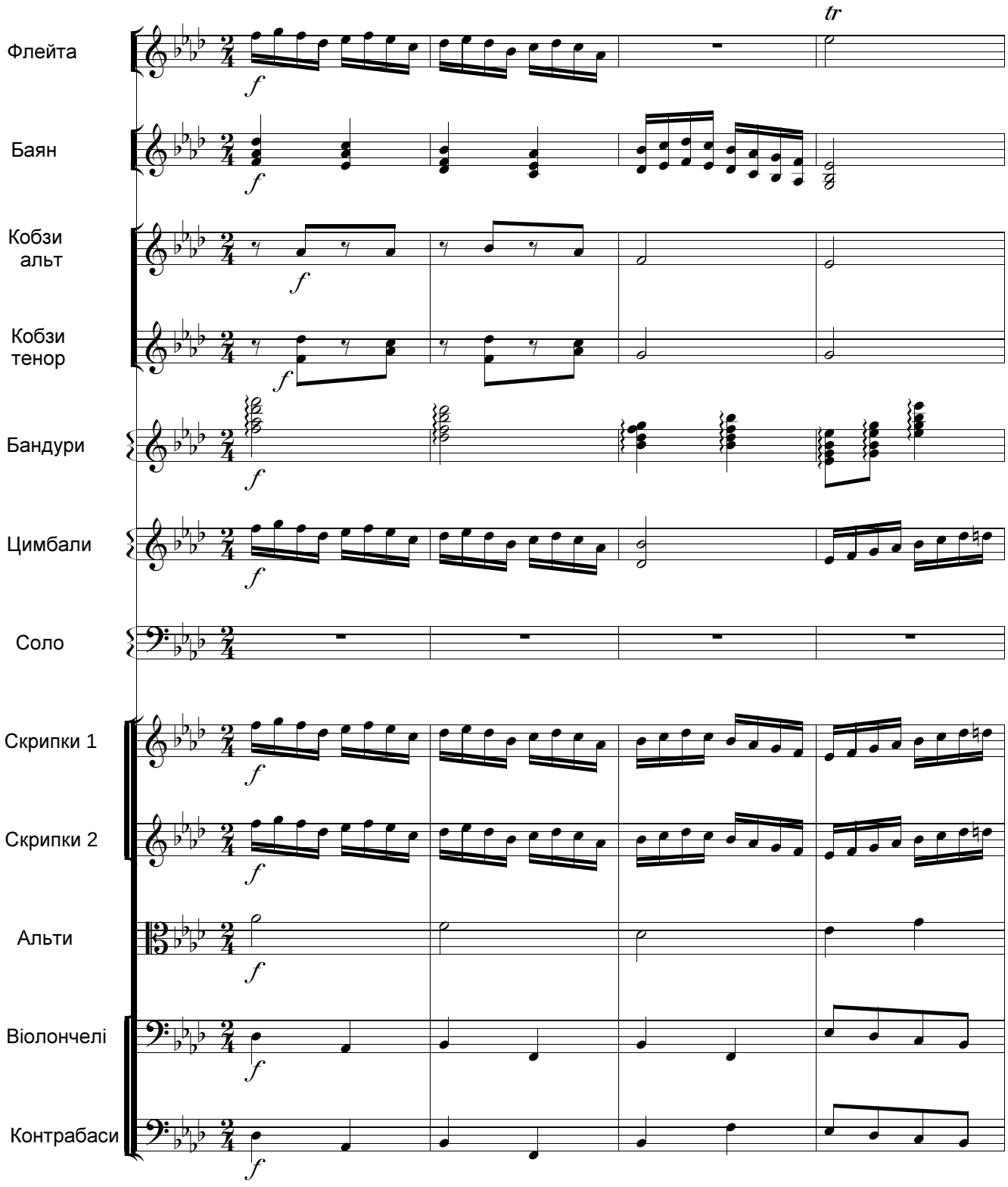

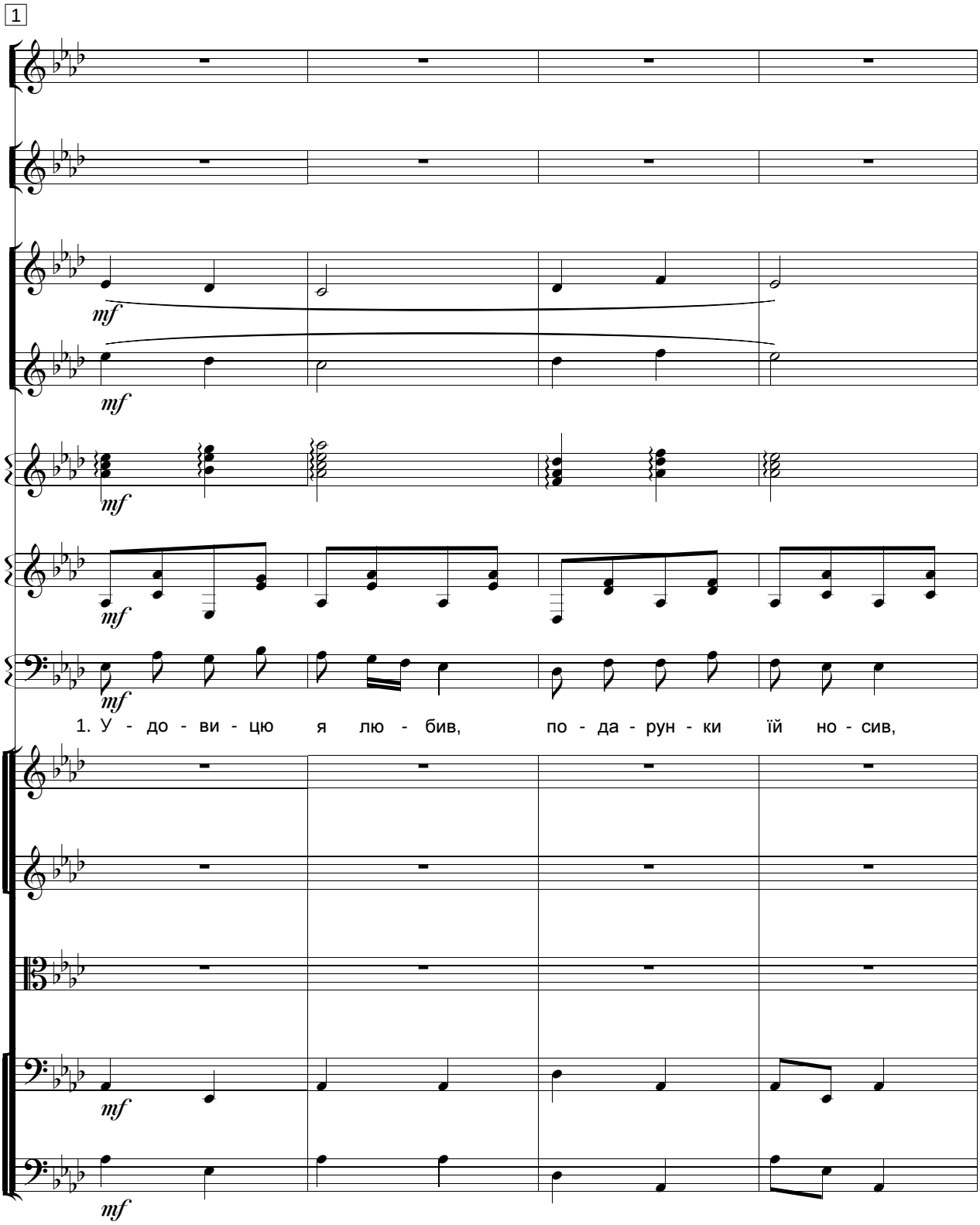
1
mf
mf
mf
mf
mf
1. У - до - ви - цю я лю - бив, по - да - рун - ки їй но - сив,
mf
mf

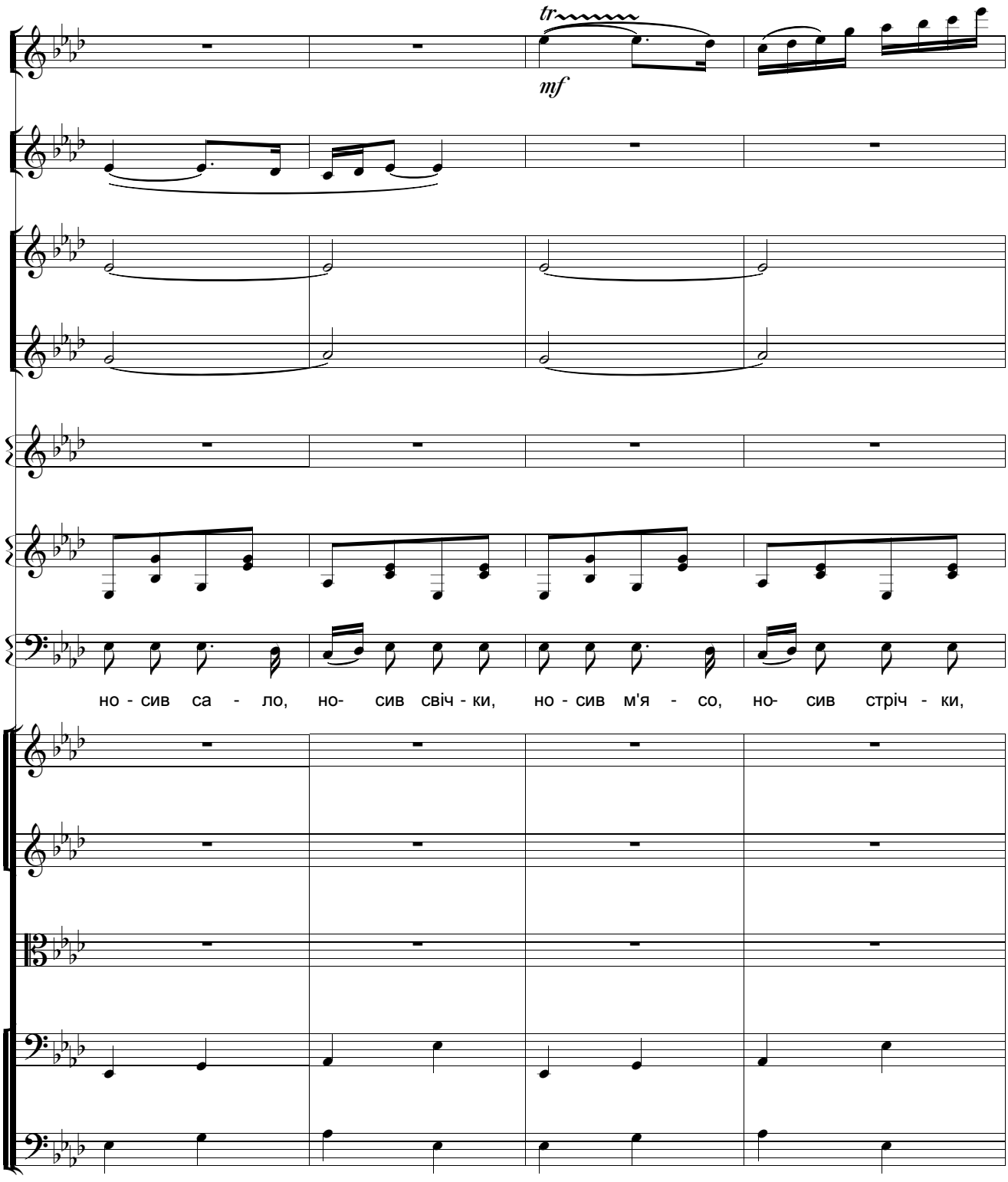
tr
mf
но - сив са - ло, но- сив свіч - ки, но - сив м'я - со, но- сив стріч - ки,

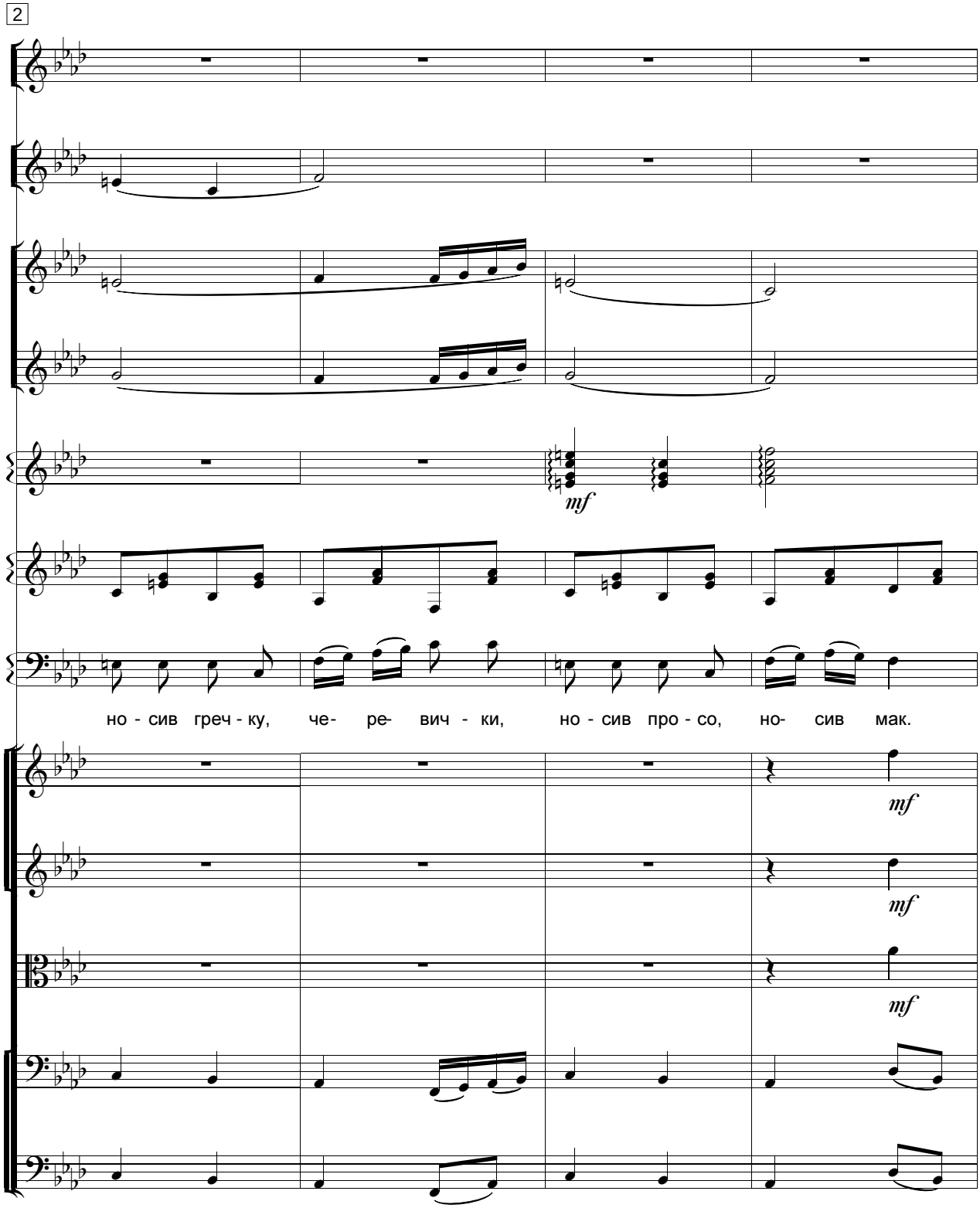
2
mf
но - сив греч - ку, че- ре- вич - ки, но - сив про - со, но- сив мак.
mf
mf
mf

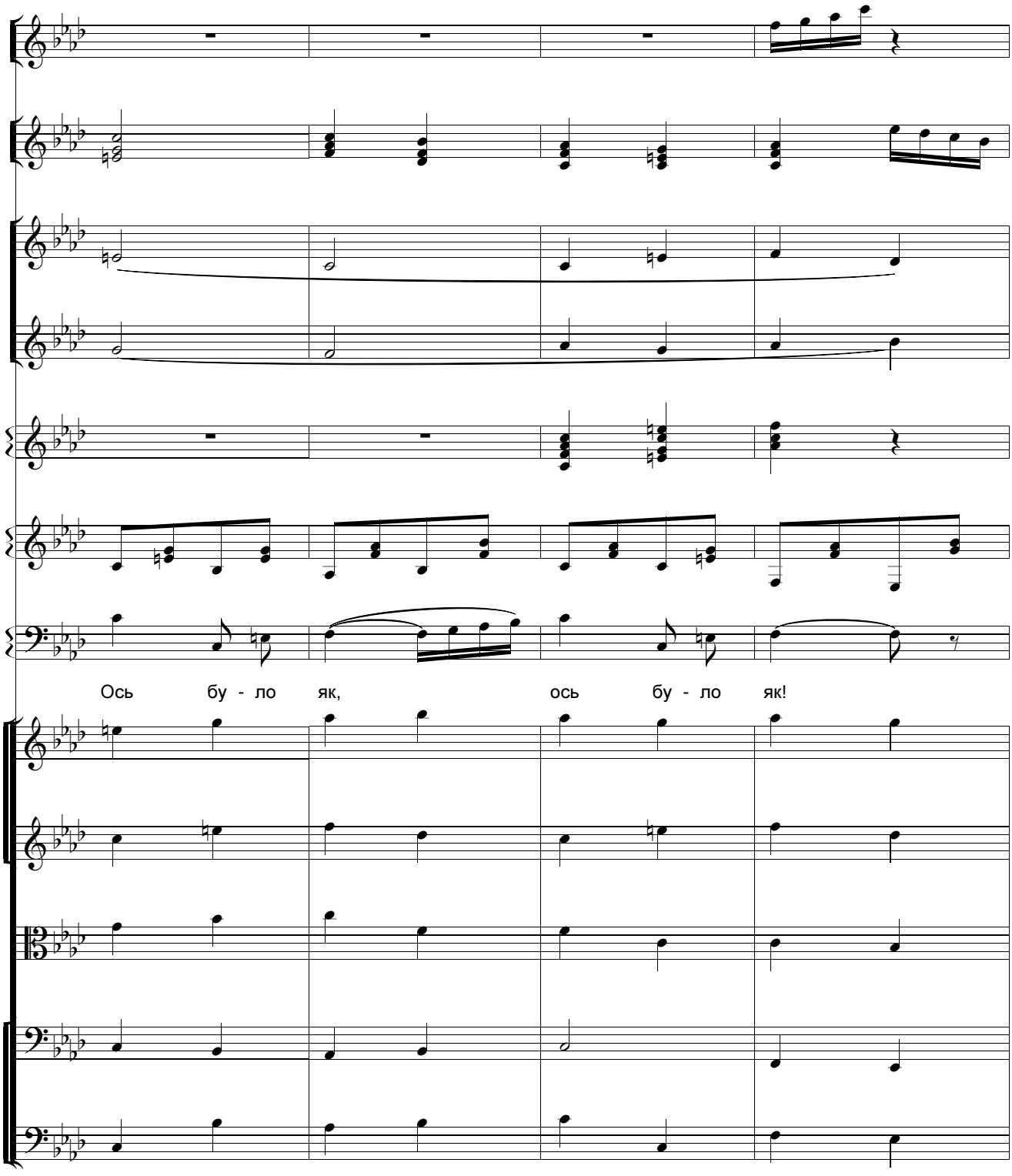
Ось бу - ло як, ось бу - ло як!

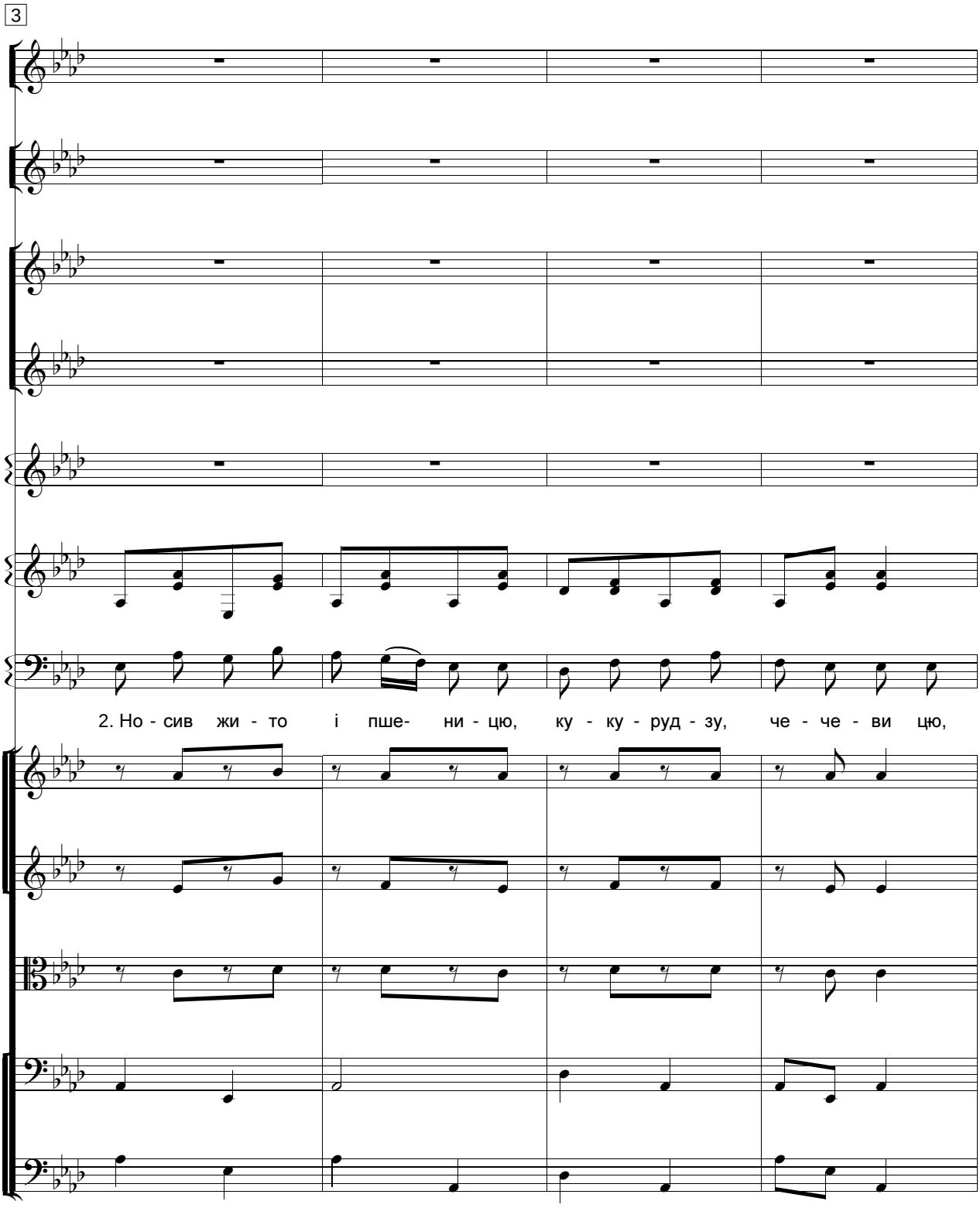
3
2. Но - сив жи - то і пше- ни - цю, ку - ку - руд - зу, че - че - ви цю,

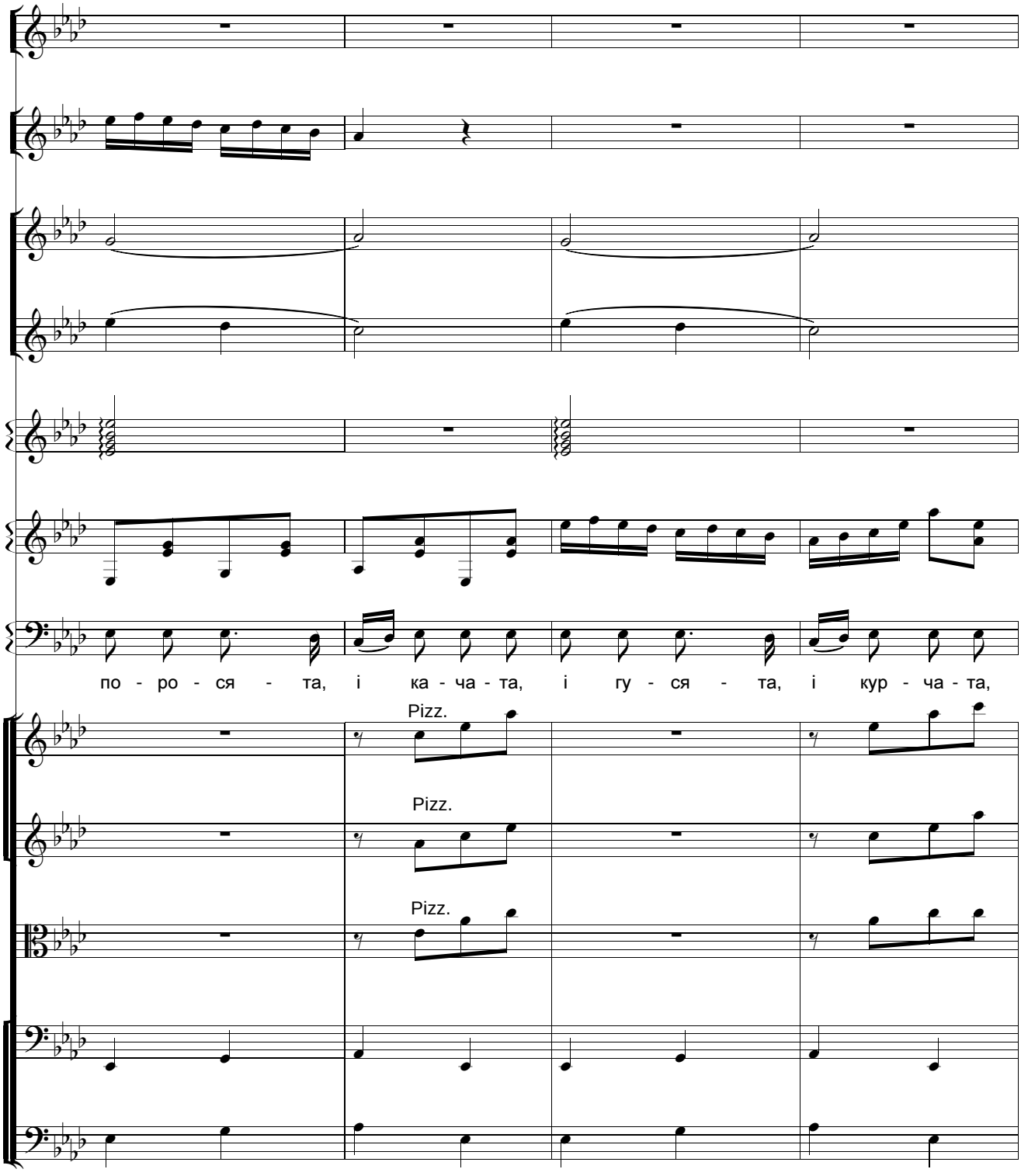
по - ро - ся - та, і ка - ча - та, і гу - ся - та, і кур - ча - та,
Pizz.
Pizz.
Pizz.

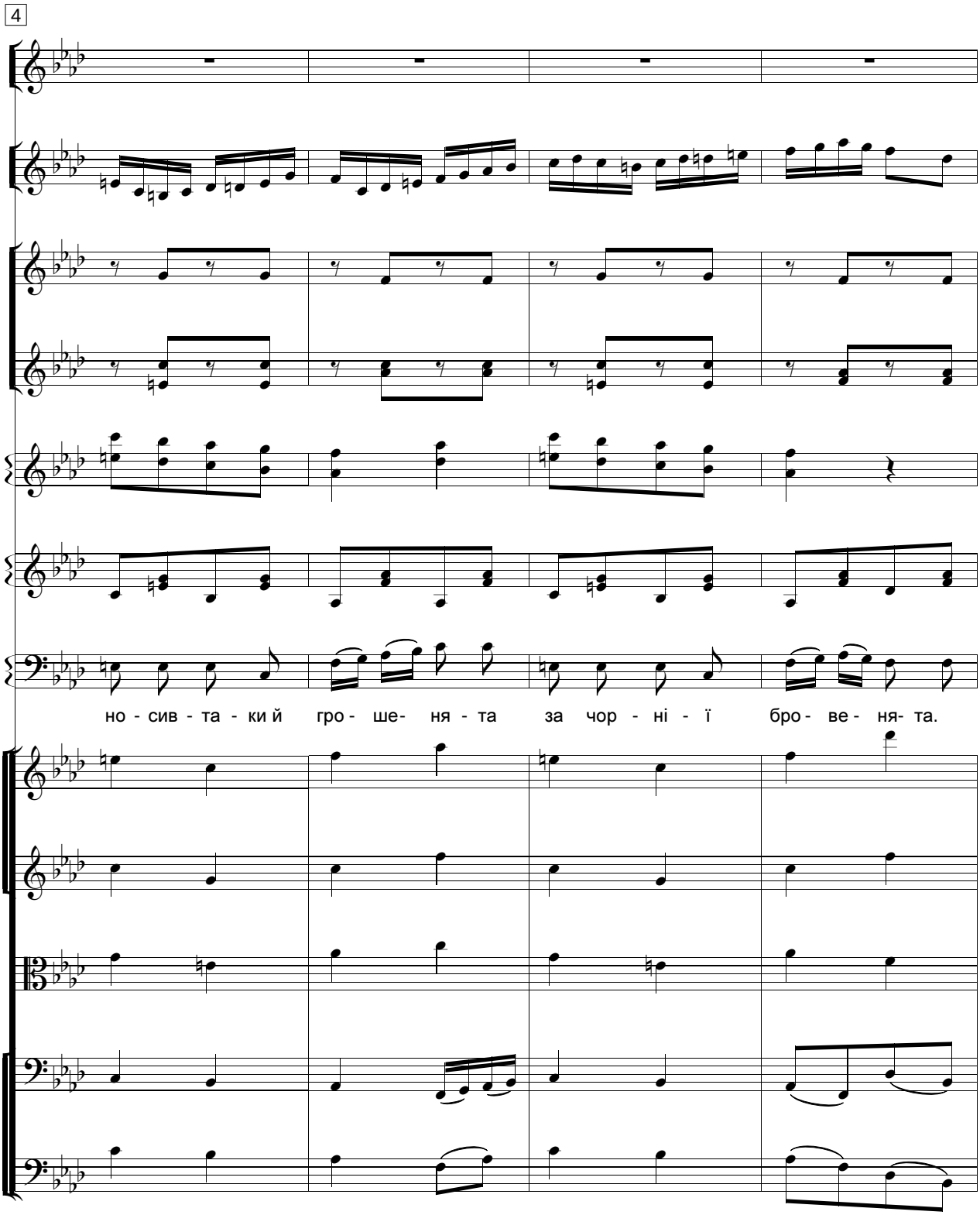
4
но - сив - та - ки й гро - ше- ня - та за чор - ні - ї бро - ве - ня- та.

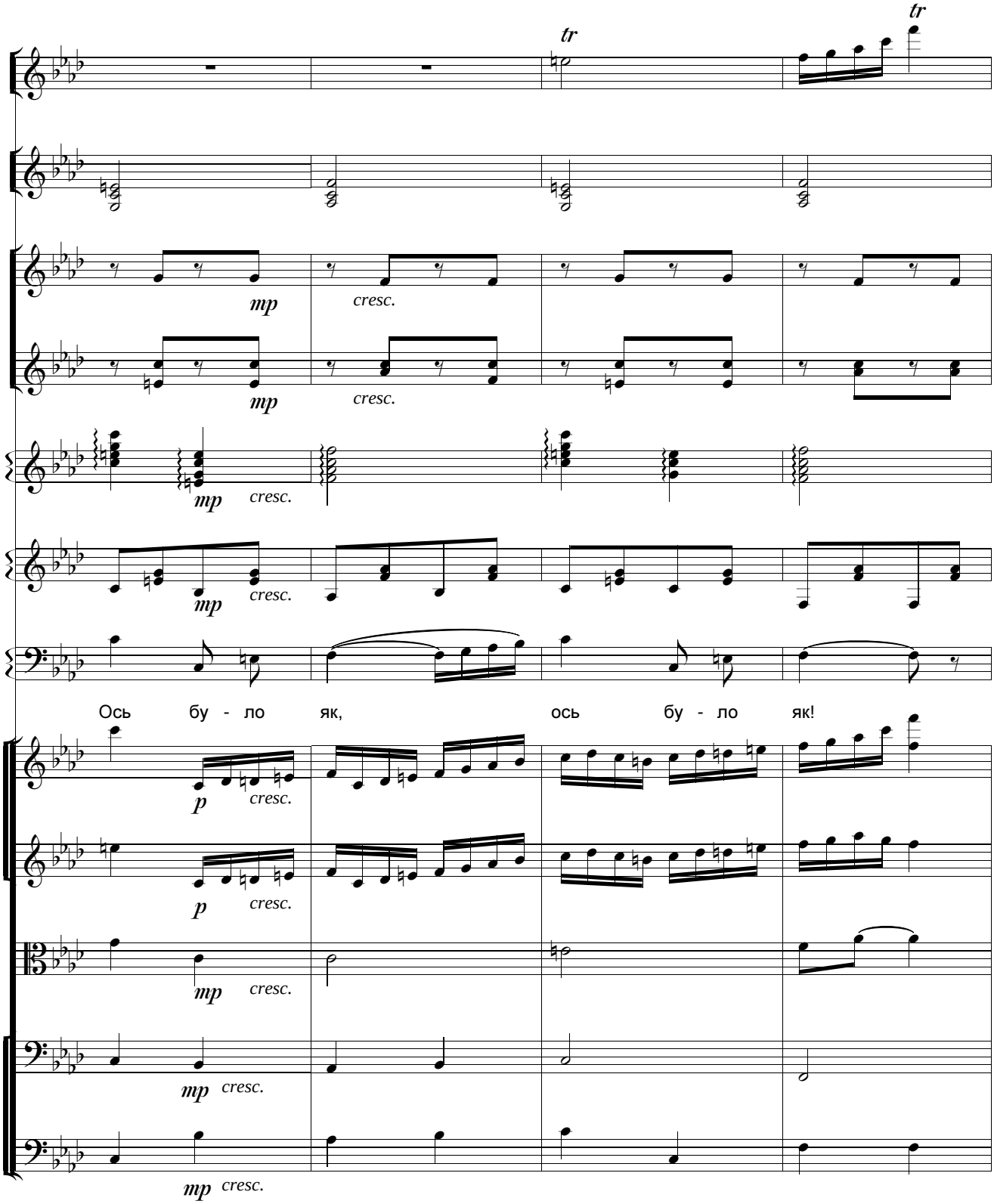
tr
tr
mp
cresc.
mp
cresc.
mp
cresc.
mp
cresc.
Ось бу - ло як, ось бу - ло як!
p
cresc.
p
cresc.
mp
cresc.
mp
cresc.
mp
cresc.

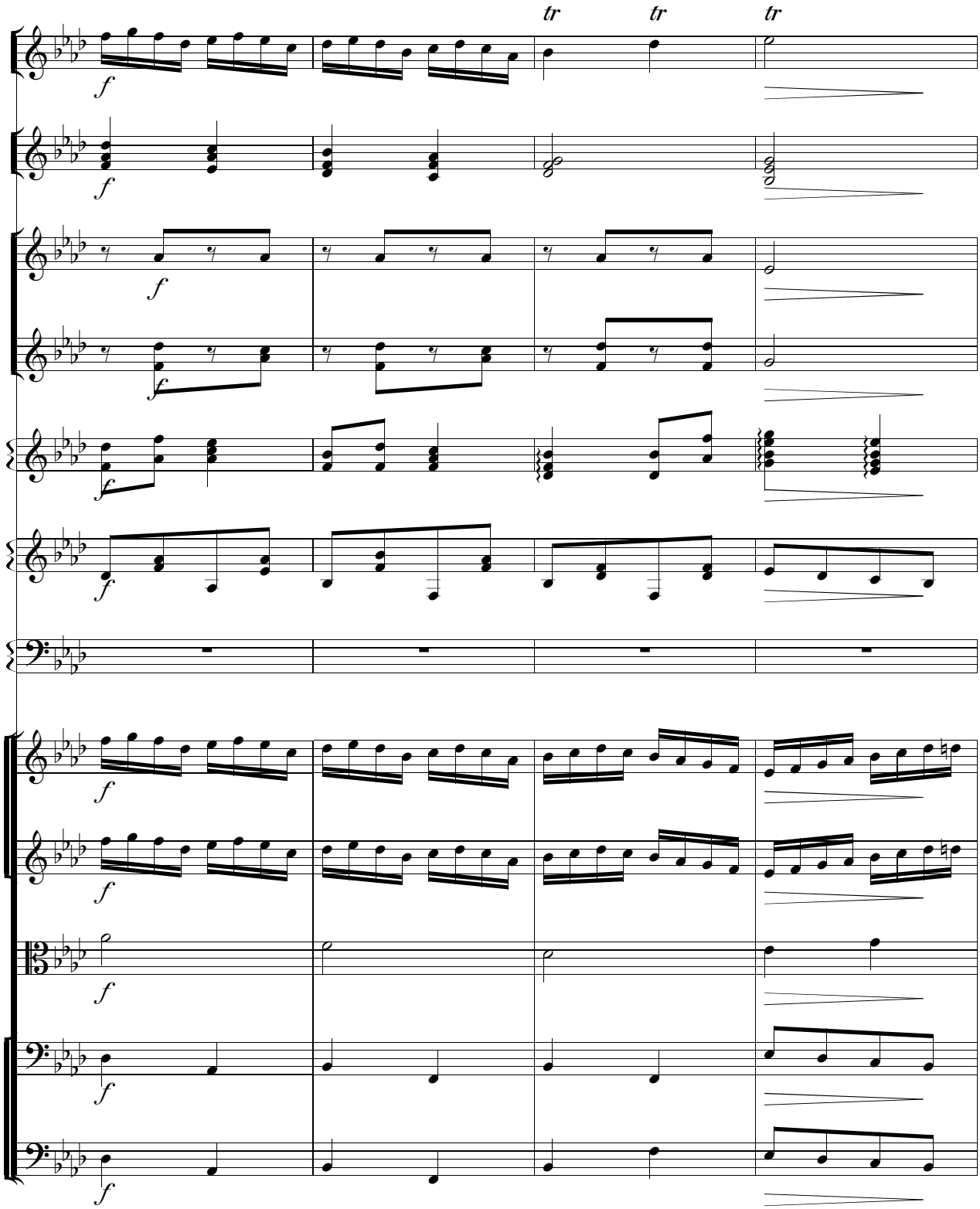
tr
tr
tr
f

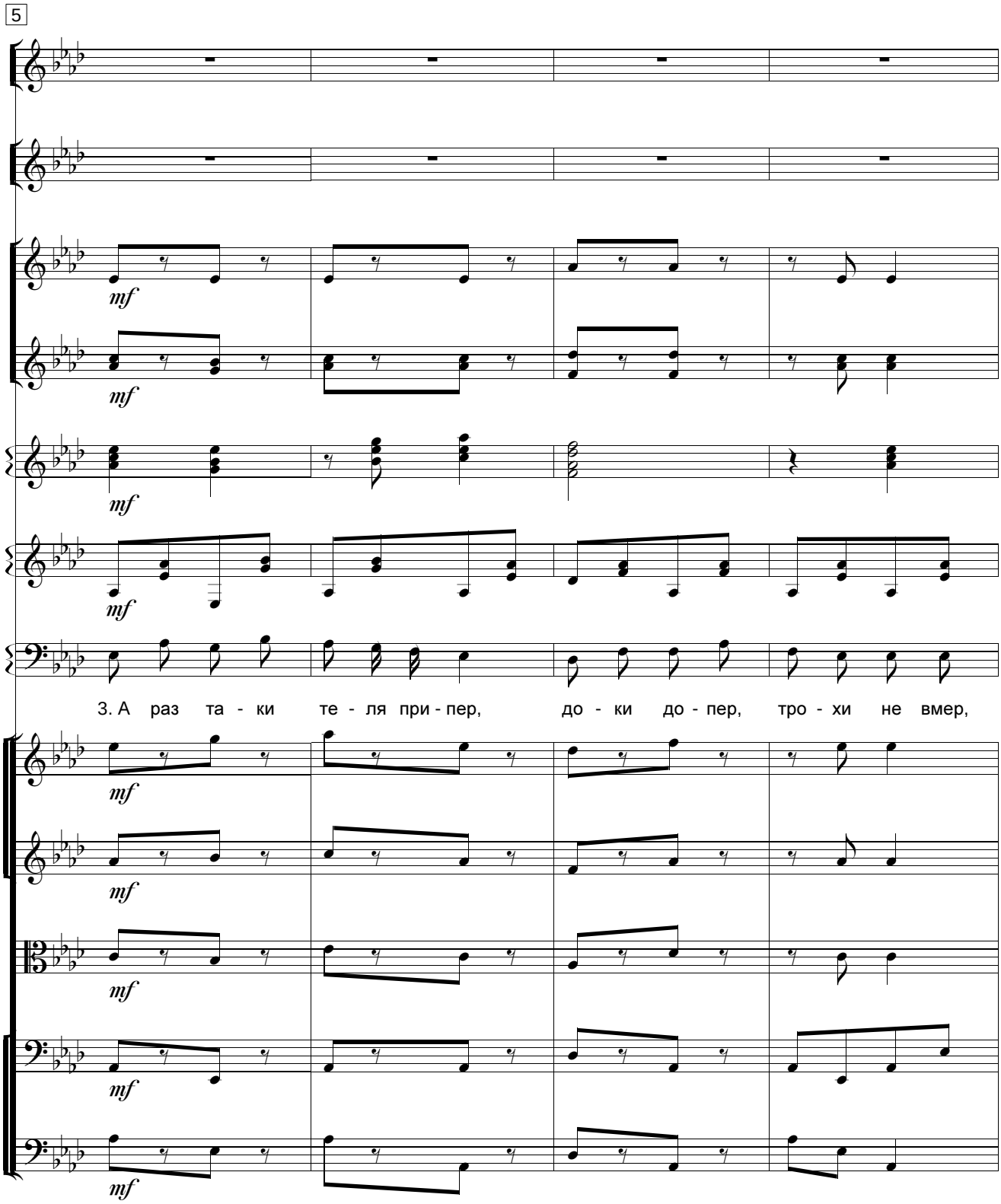
5
mf
mf
mf
mf
3. А раз та - ки те - ля при - пер, до - ки до - пер, тро - хи не вмер,
mf
mf
mf
mf

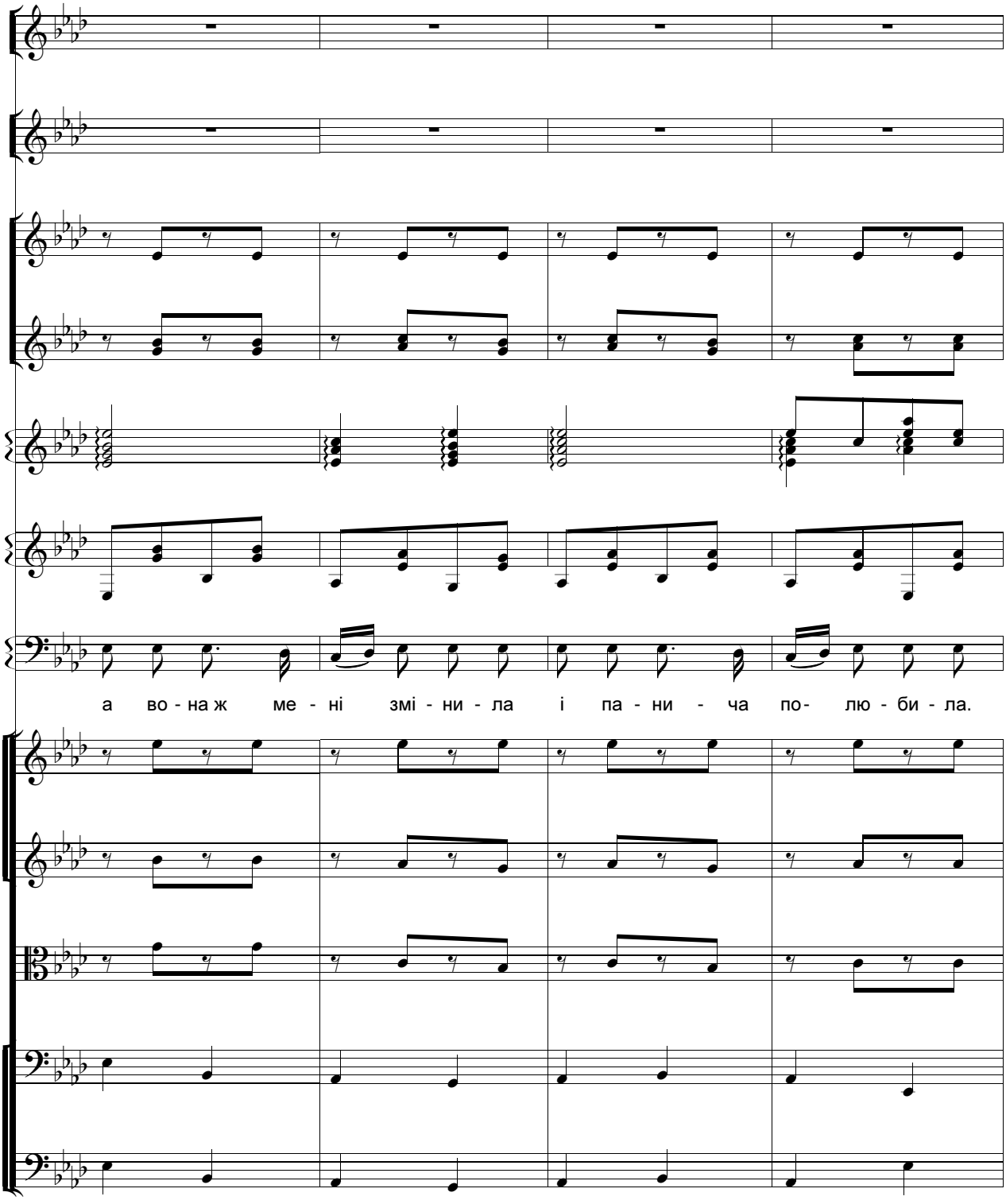
а во - на ж ме - ні змі - ни - ла і па - ни - ча по- лю - би - ла.

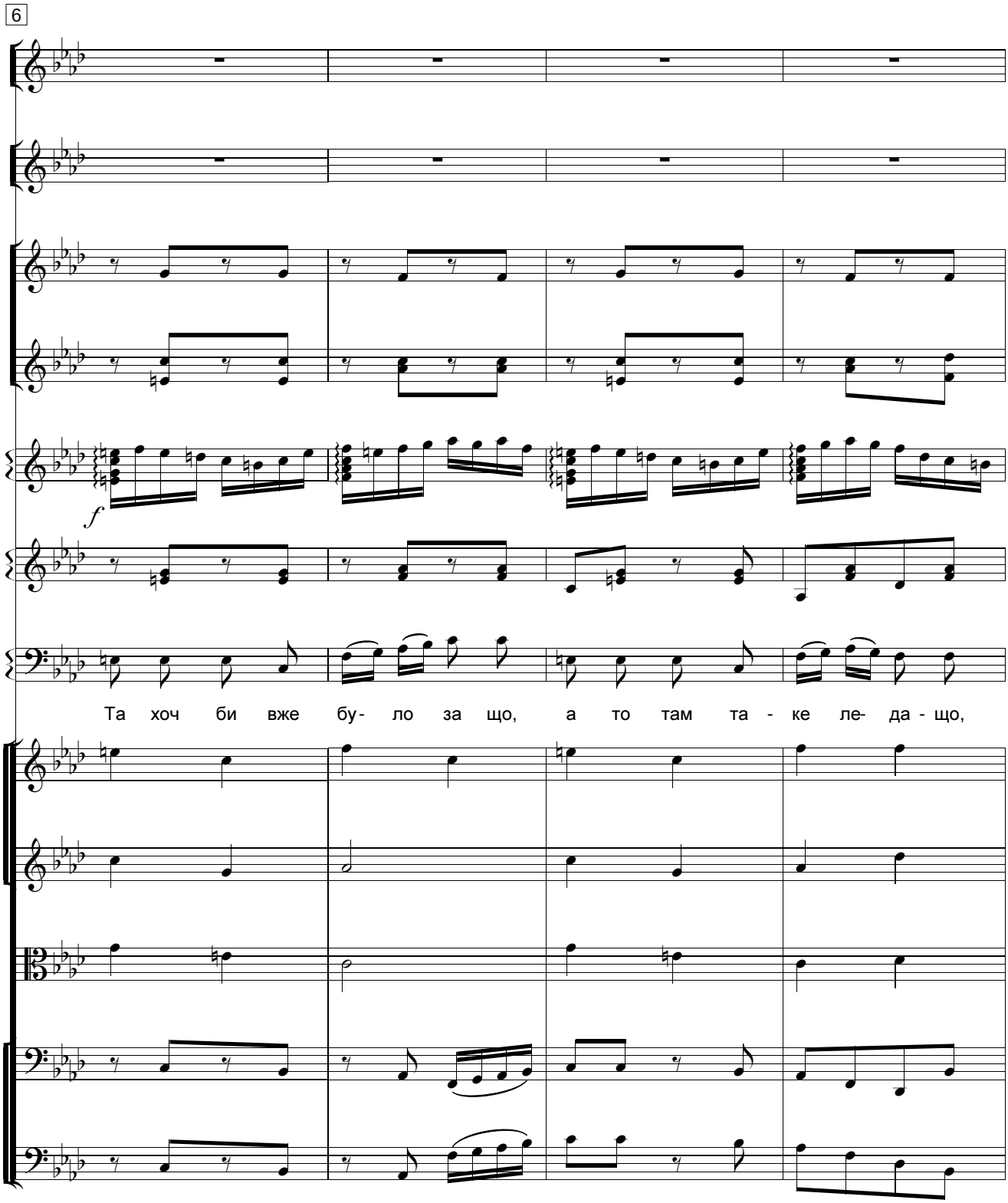
6
f
Та хоч би вже бу- ло за що, а то там та - ке ле- да - що,

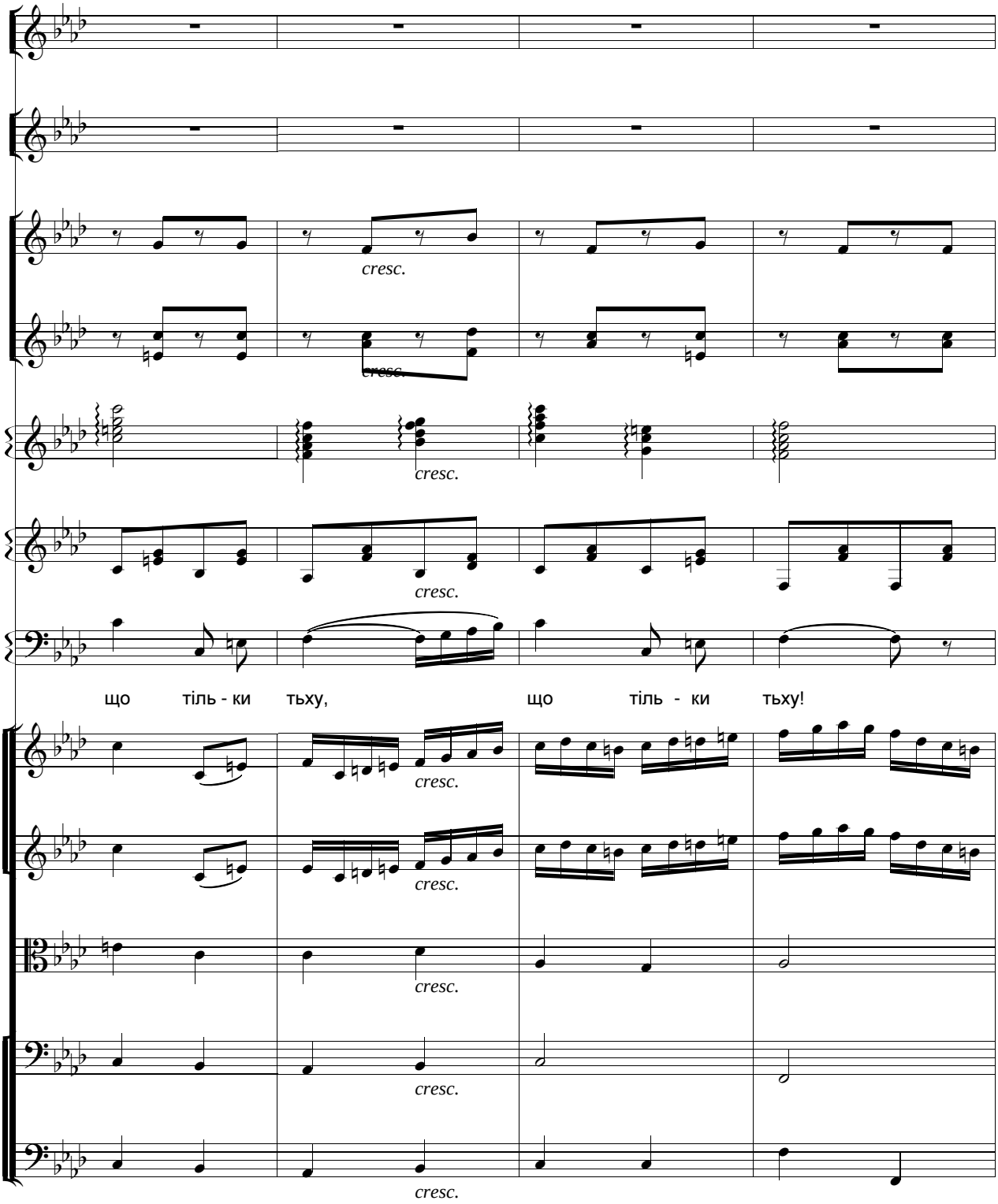
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.
що тіль - ки тьху, що тіль - ки тьху!
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.

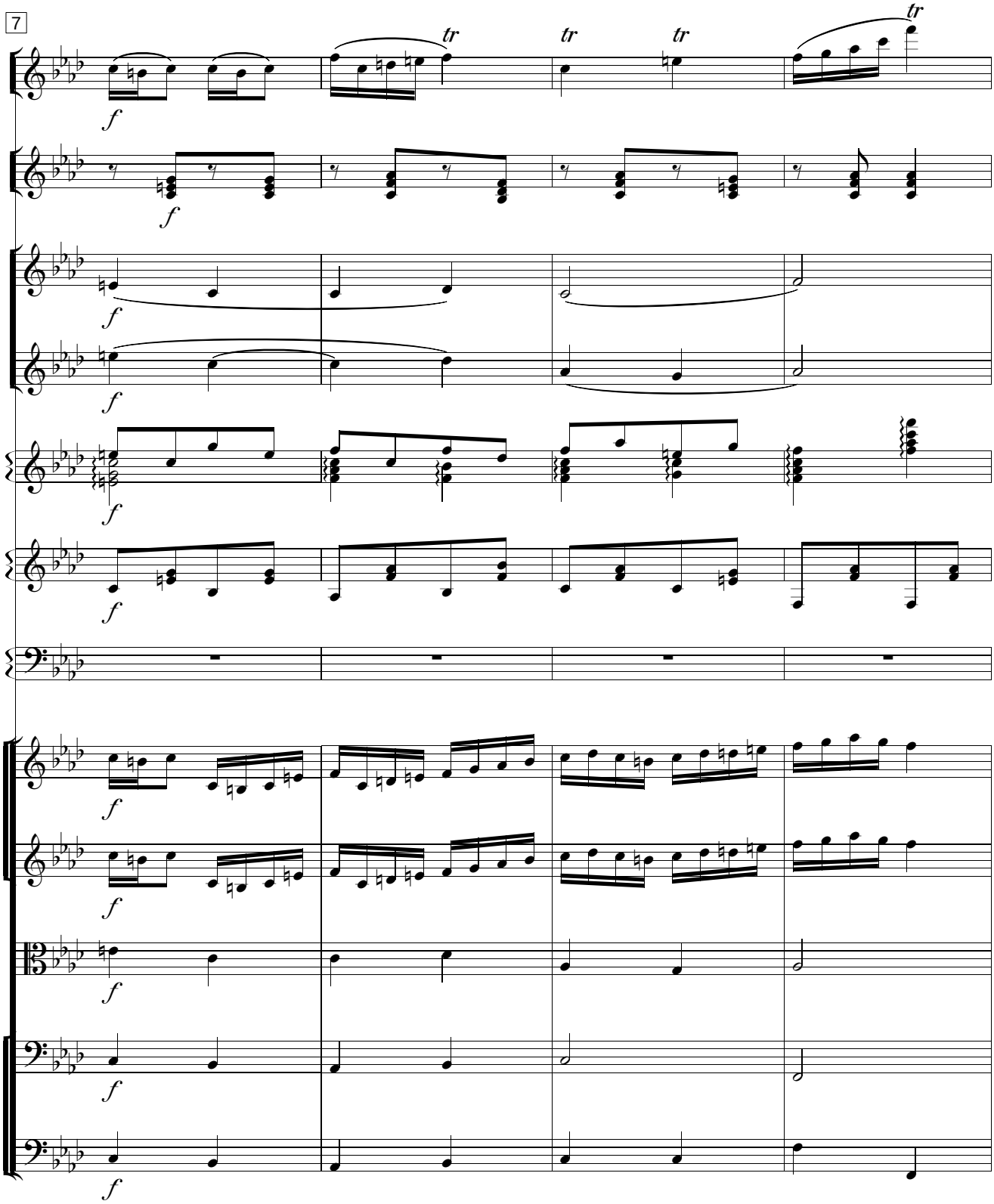
7
tr
tr
tr
tr
f

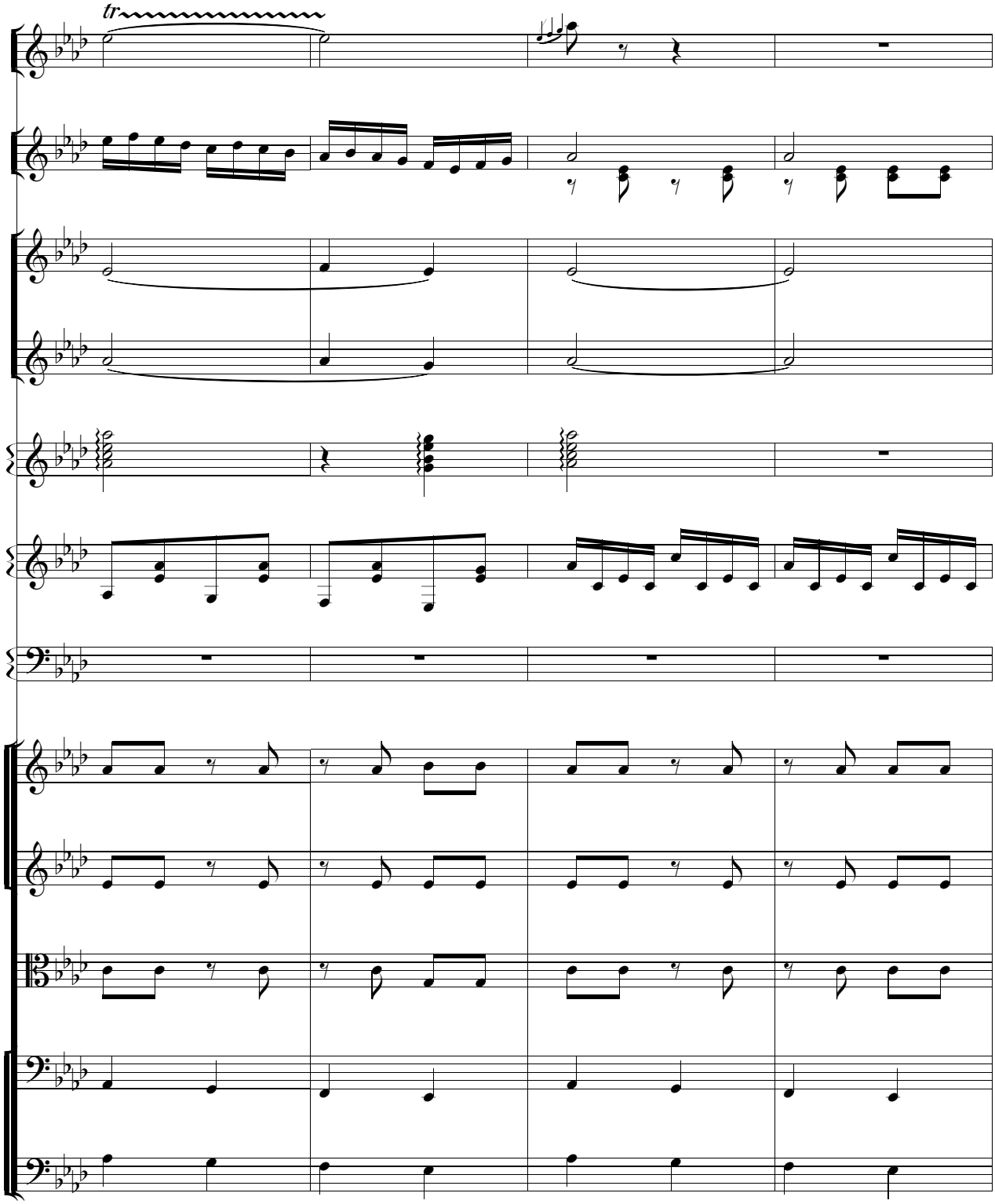
tr

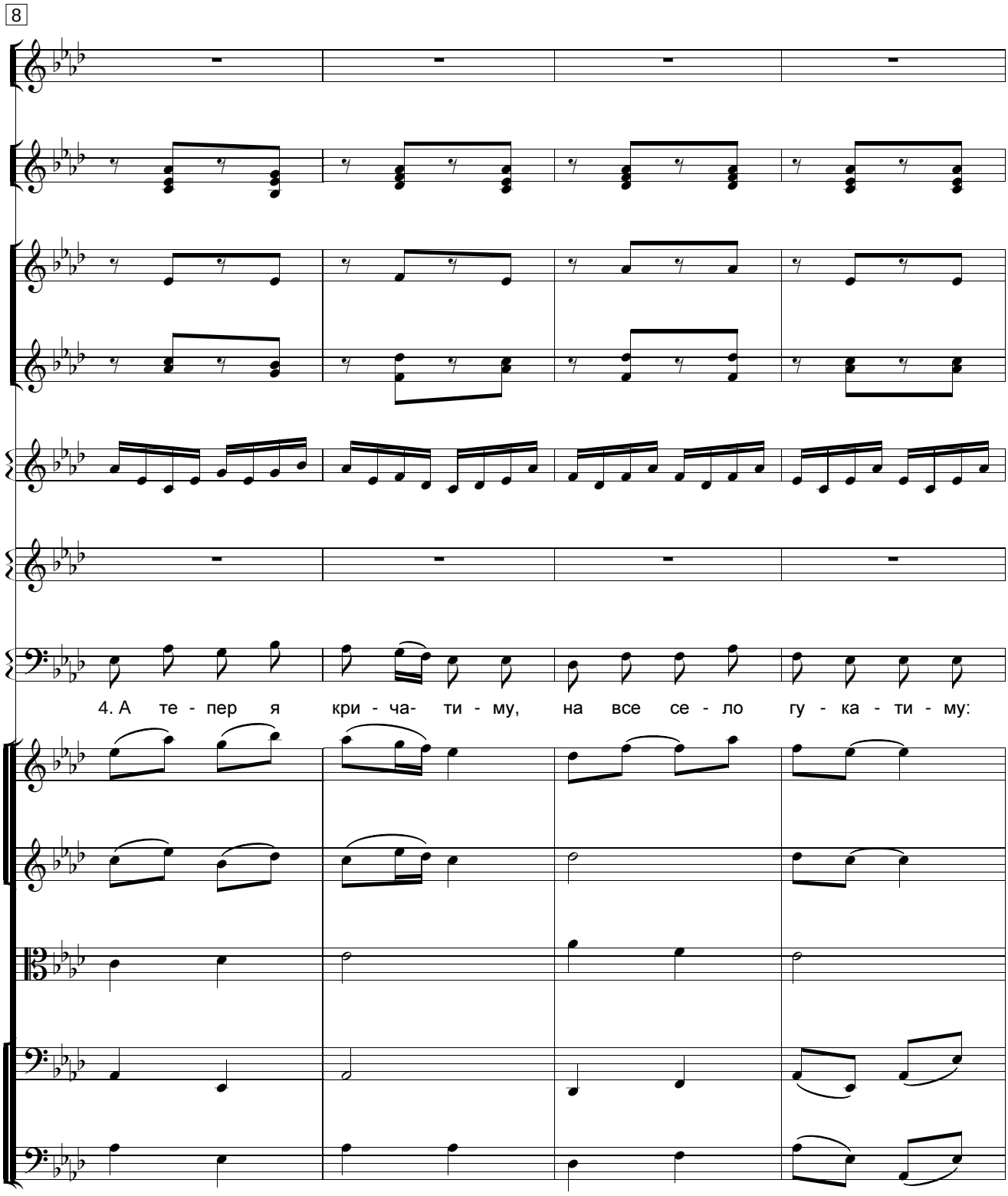
8
4. А те - пер я кри - ча- ти - му, на все се - ло гу - ка - ти - му:

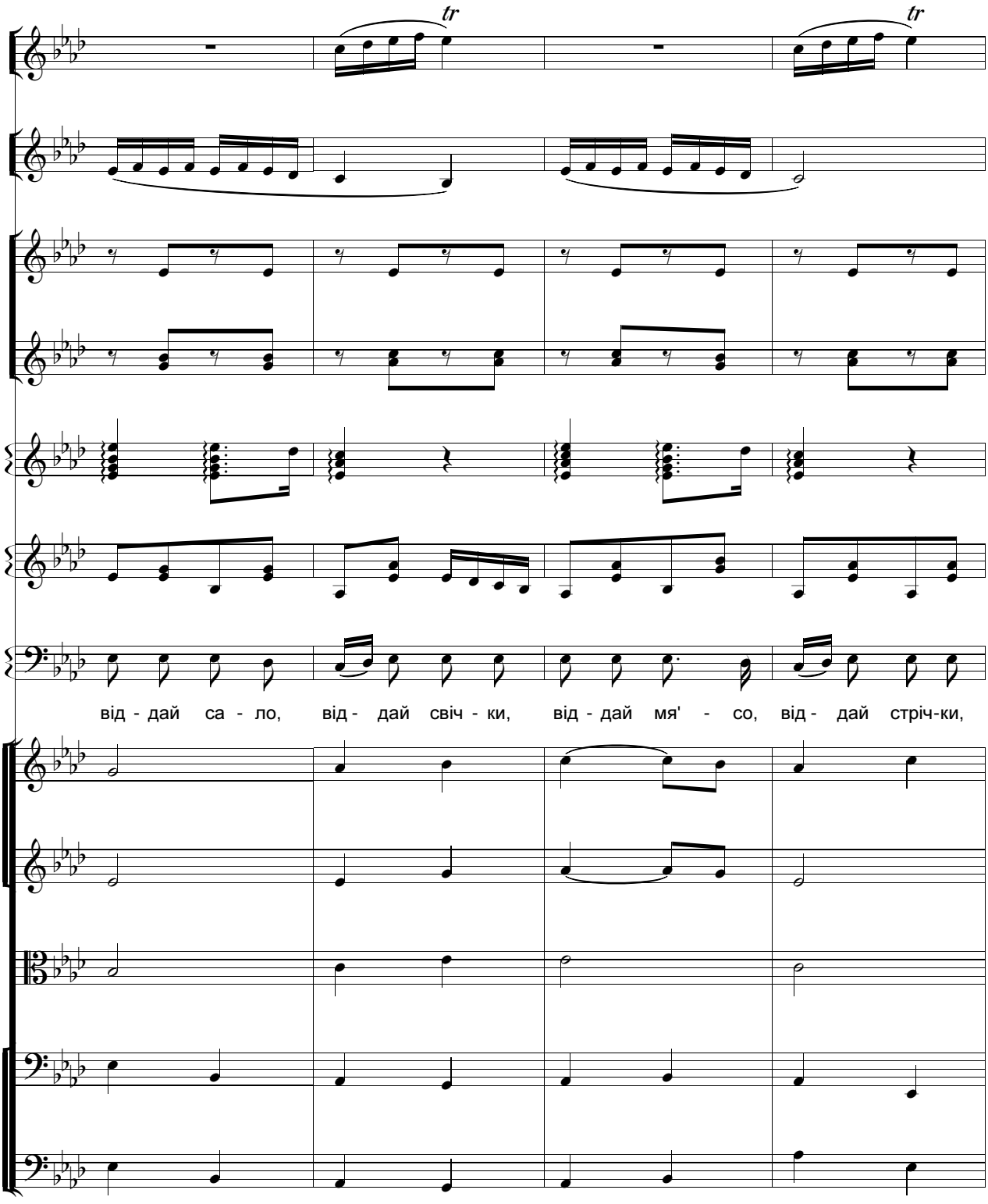
tr
tr
від - дай са - ло, від - дай свіч - ки, від - дай мя' - со, від - дай стріч-ки,

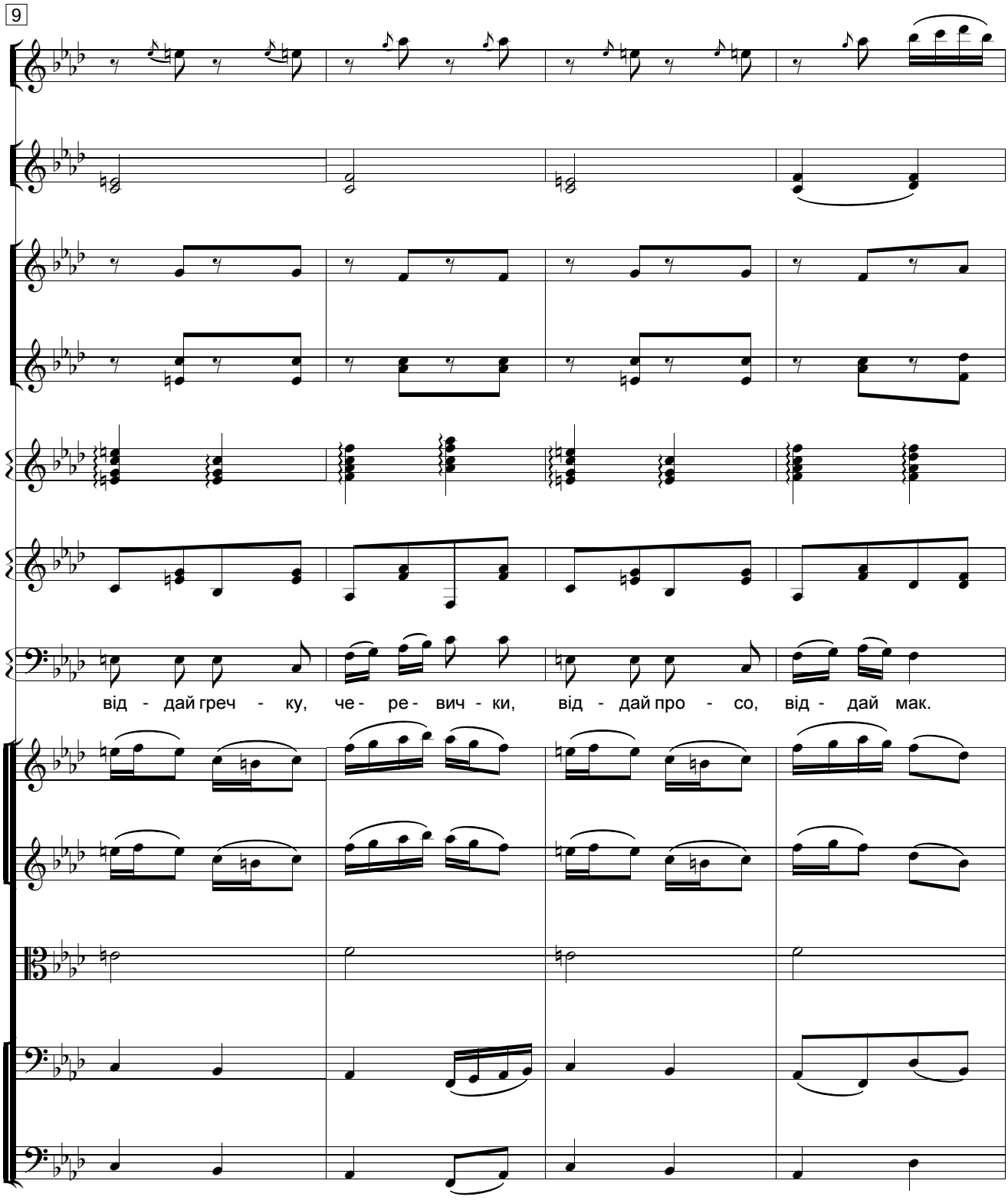
9
від - дай греч - ку, че - ре - вич - ки, від - дай про - со, від - дай мак.

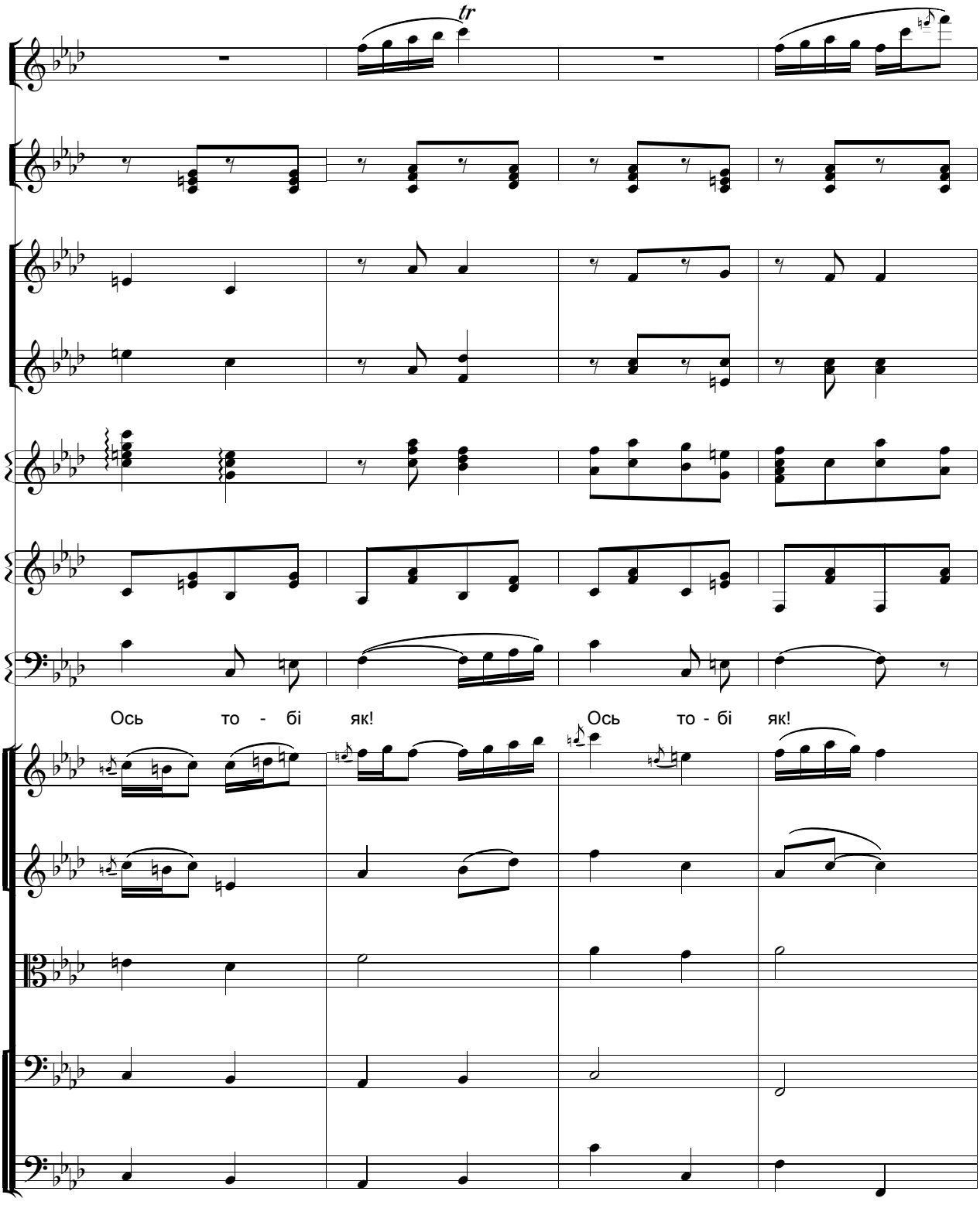
tr
Ось то - бі як!
Ось то - бі як!

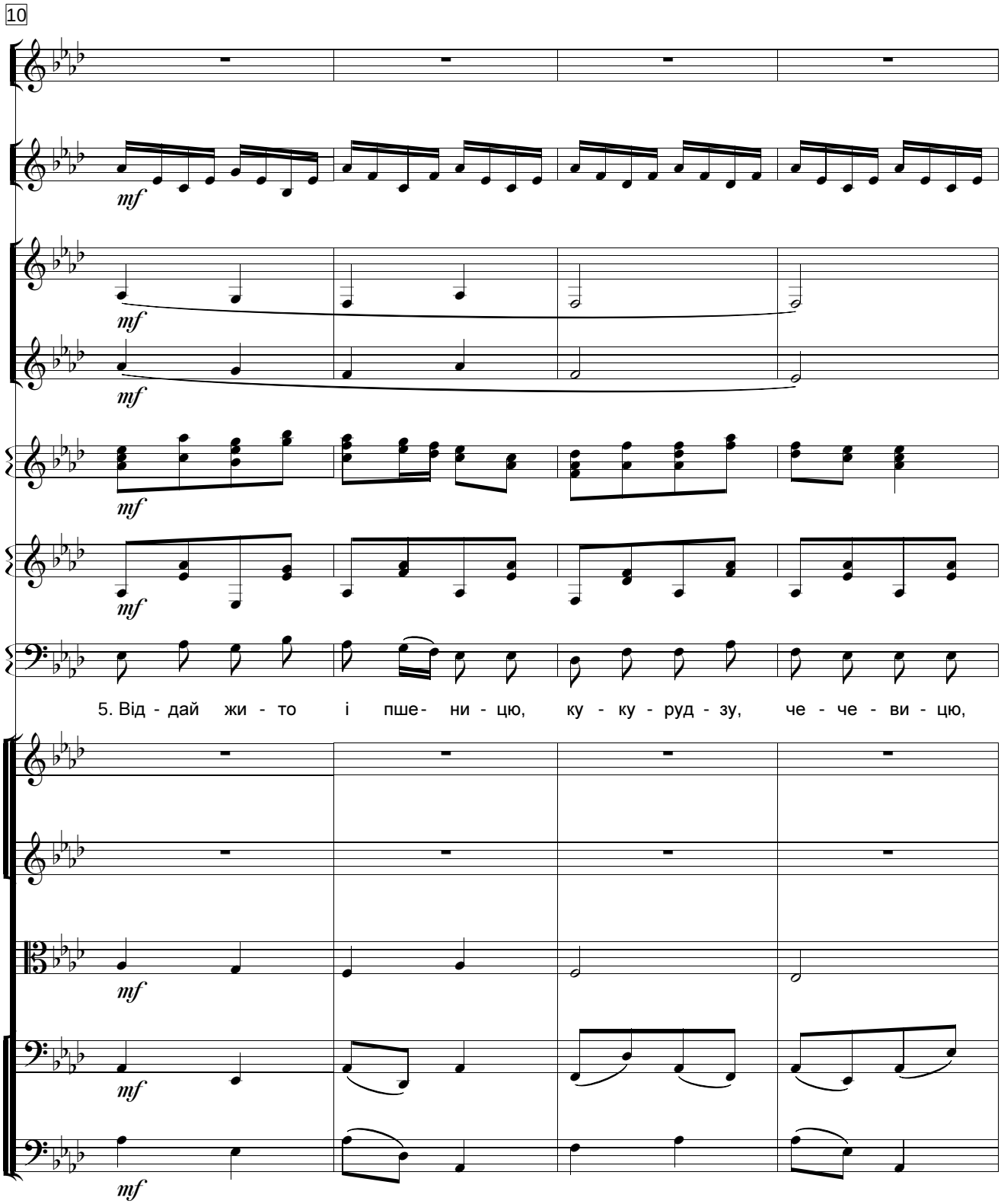
10
mf
mf
mf
mf
mf
5. Від - дай жи - то і пше- ни - цю, ку - ку - руд - зу, че - че - ви - цю,
mf
mf
mf

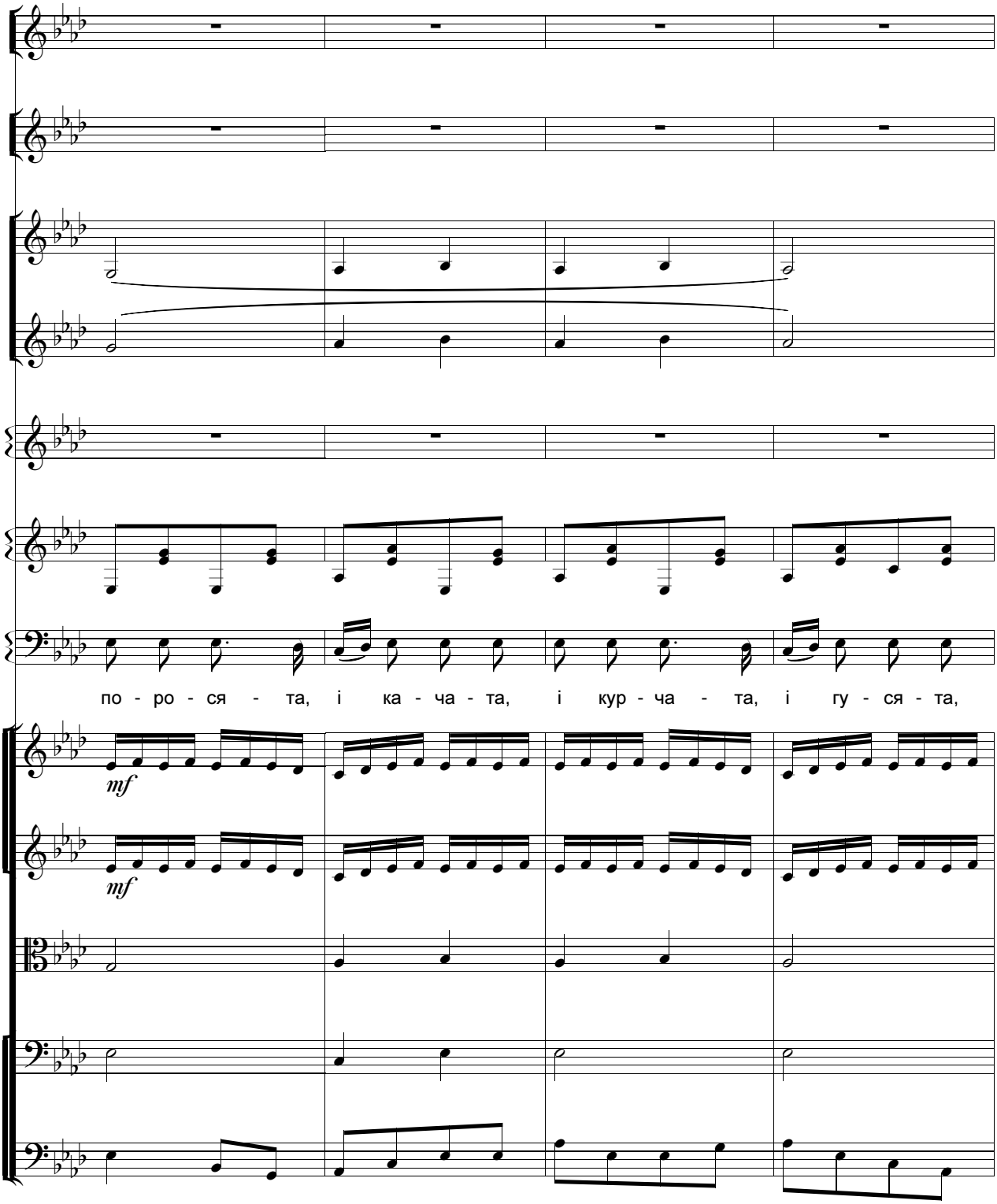
по - ро - ся - та, і ка - ча - та, і кур - ча - та, і гу - ся - та,
mf
mf

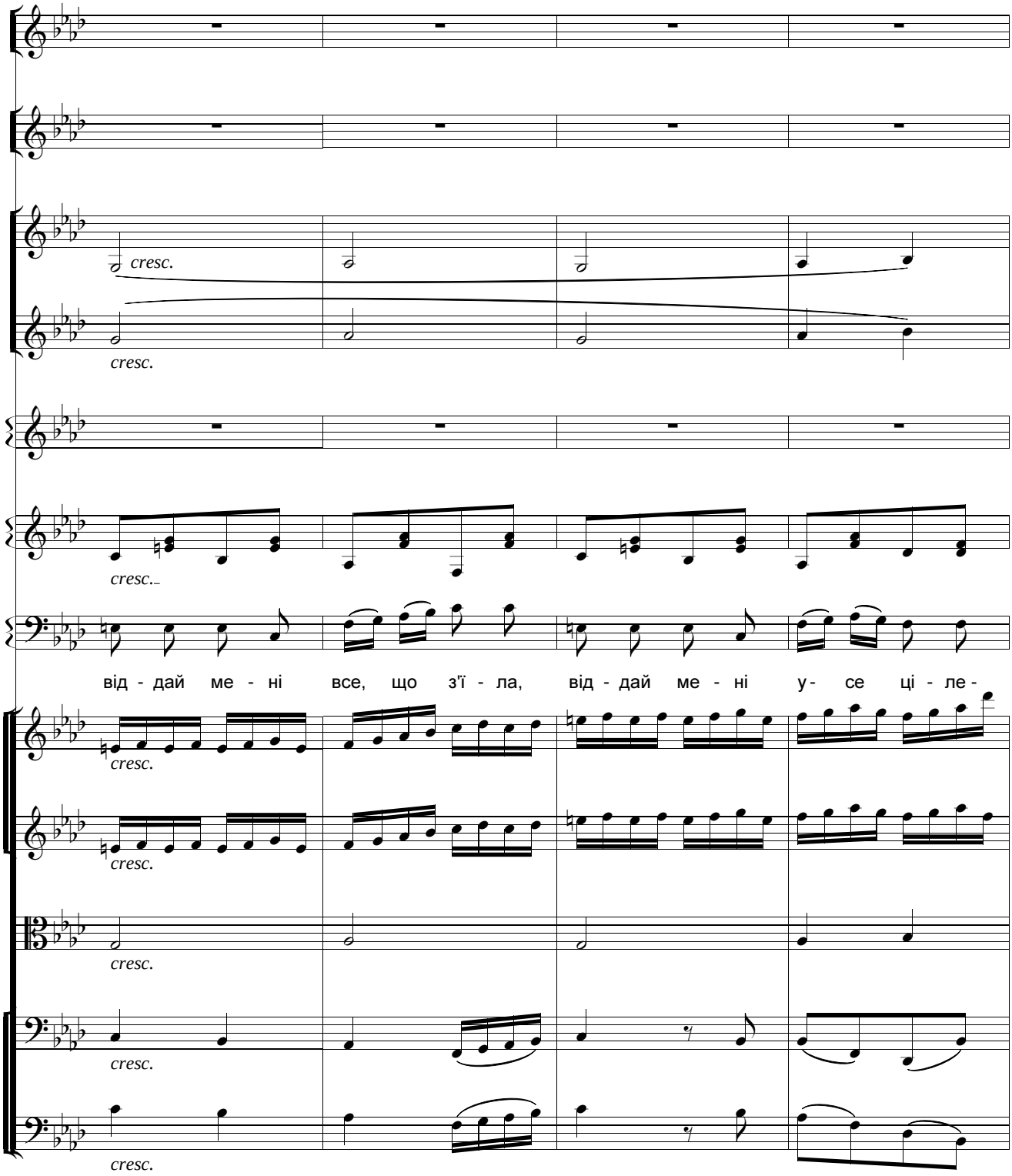
cresc.
cresc.
cresc.
від - дай ме - ні все, що з'ї - ла, від - дай ме - ні у- се ці - ле -
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.

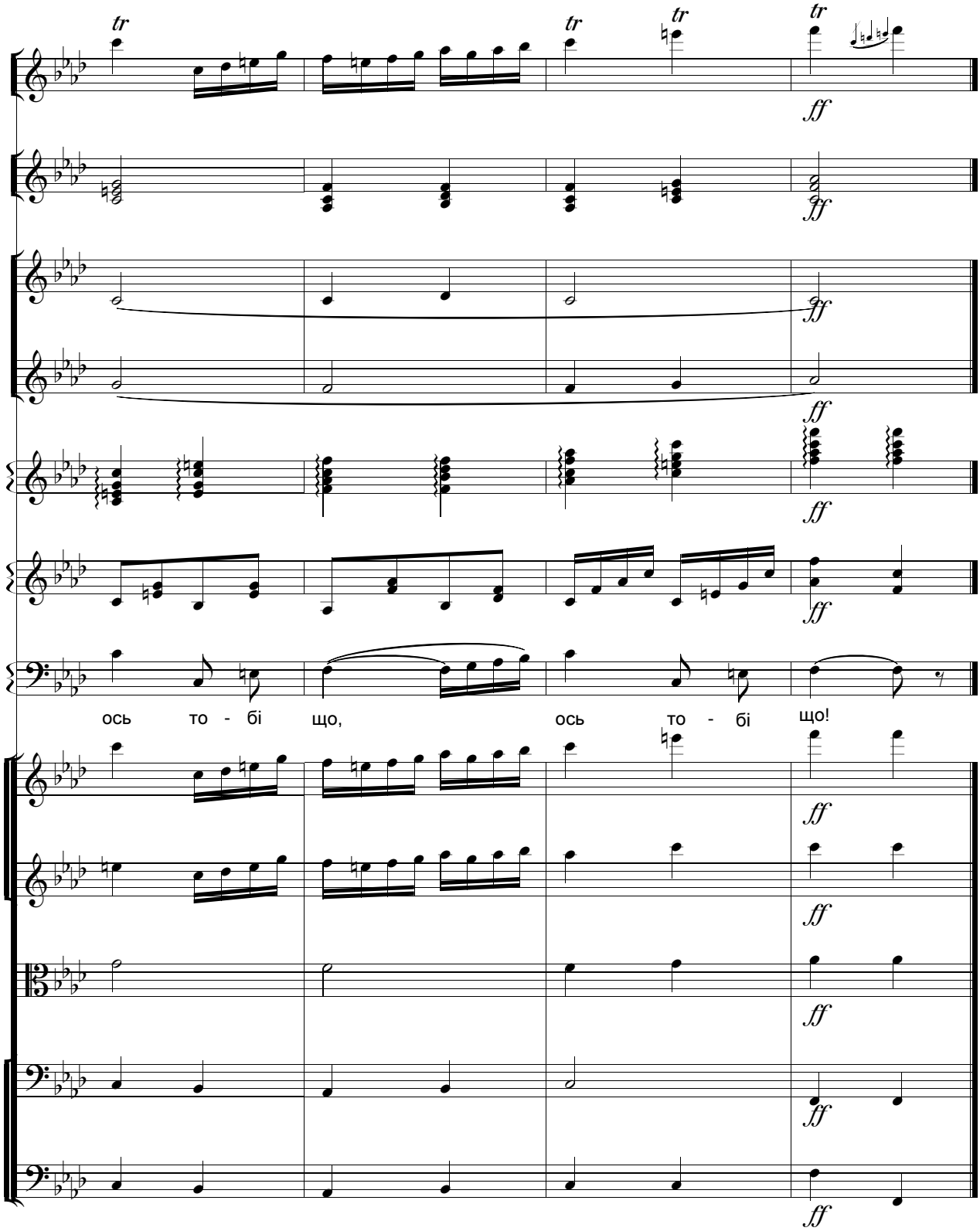
tr
tr
tr
tr
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ось то - бі що, ось то - бі що!

Українські жартівливі наспіви

Обробка В. Попадюка,
редагування для оркестру В. Кучерука

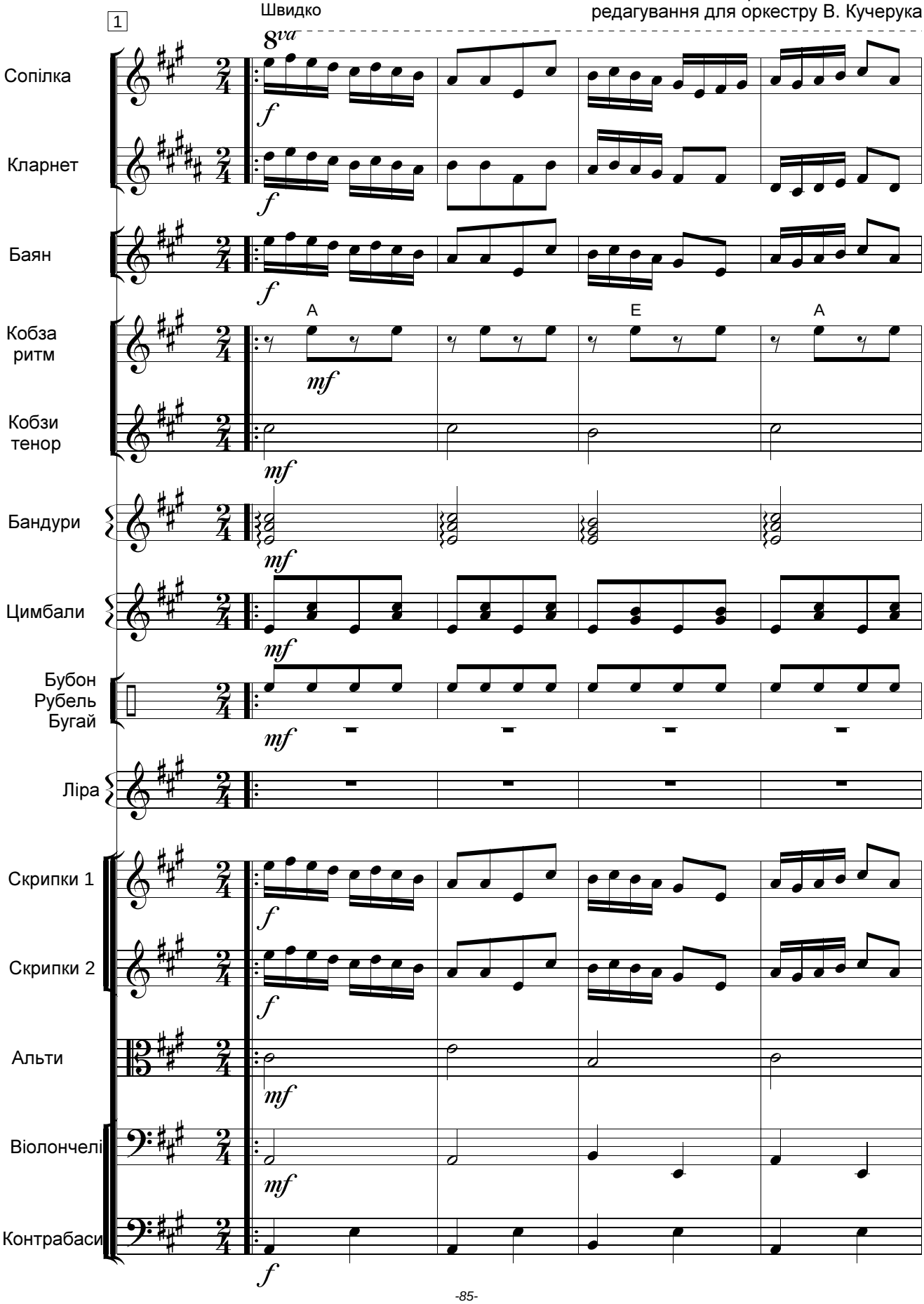

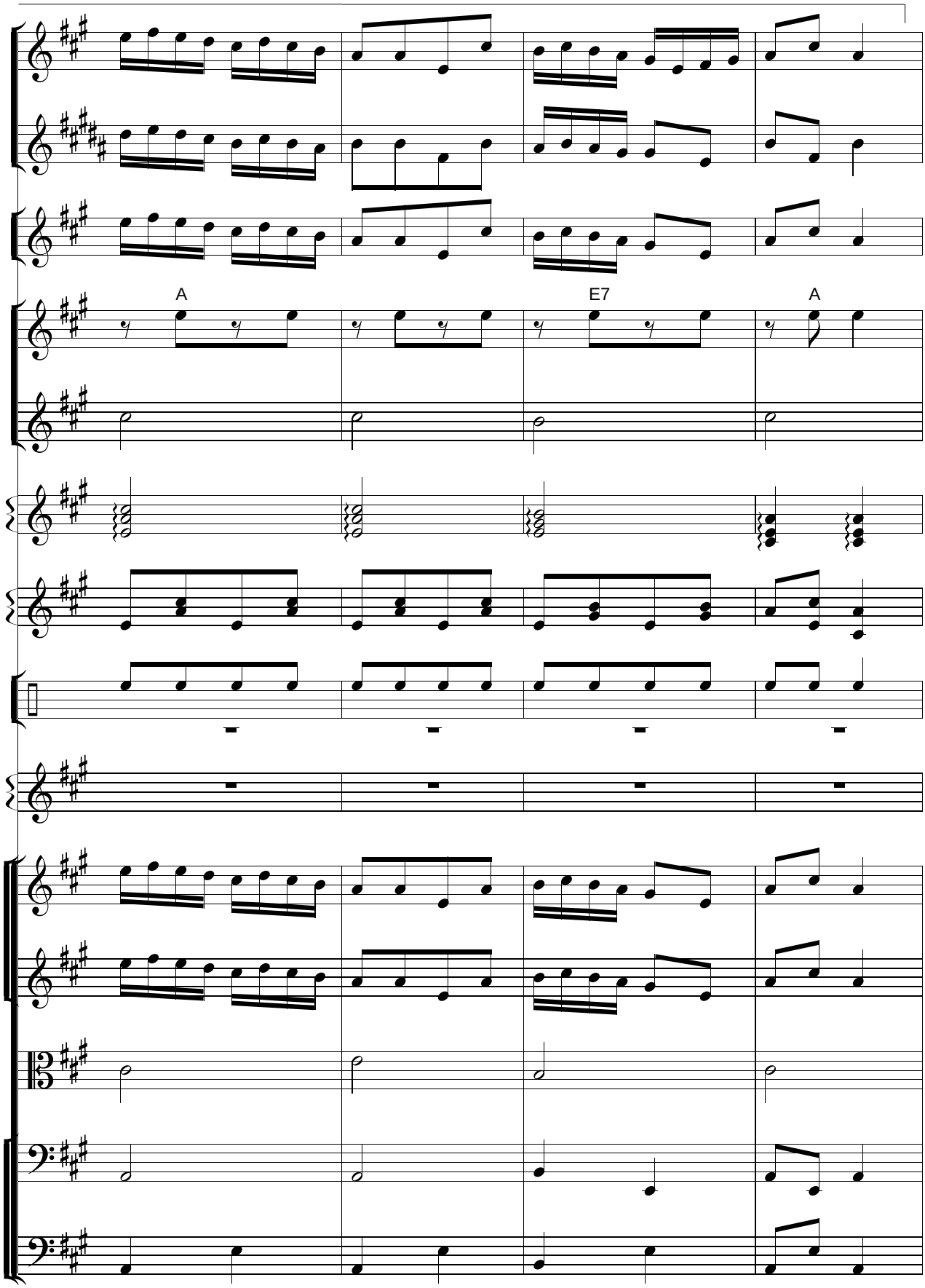
A
E7
A

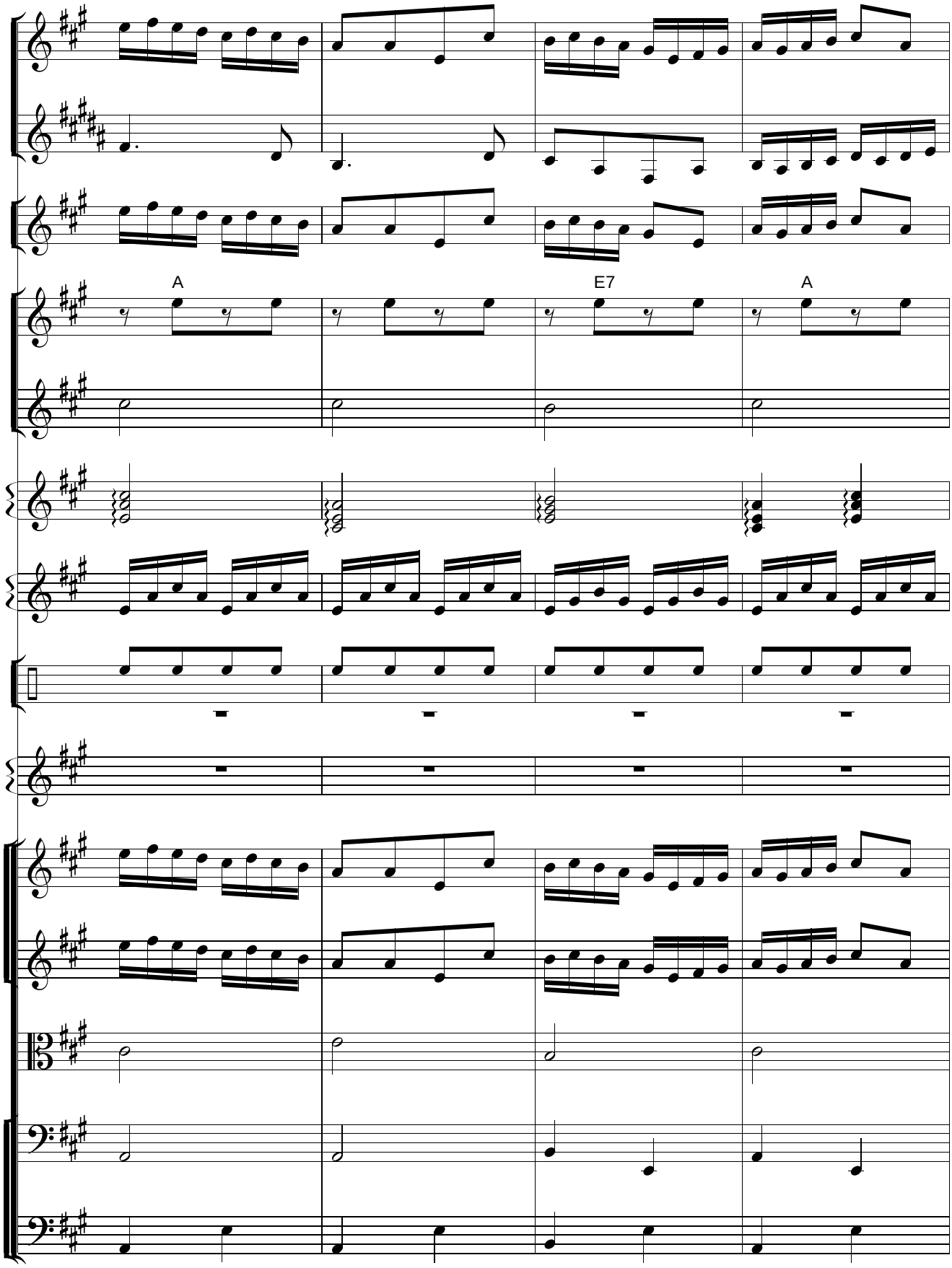
A
E7
A

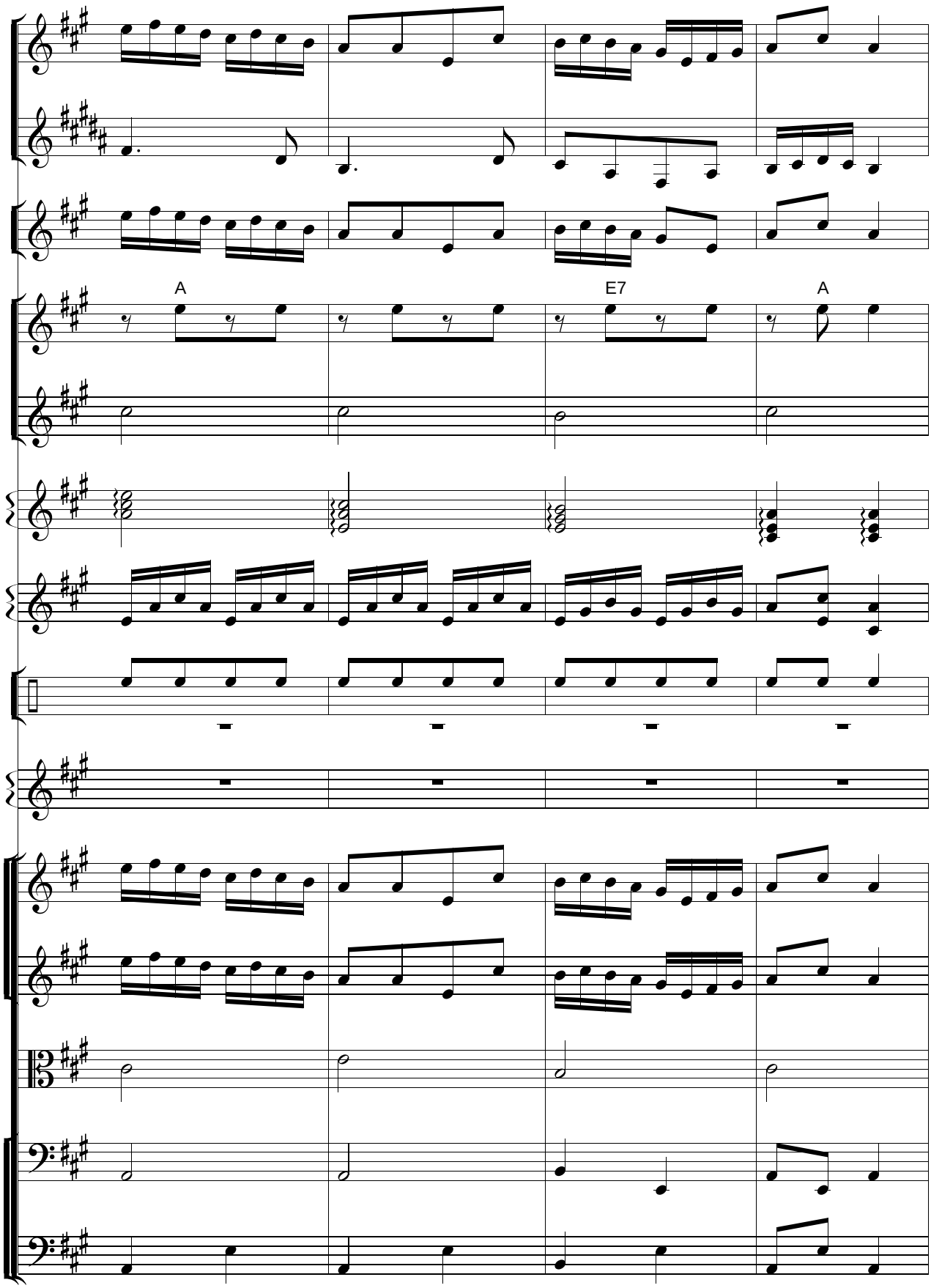
A
E7
A

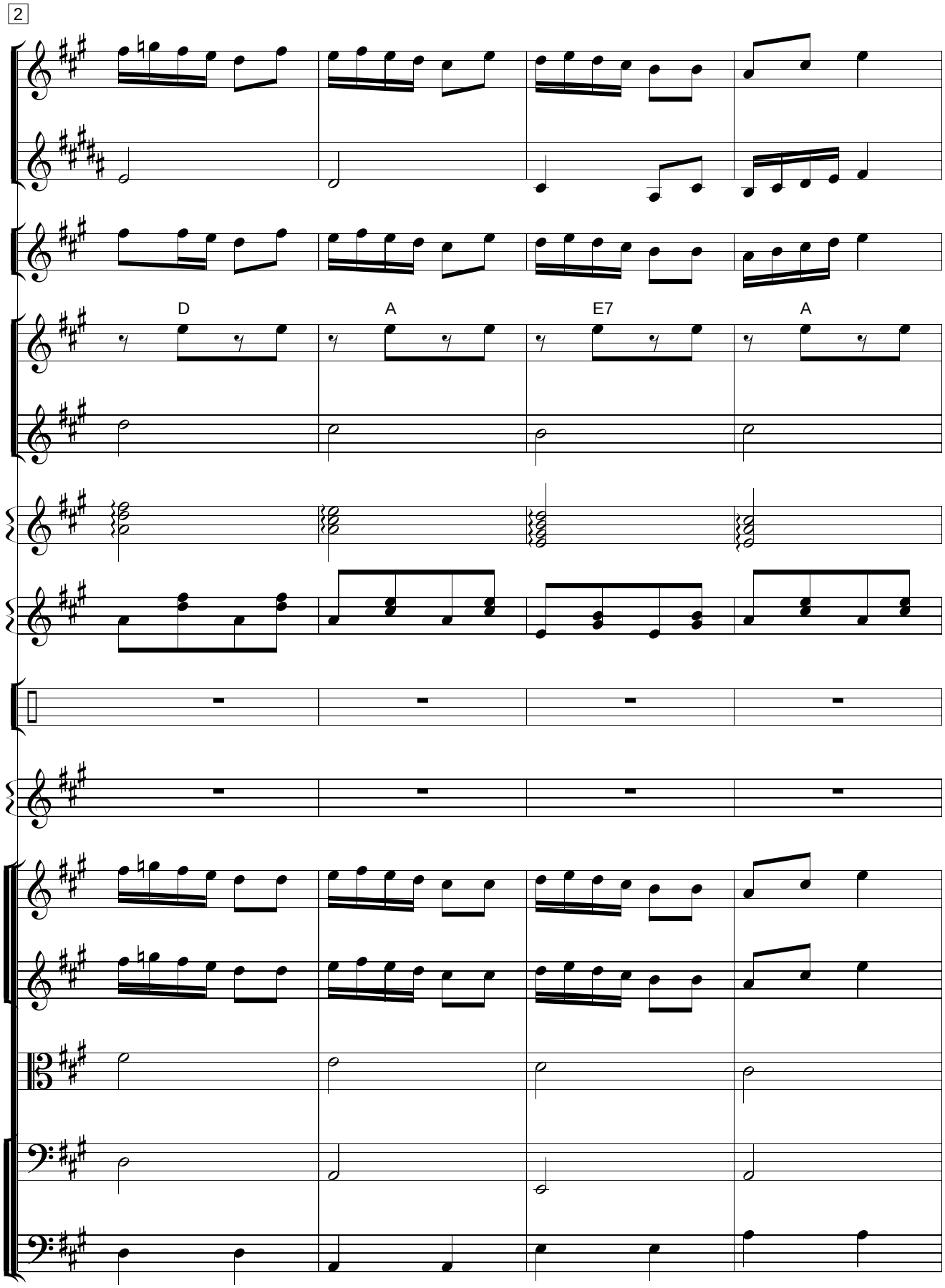
2
D
A
E7
A

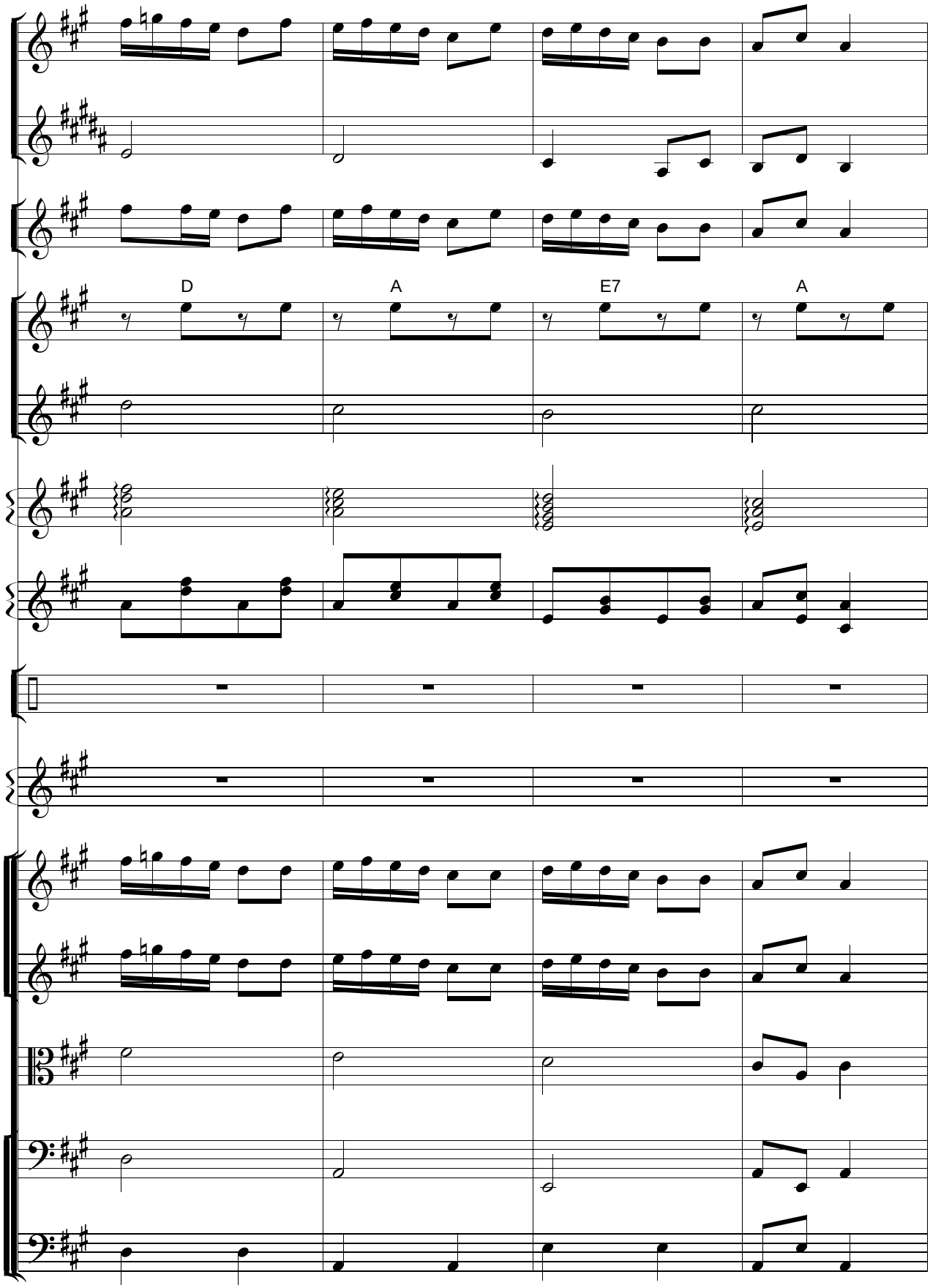
D
A
E7
A

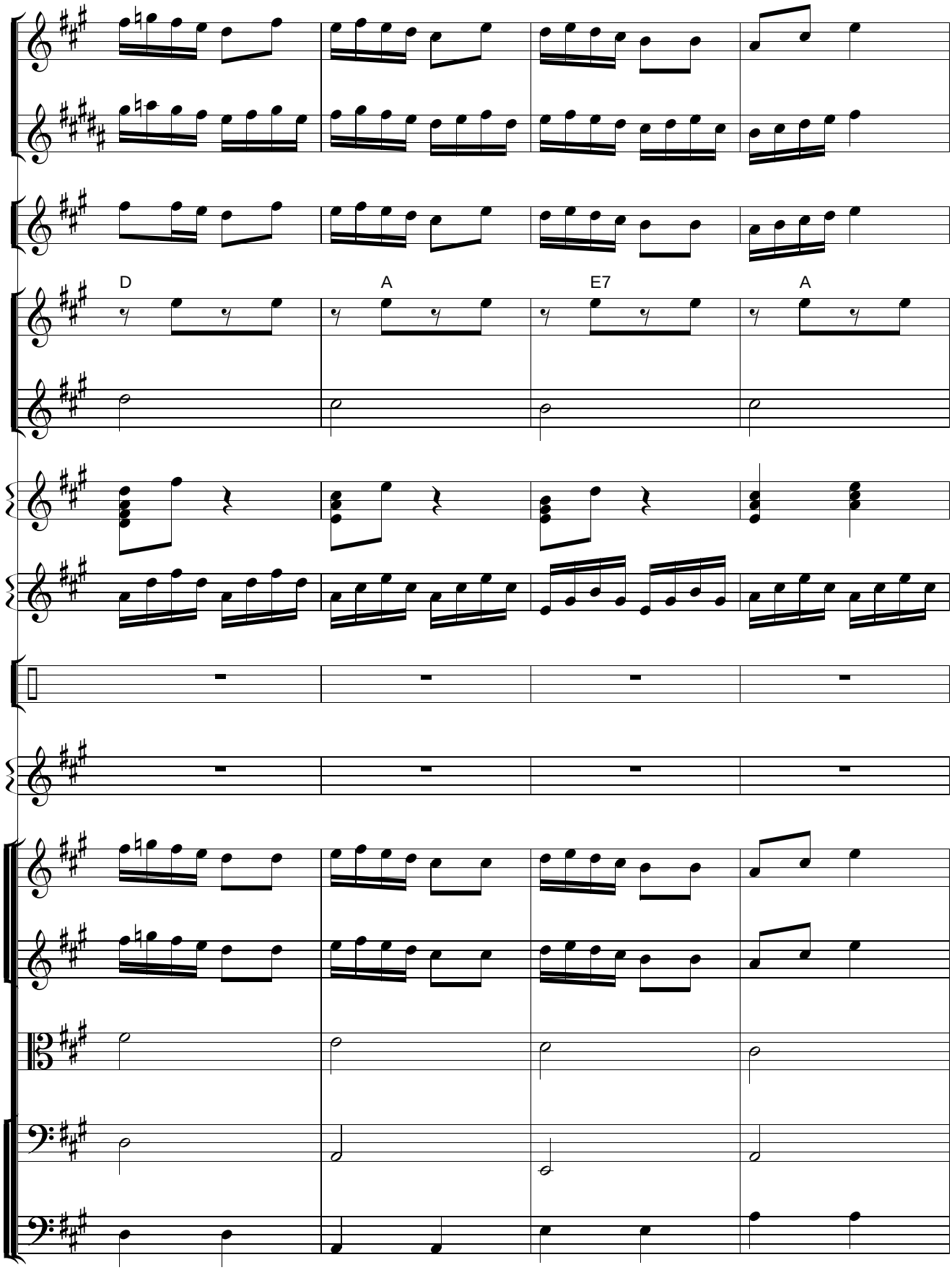
D
A
E7
A

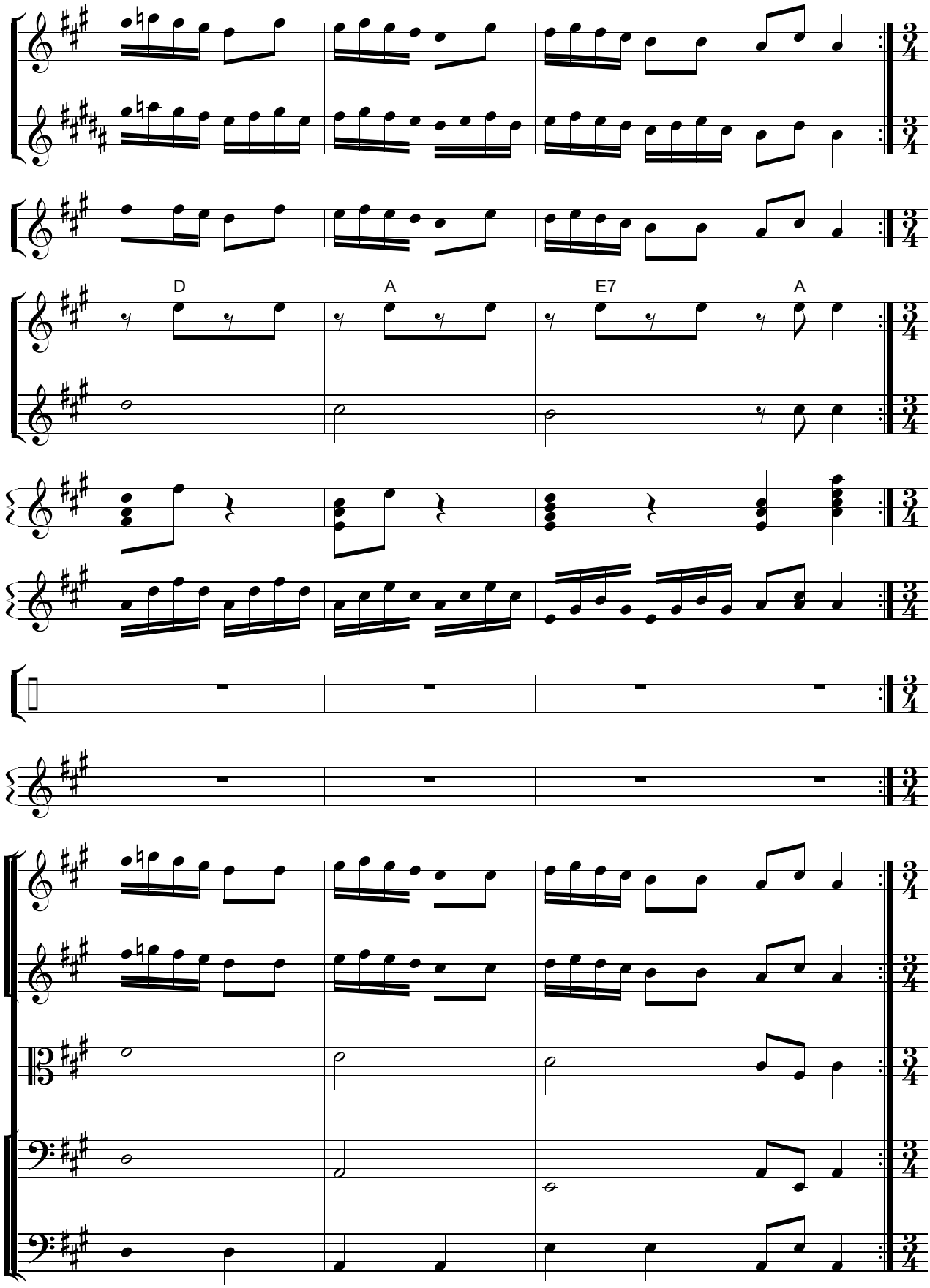
D
A
E7
A

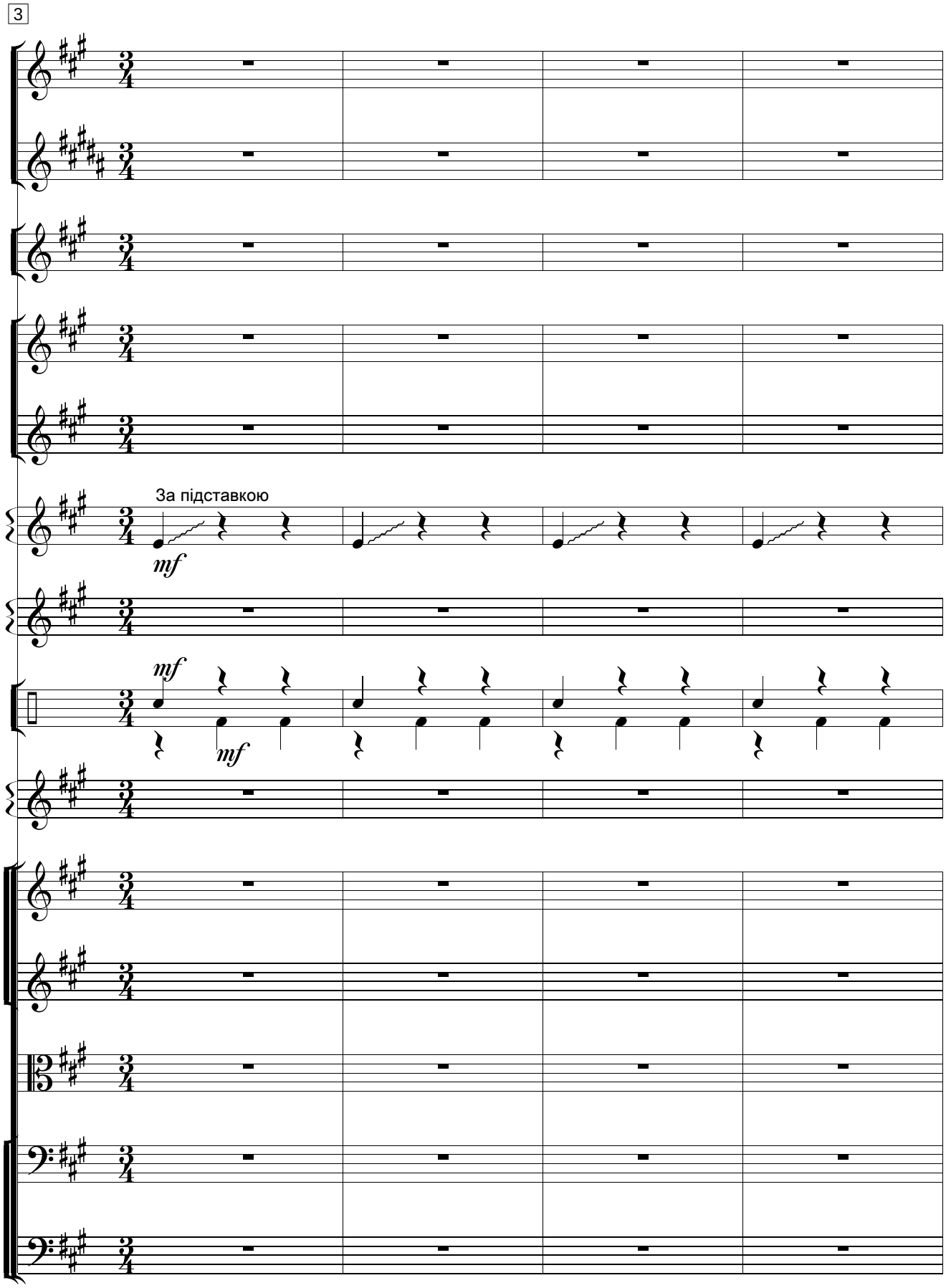
3
За підставкою
mf
mf
mf

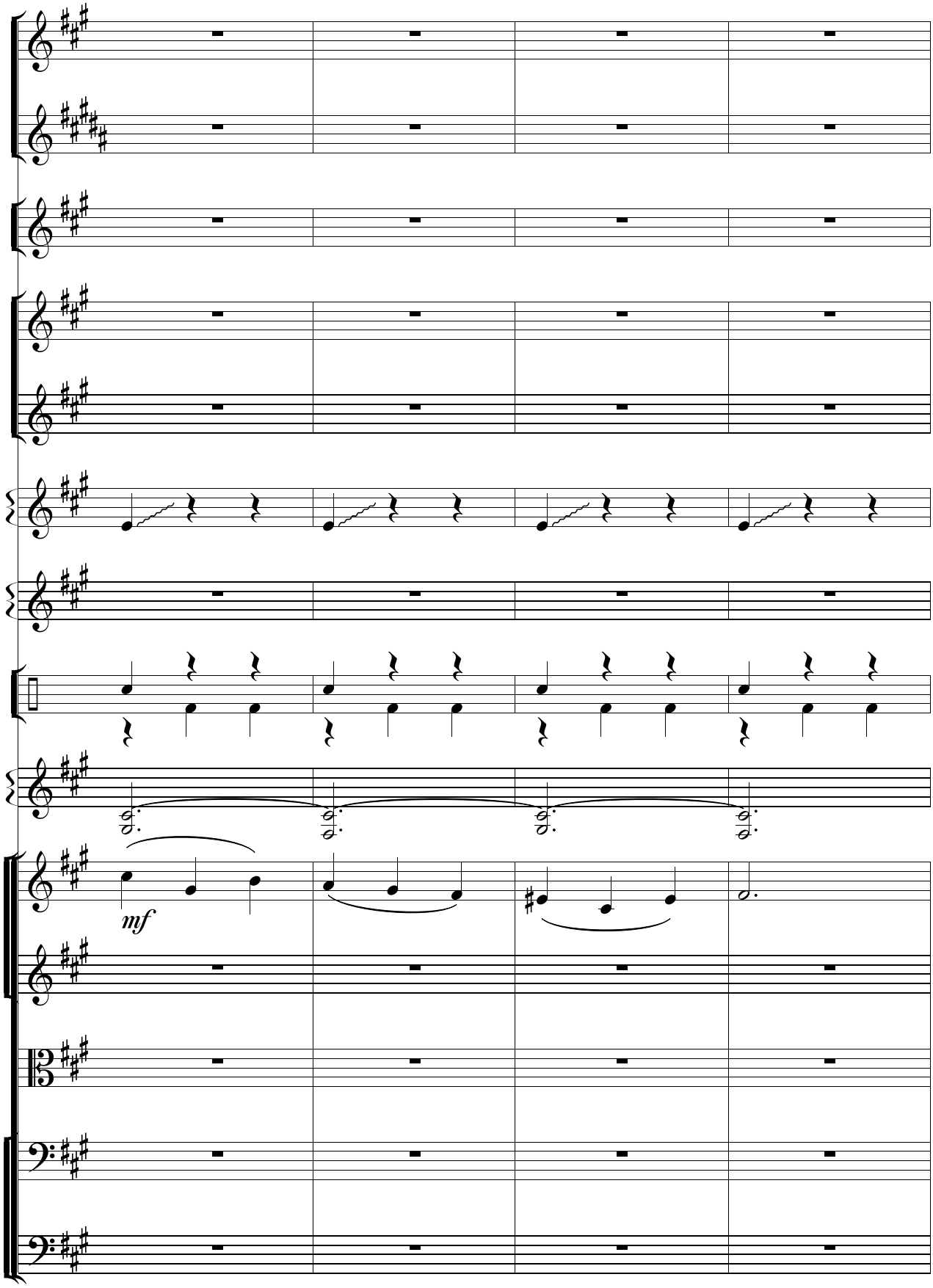
mf

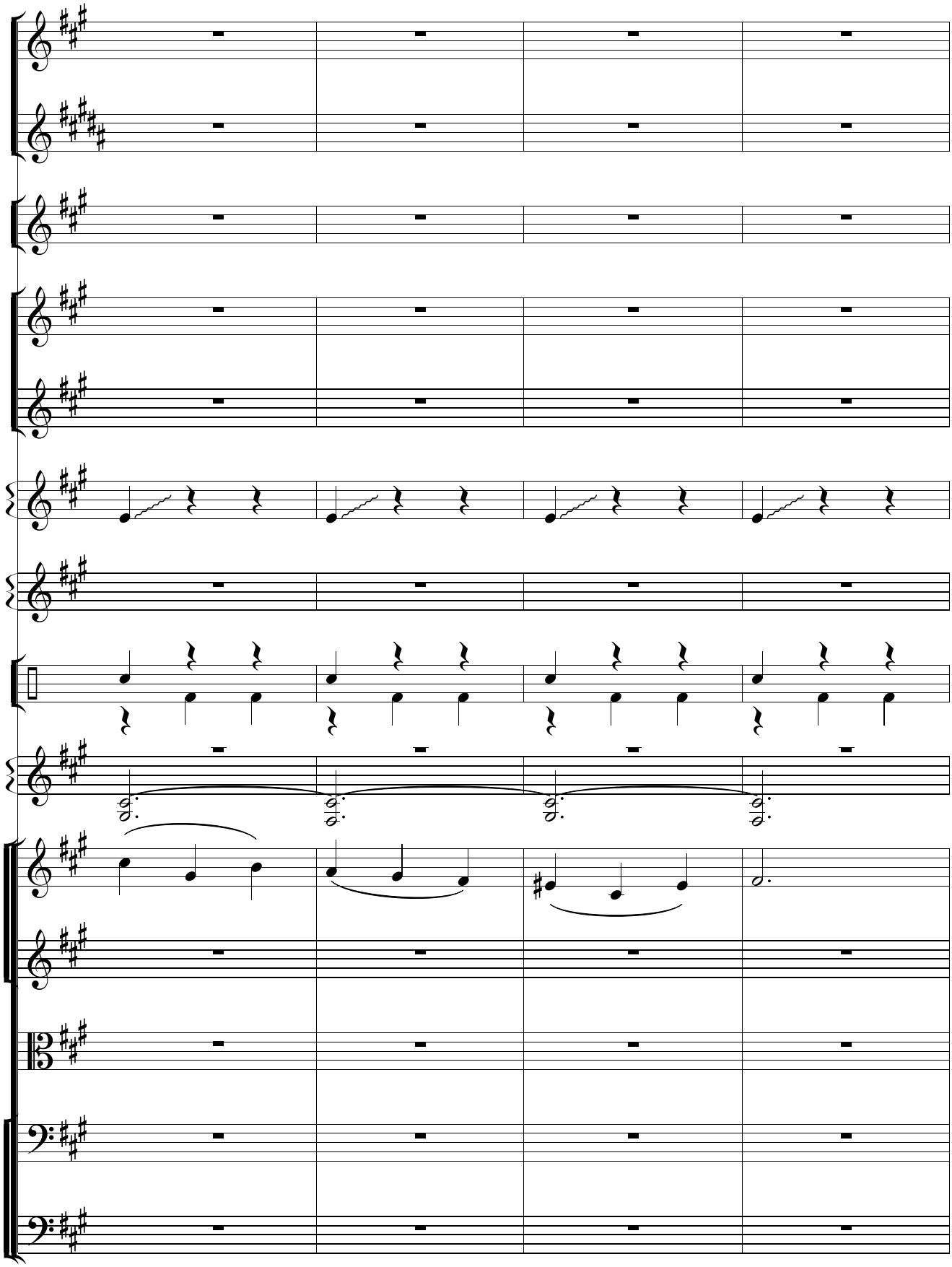

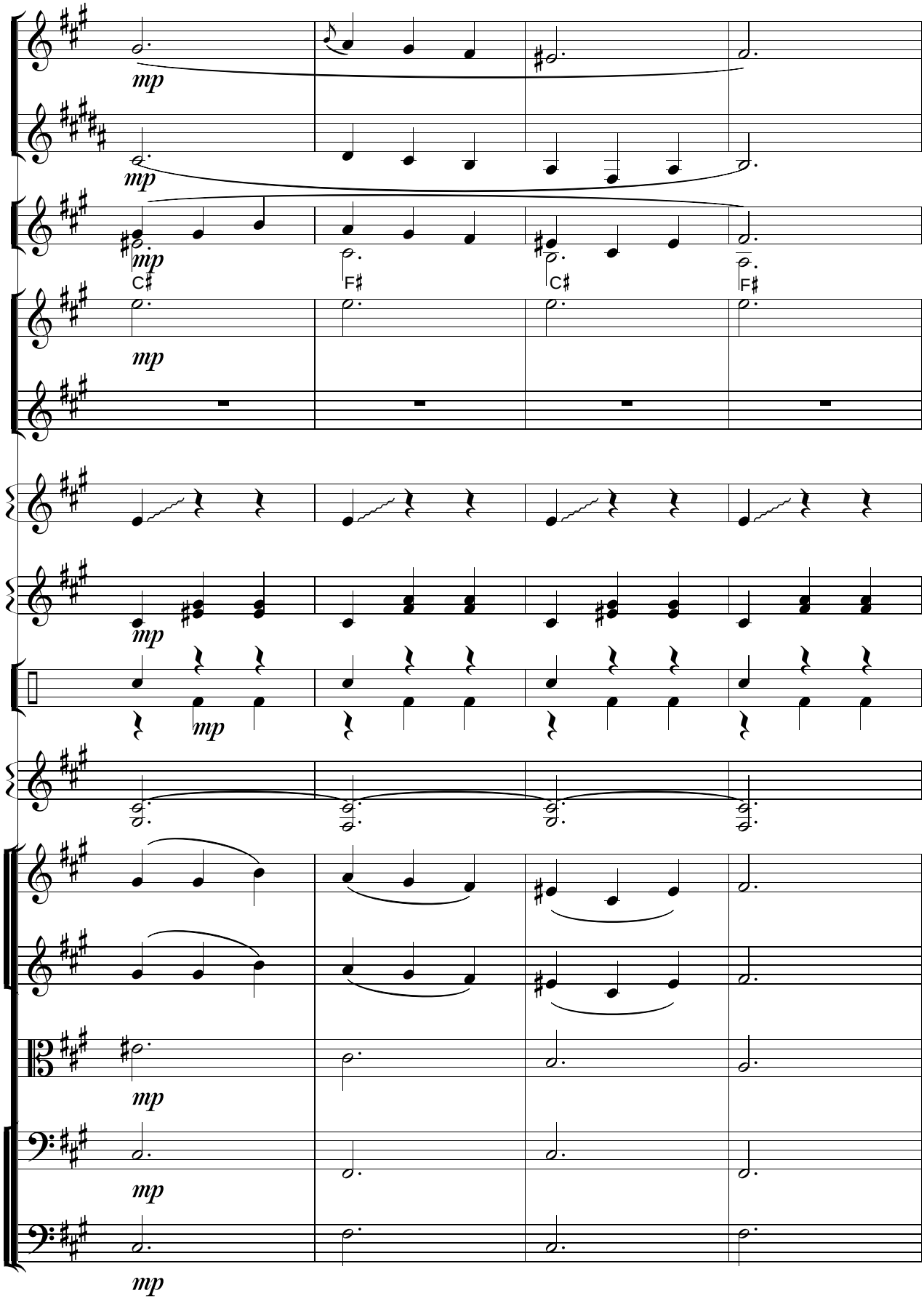
mp
mp
mp
C♯
F♯
C♯
F♯
mp
mp
mp
mp
mp
mp
mp

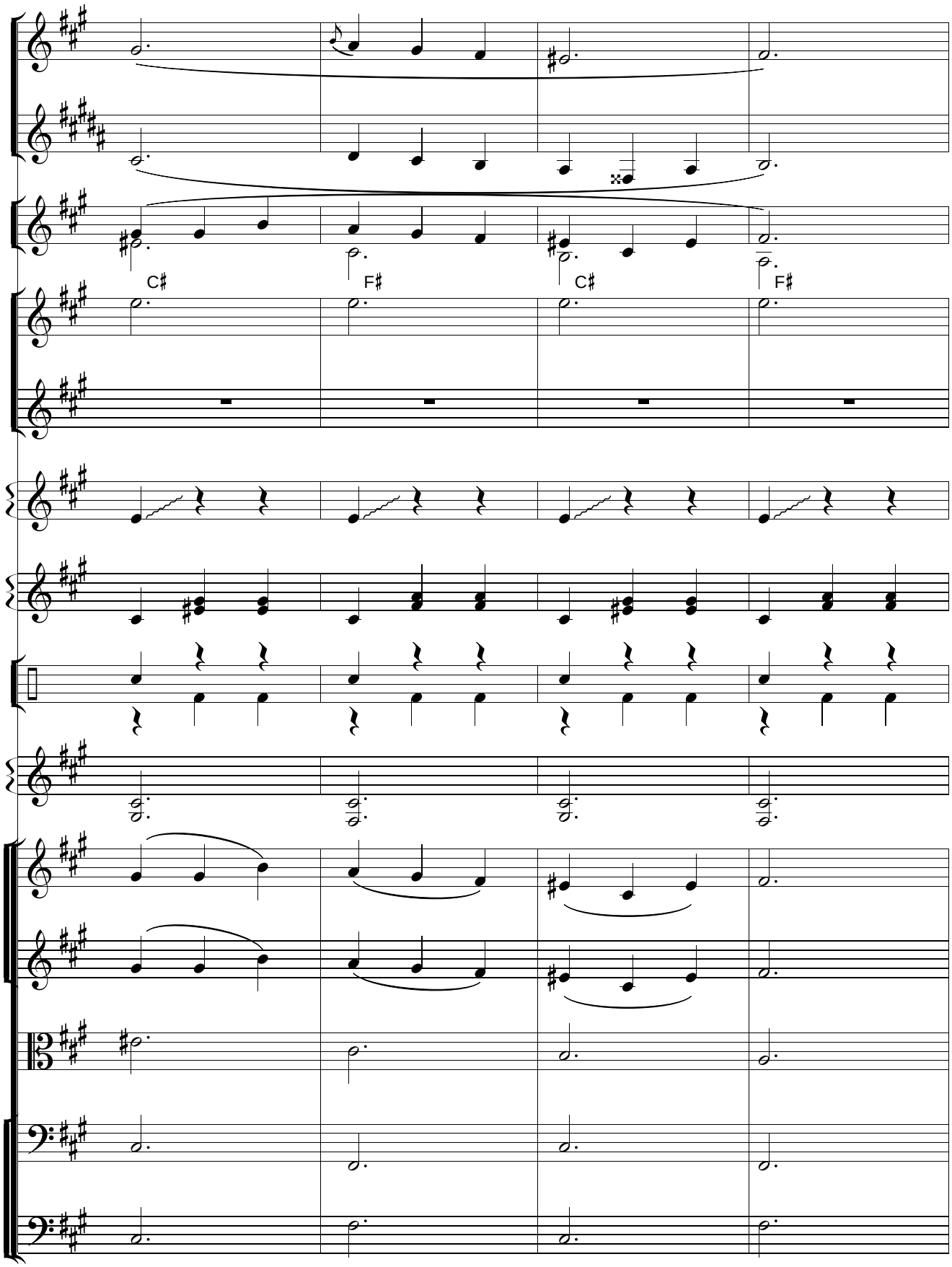
C♯
F♯
C♯
F♯

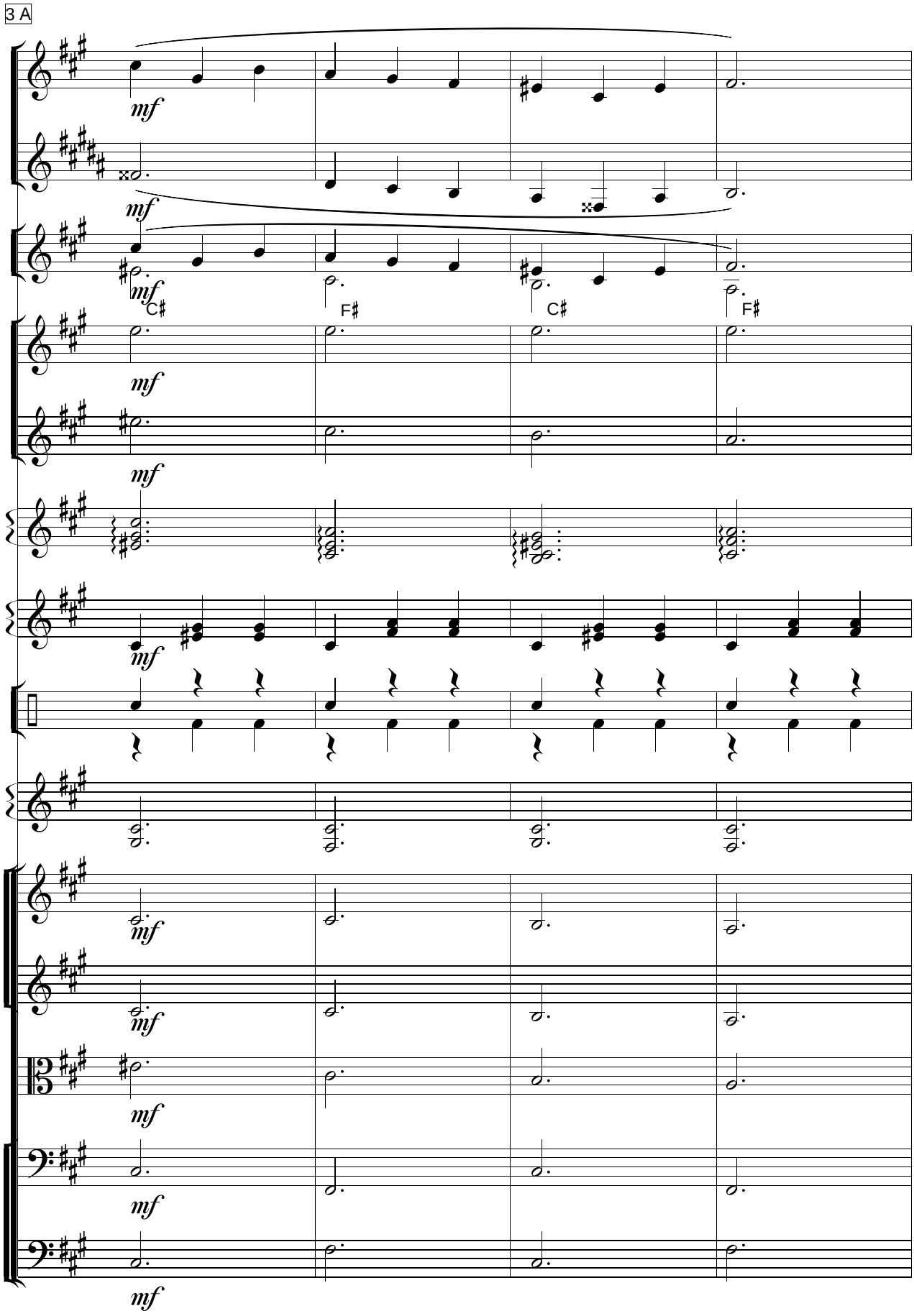
3 A
mf
C♯
F♯
C♯
F♯

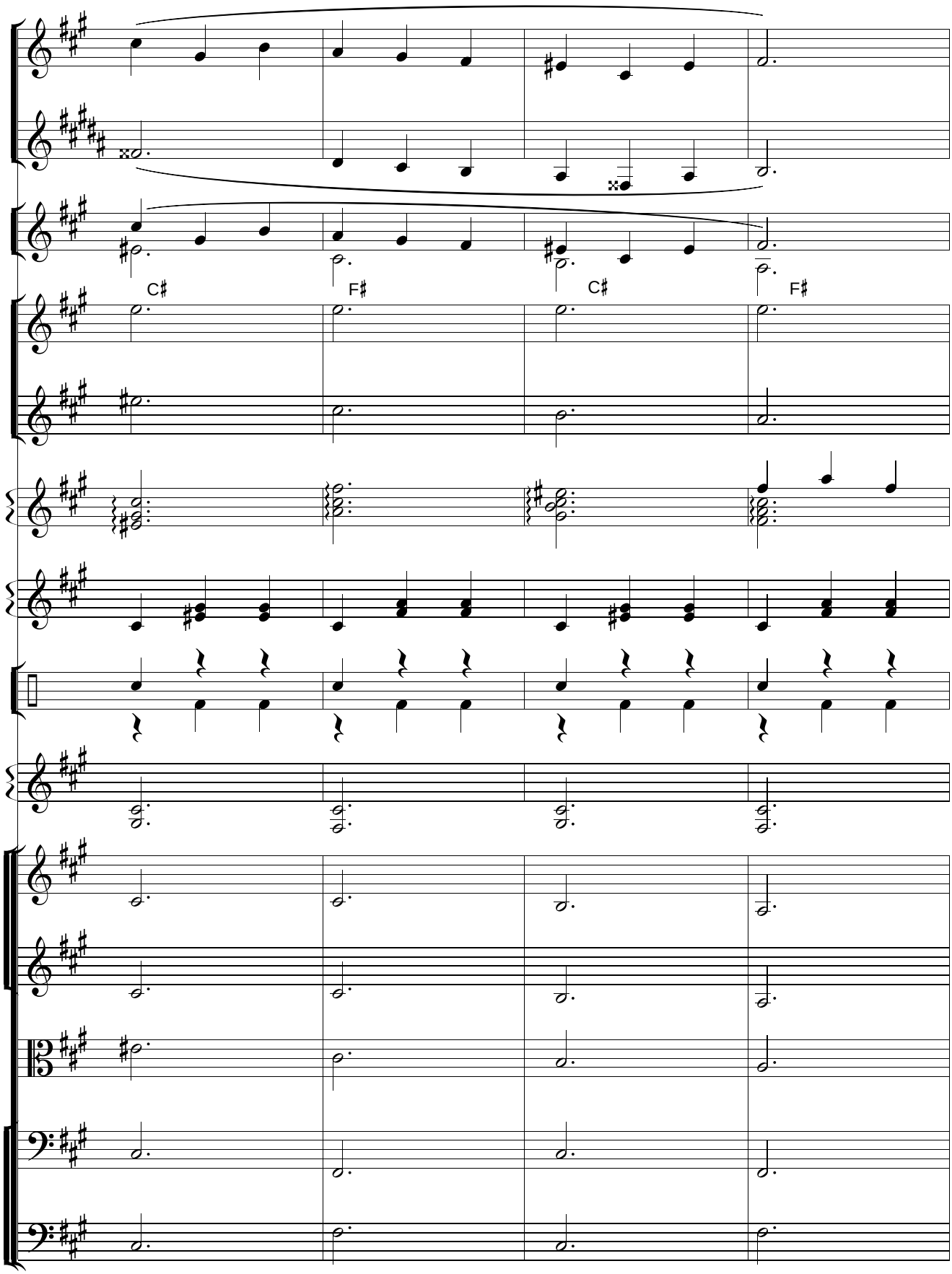
C♯
F♯
C♯
F♯

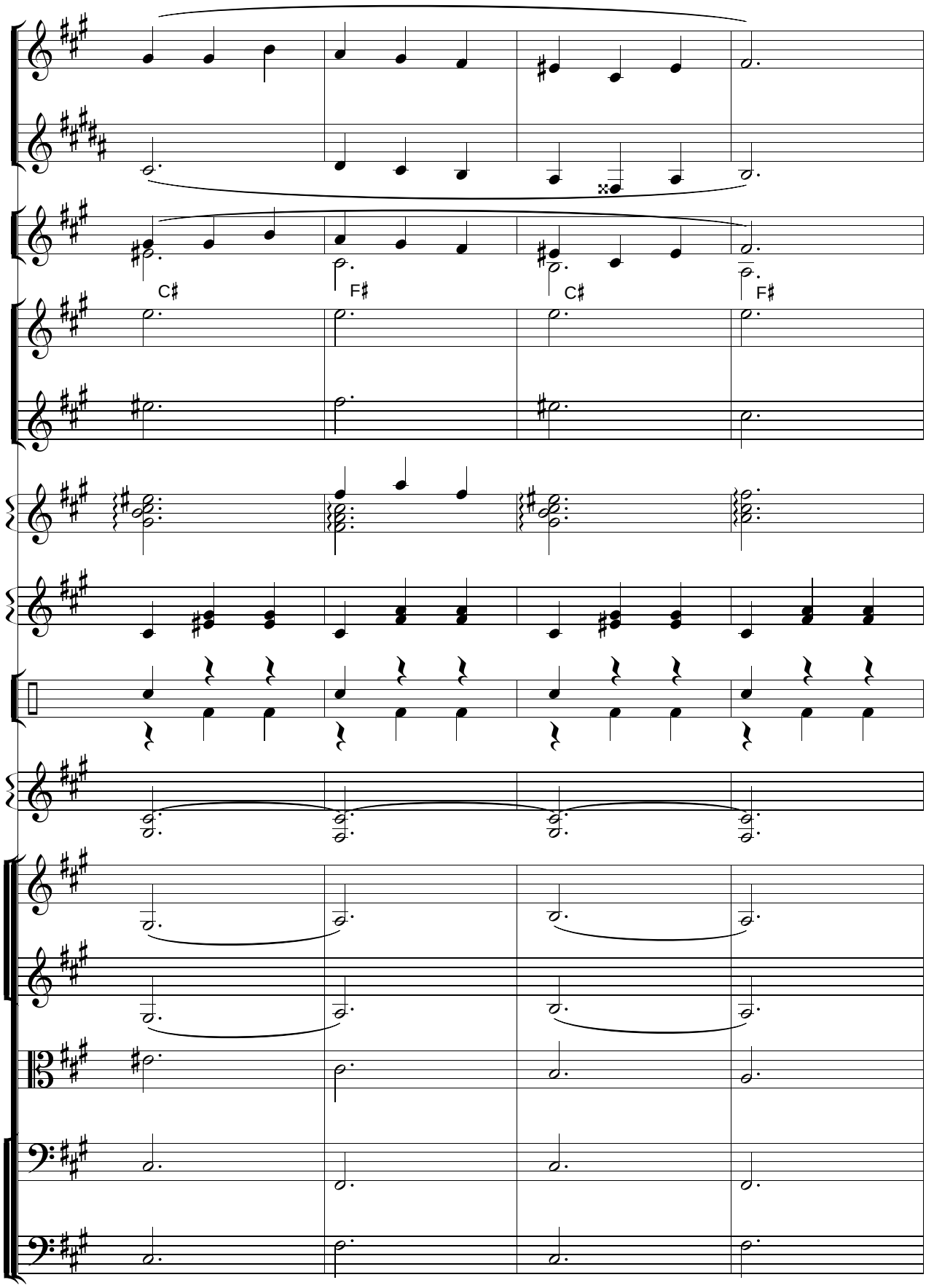
C♯
F♯
C♯
F♯

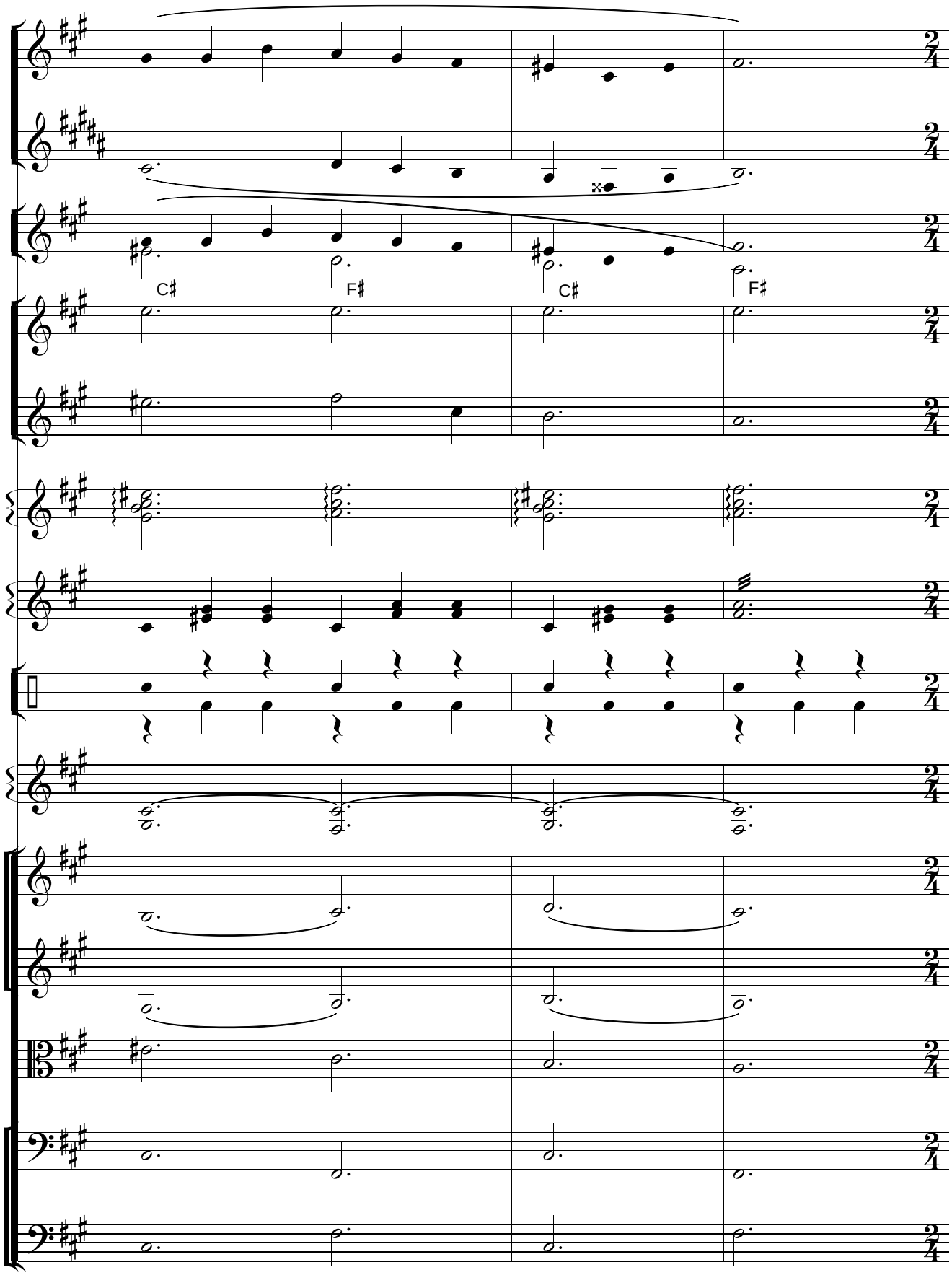
C♯
F♯
C♯
F♯

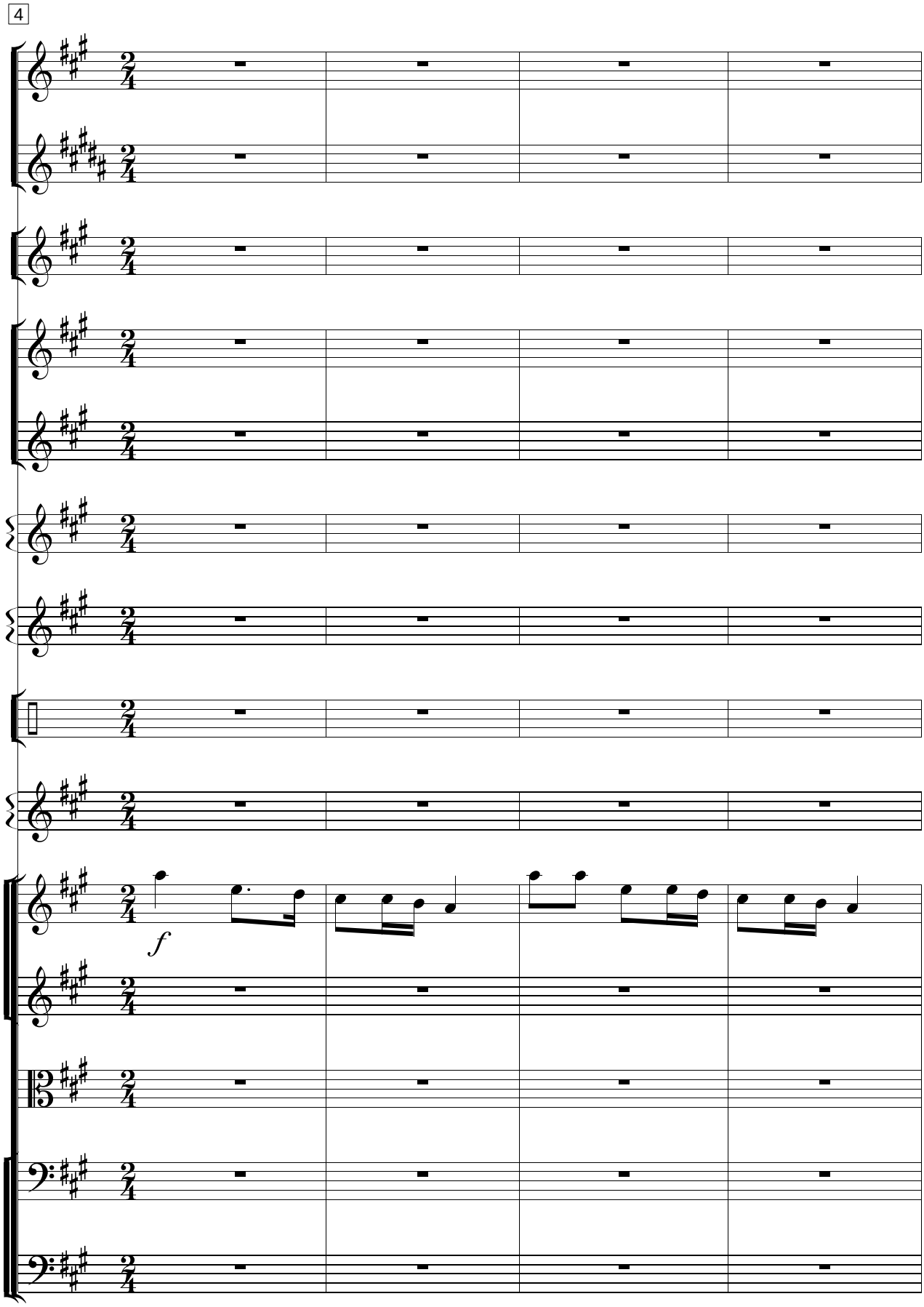
4
f

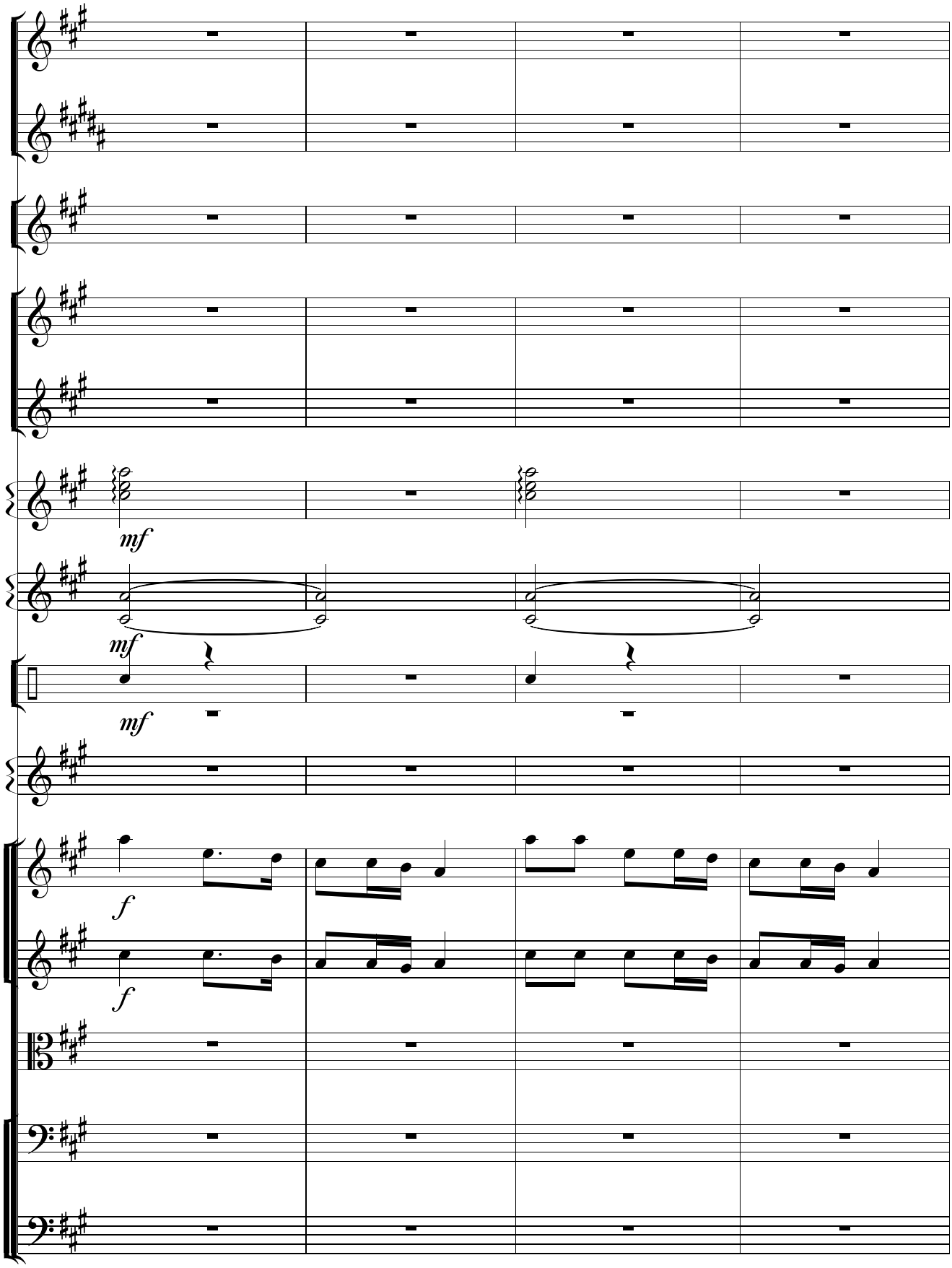
mf
mf
mf
f
f

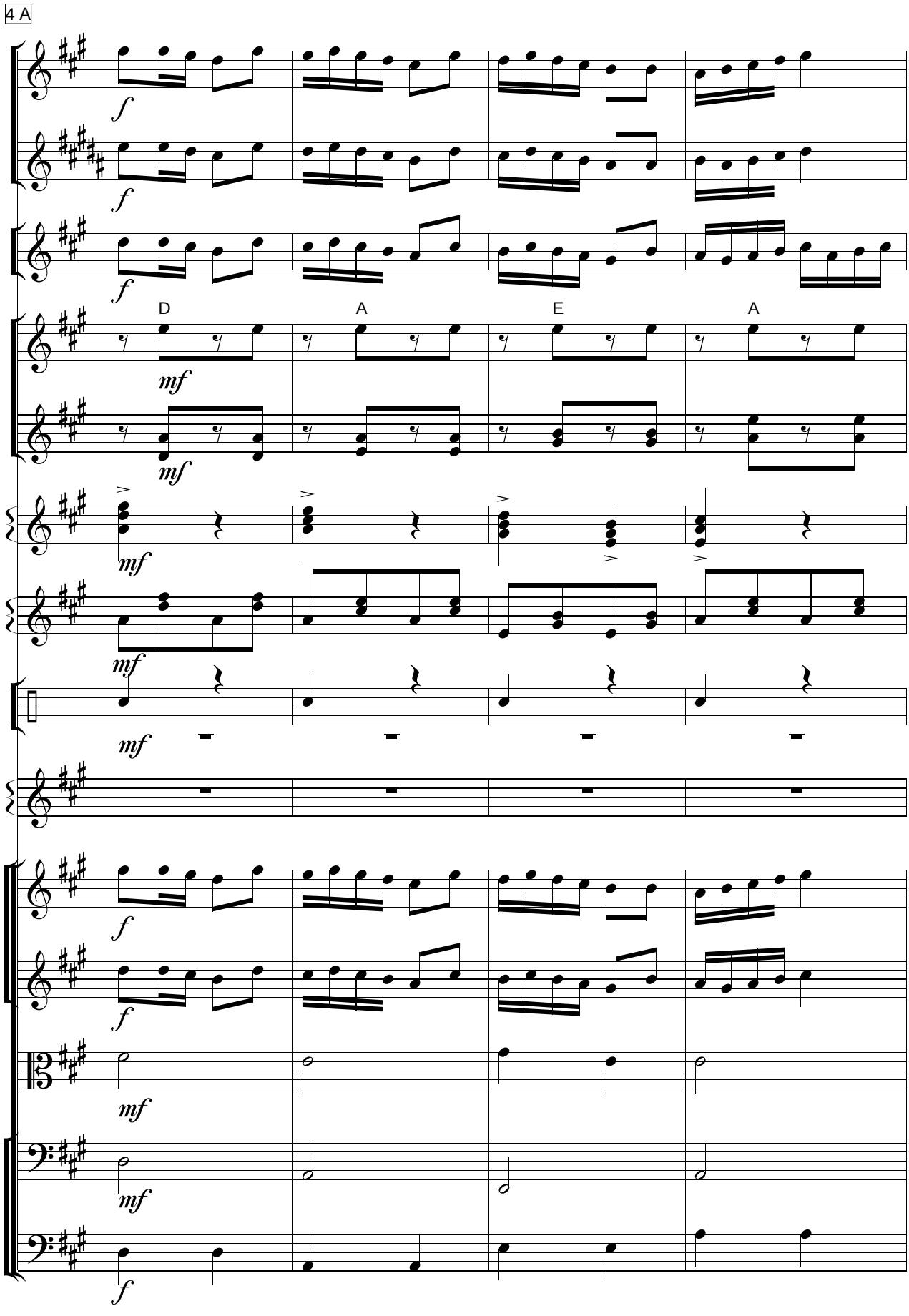
4 A
D
A
E
A

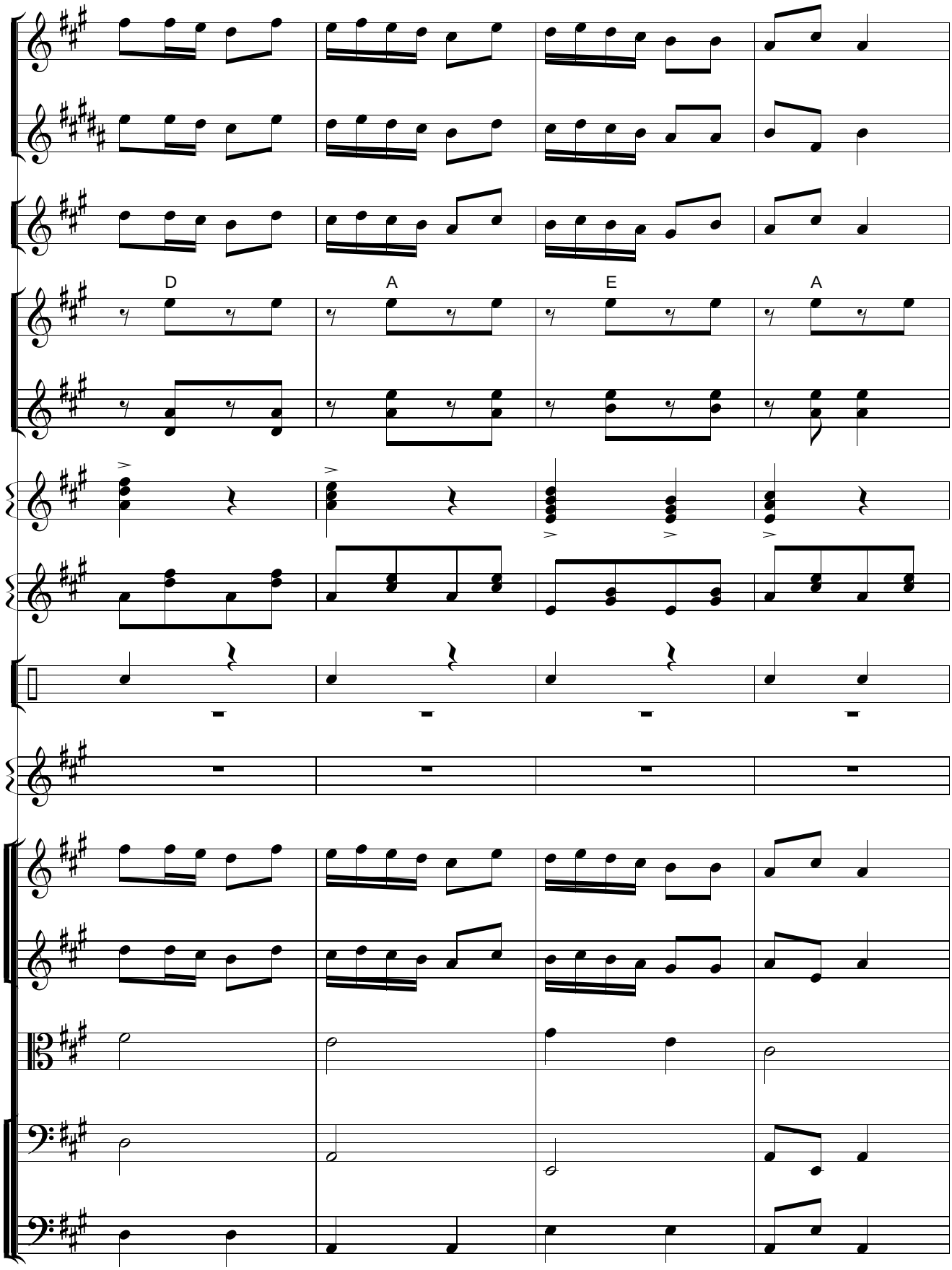
D
A
E
A

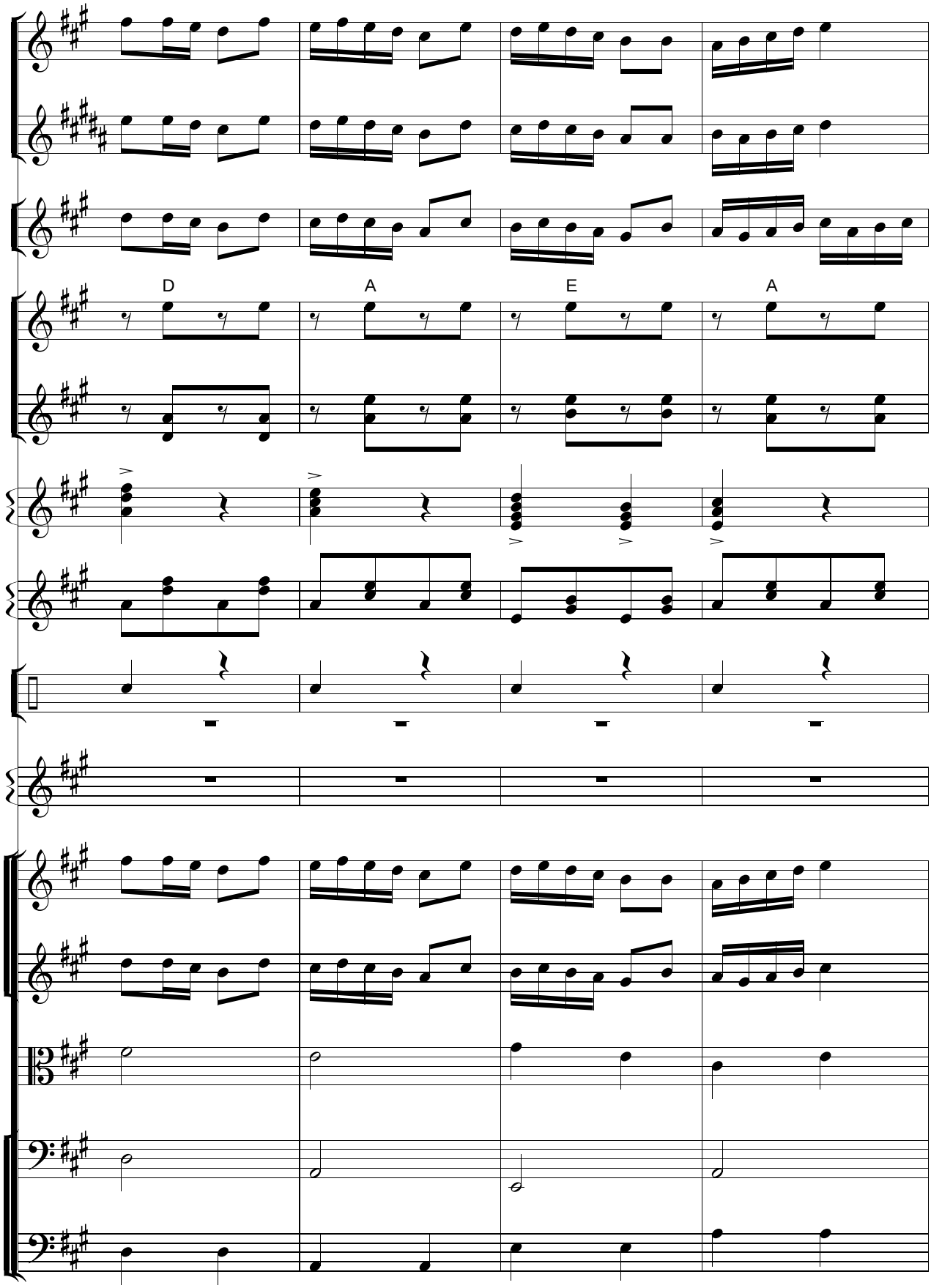
D
A
E
A

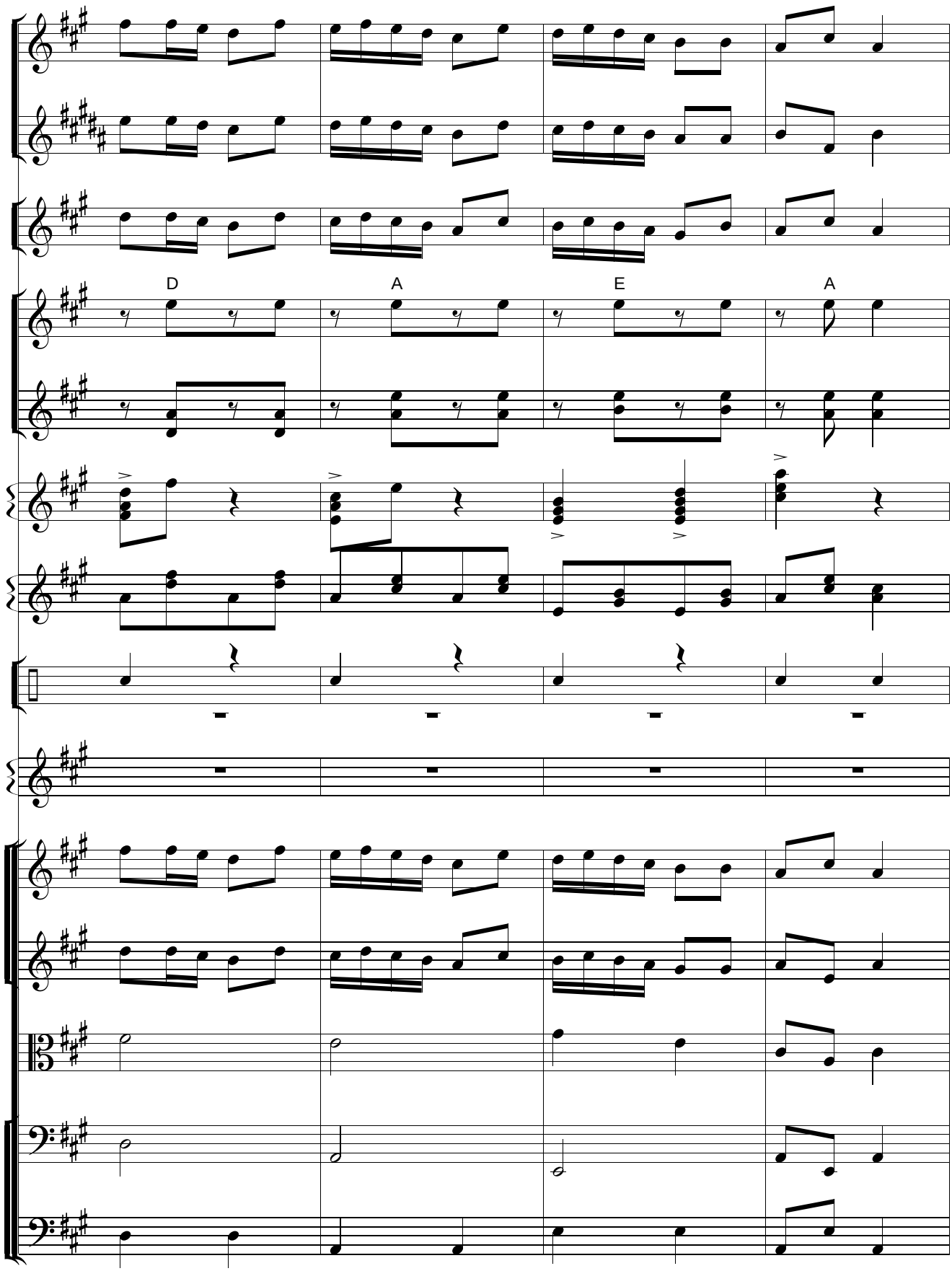
D
A
E
A

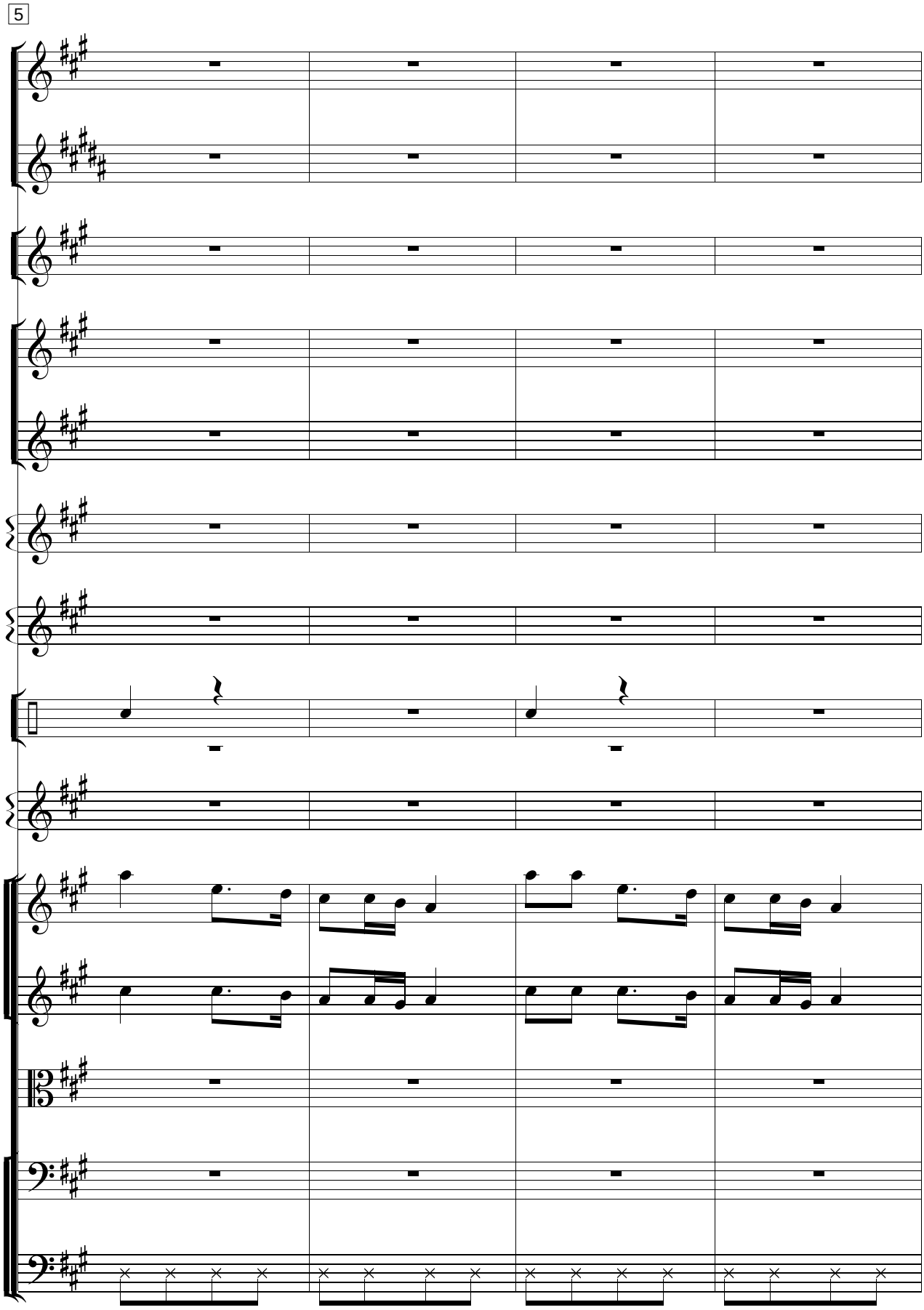
5

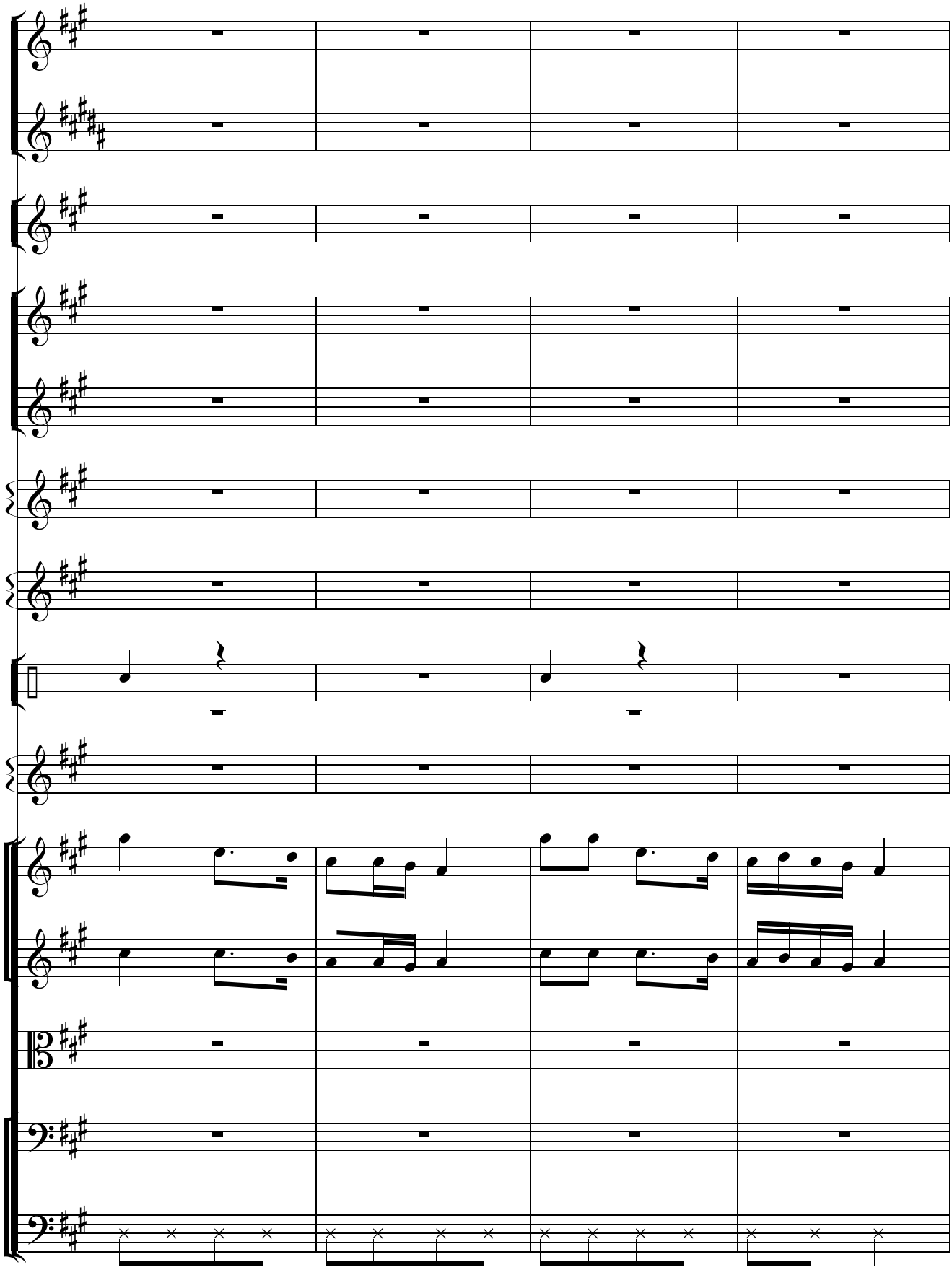

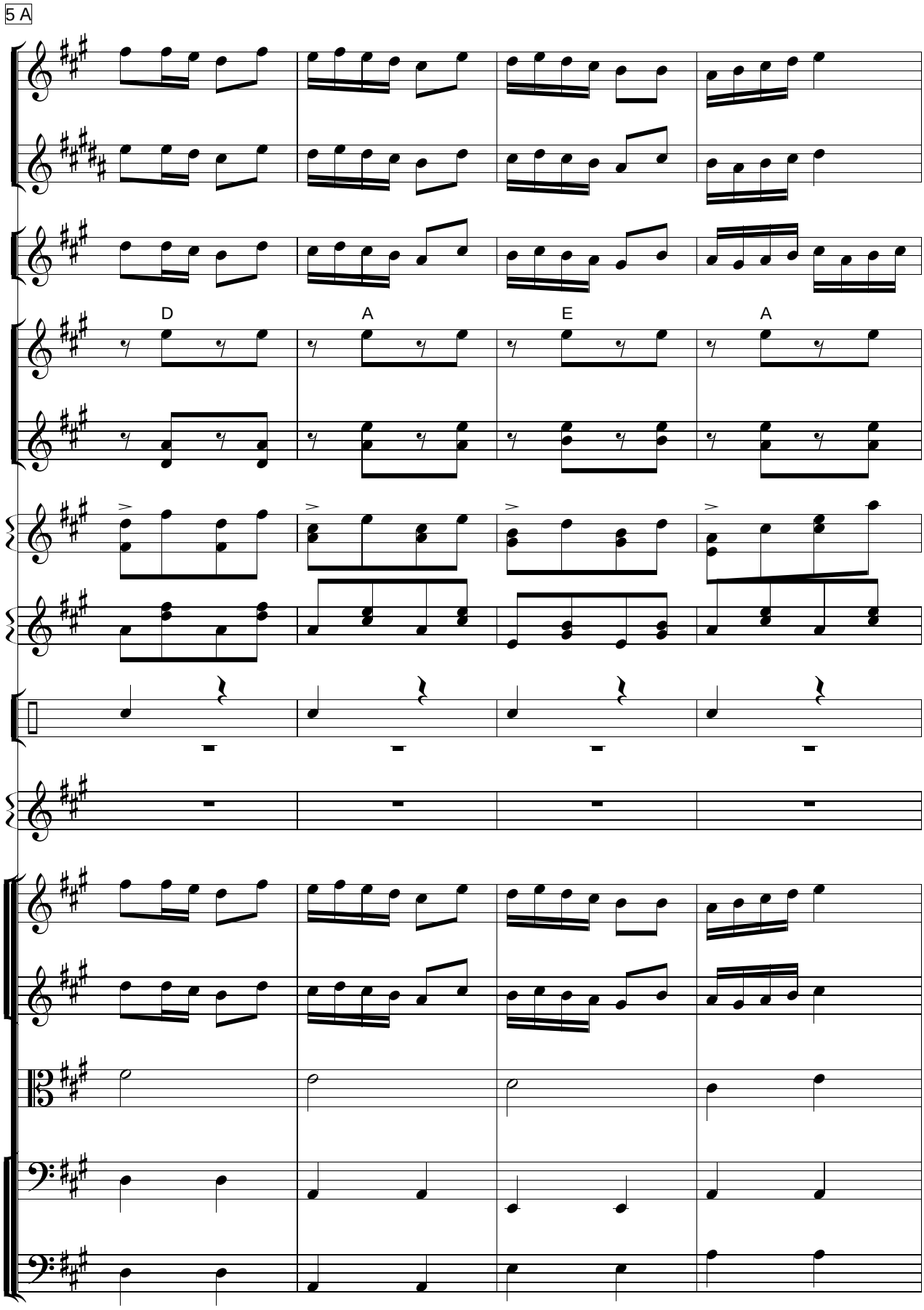
5 A
D
A
E
A

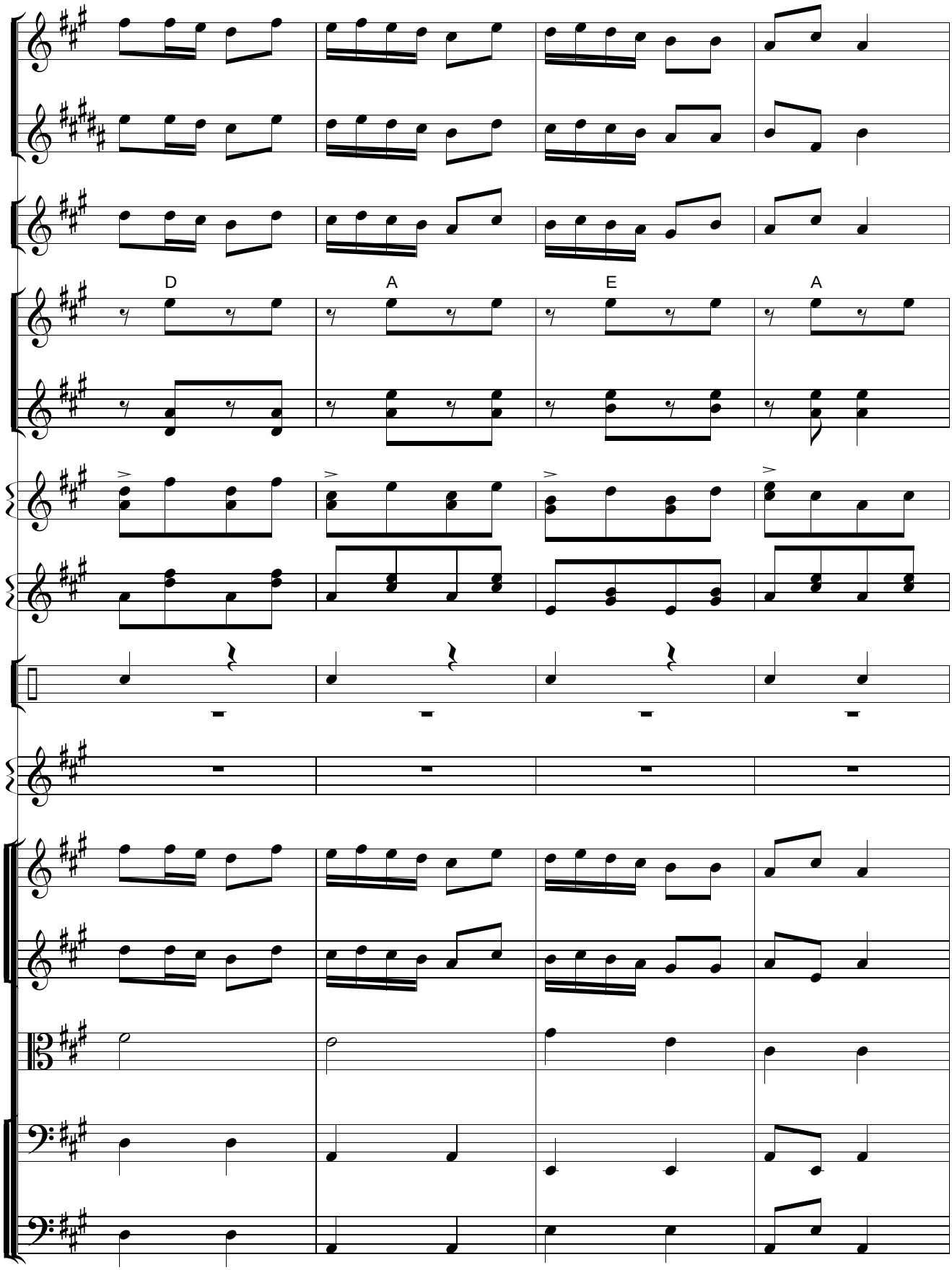
D
A
E
A

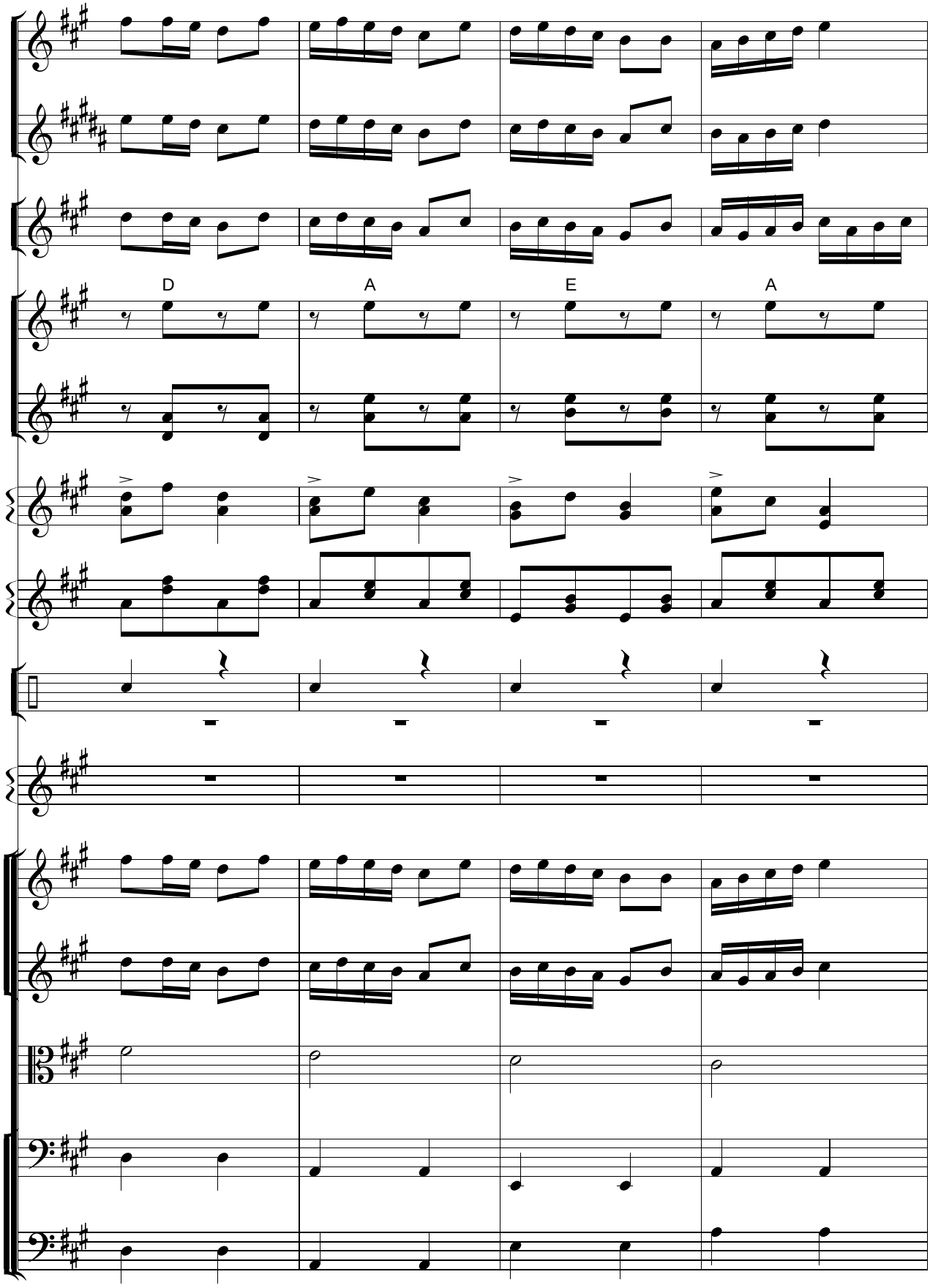
D
A
E
A

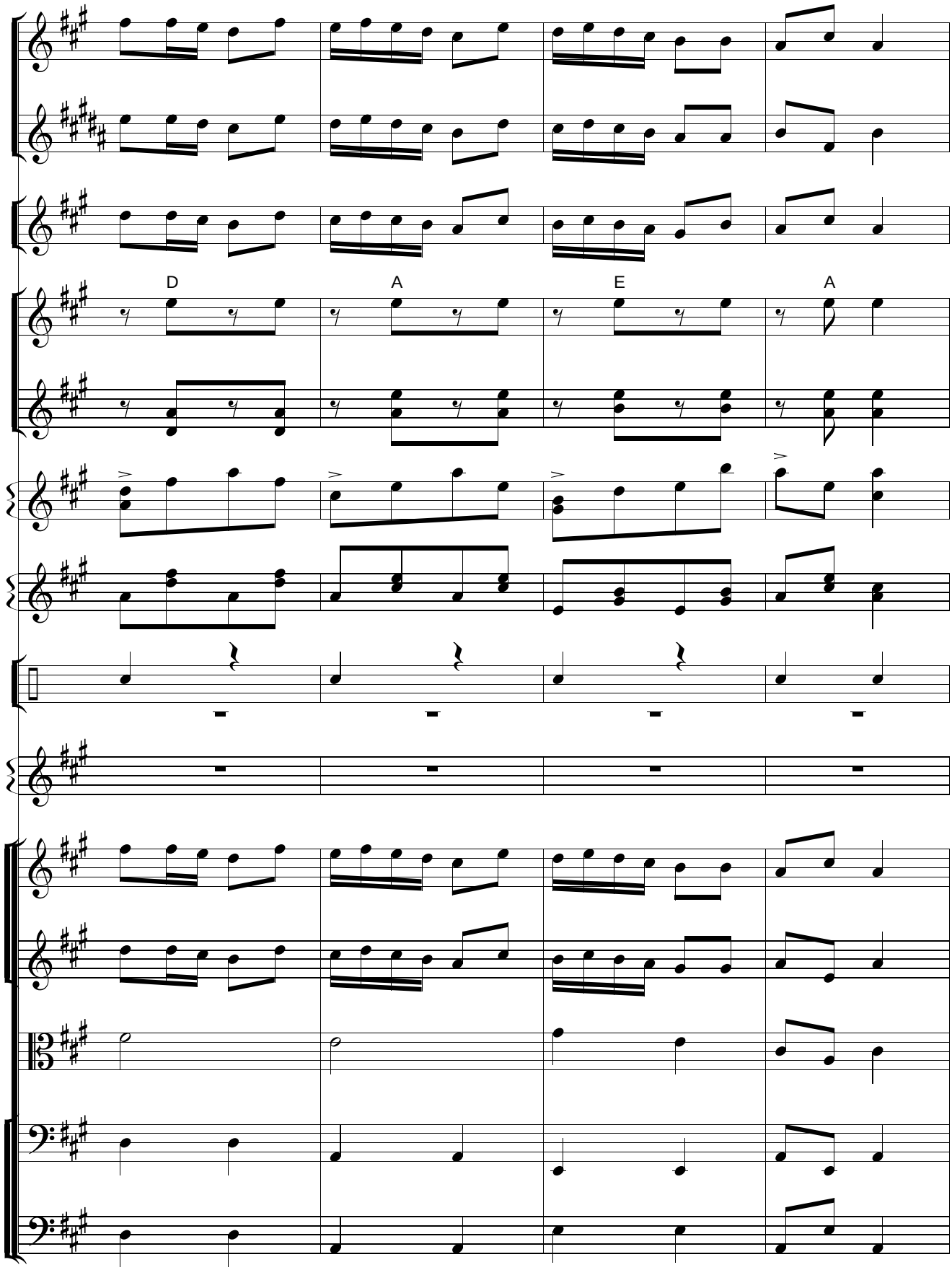
D
A
E
A

Осіння хора

В. Зеленецький,
орк. В. Кучерука та О. Олексюк

1

Moderato

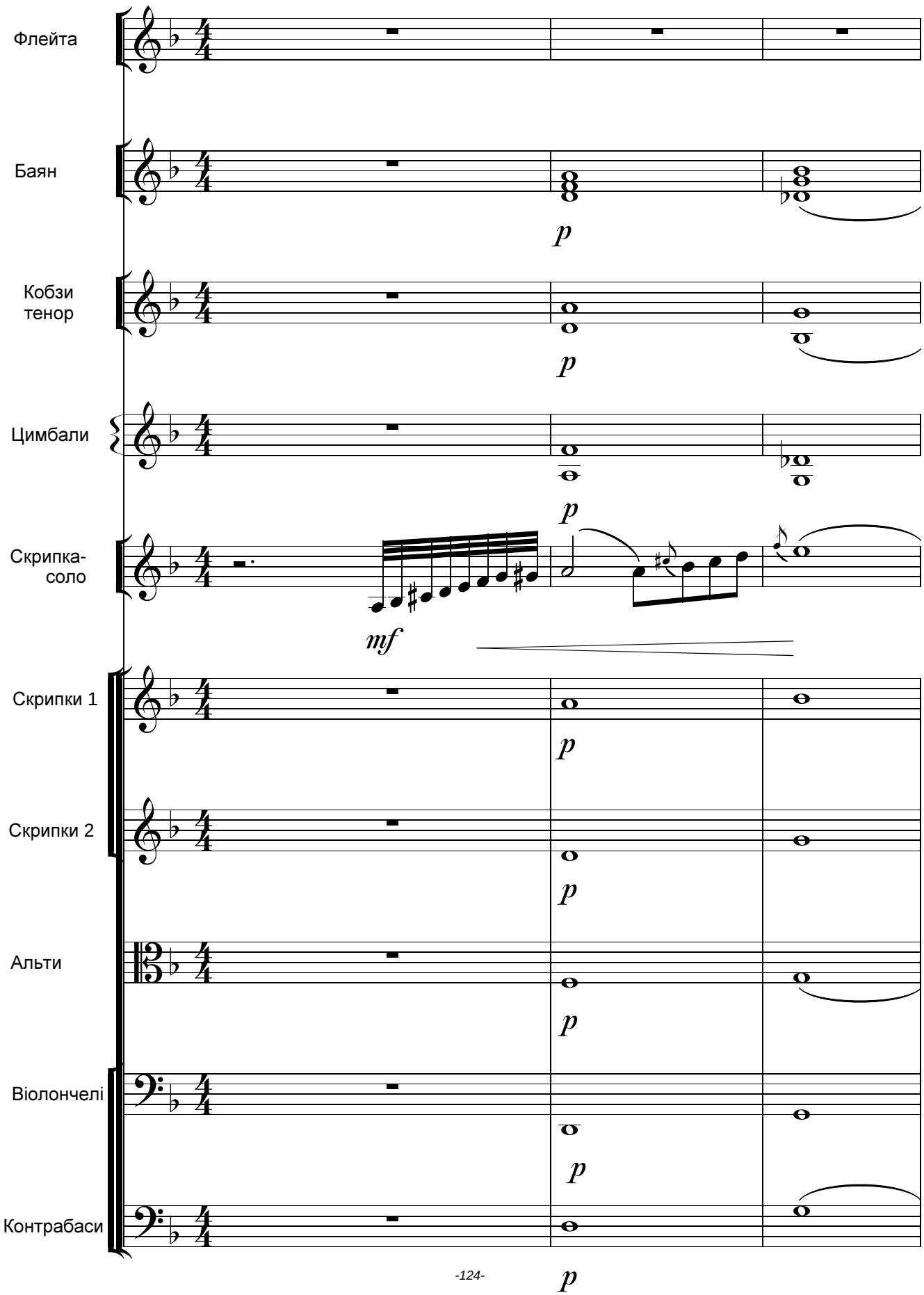

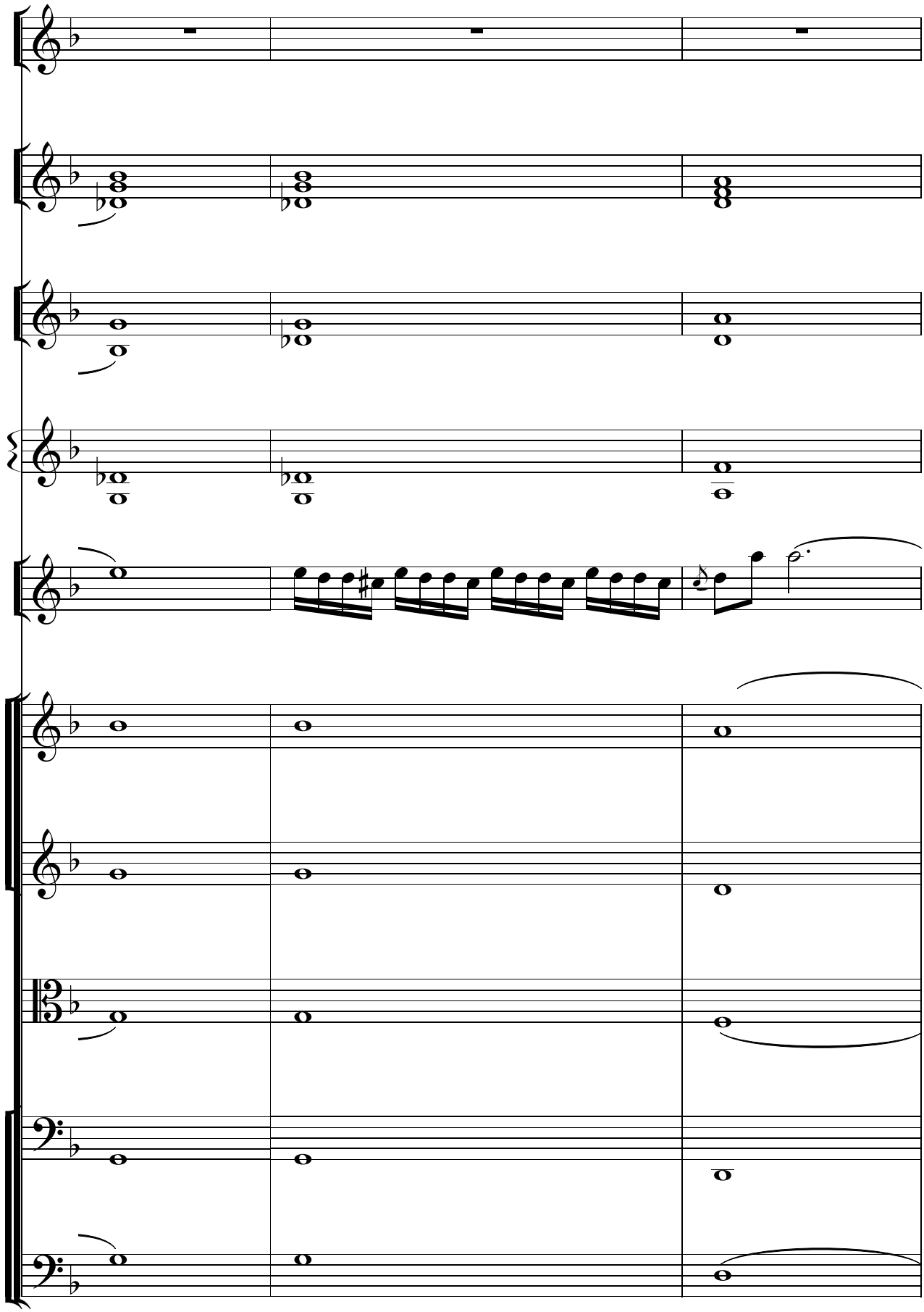

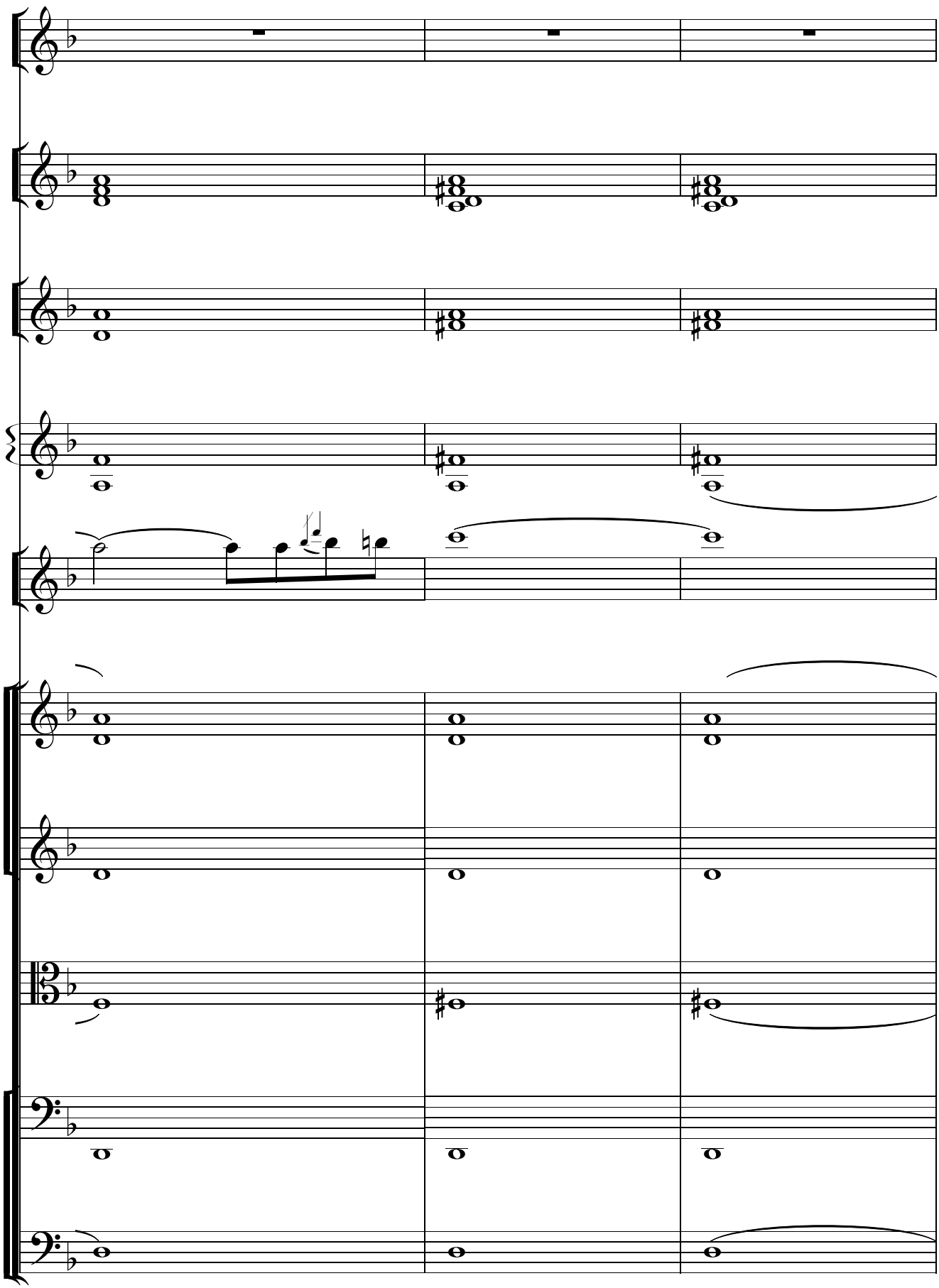

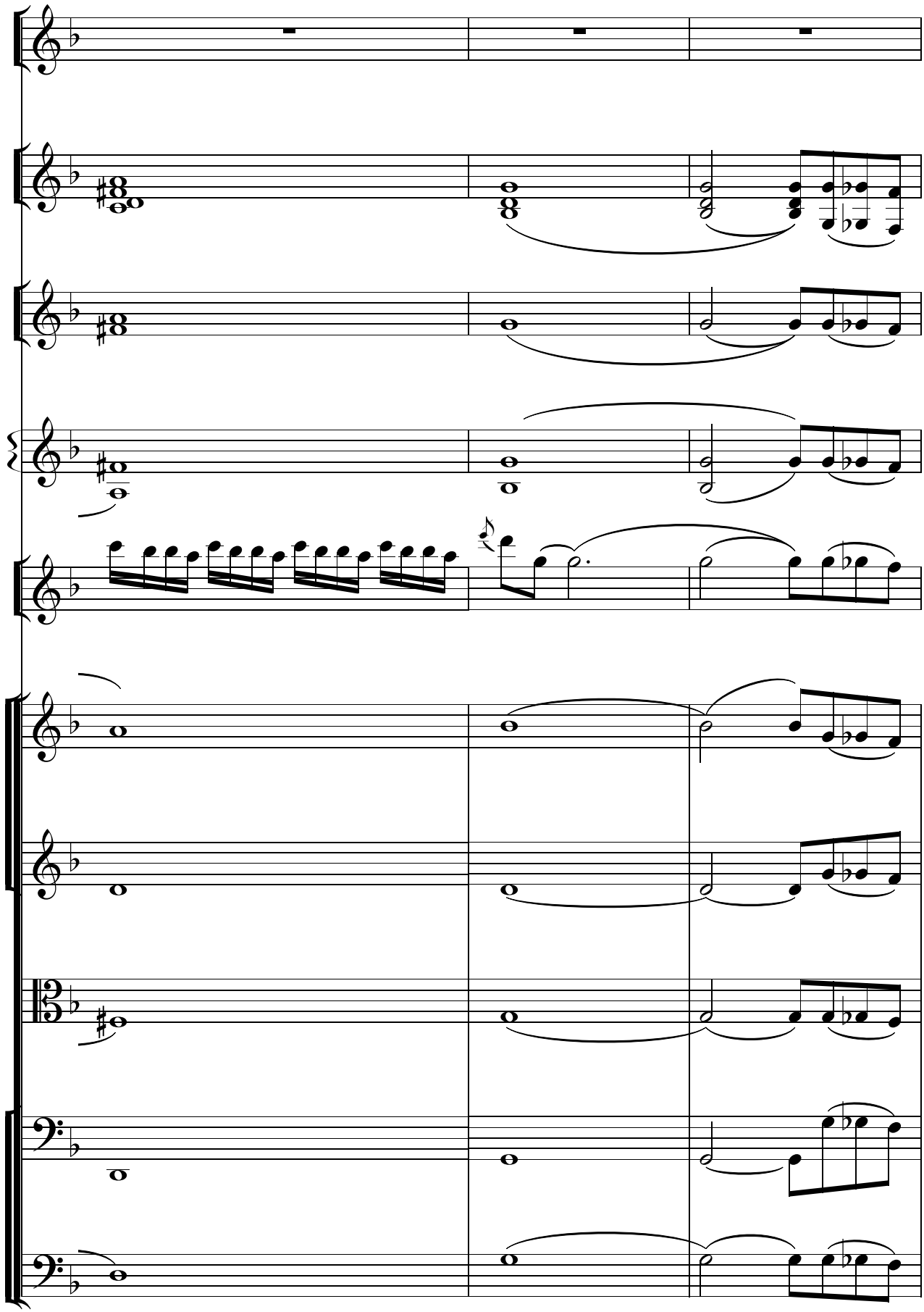

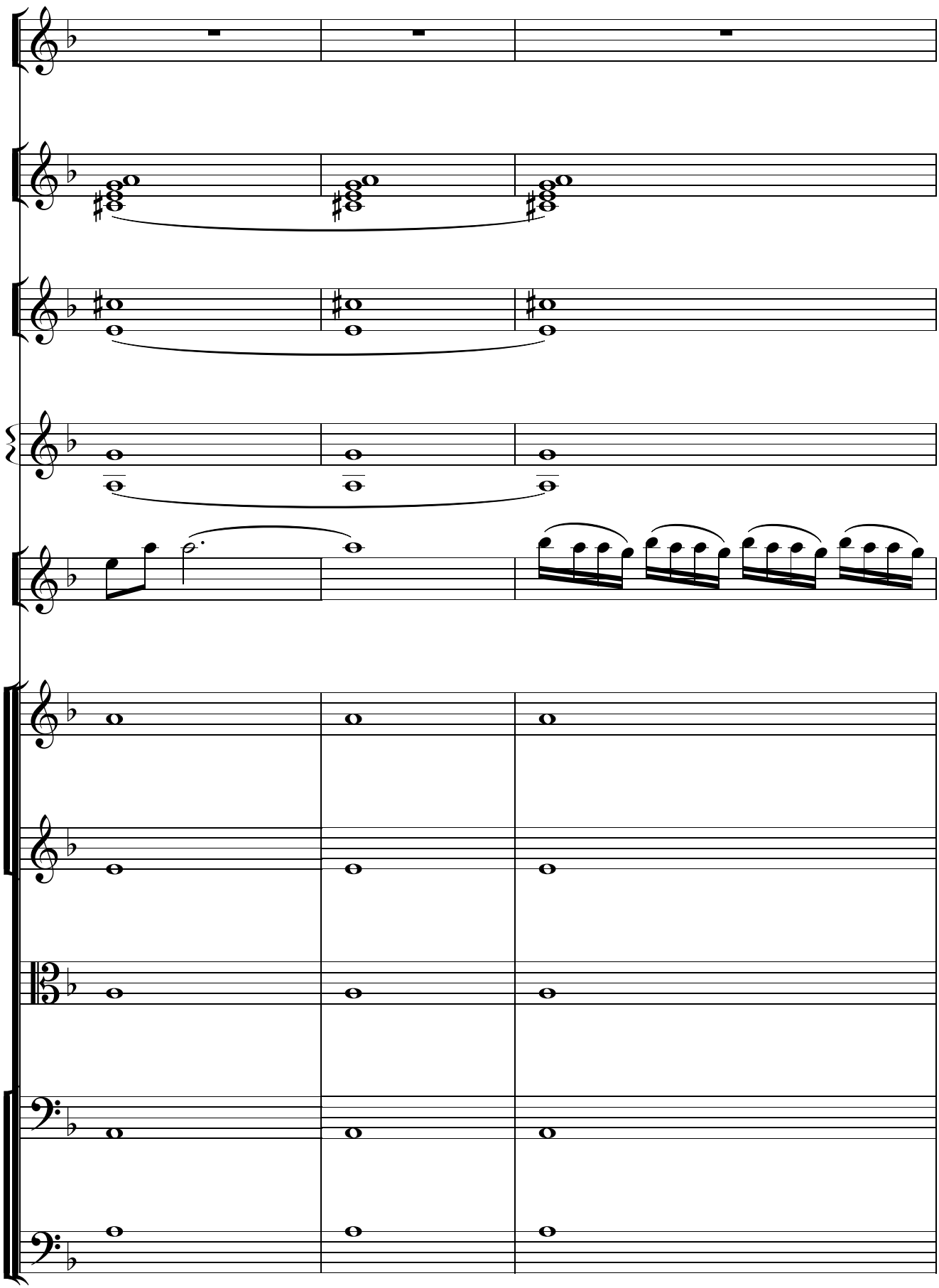

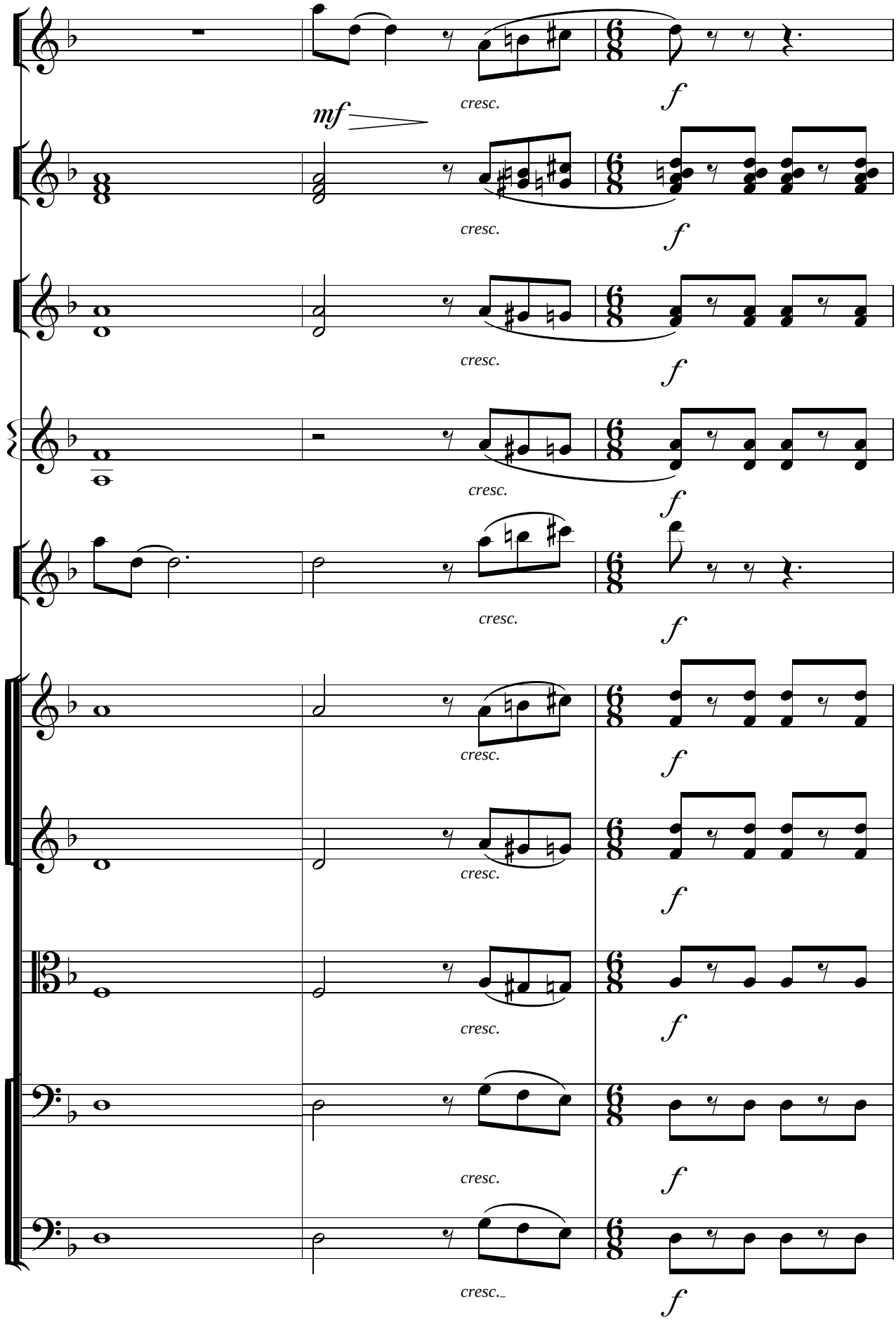
mf
cresc.
f
cresc.
f
cresc.
f
cresc.
f
cresc.
f
cresc.
f
cresc.
f
cresc.
f
cresc.
f
cresc.
f

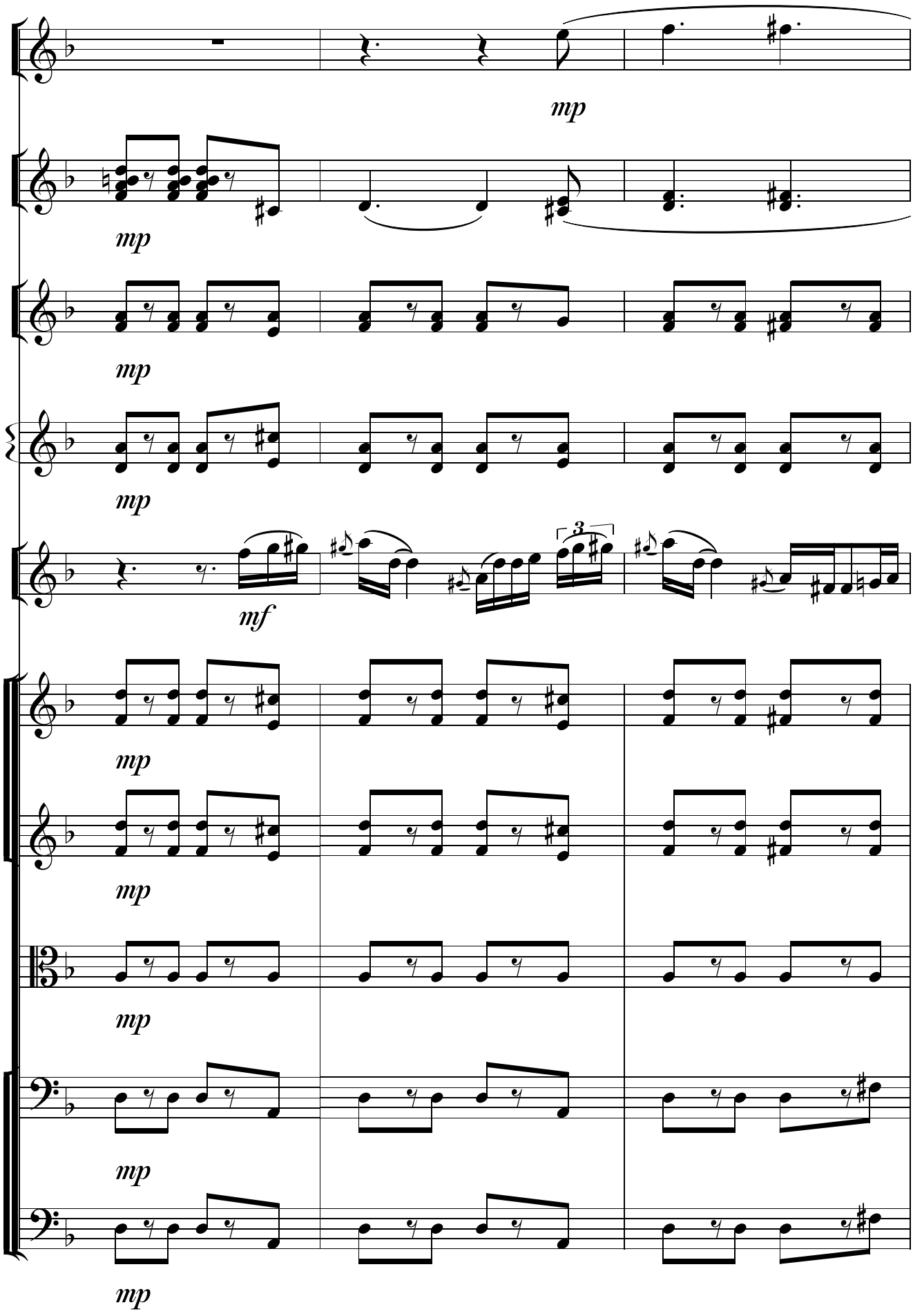
mp
mp
mp
mp
mf
3
mp
mp
mp
mp
mp

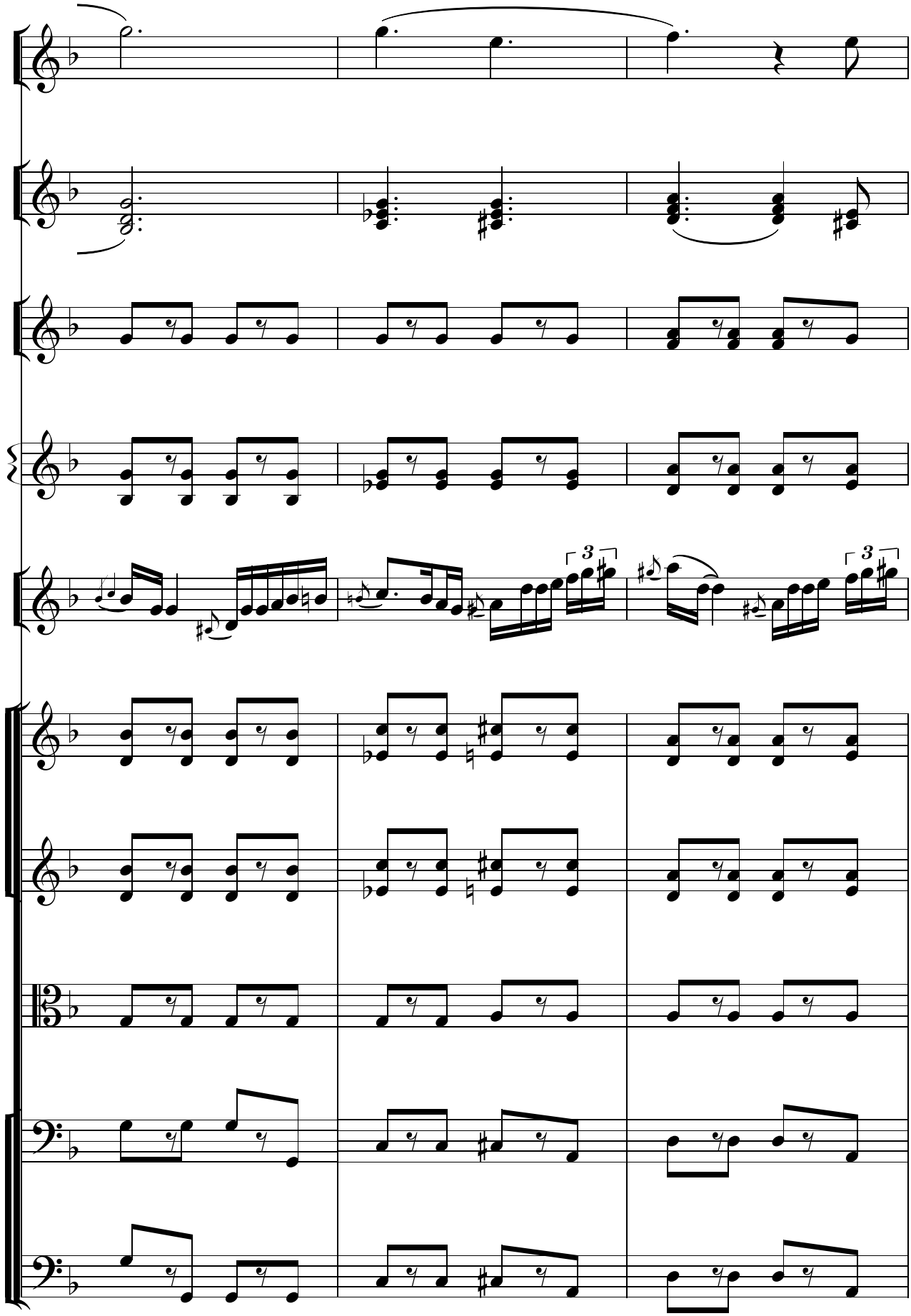

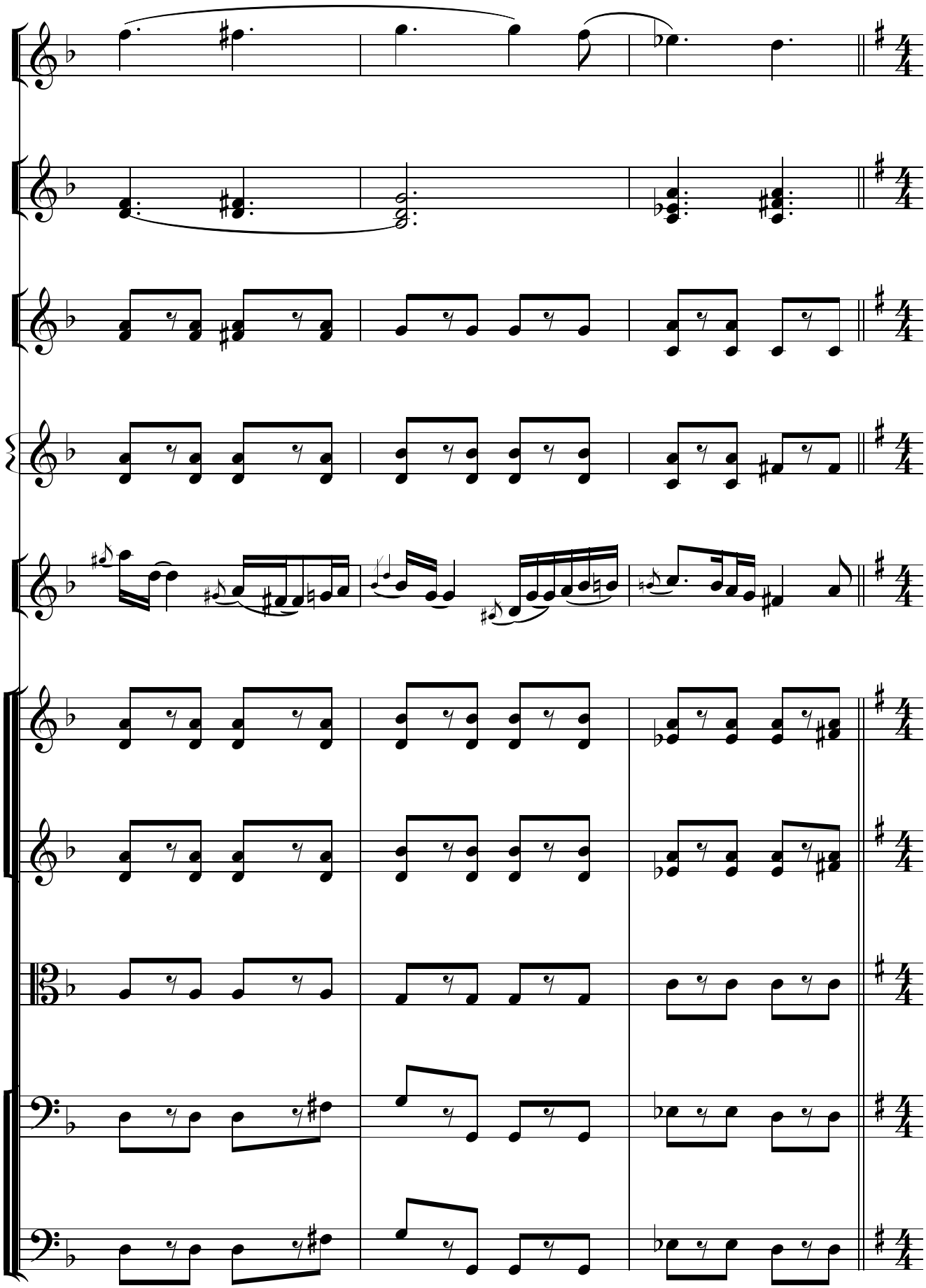

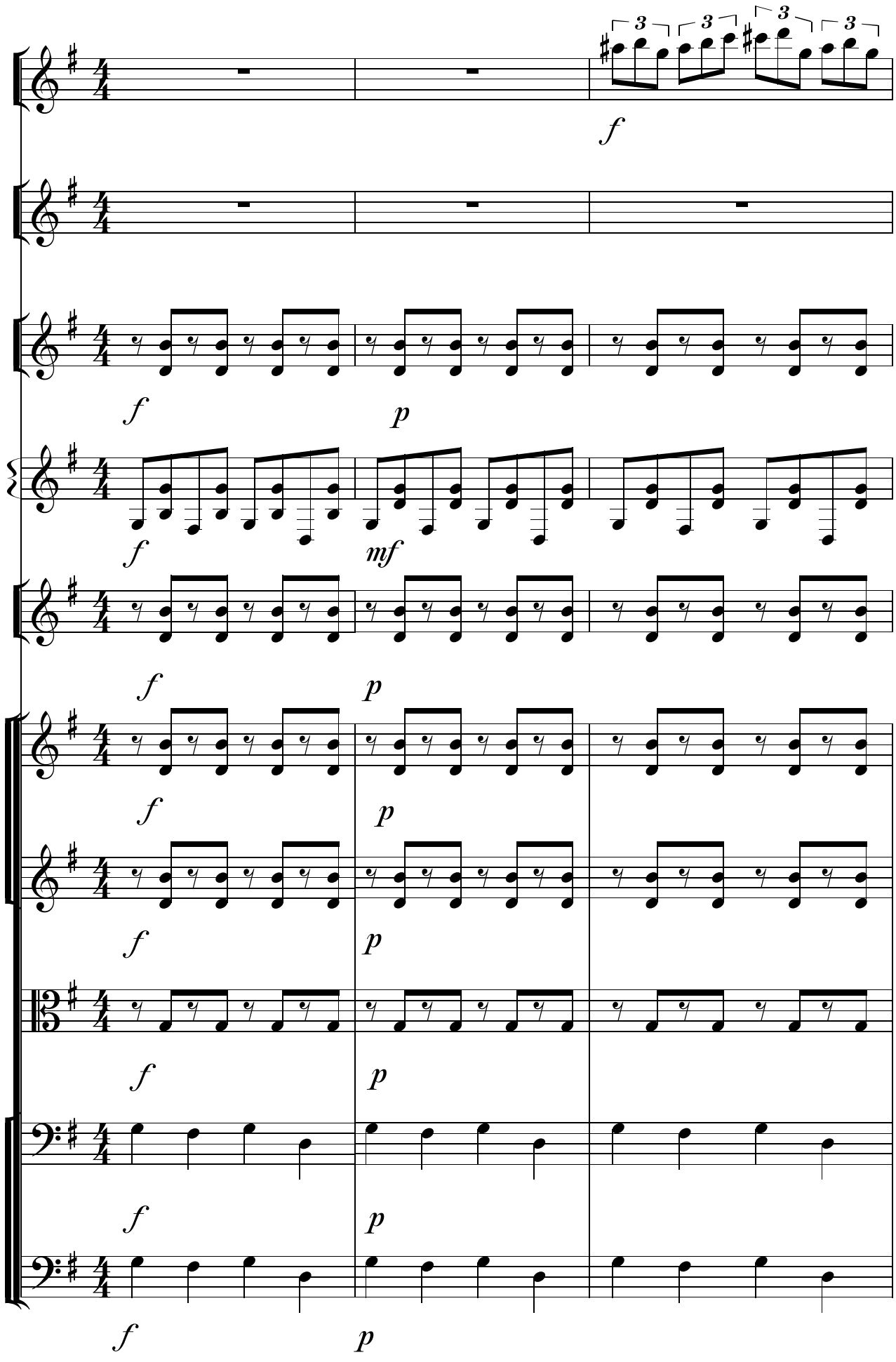
3
120 (♩= 60)
3
3
3
3
f
f
p
f
mf
f
p
f
p
f
p
f
p
f
p

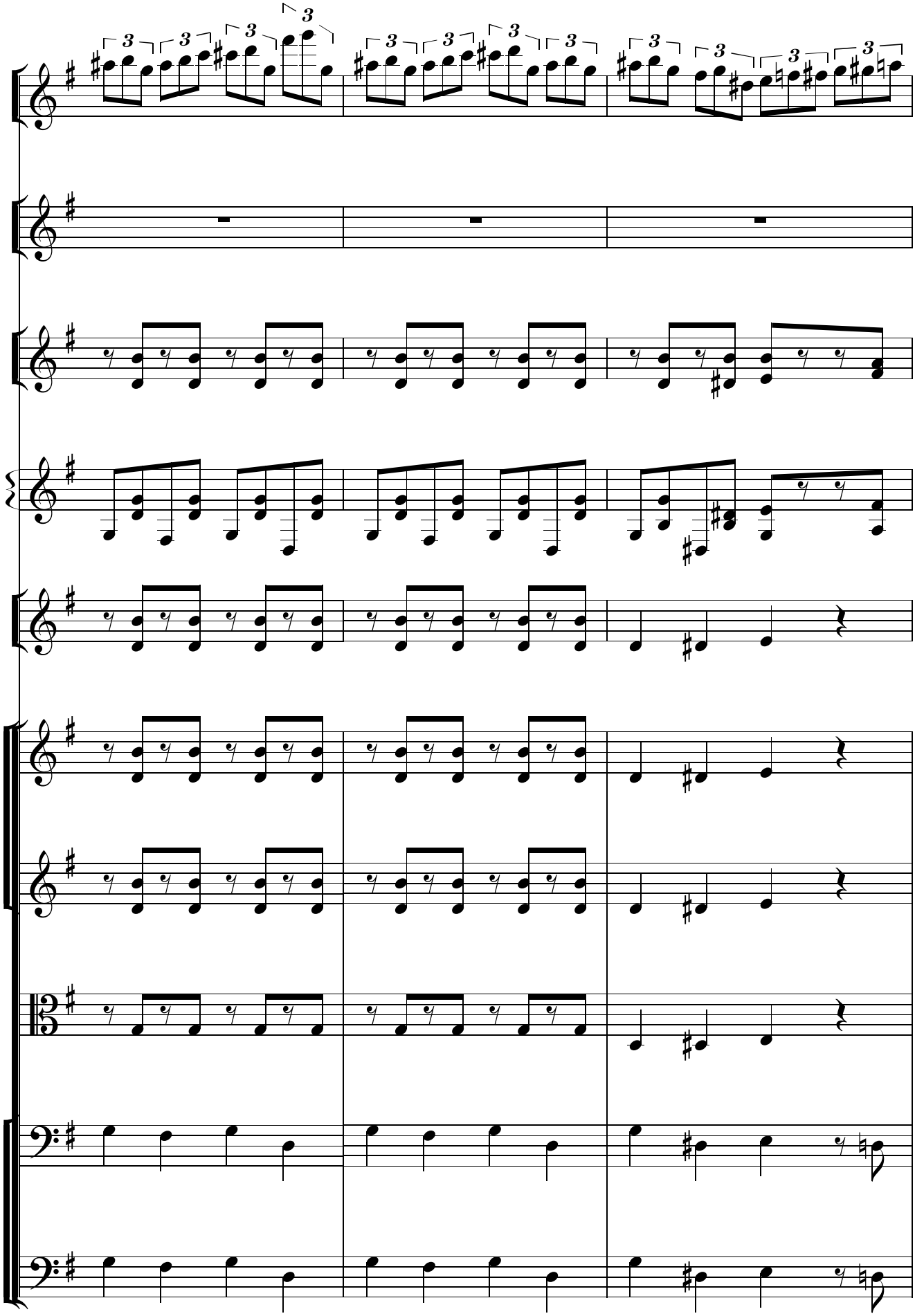

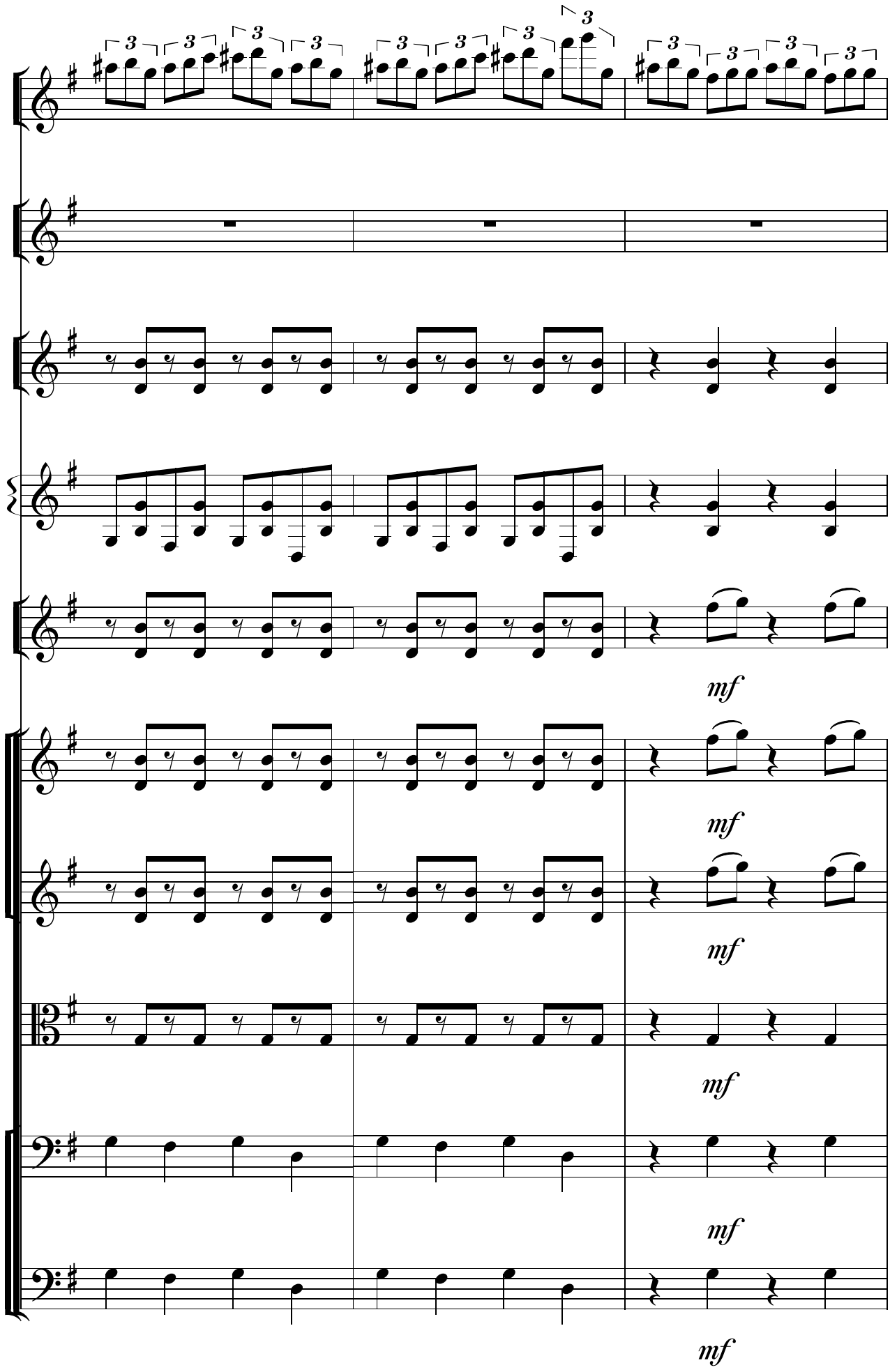
mf
mf
mf
mf
mf
mf

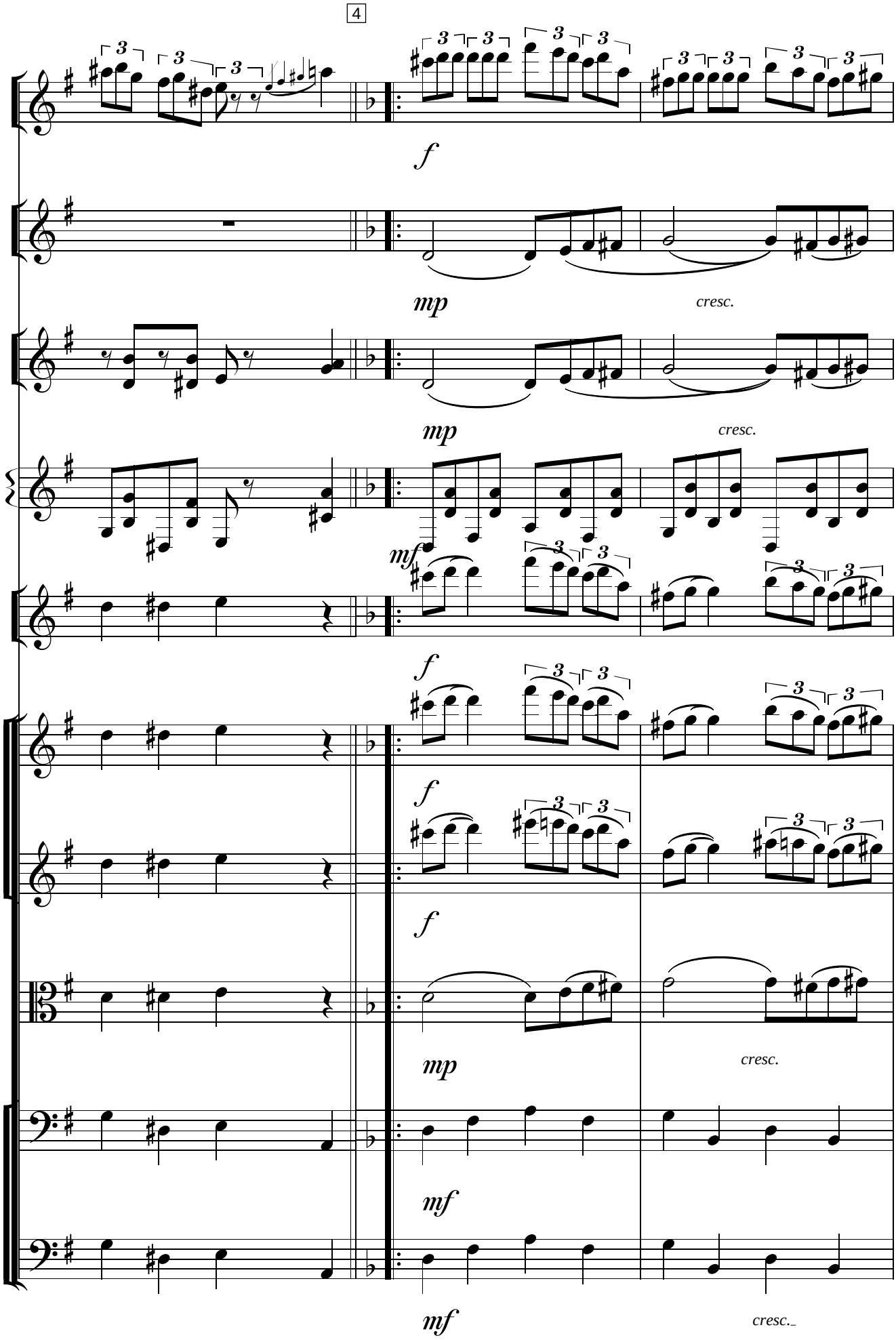
4
f
mp
cresc.
mp
cresc.
mf
f
f
f
f
mp
cresc.
mf
mf
cresc.

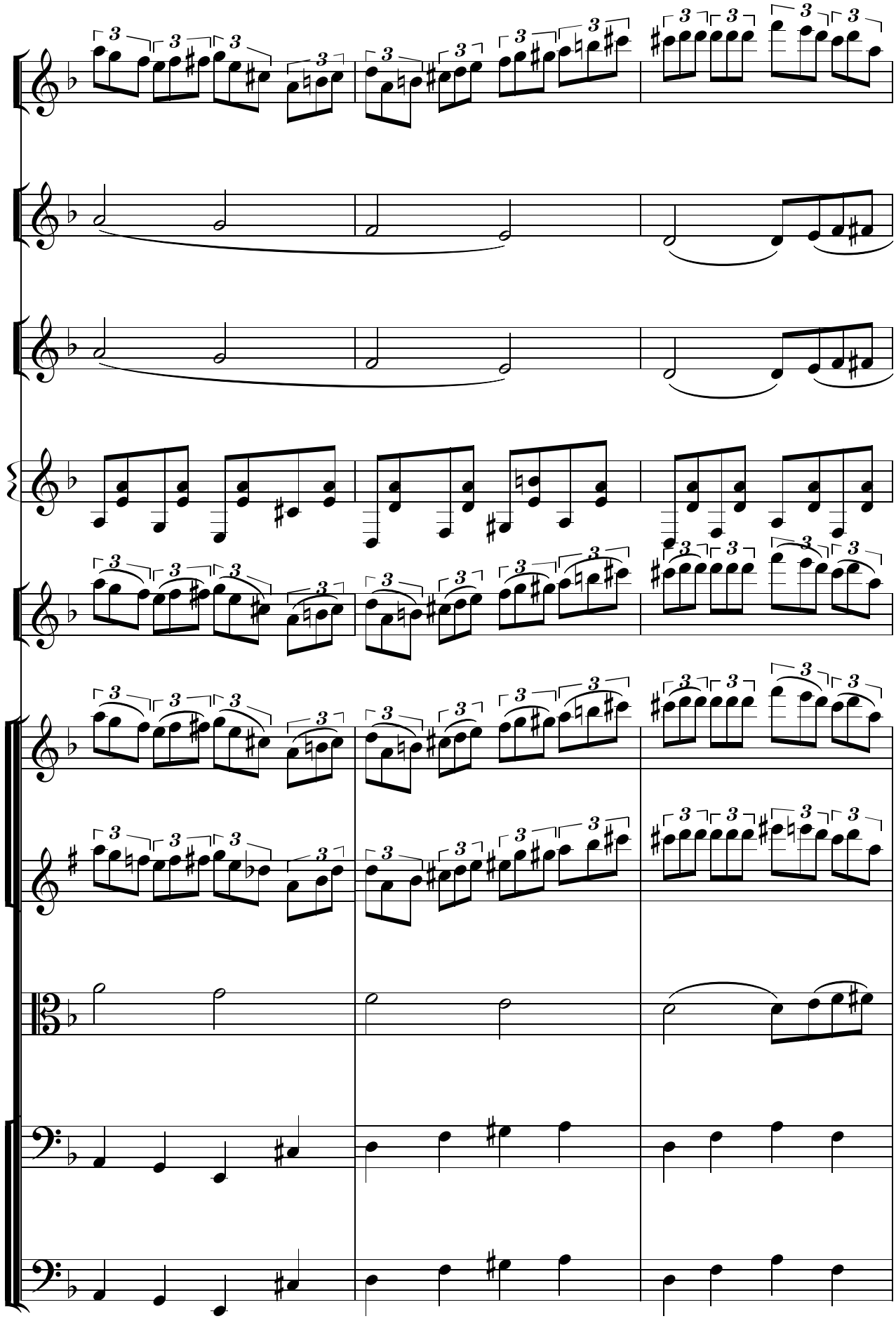

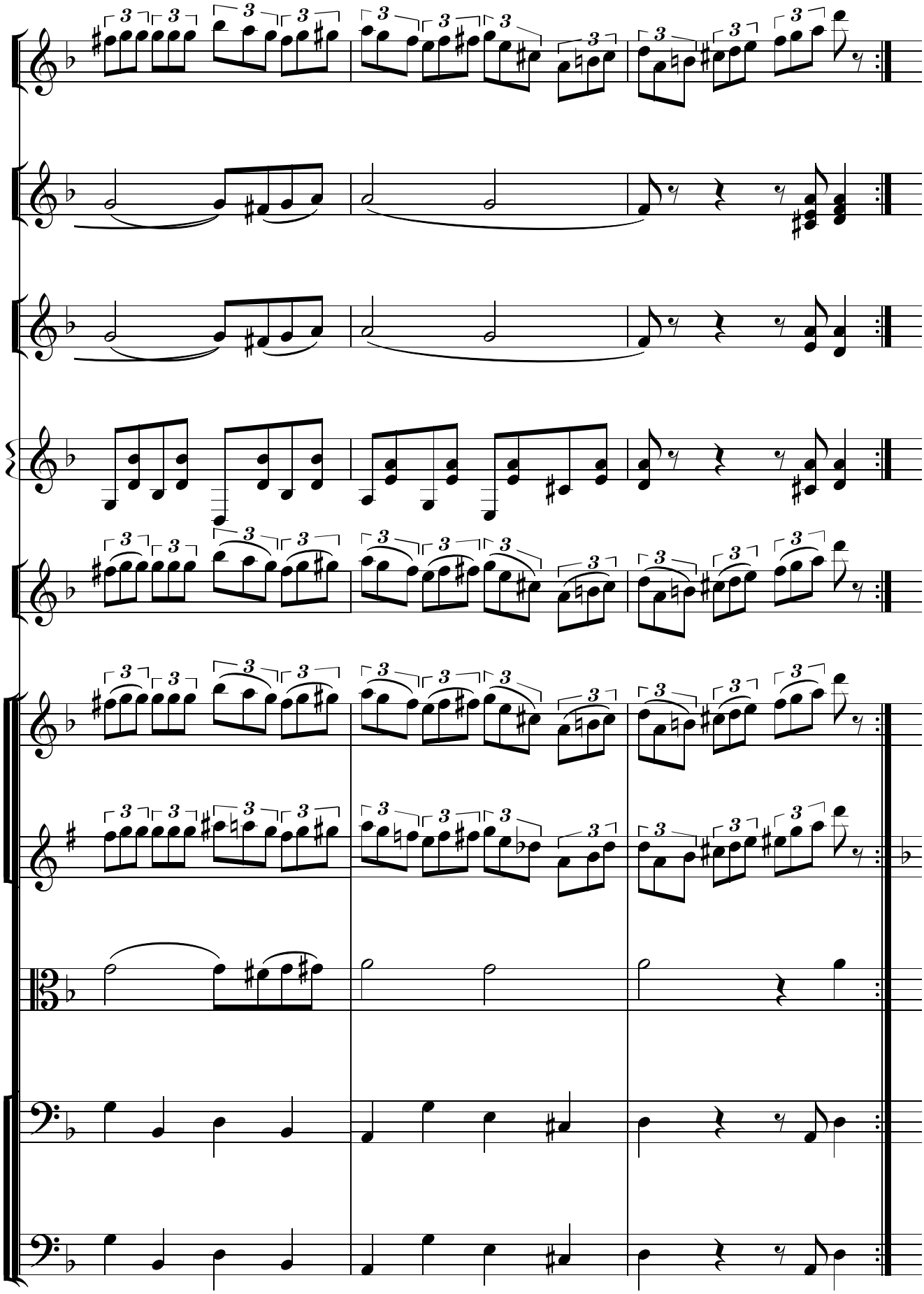

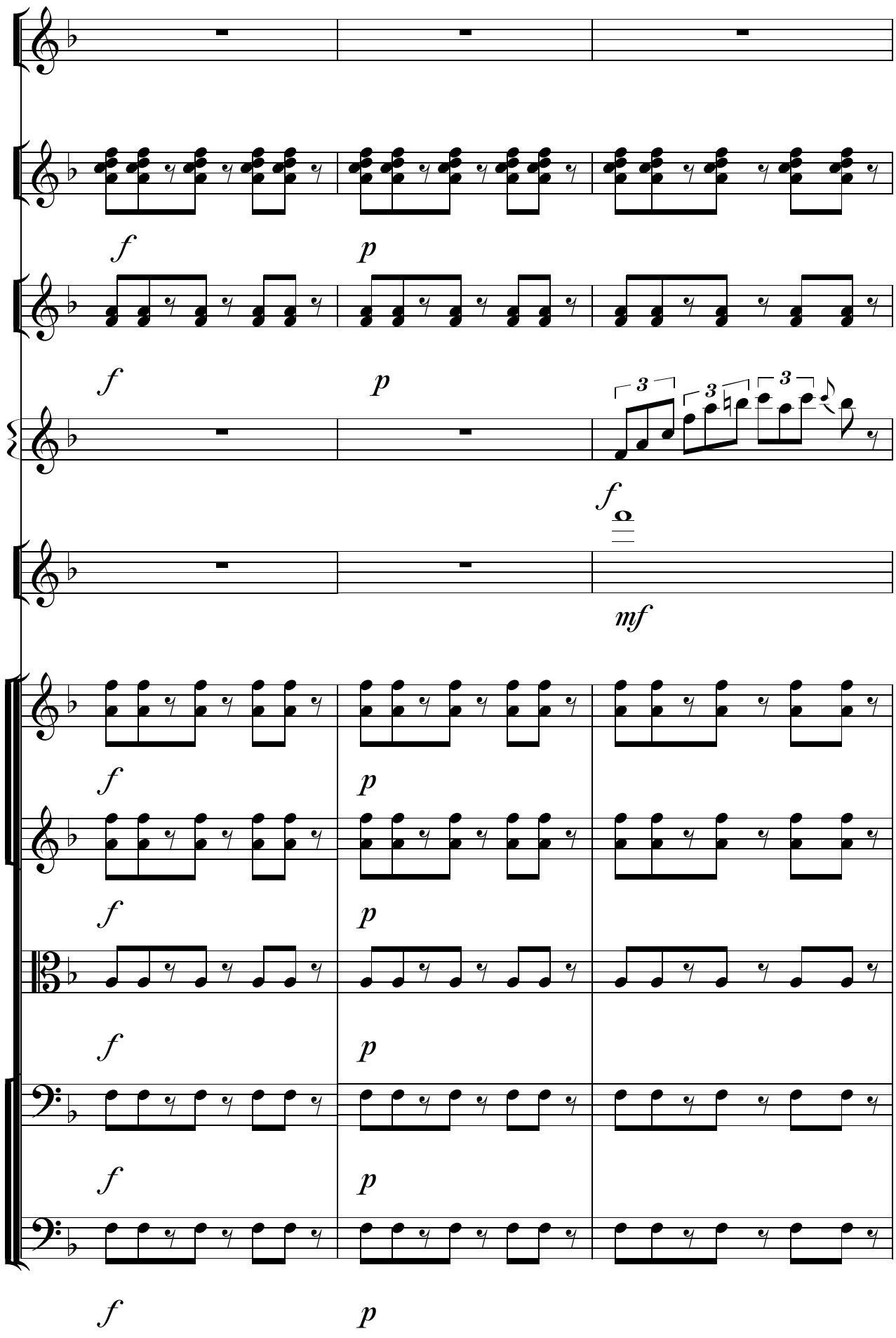
f
p
f
p
3
3
3
f
mf
f
p
f
p
f
p
f
p

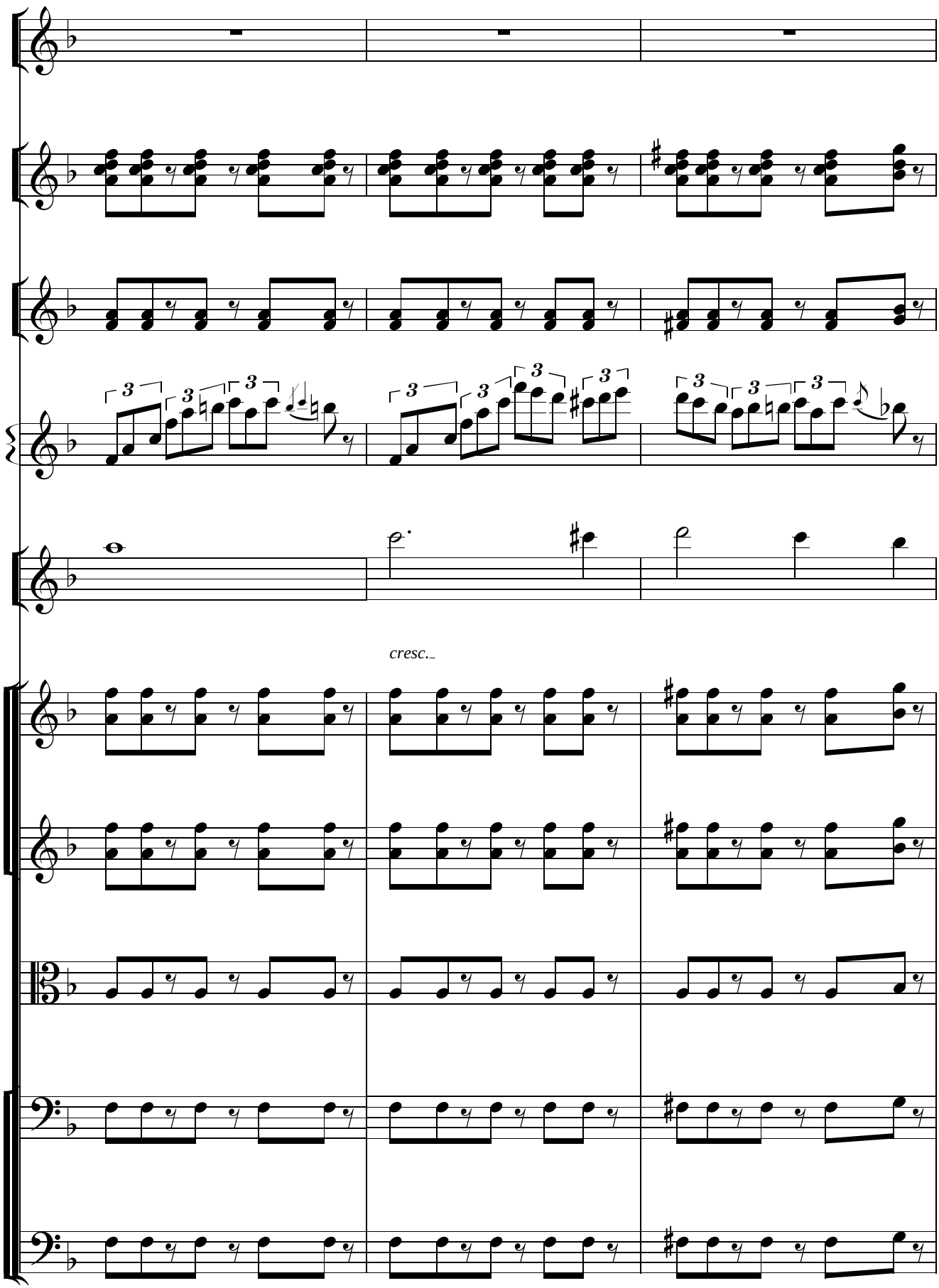
cresc._

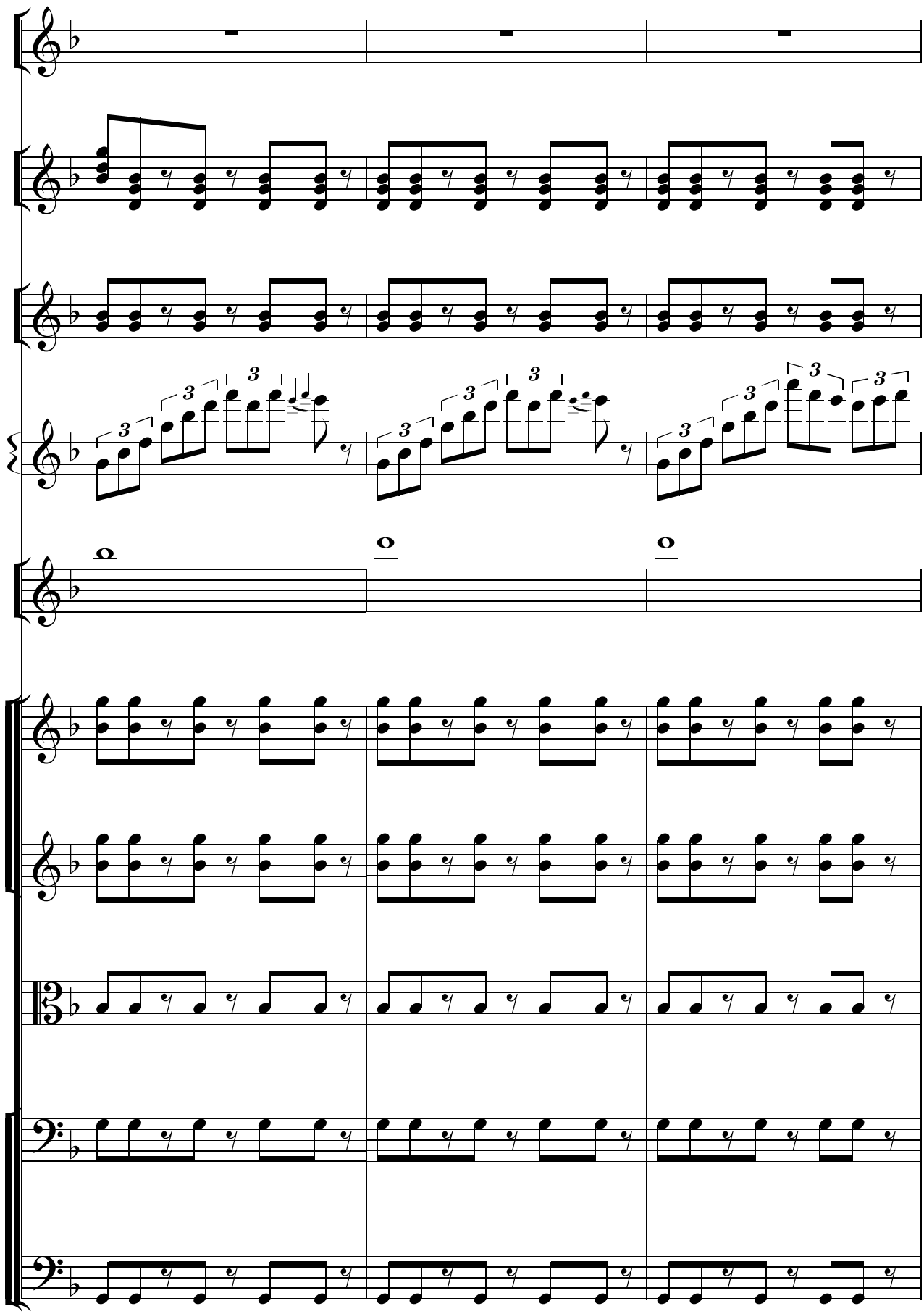

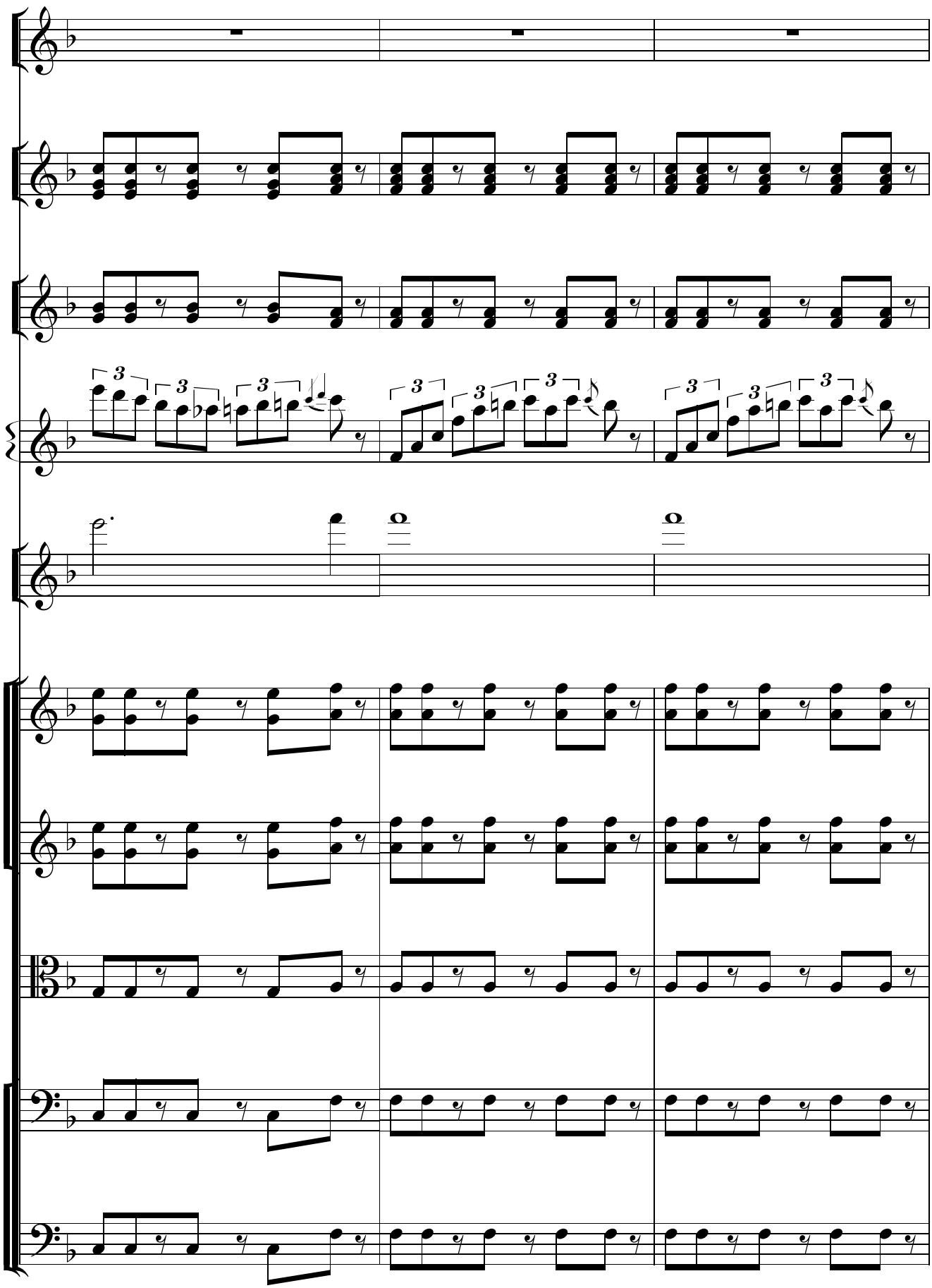

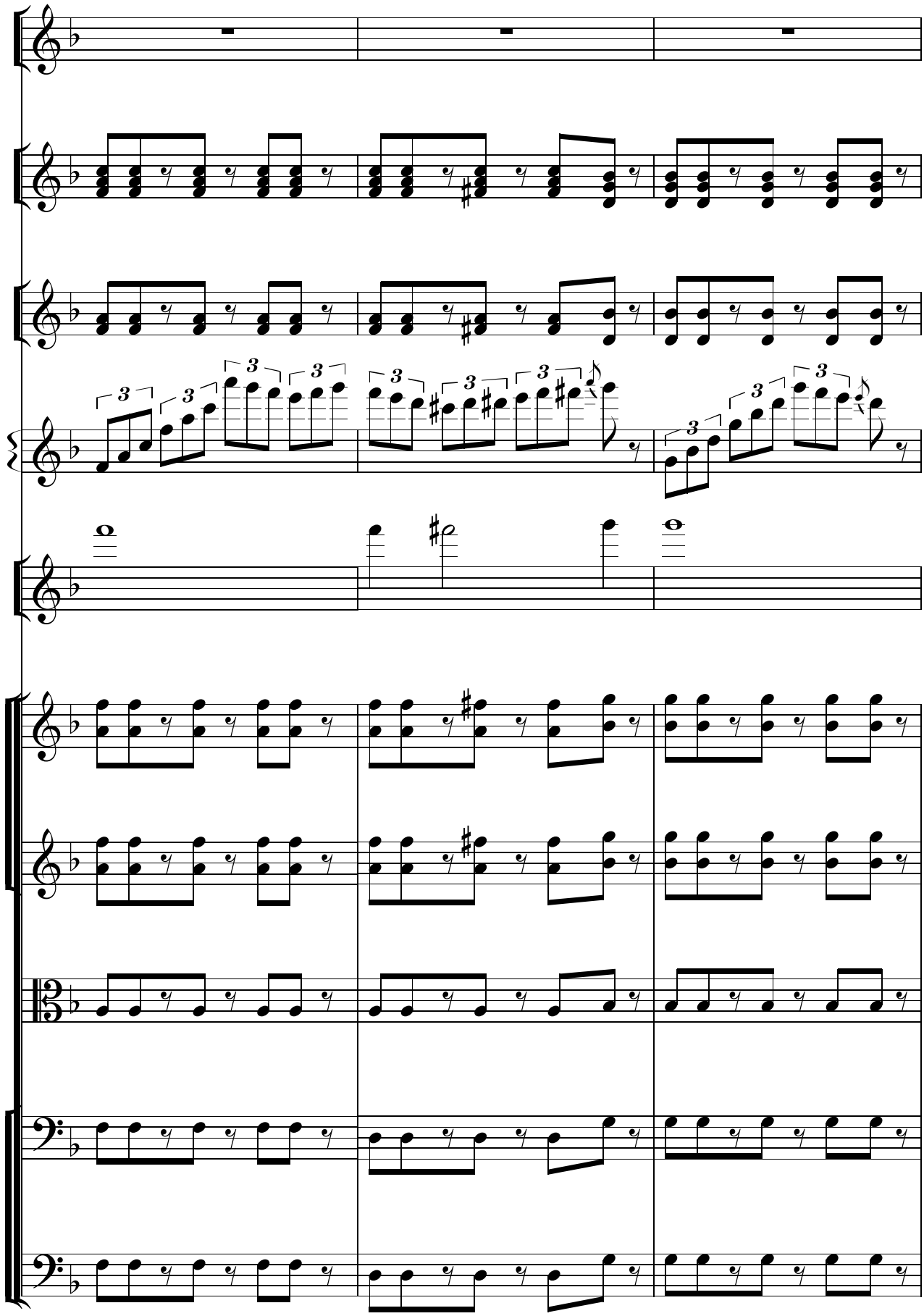

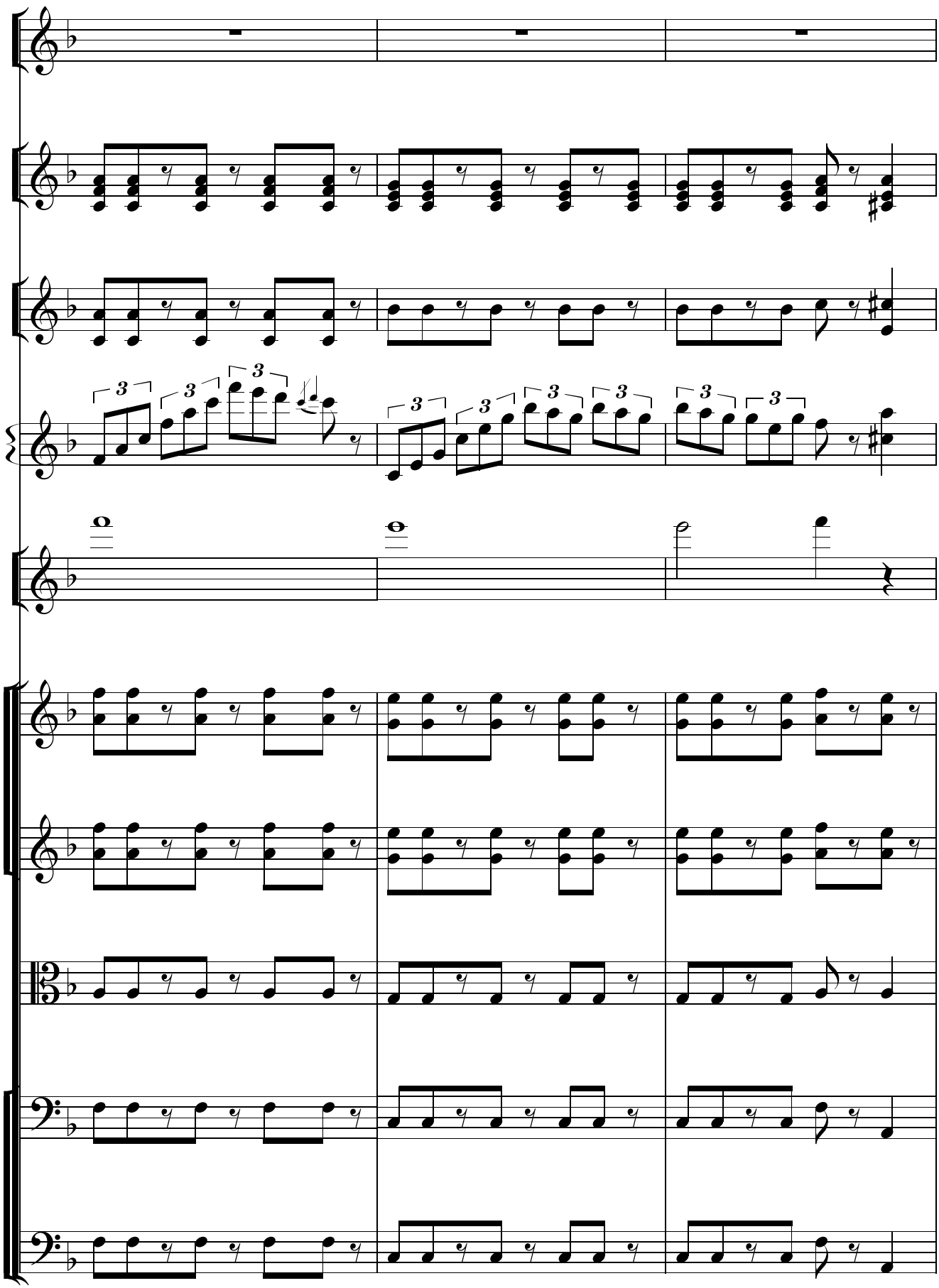

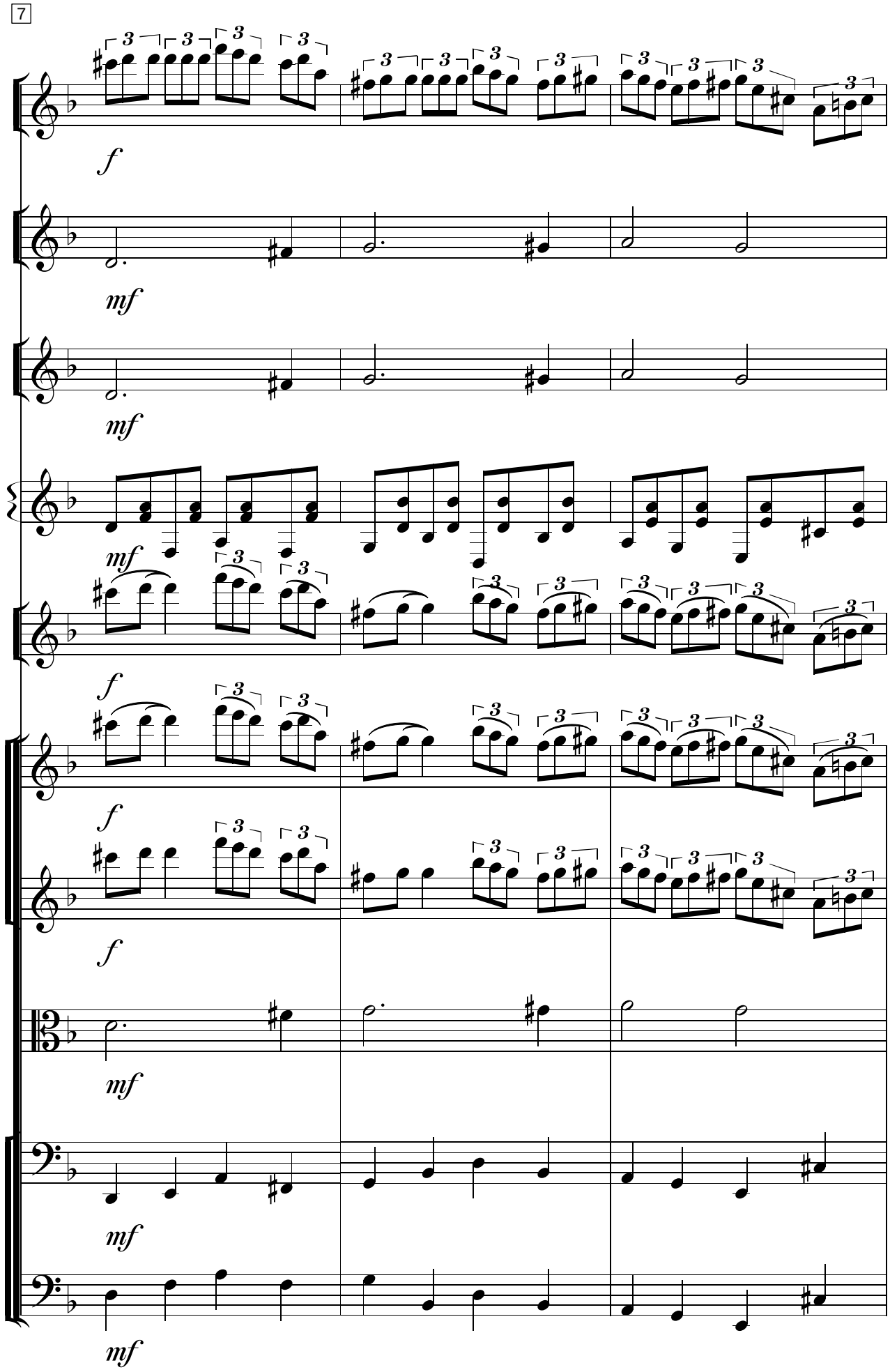
7
f
mf
mf
mf
f
f
f
mf
mf
mf

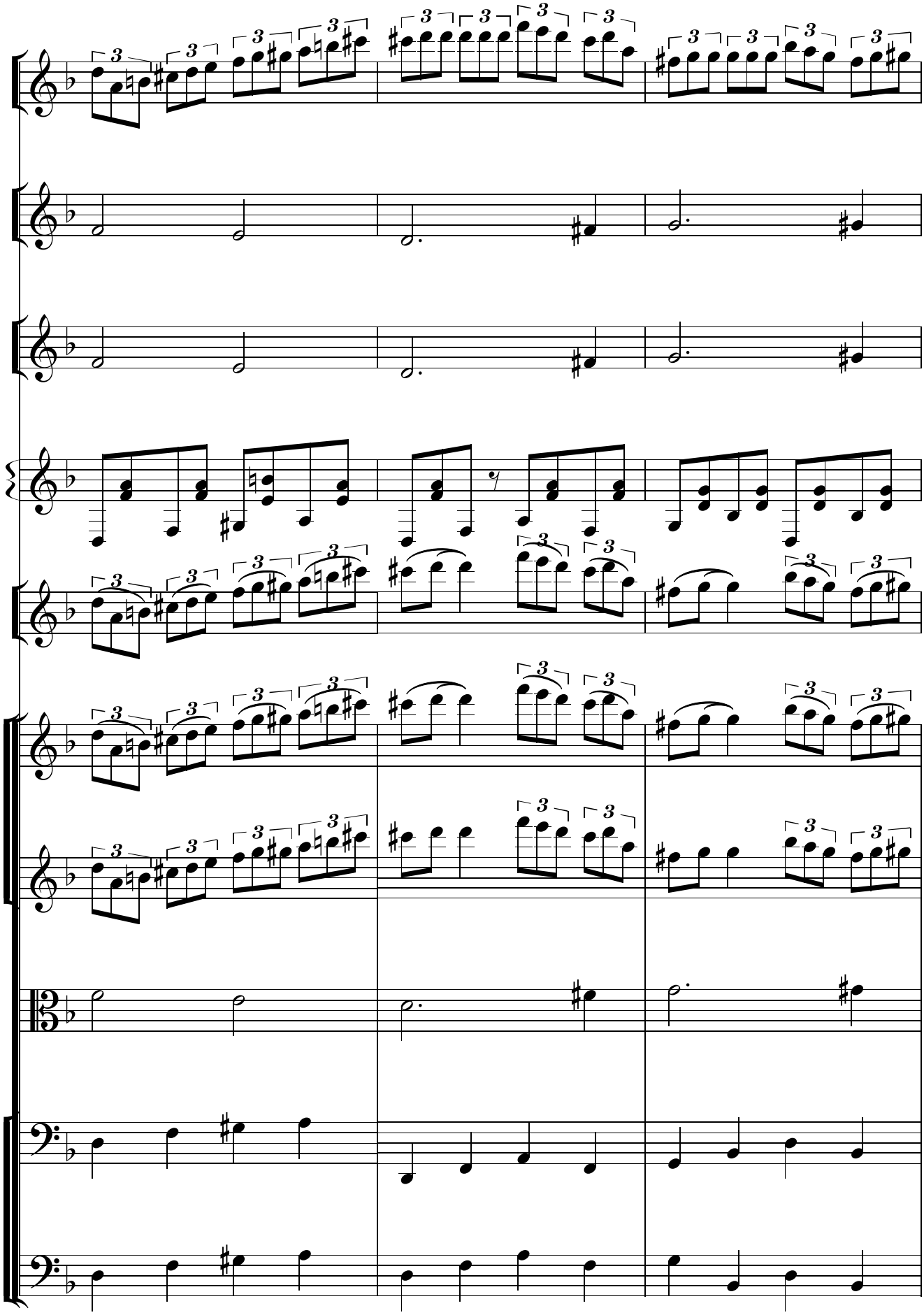

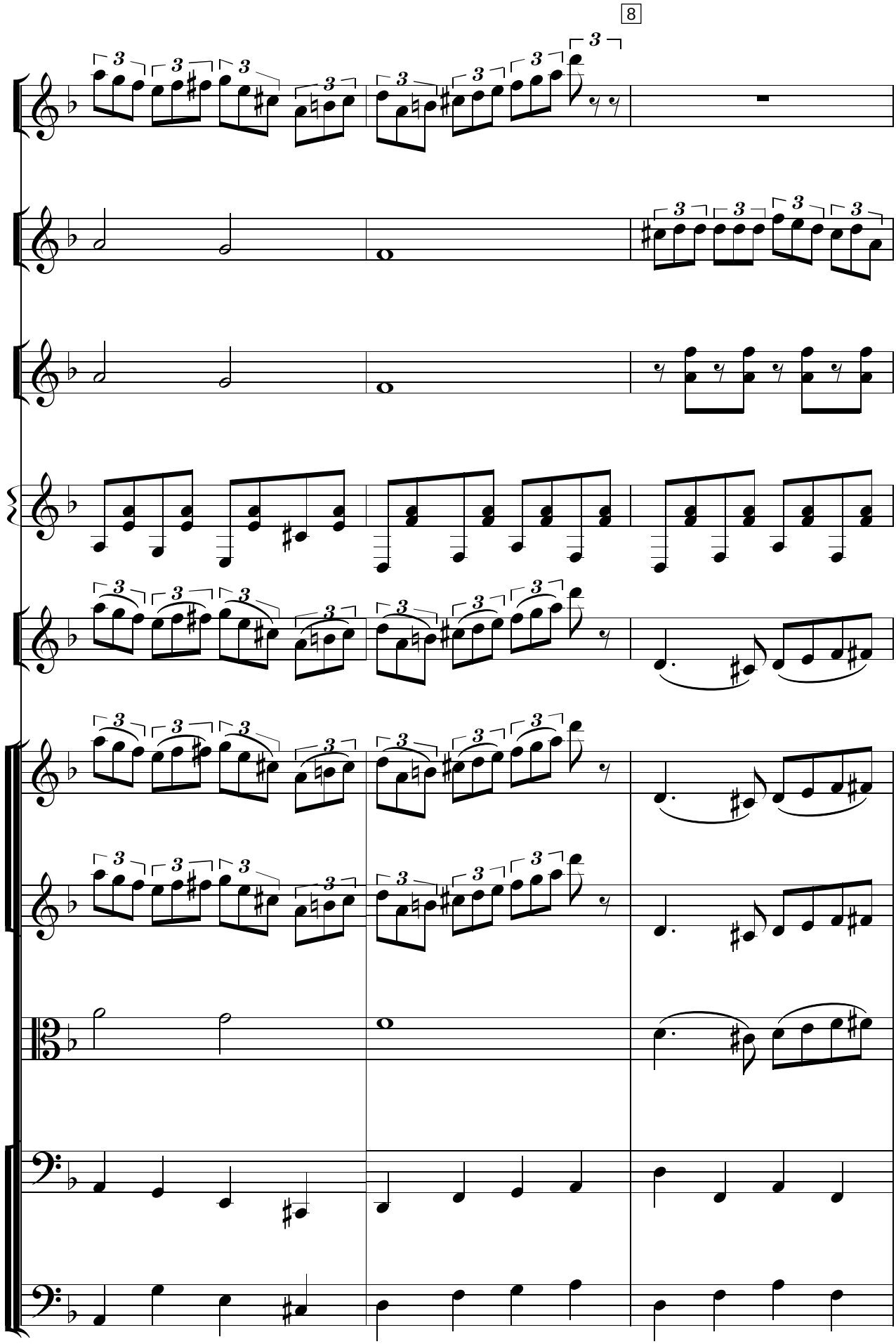
8

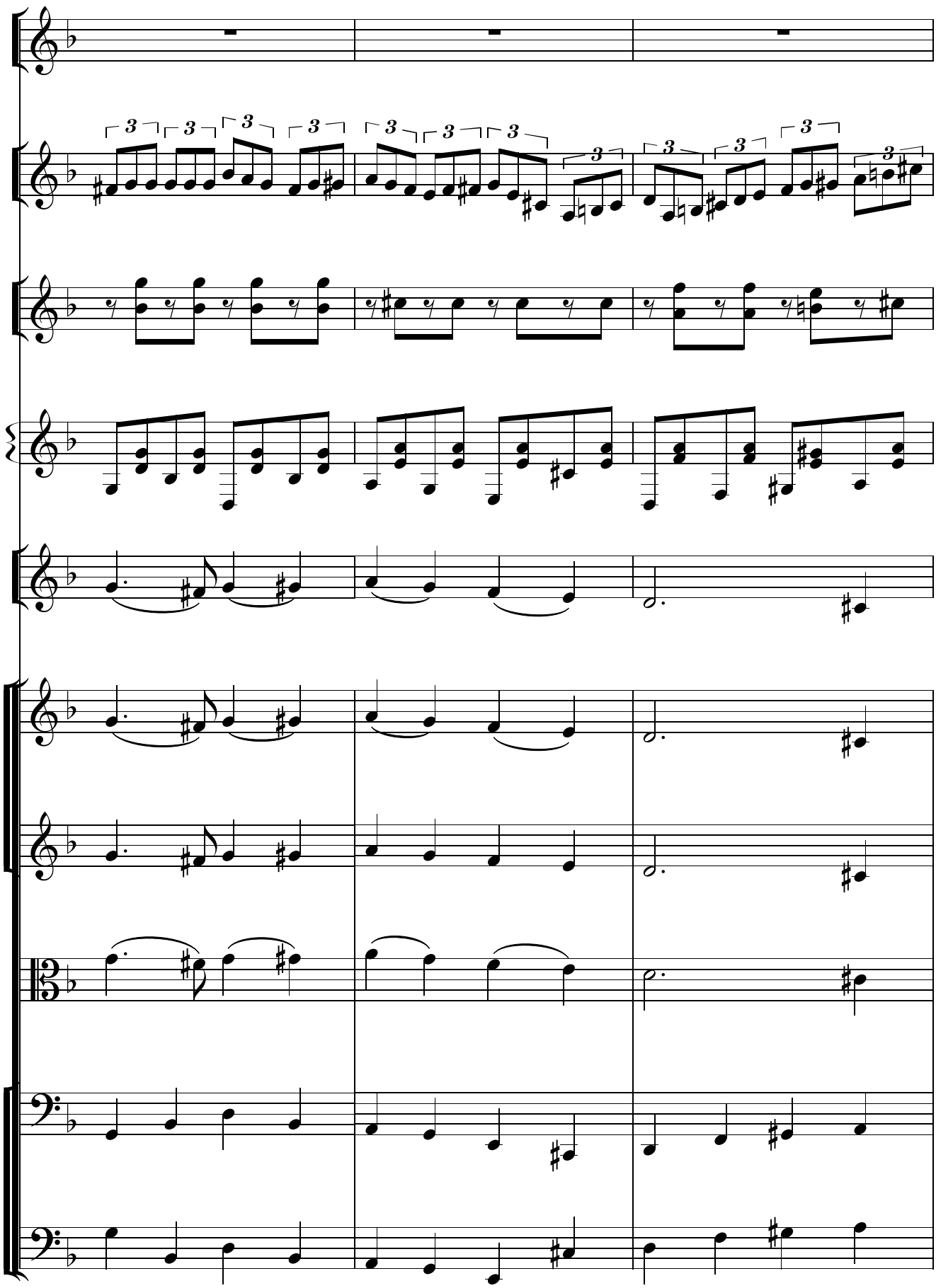

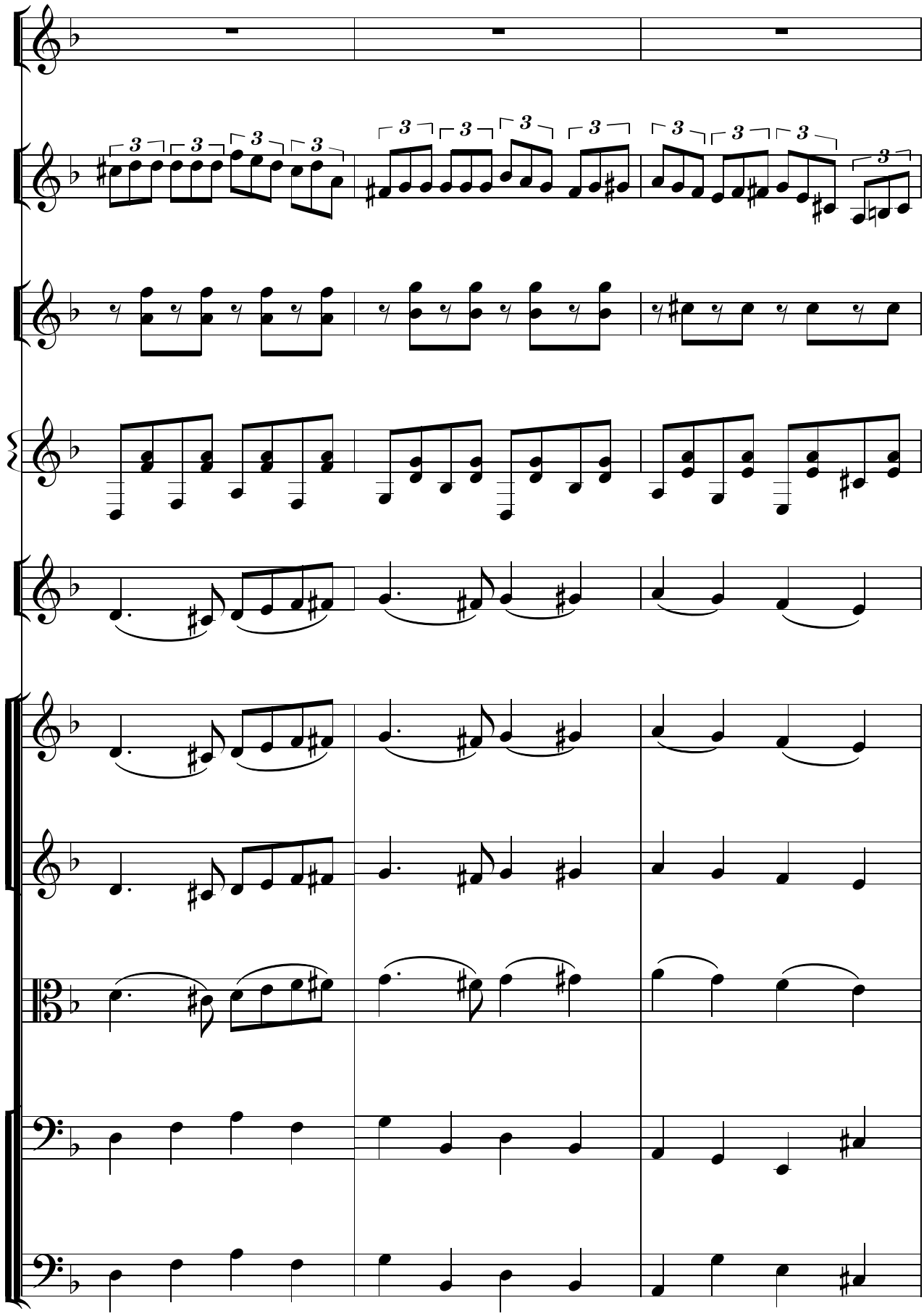

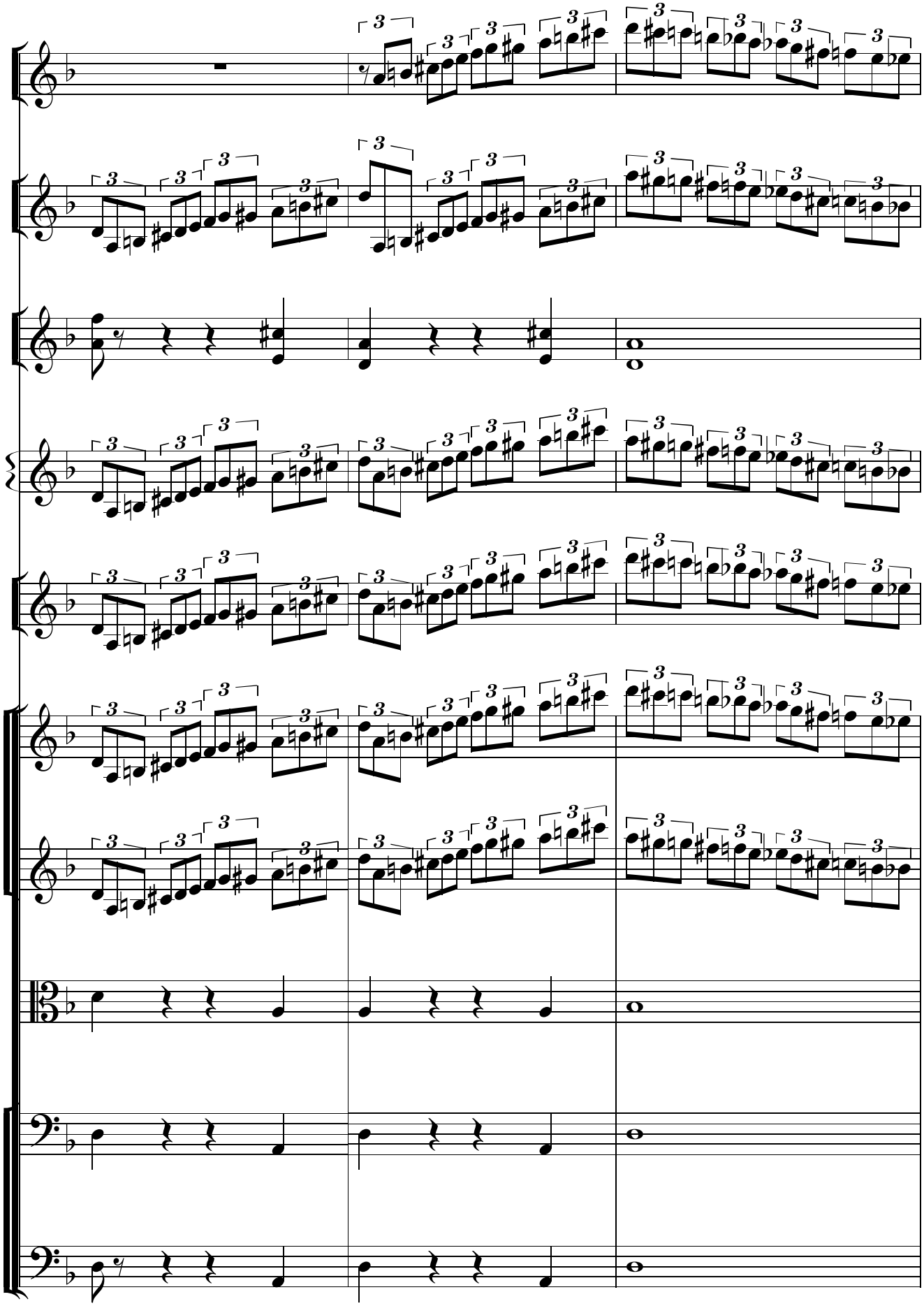

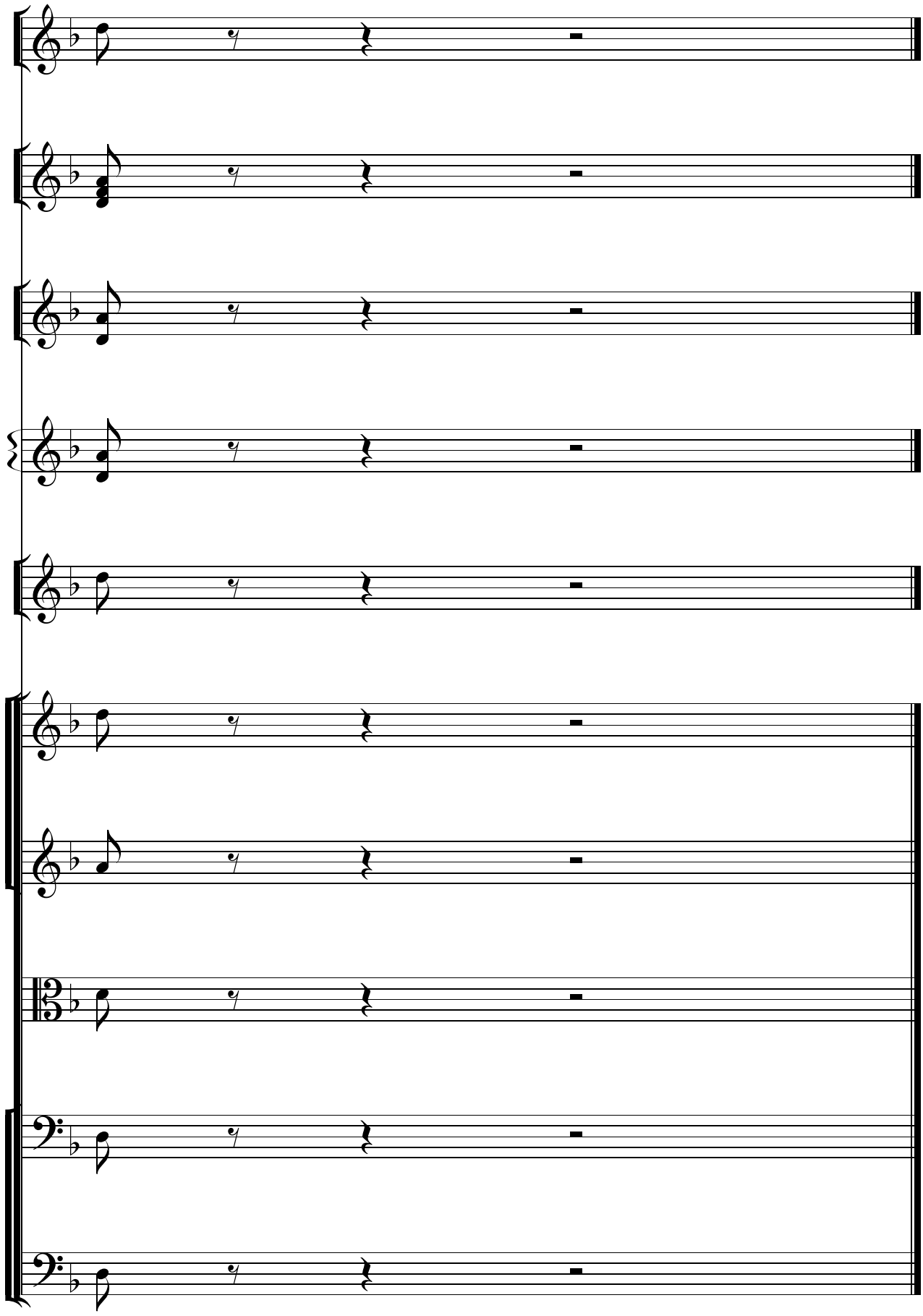

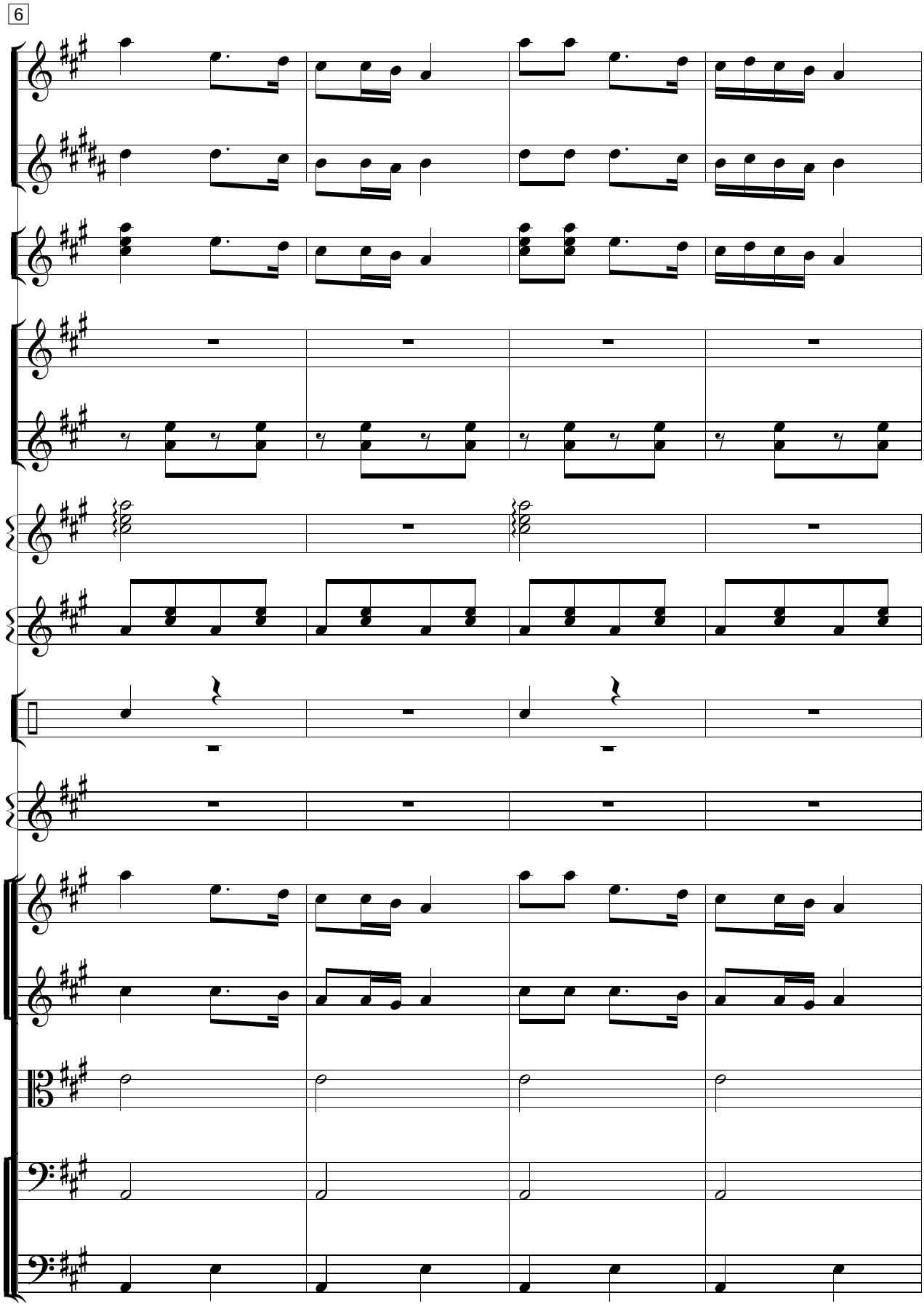
6

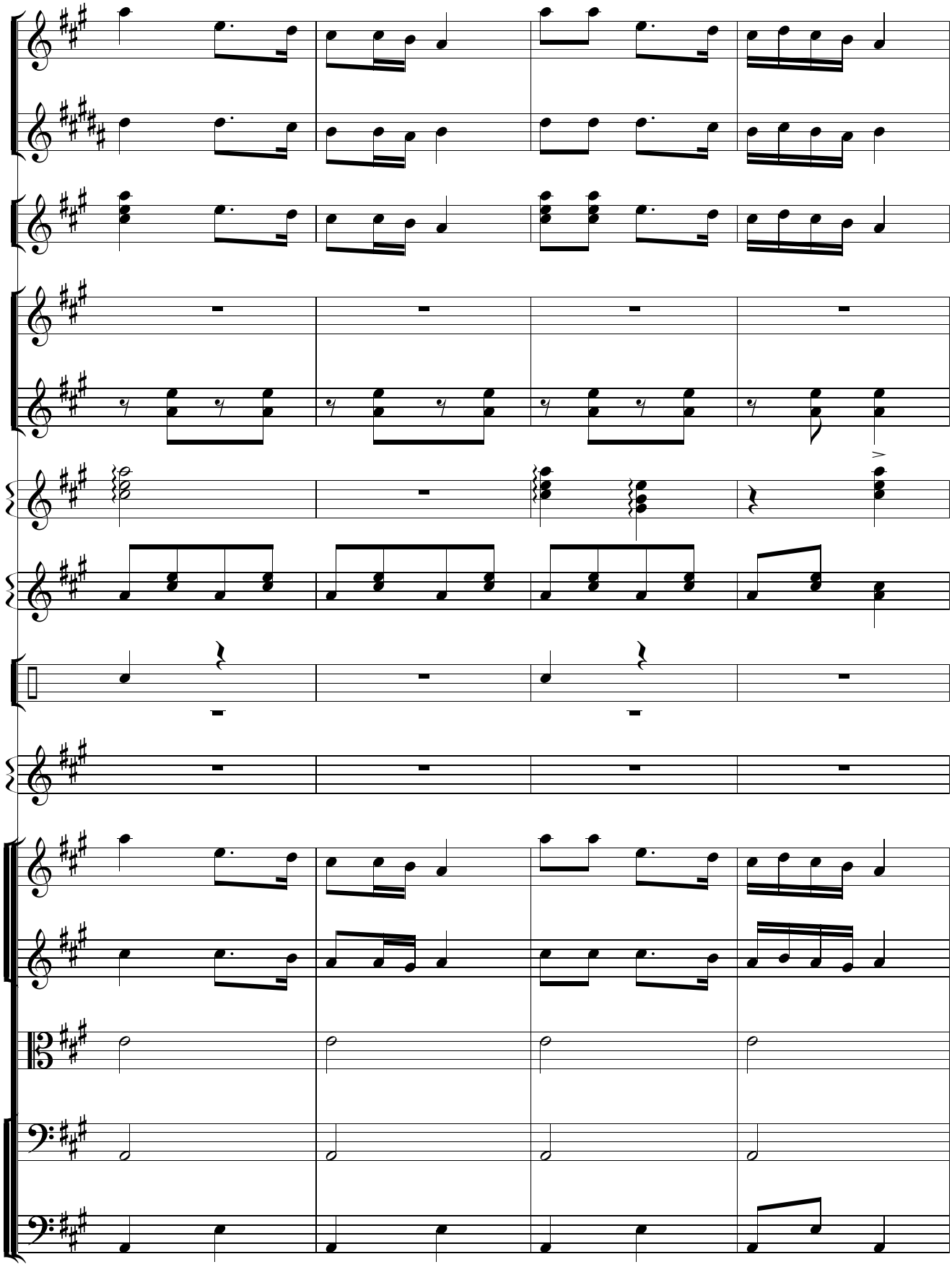

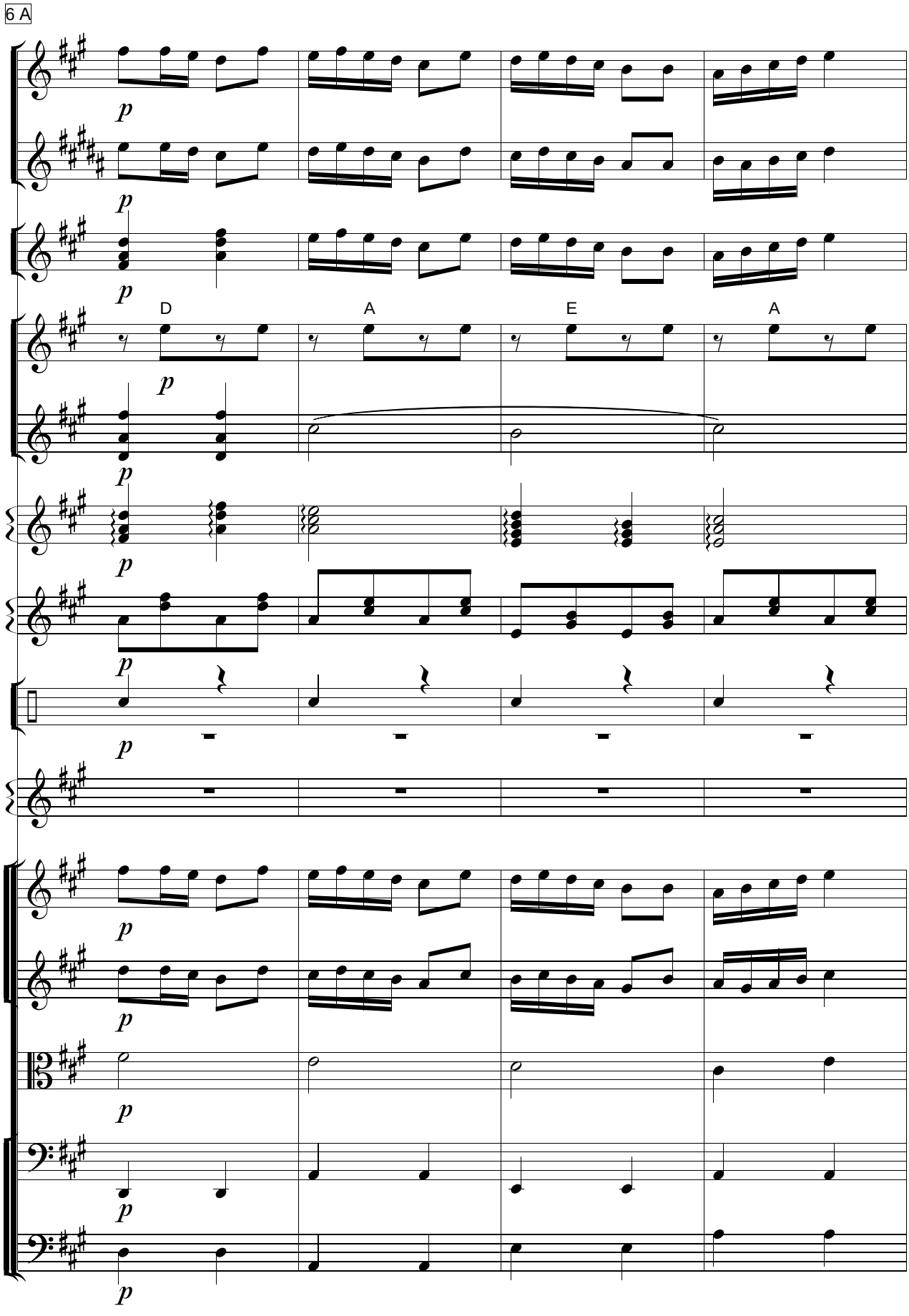
6 A
D
A
E
A

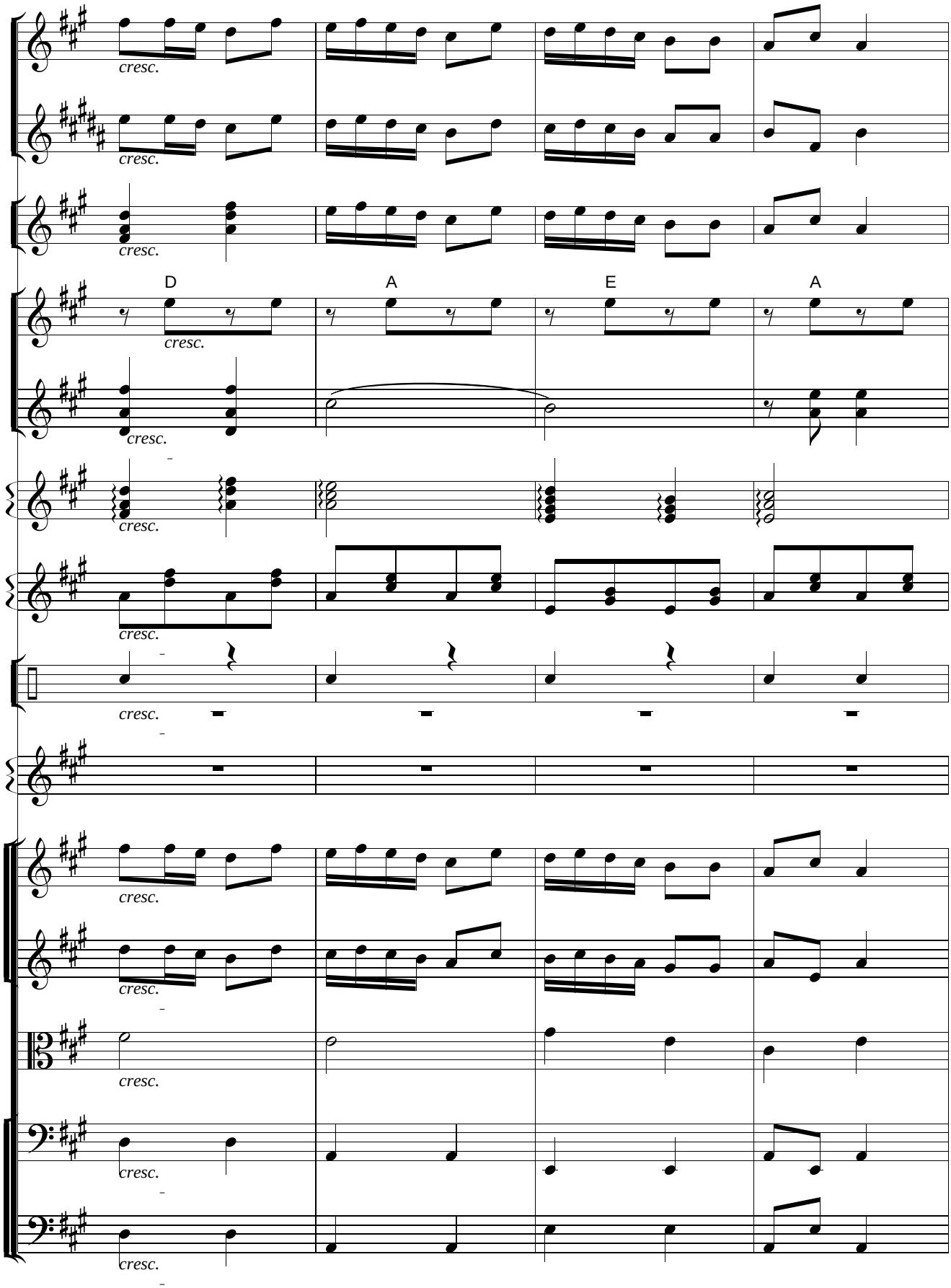
cresc.
D
A
E
A

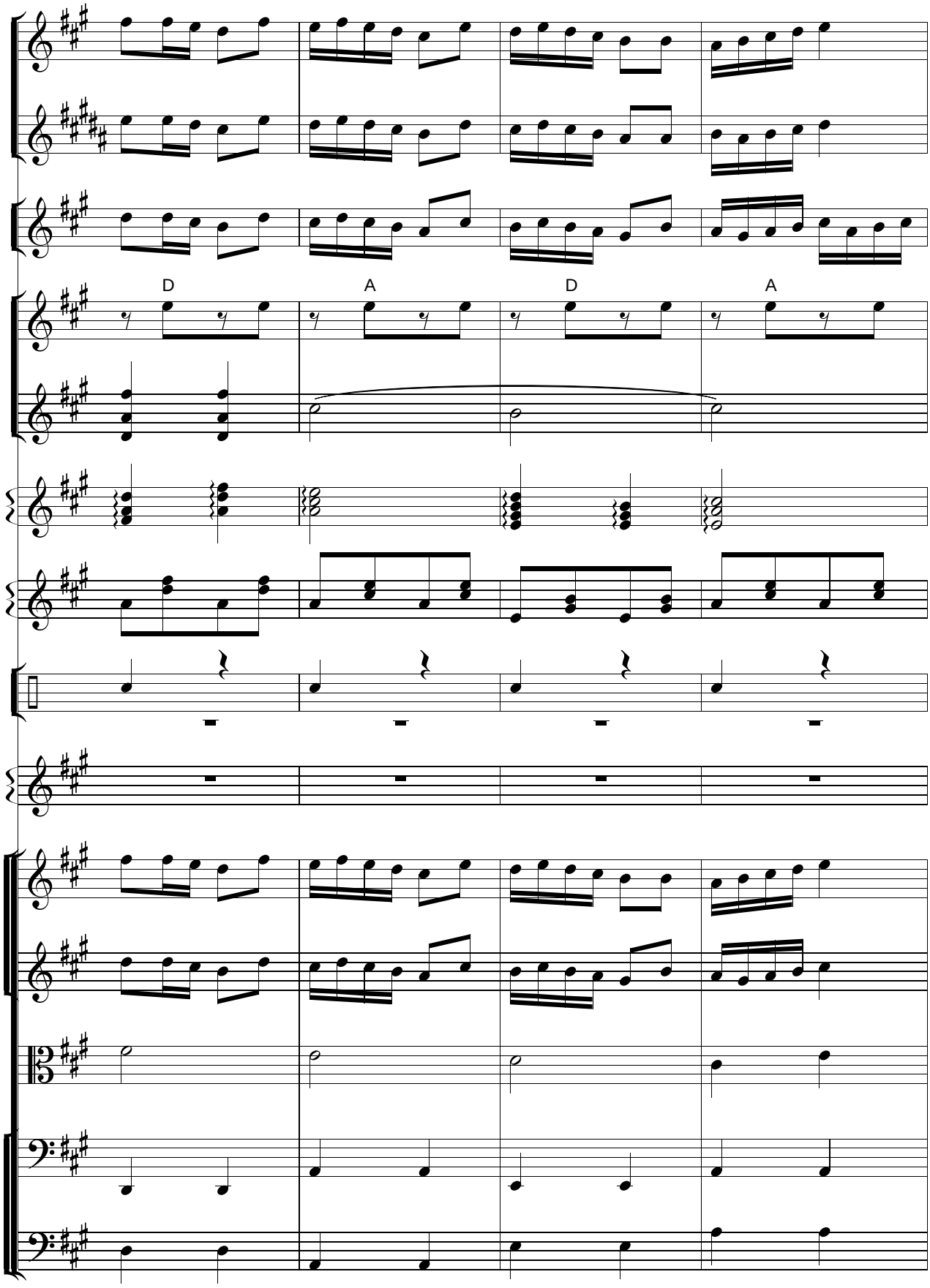
D
A
D
A

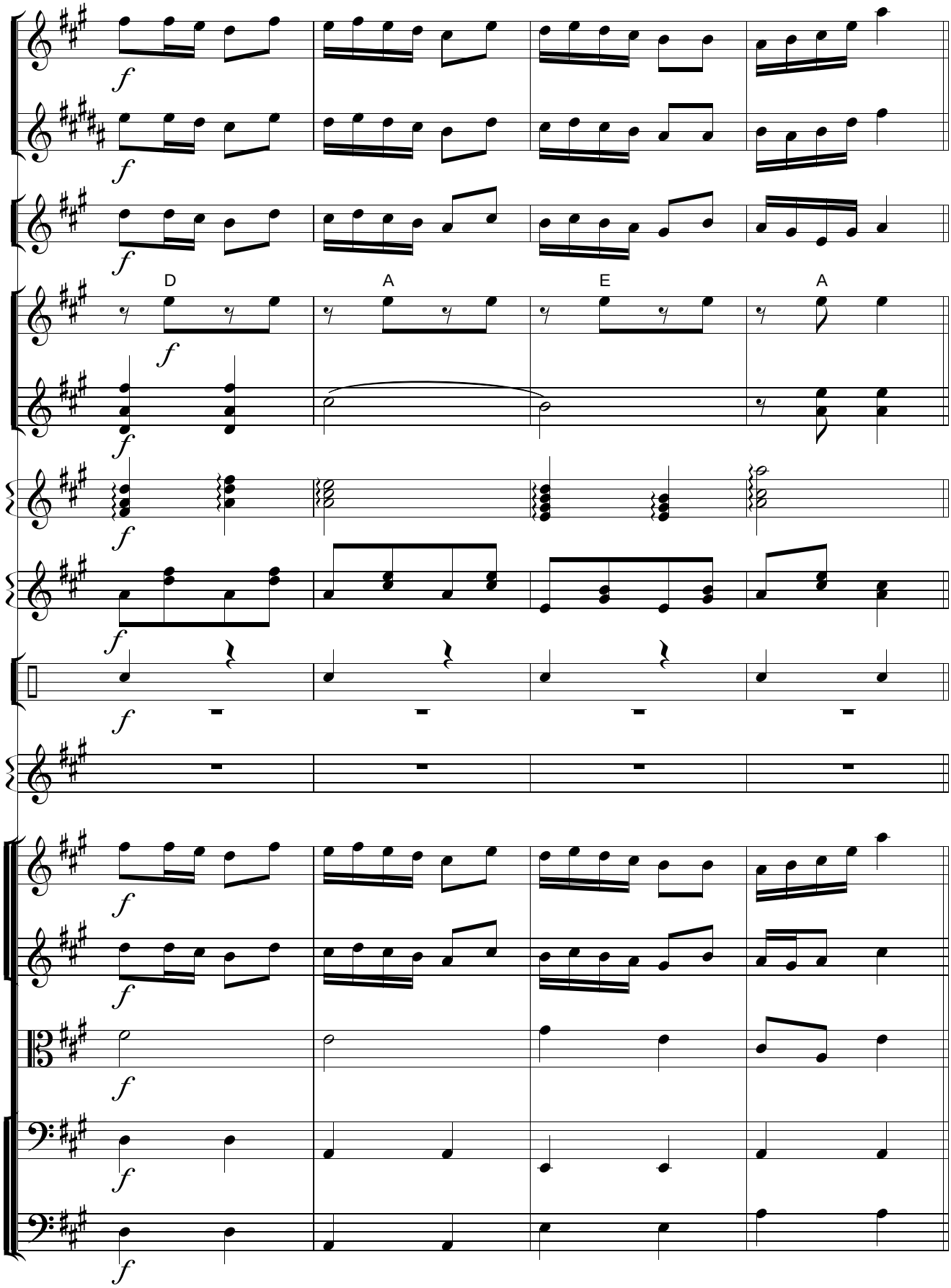
D
A
E
A

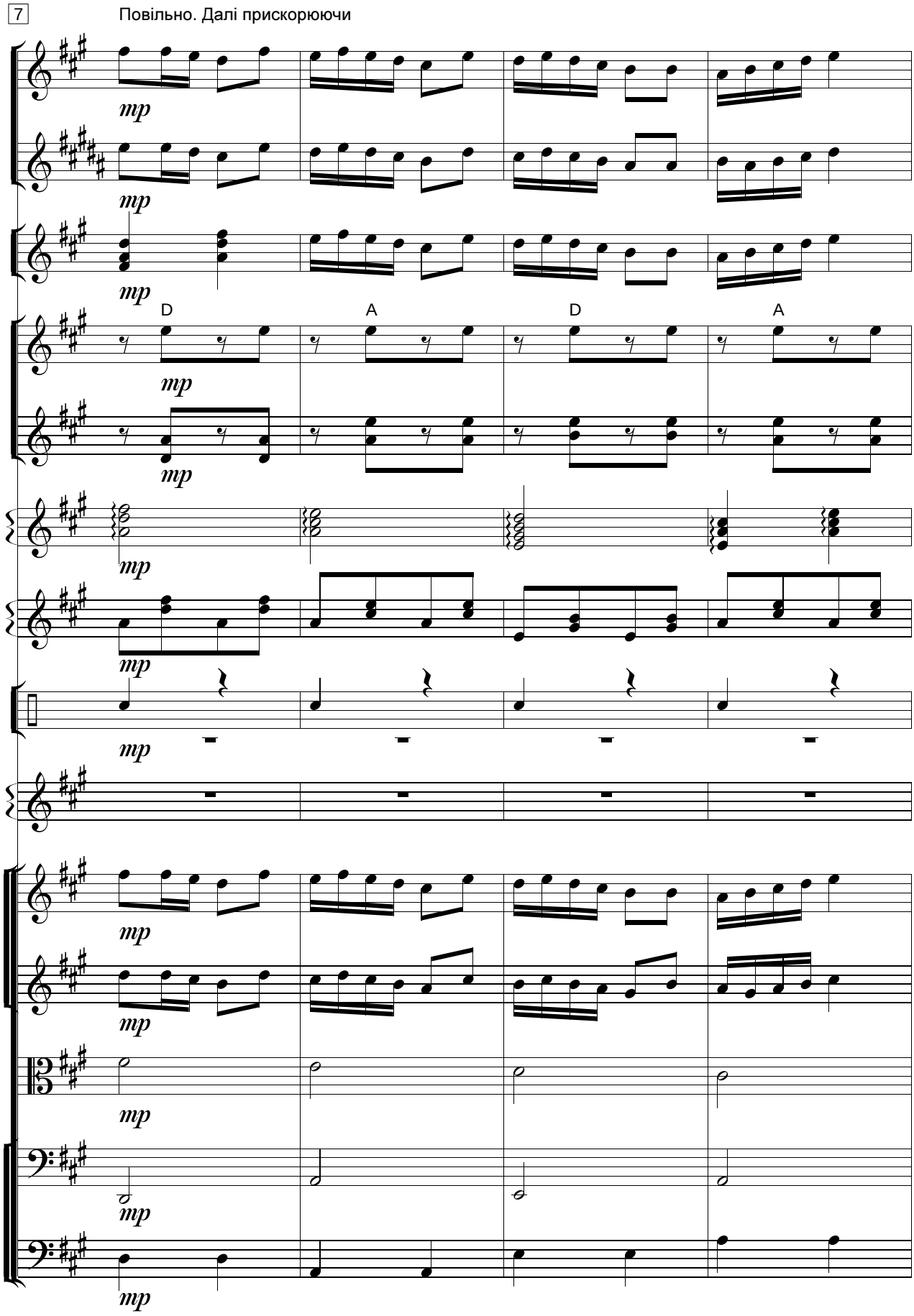
7
Повільно. Далі прискорюючи
mp
D
A
D
A

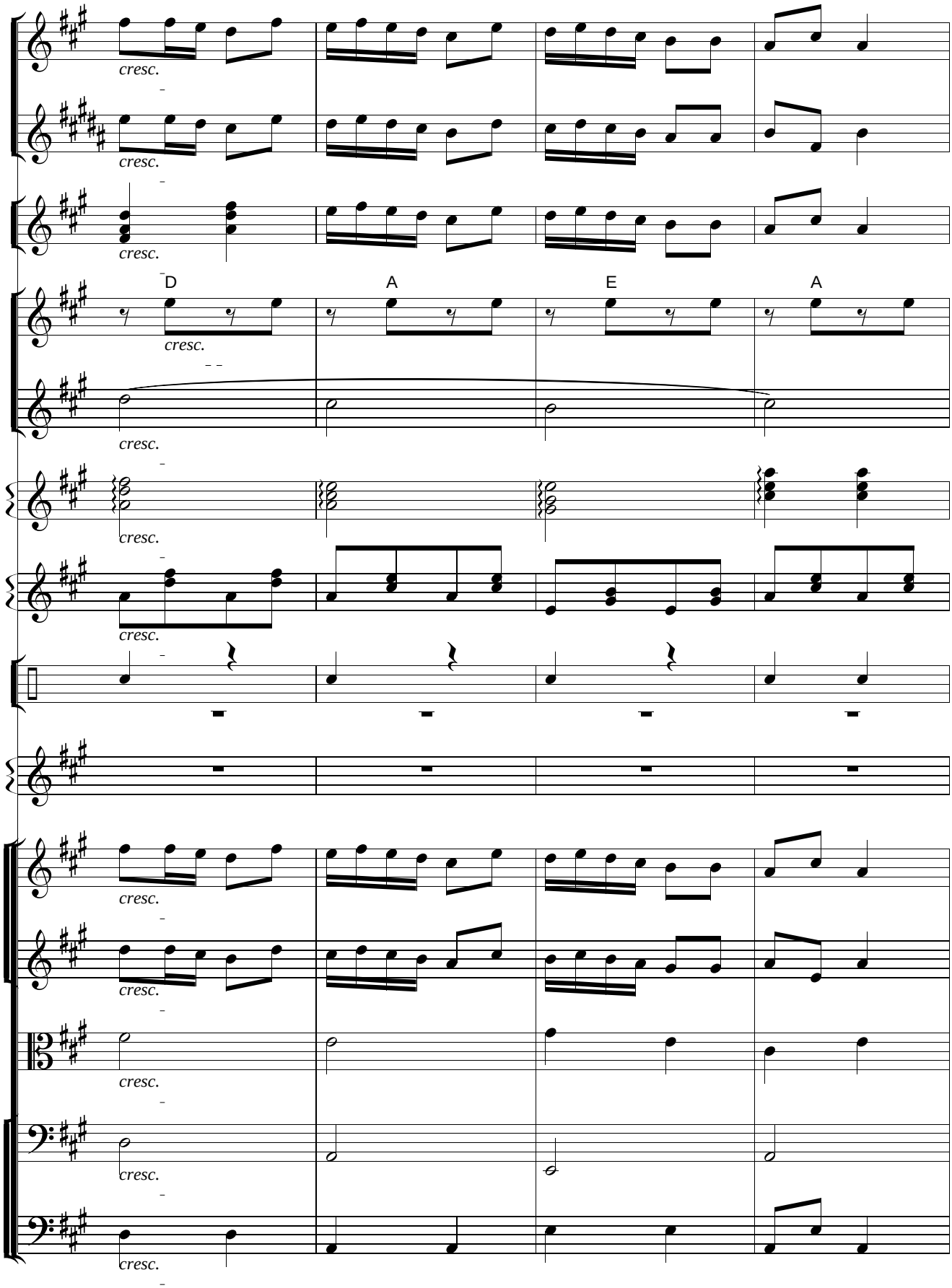
cresc.
cresc.
cresc.
D
A
E
A
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.
cresc.

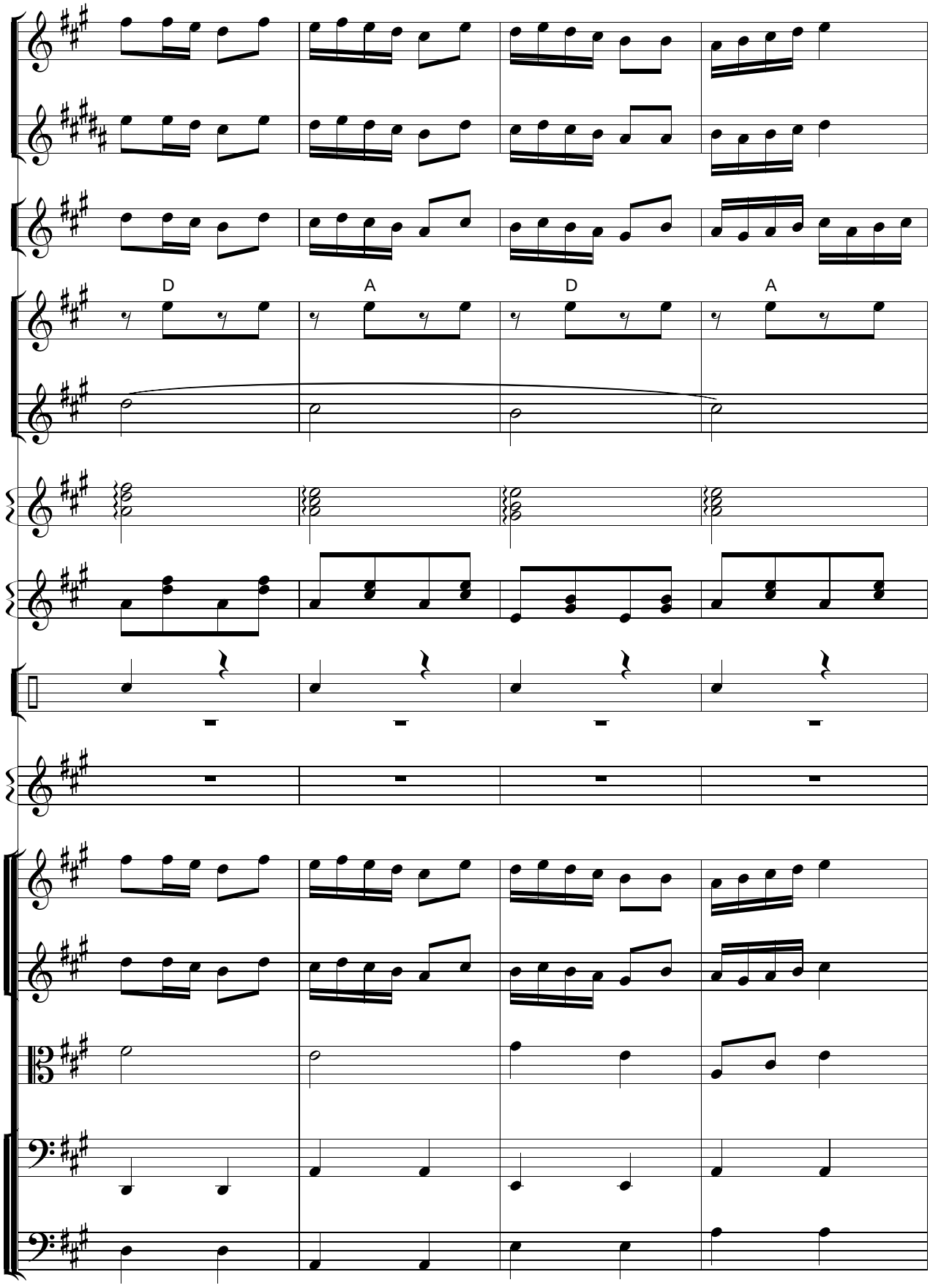
D
A
D
A

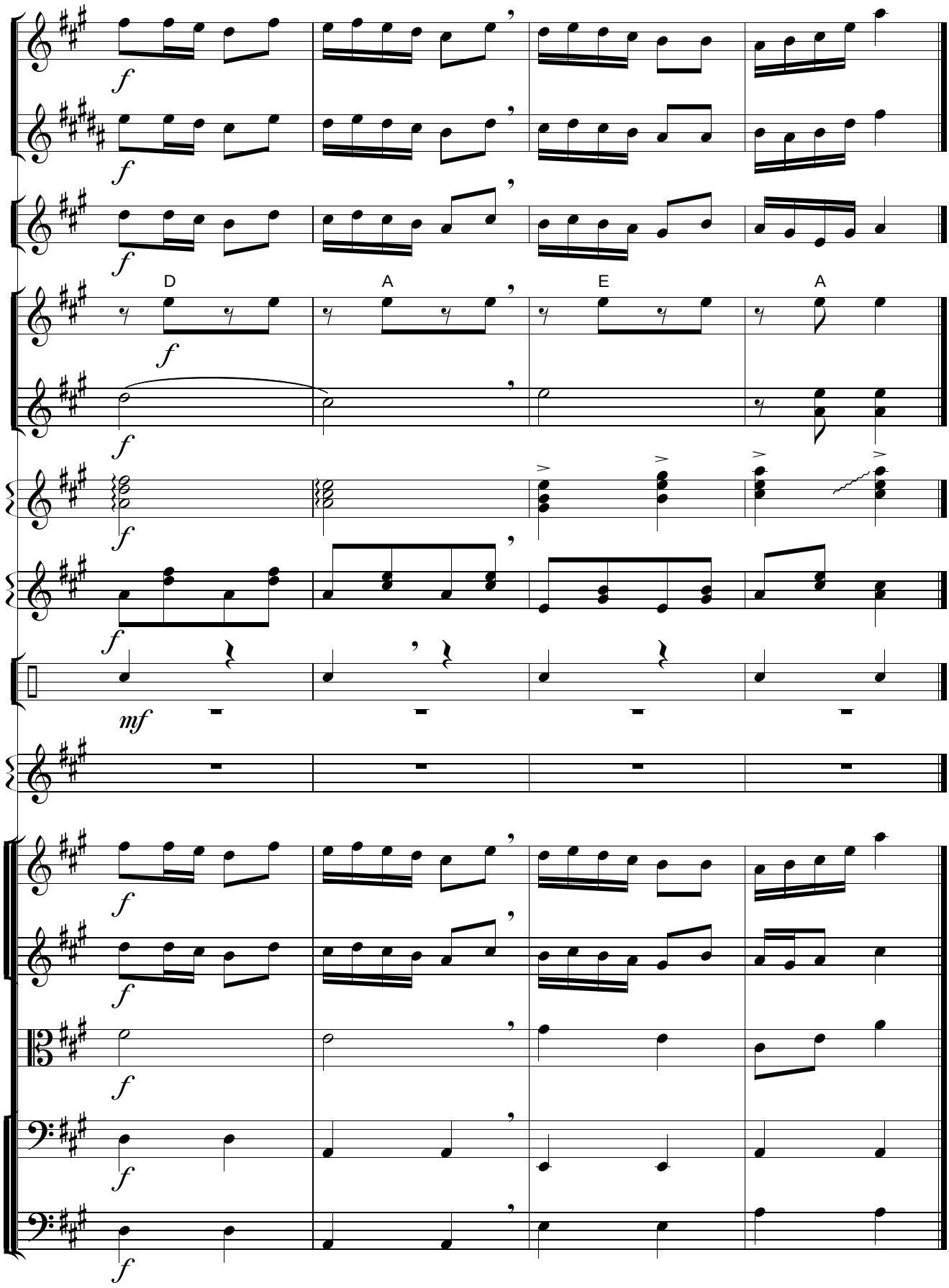
D
A
E
A
f
mf

Українська полька

Обробка М. Корецького,
орк. В. Кучерука та Г. Присяжної

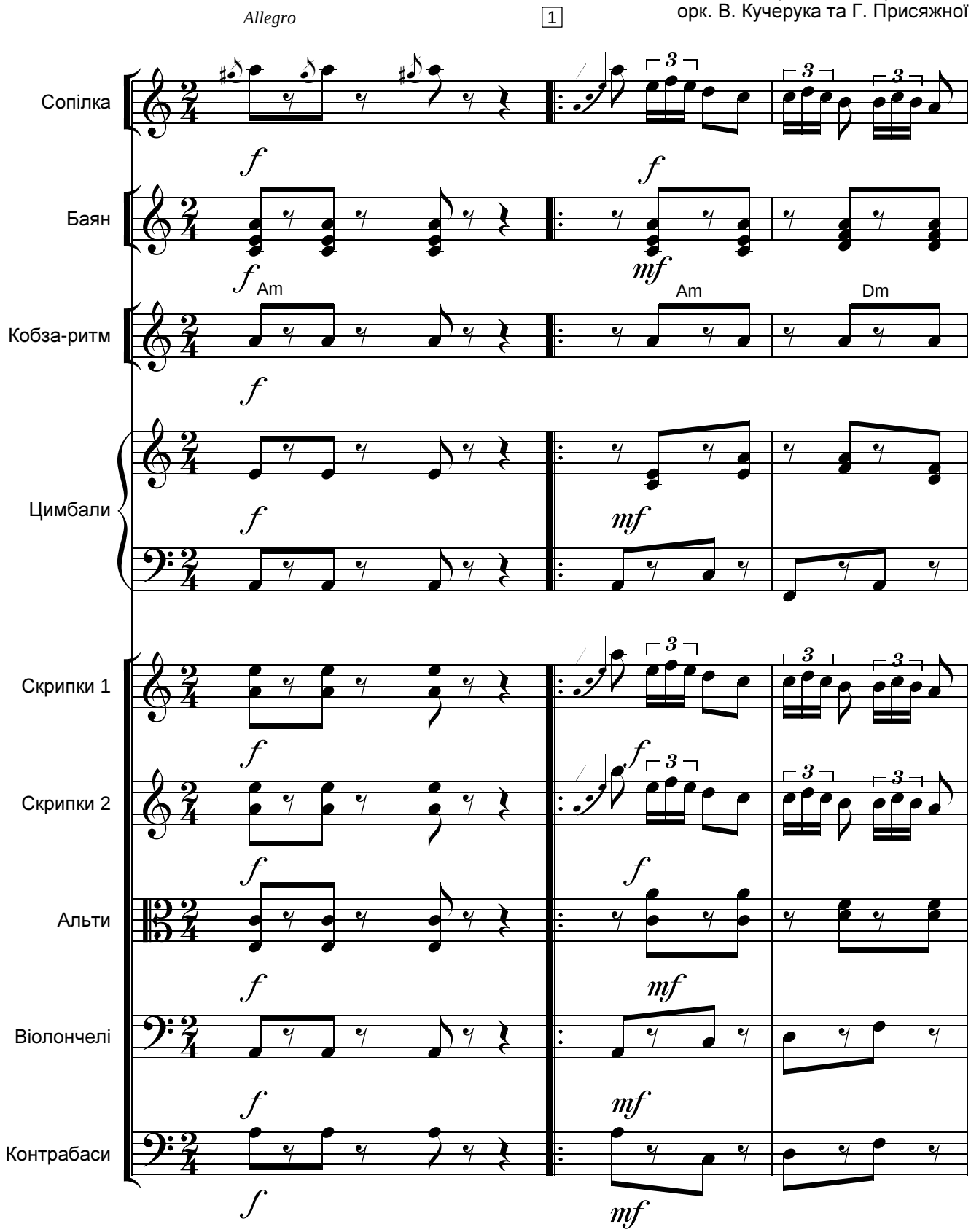

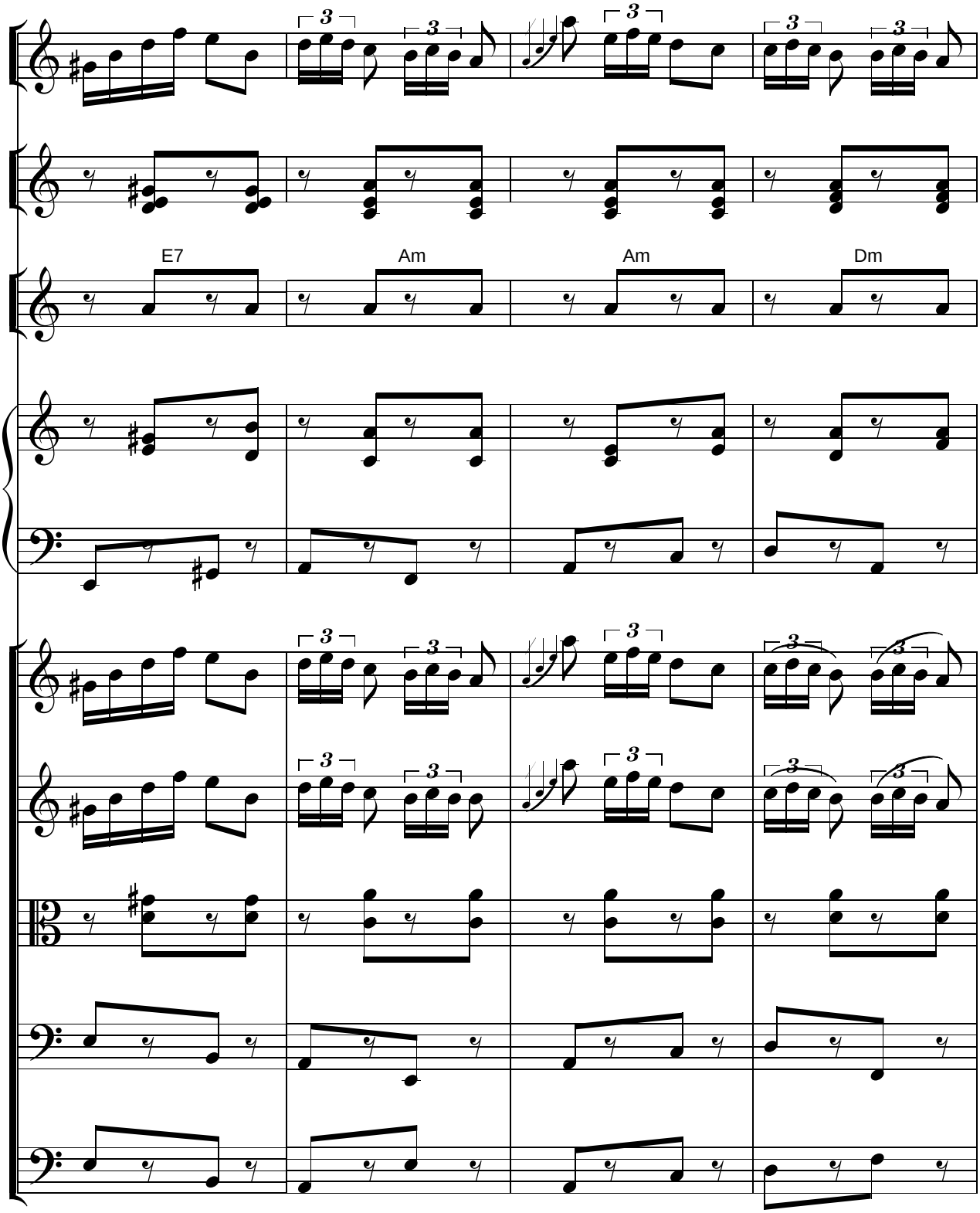
E7
Am
Am
Dm

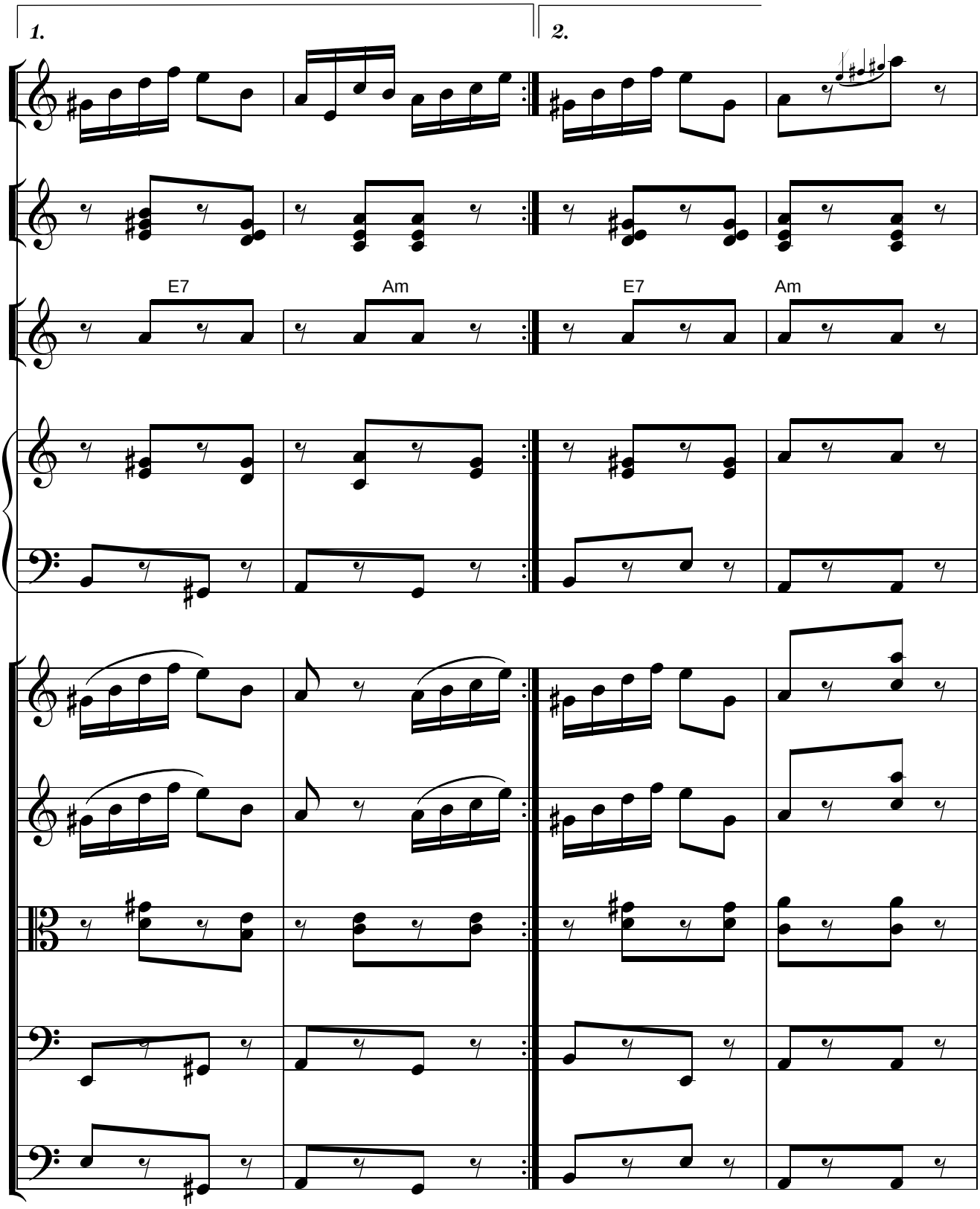
1.
2.
E7
Am
E7
Am

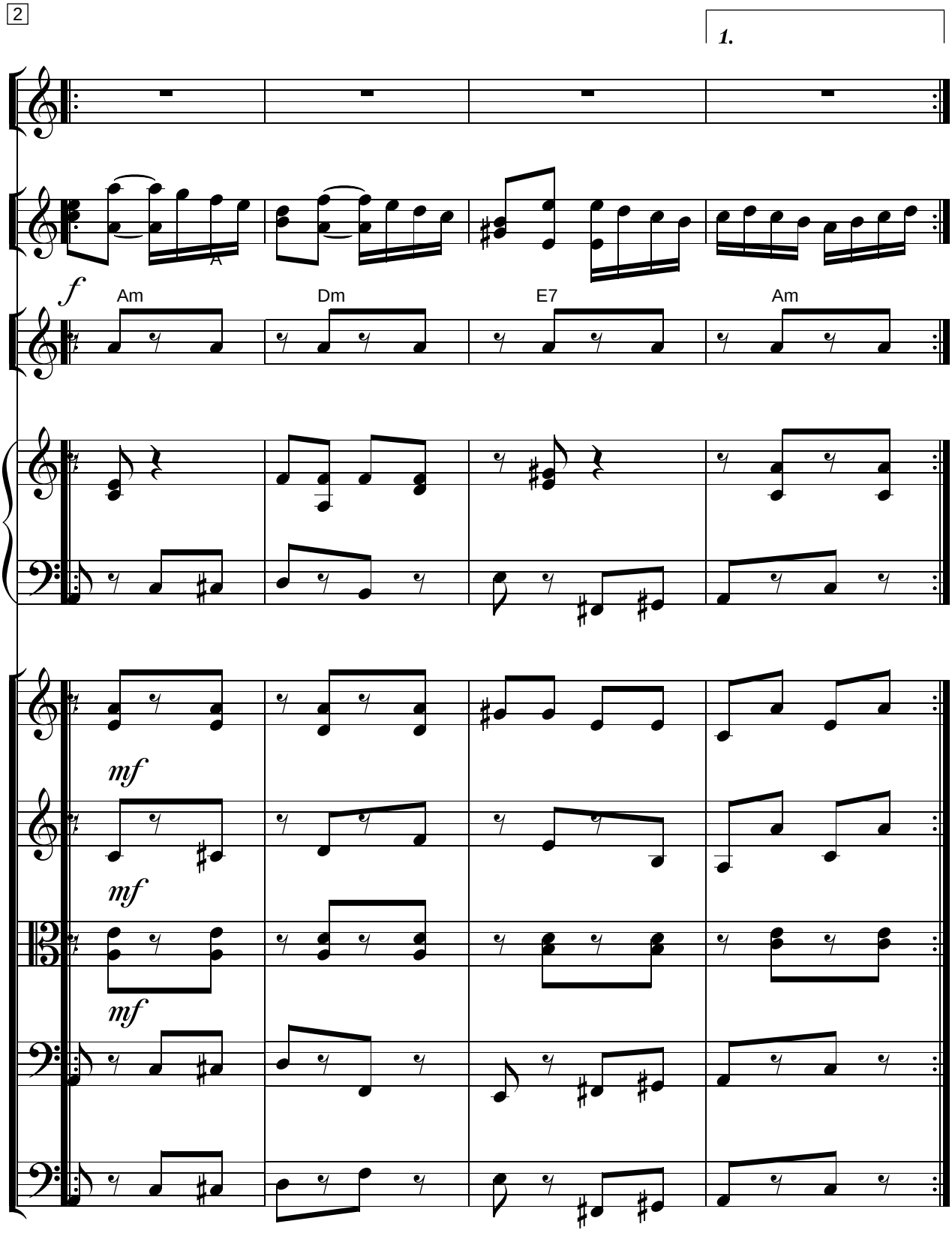
2
1.
A
f
Am
Dm
E7
Am
mf
mf
mf

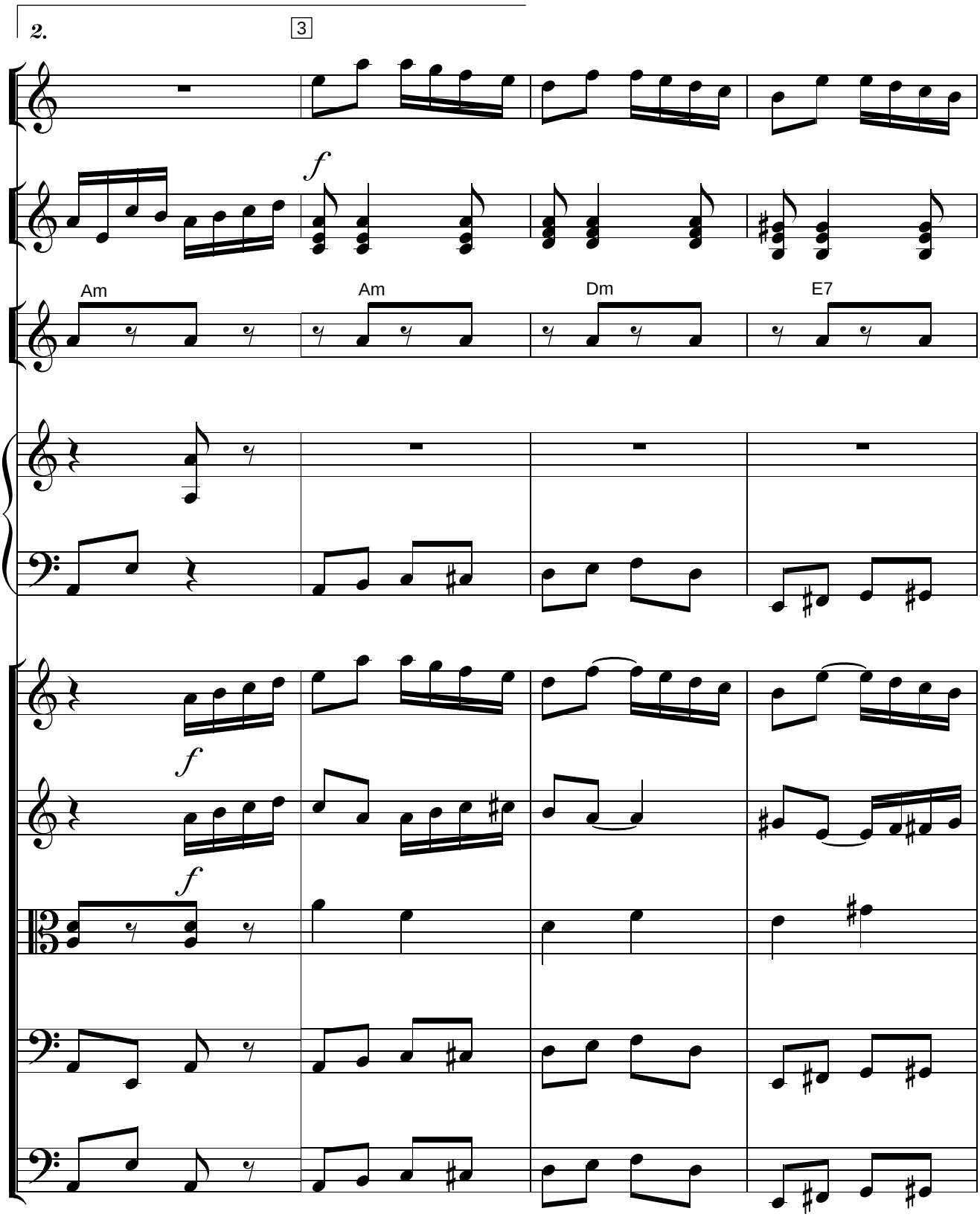
2.
3
f
Am
Am
Dm
E7
f
f

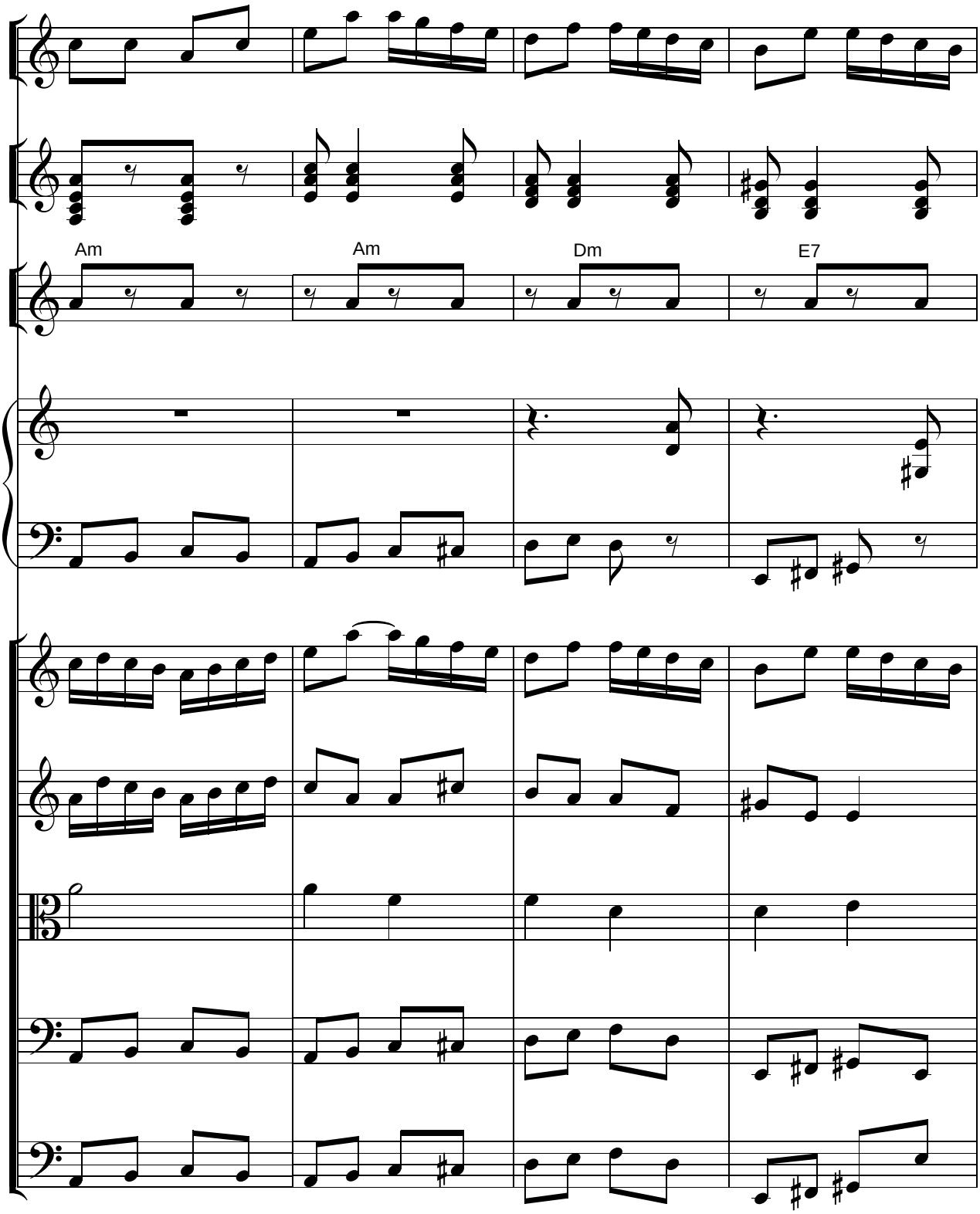
Am
Am
Dm
E7

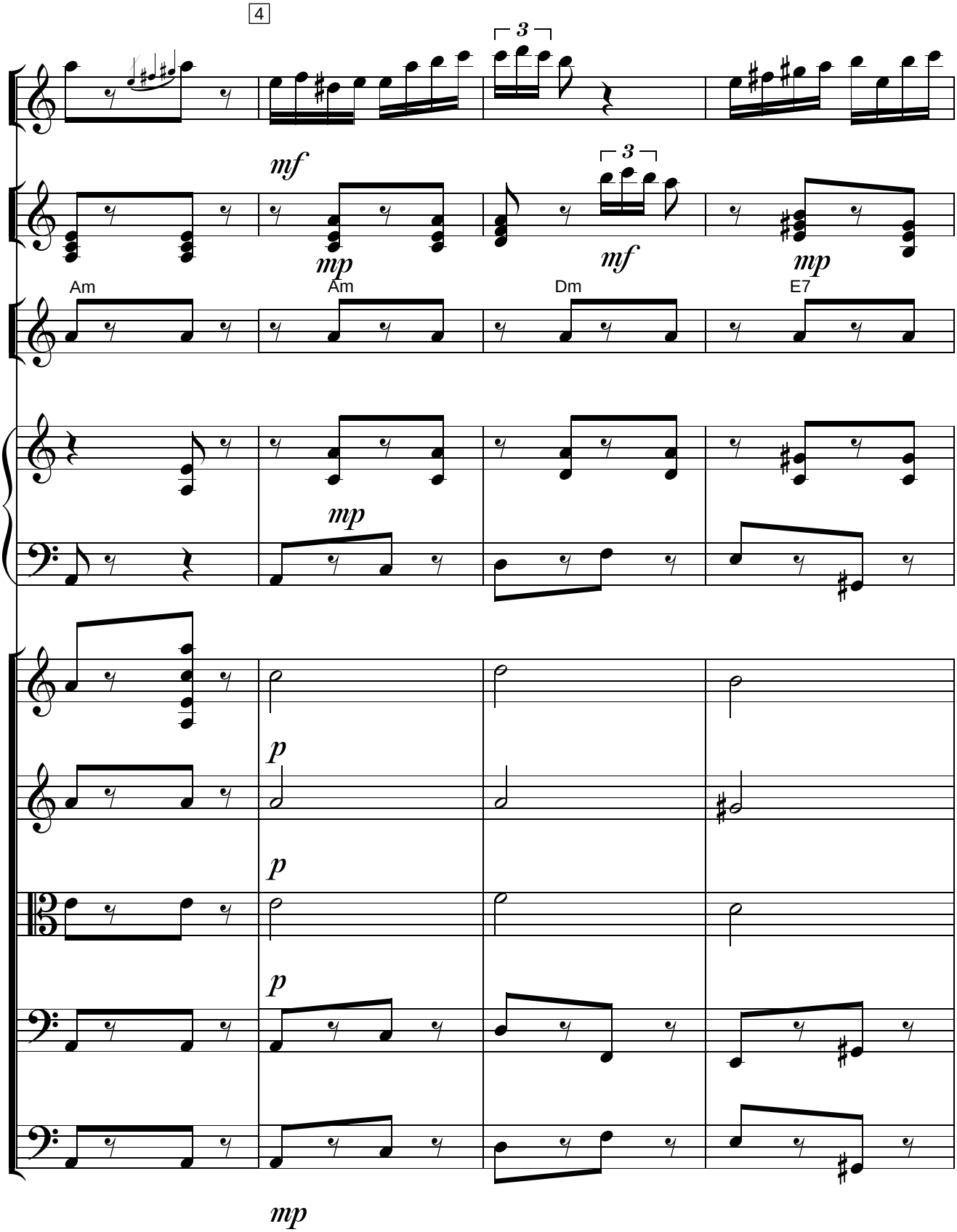
4
3
mf
3
mp
mf
mp
Am
Am
Dm
E7
mp
p
p
p
mp

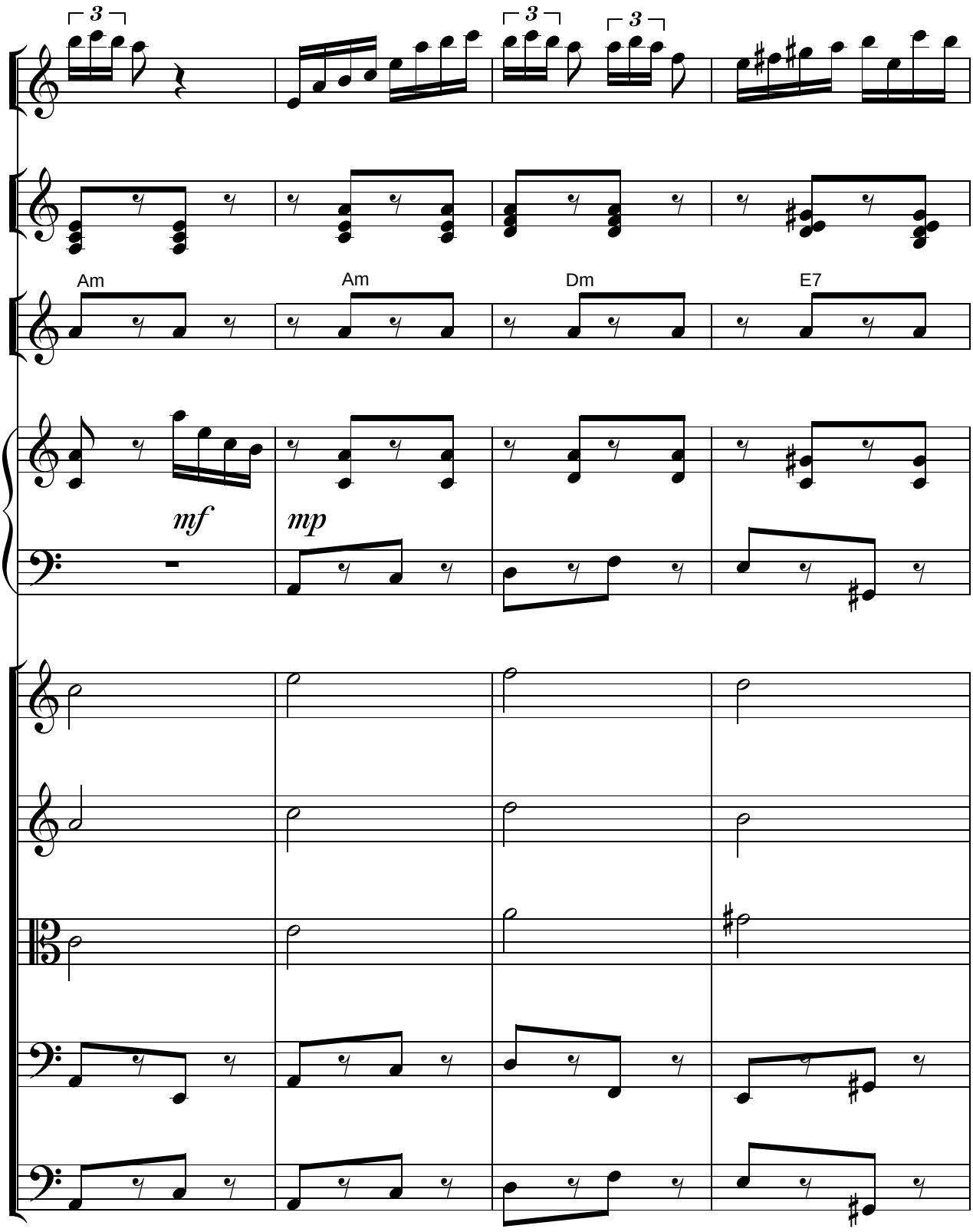
3
3
3
Am
Am
Dm
E7
mf
mp

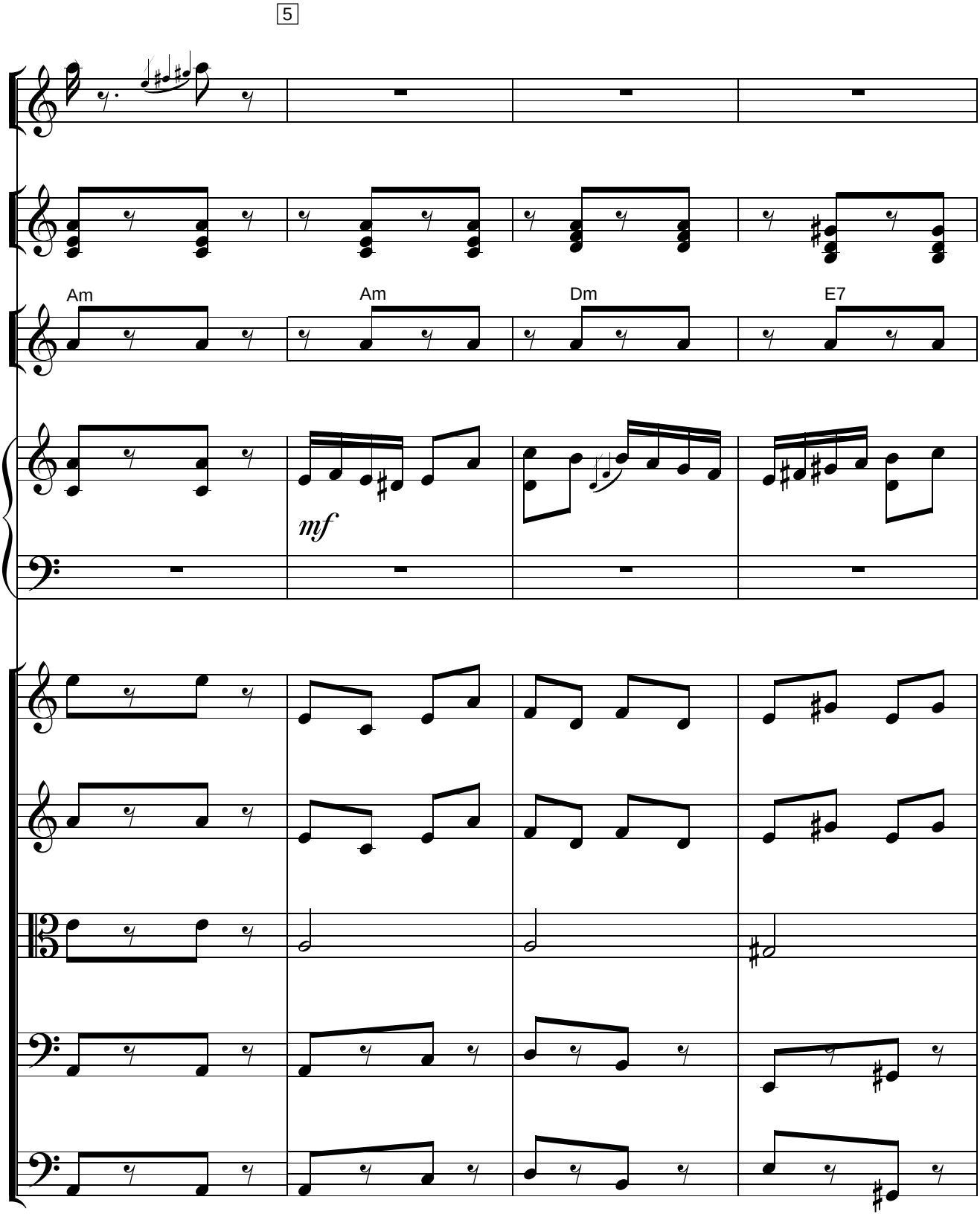
5
Am
Am
Dm
E7
mf

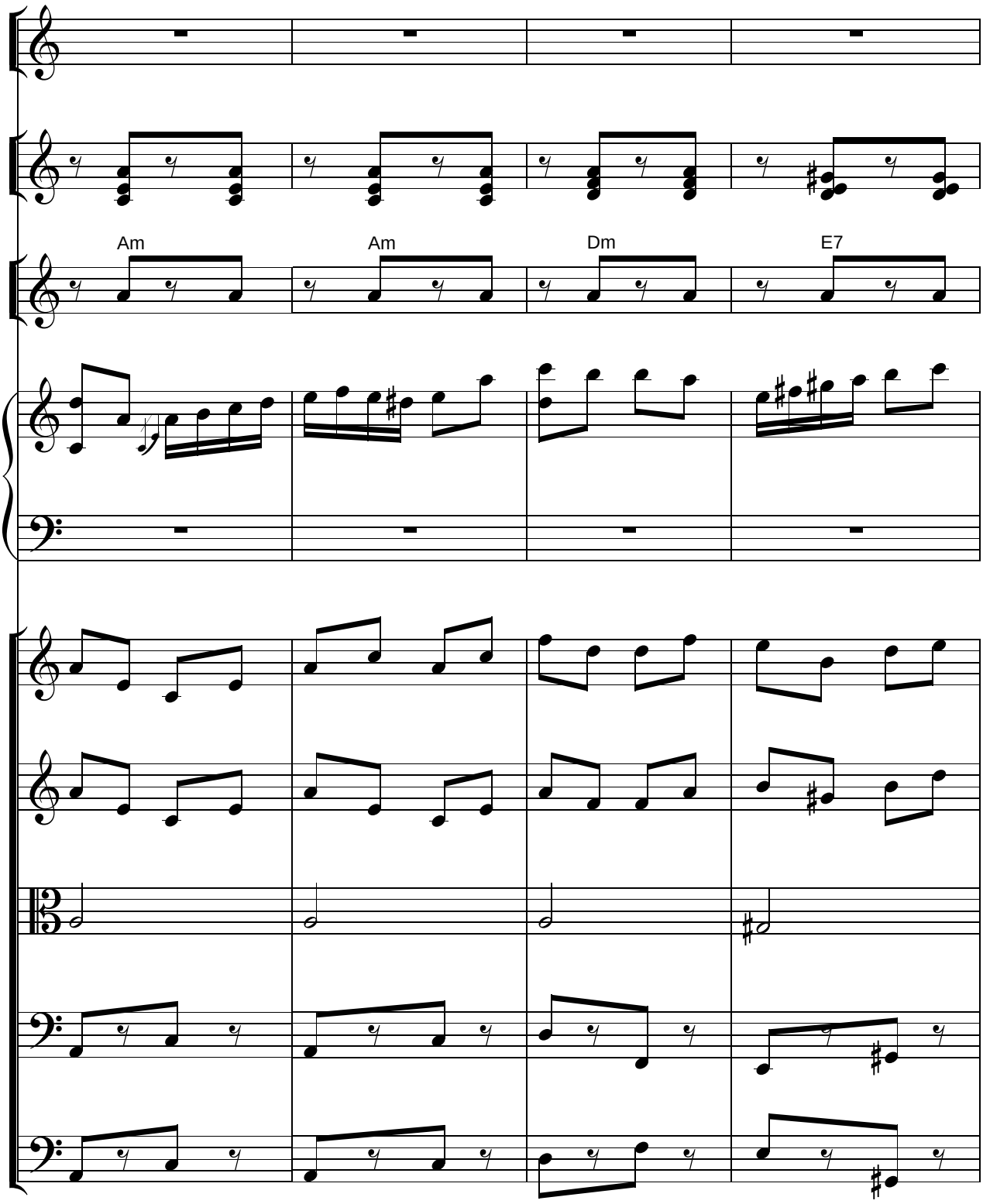
Am
Am
Dm
E7

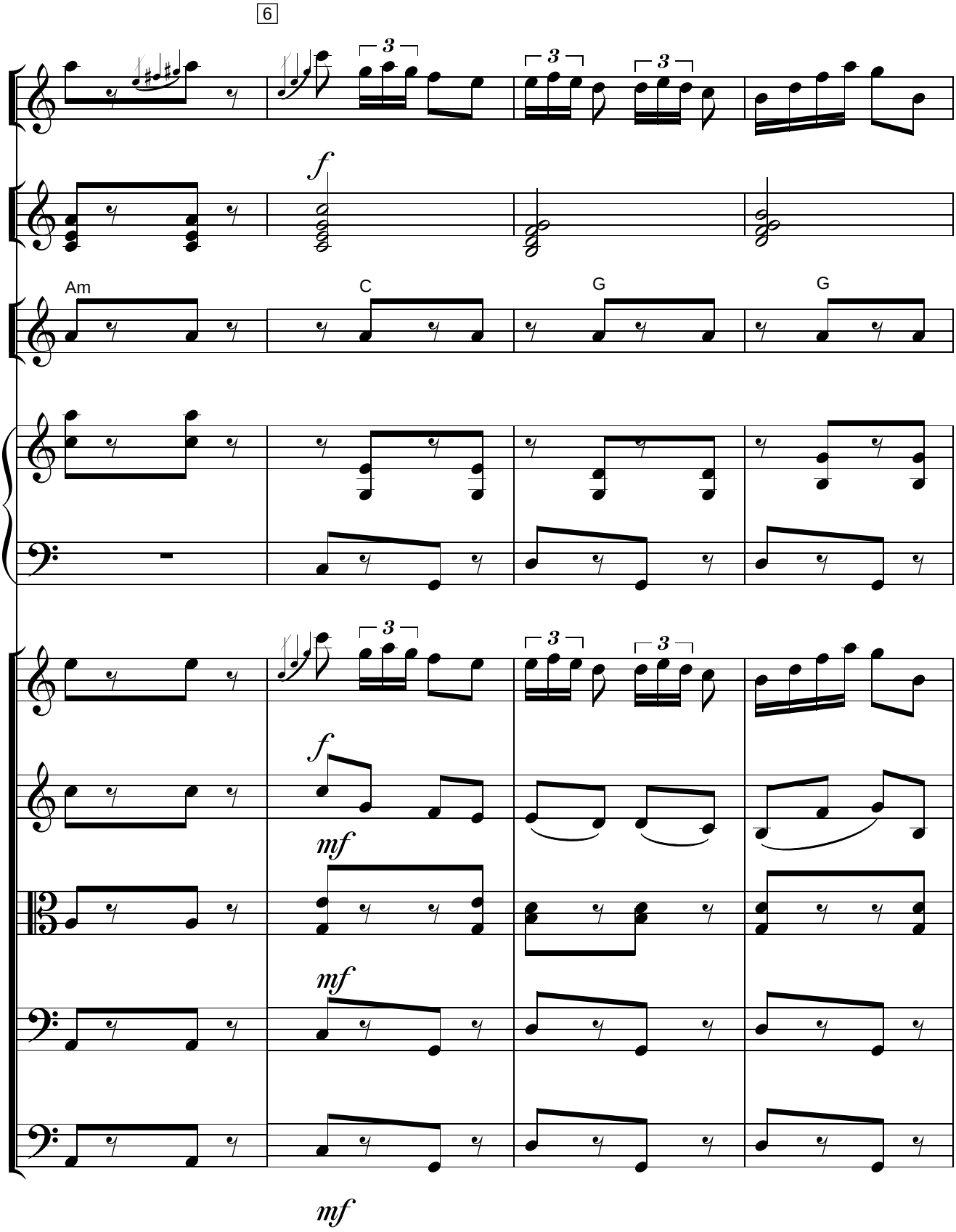
6
3
3
3
f
Am
C
G
G
3
3
3
f
mf
mf
mf

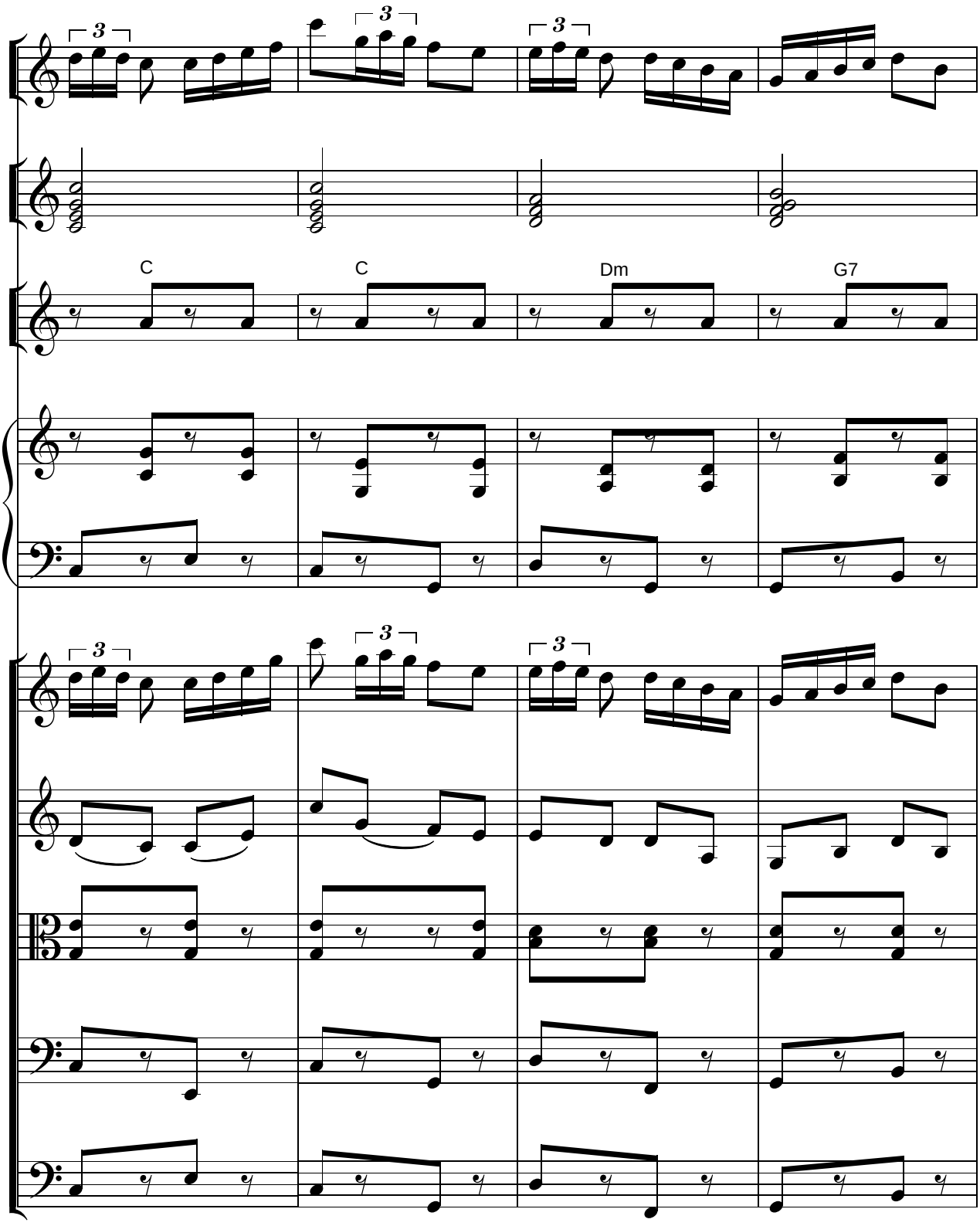
C
C
Dm
G7

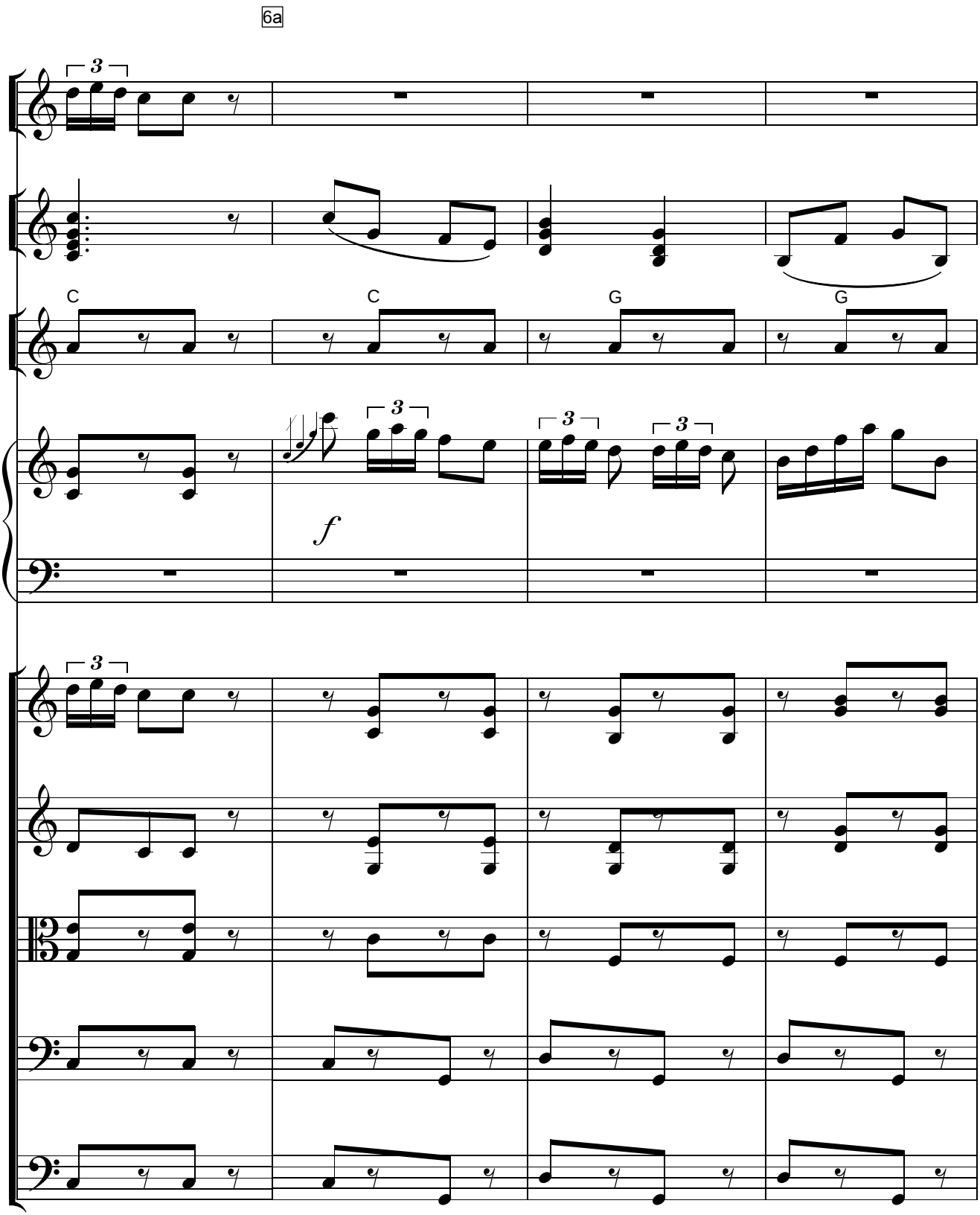
6a
C
C
G
G
f

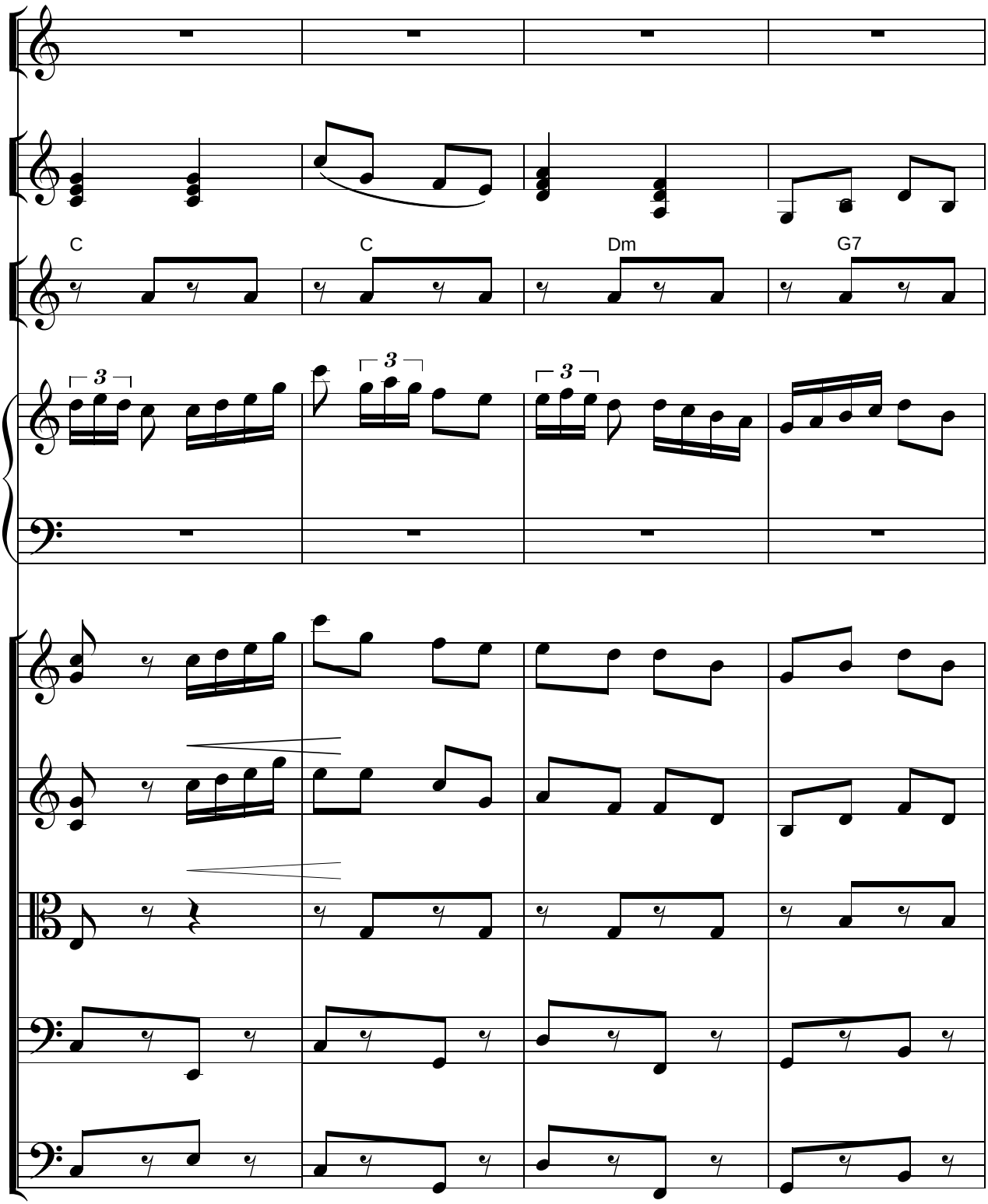
C
C
Dm
G7
3
3
3

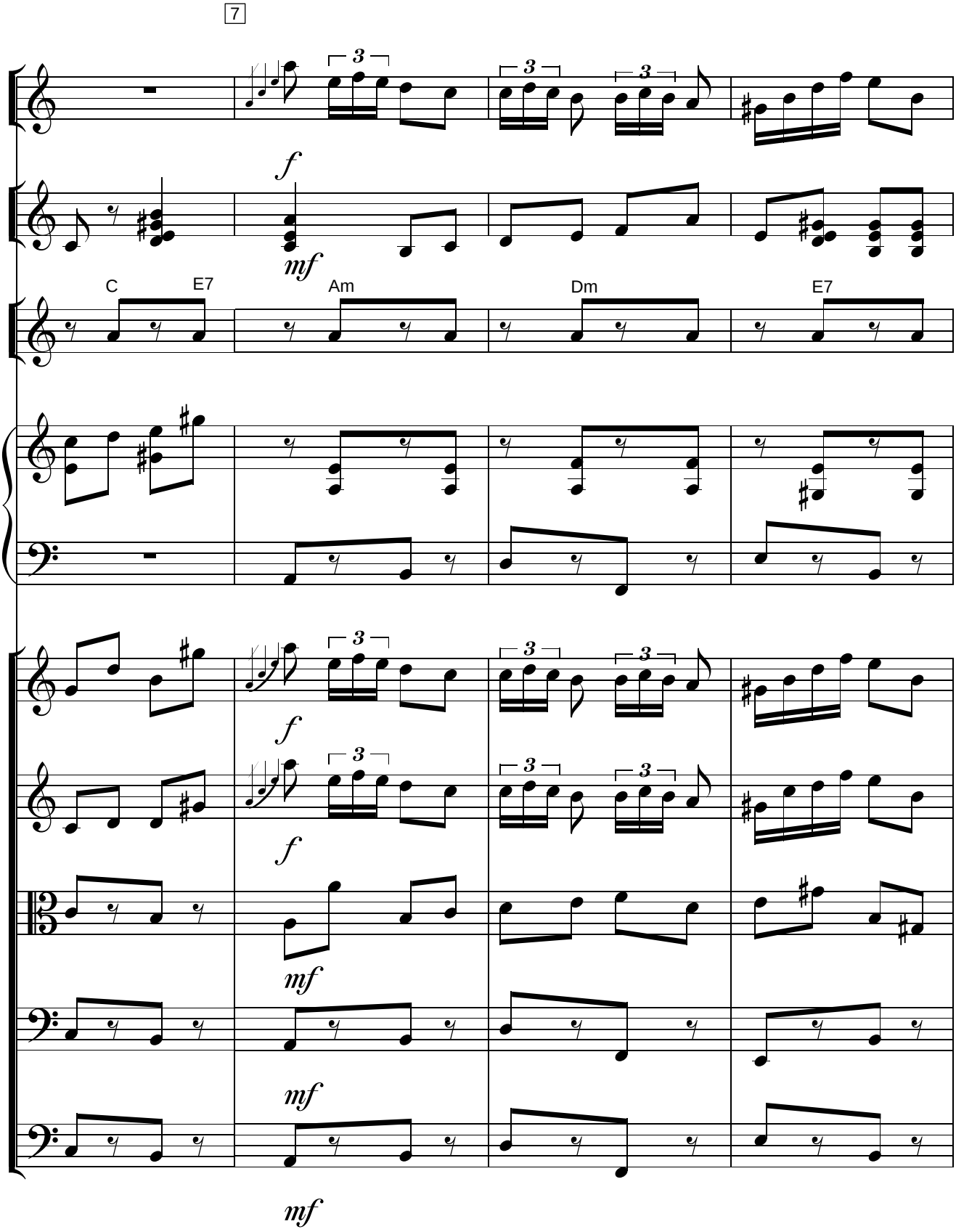
7
C
E7
Am
Dm
E7

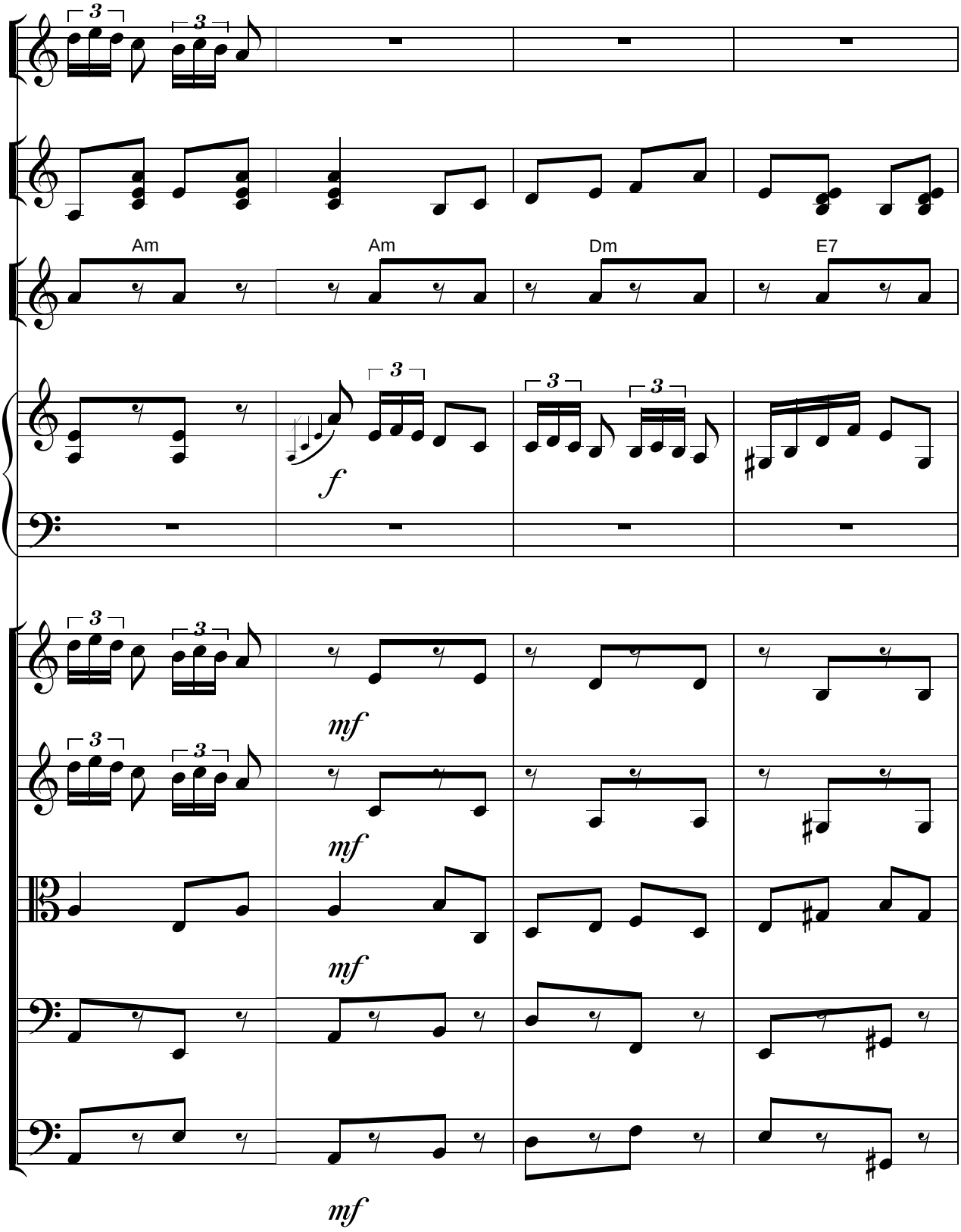
Am
Am
Dm
E7
f
mf
mf
mf
mf

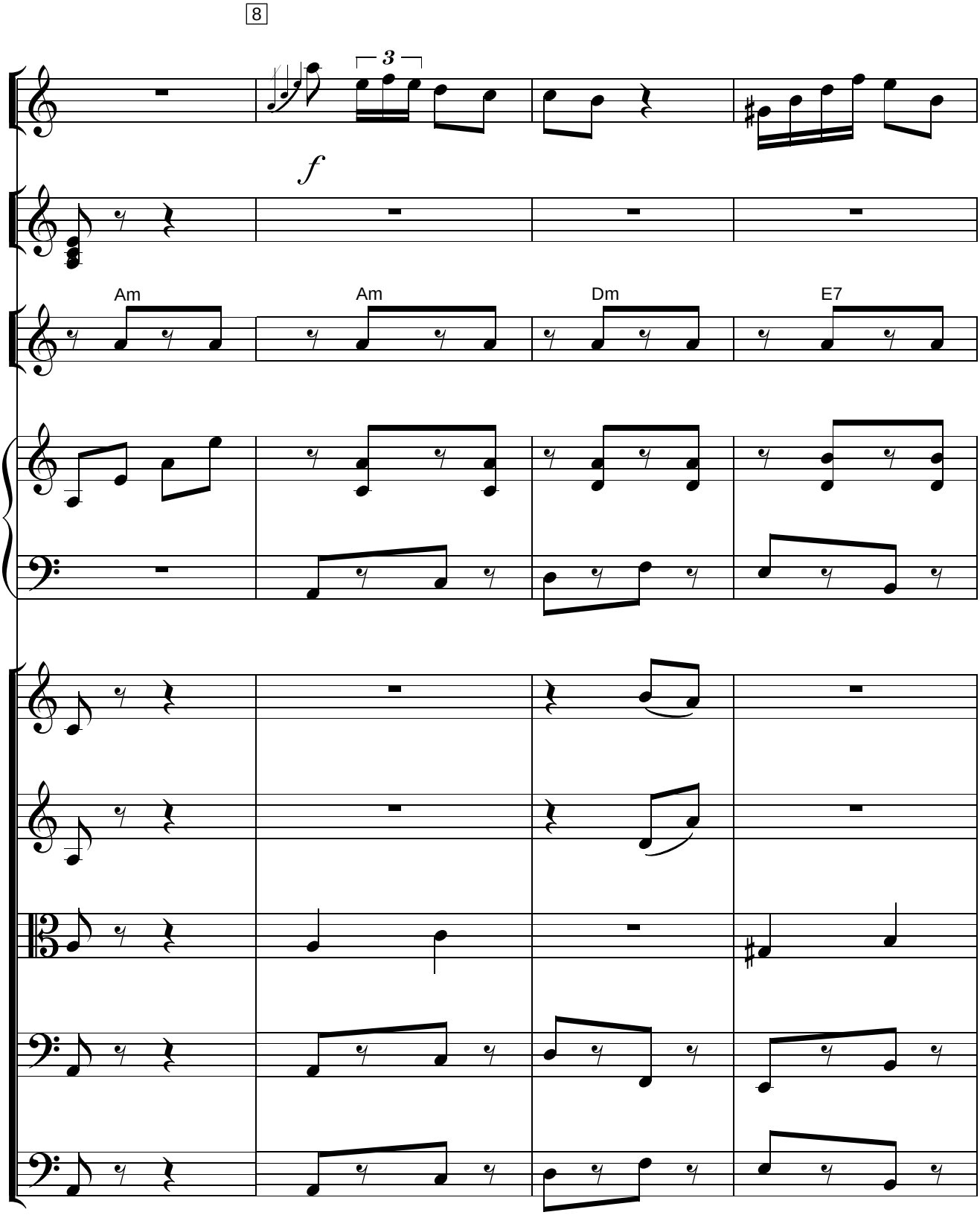
8
3
f
Am
Am
Dm
E7

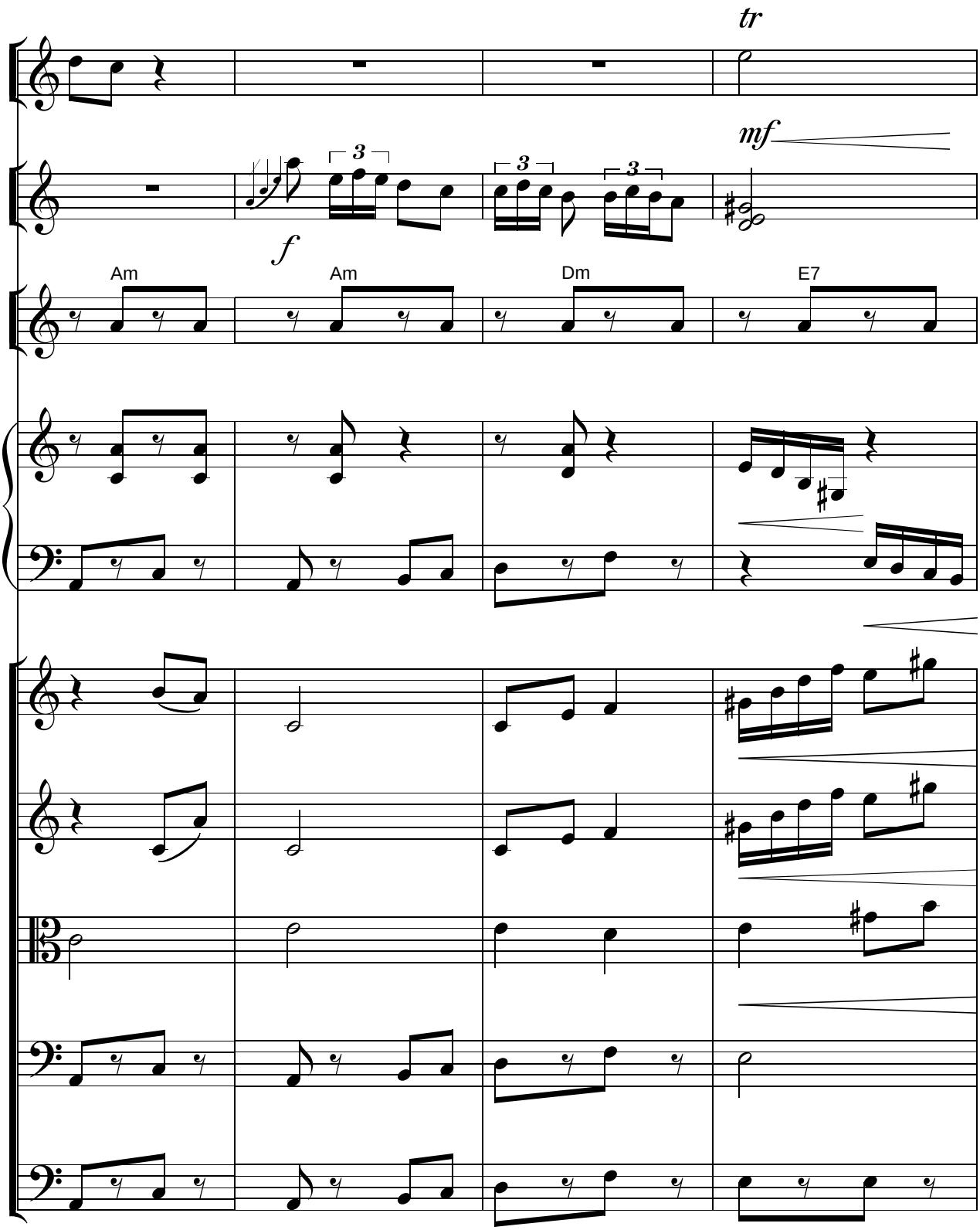
tr
mf
f
Am
Am
Dm
E7

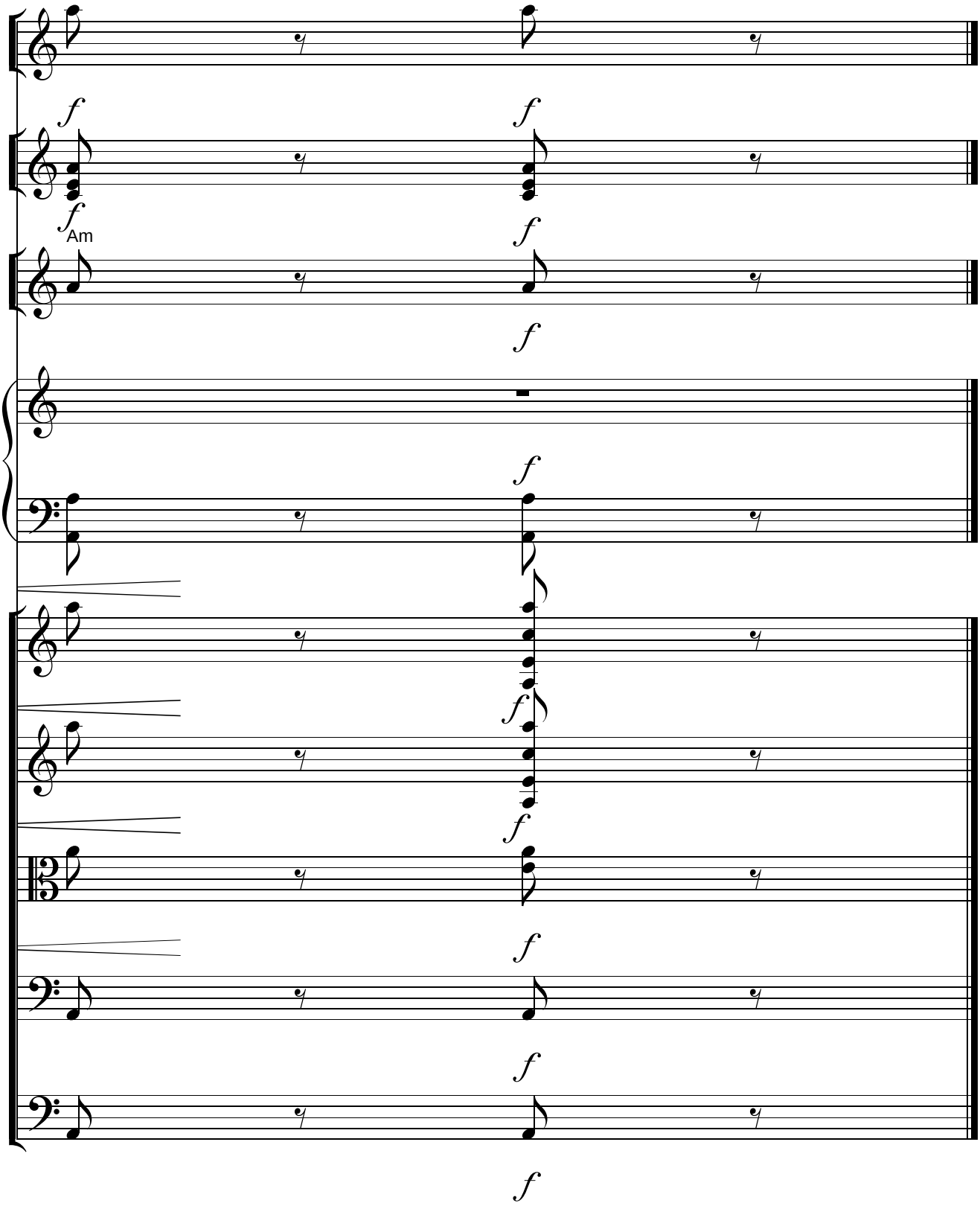
f
f
f
Am
f
f
f
f
f
f
f
f
f
f
f
f
f

Байда

Концертна п'єса для бандури та фортепіано

К. М'ясков,
орк. В. Кучерука, О. Олексюк

Allegro moderato, energico

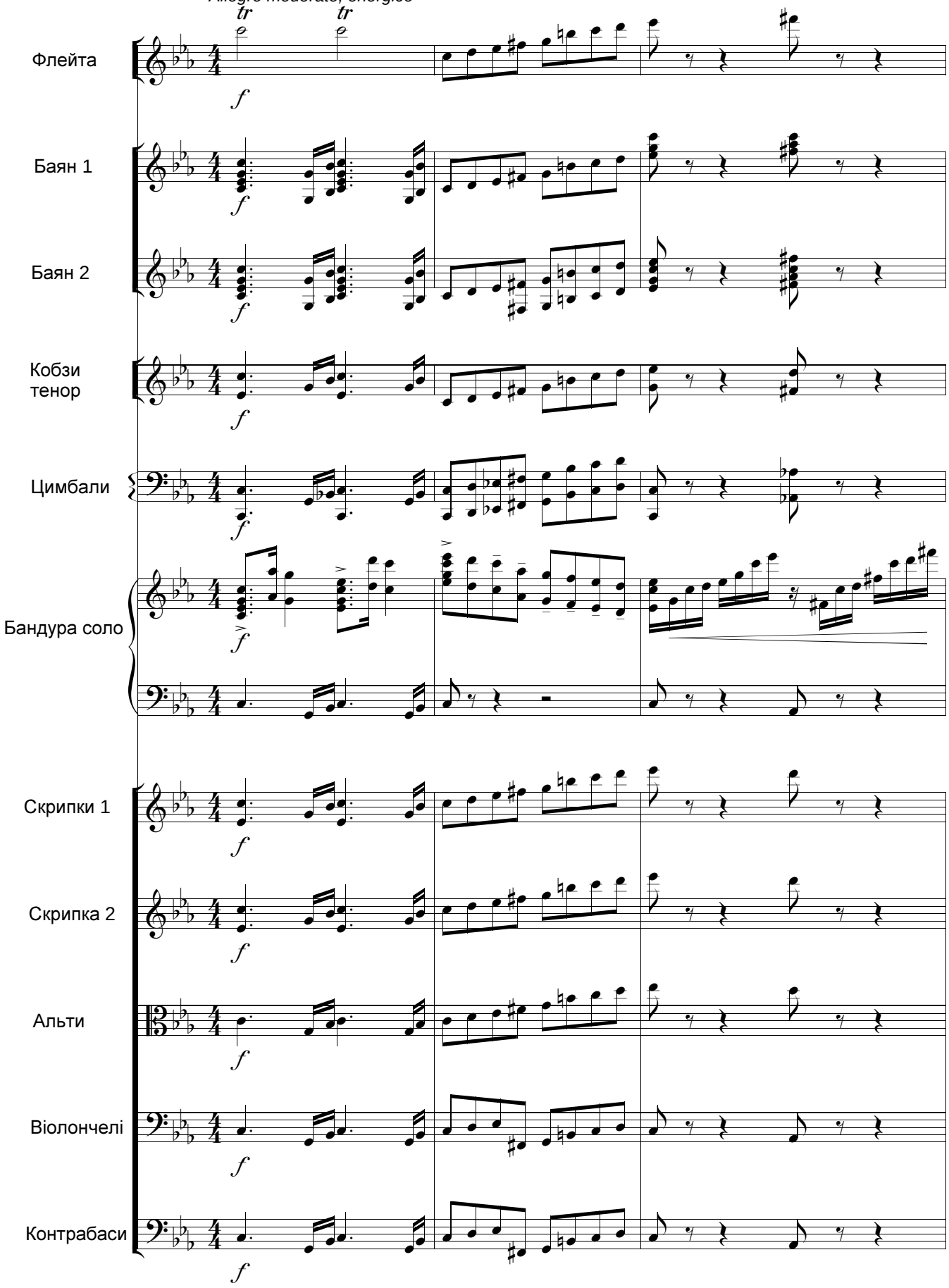

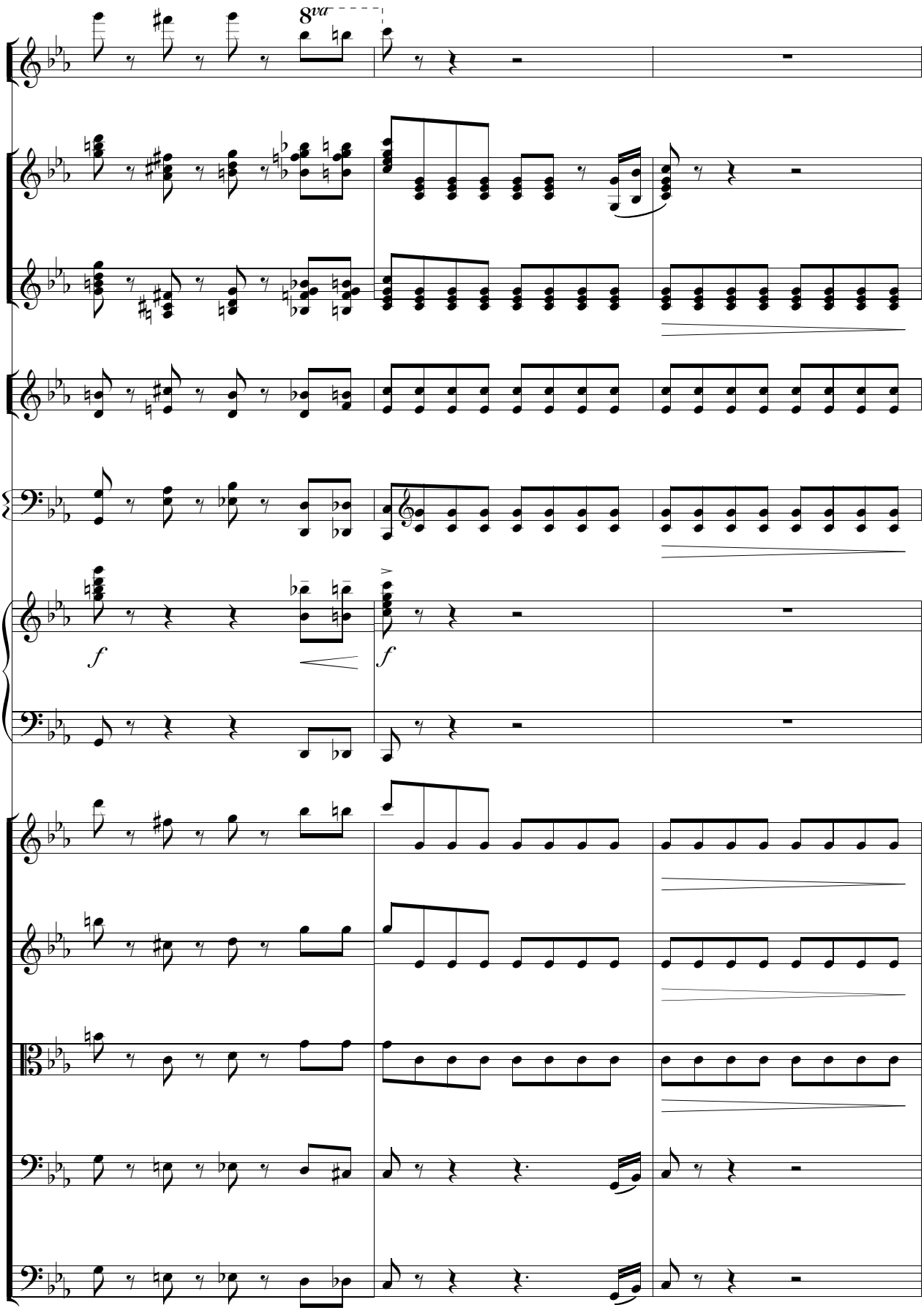
8va
f
f

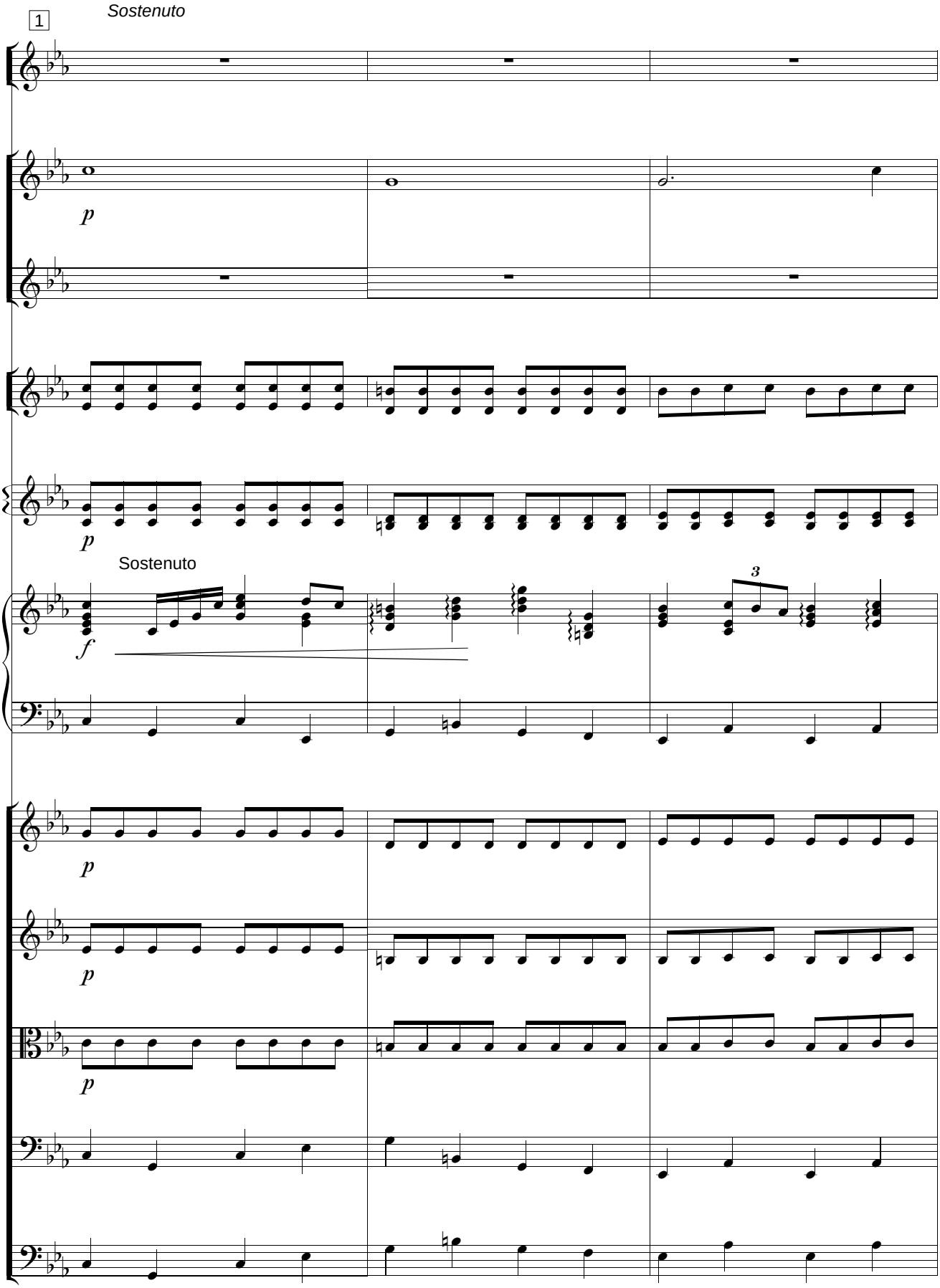
1
Sostenuto
p
p
Sostenuto
f
3
p
p
p

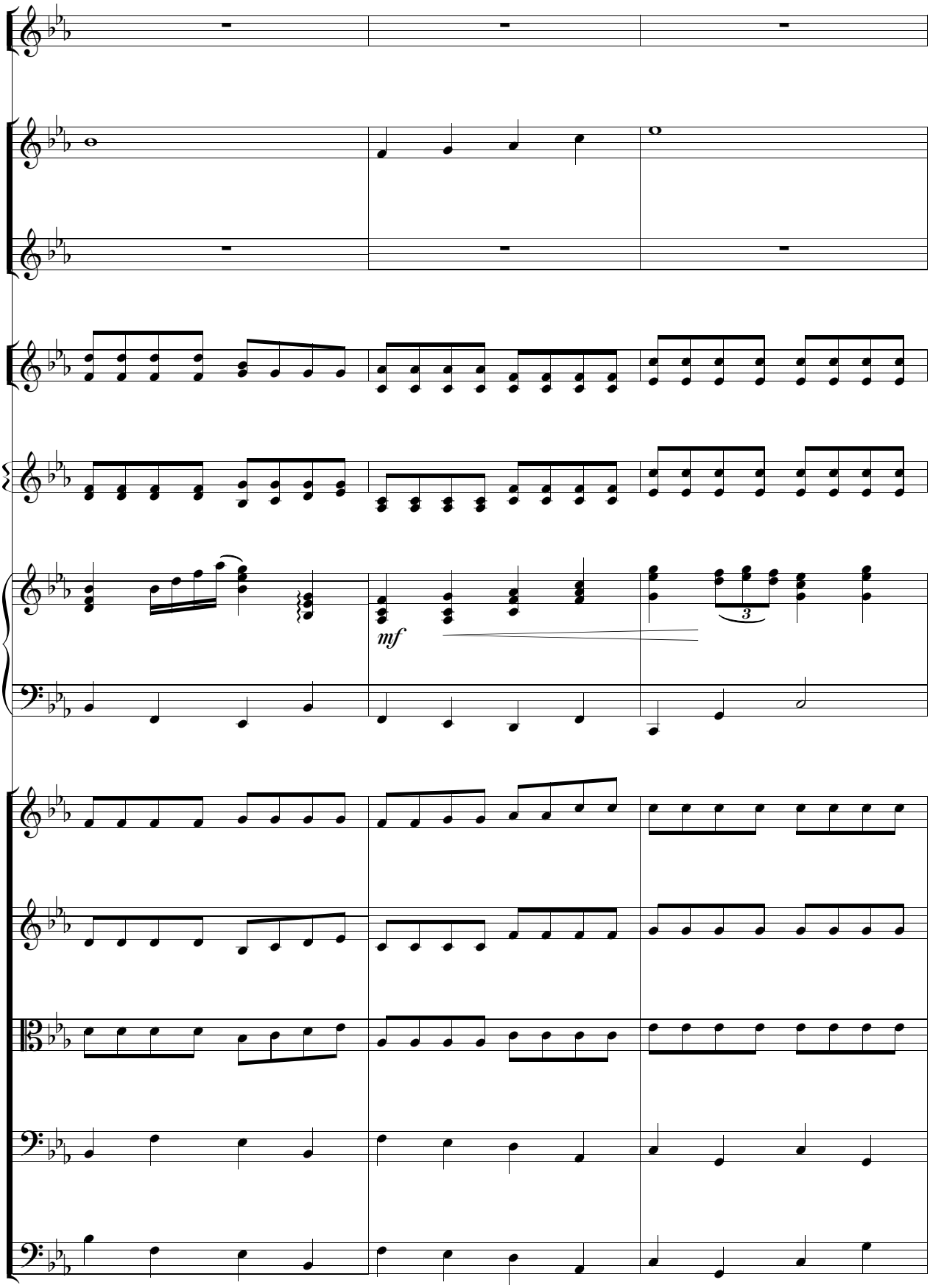
mf
3

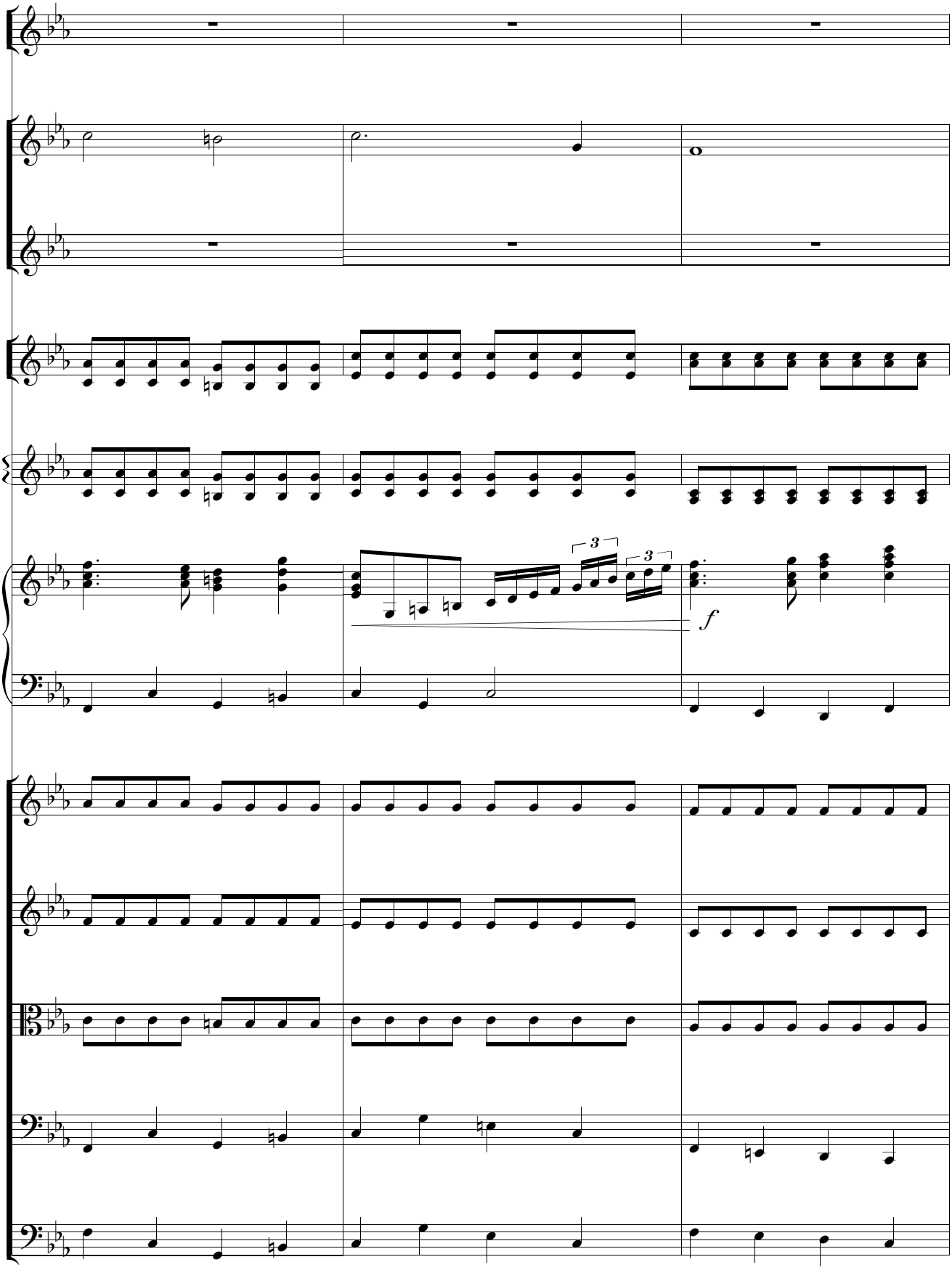
3
3
f

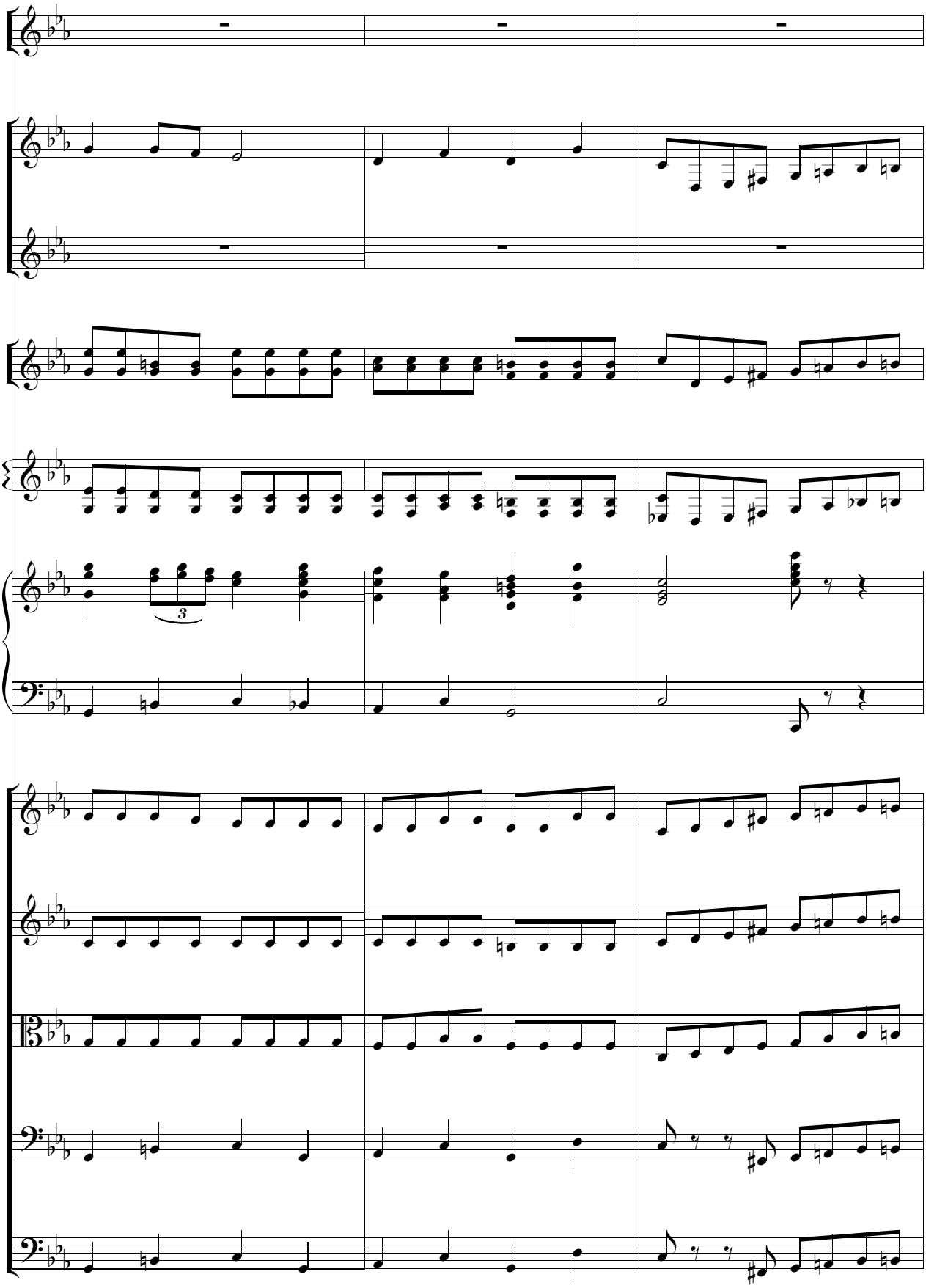

2

Piu mosso agitato

Piu mosso agitato

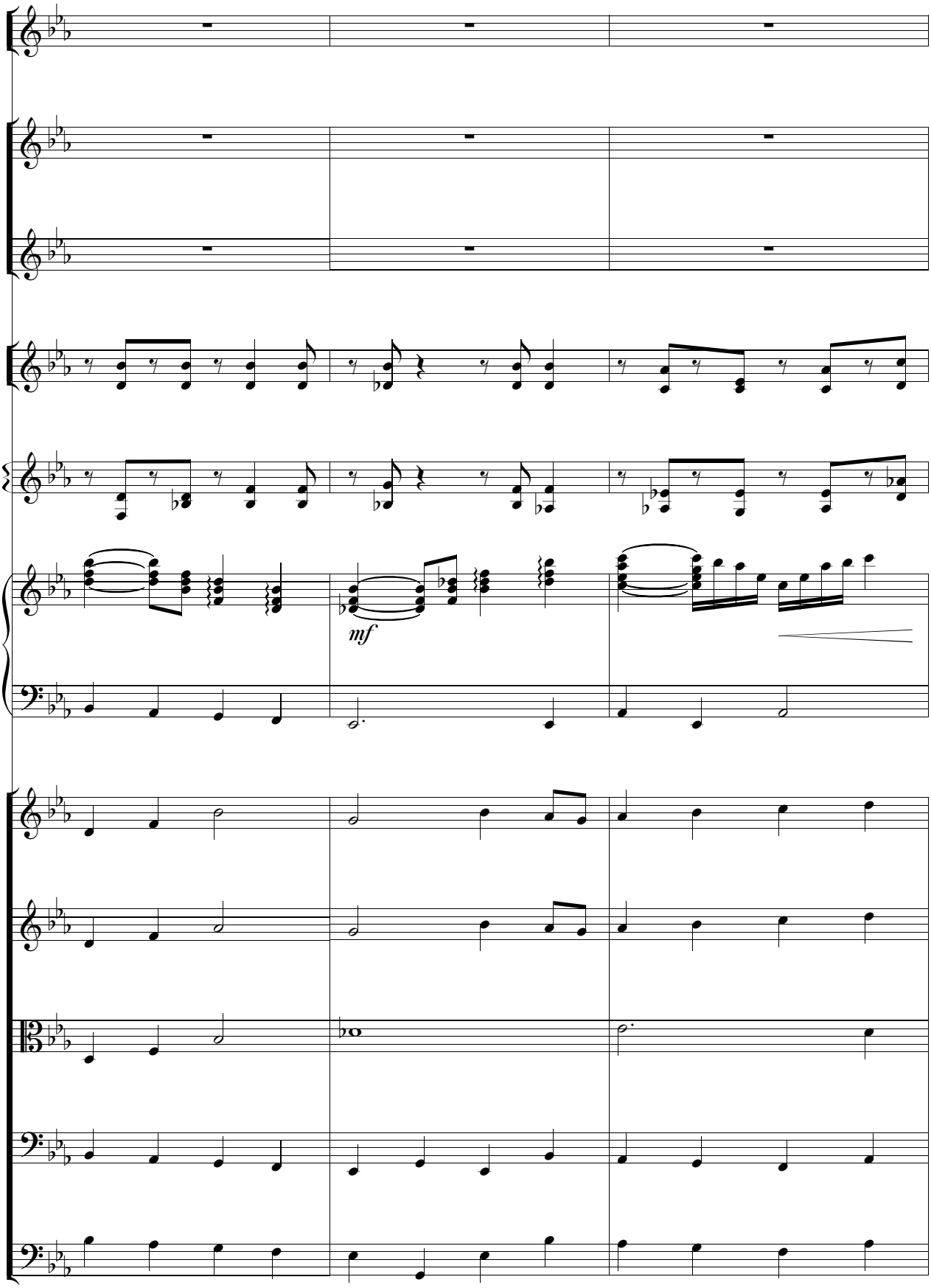
mf

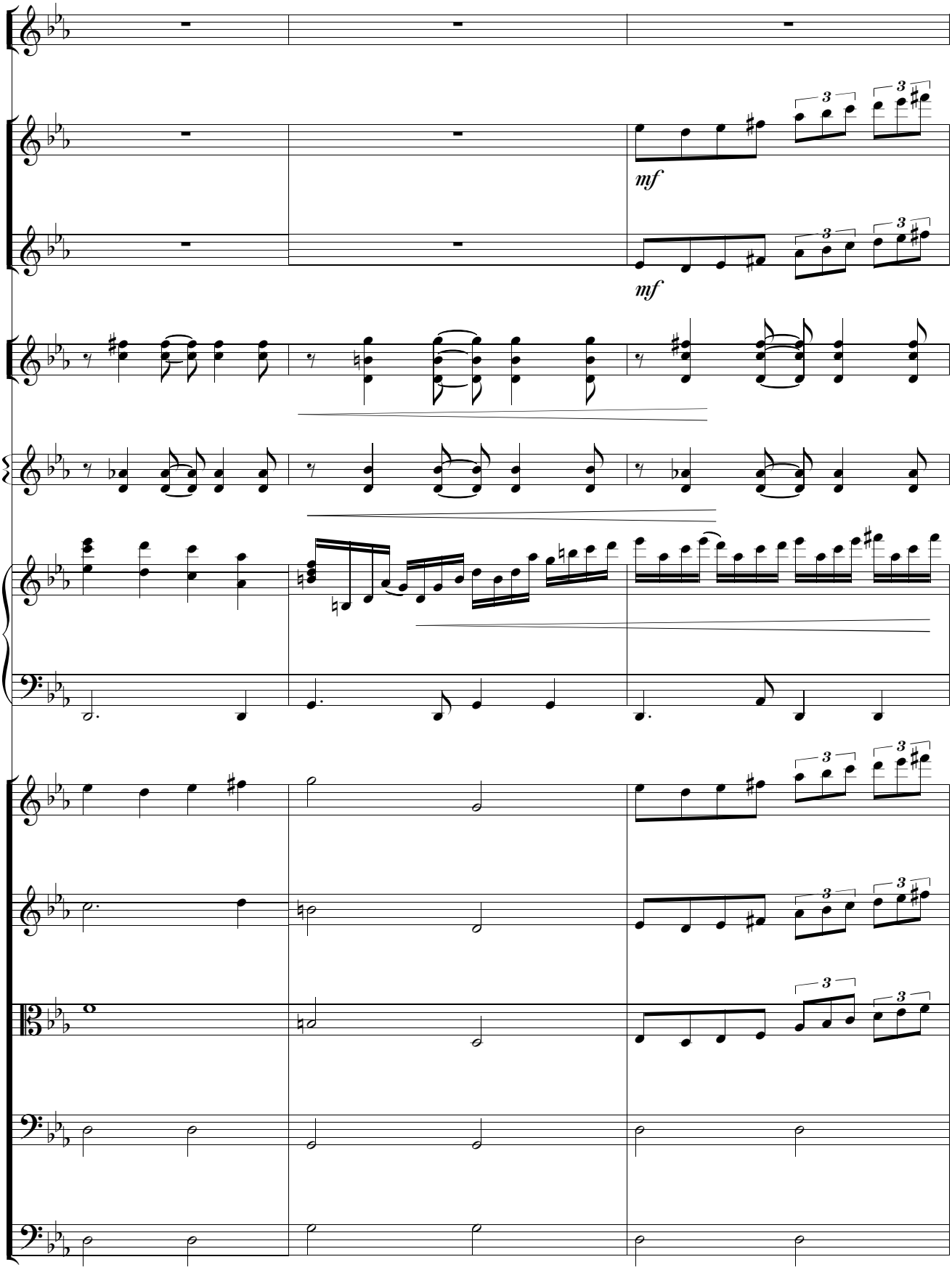
mf
mf

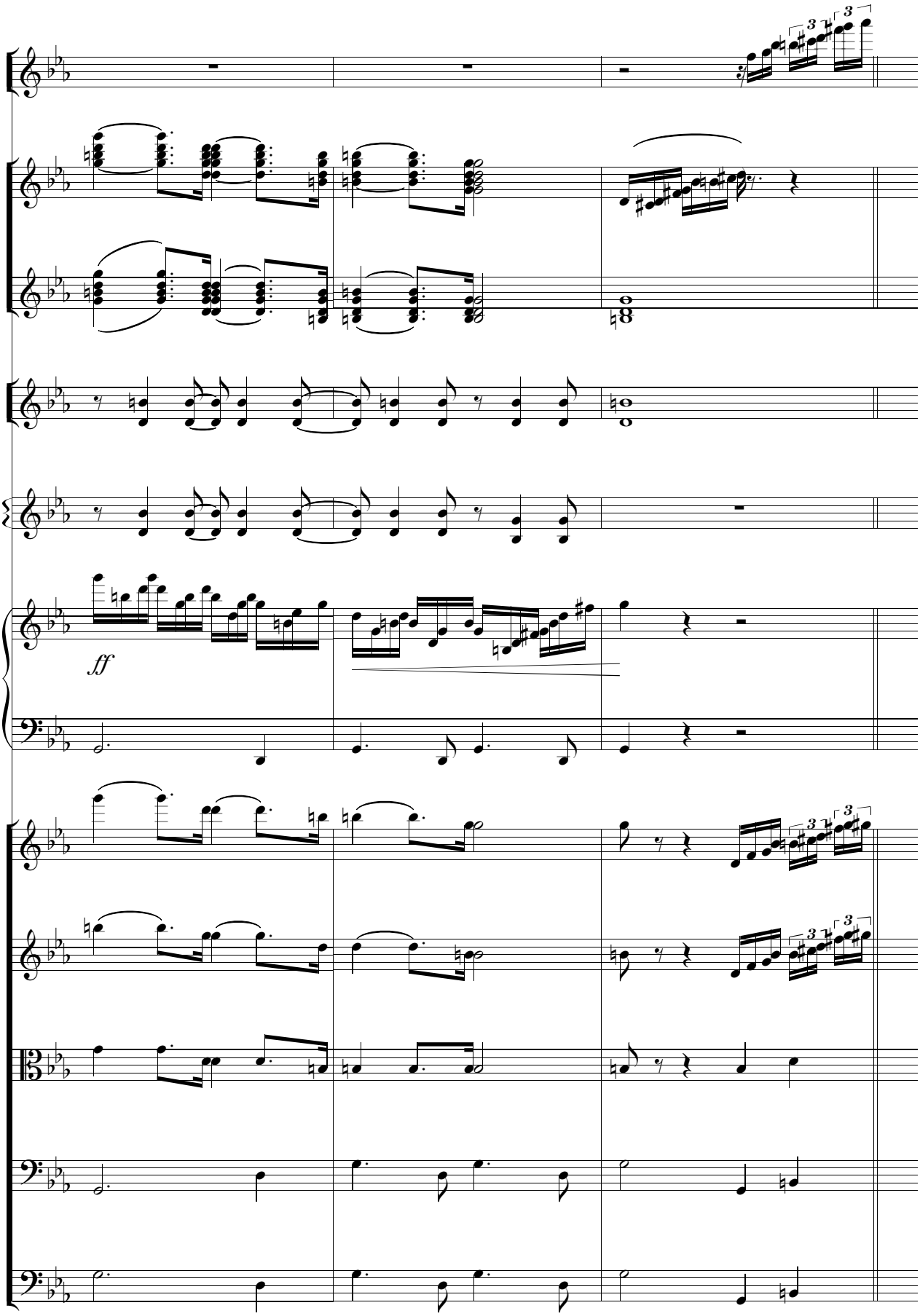
ff

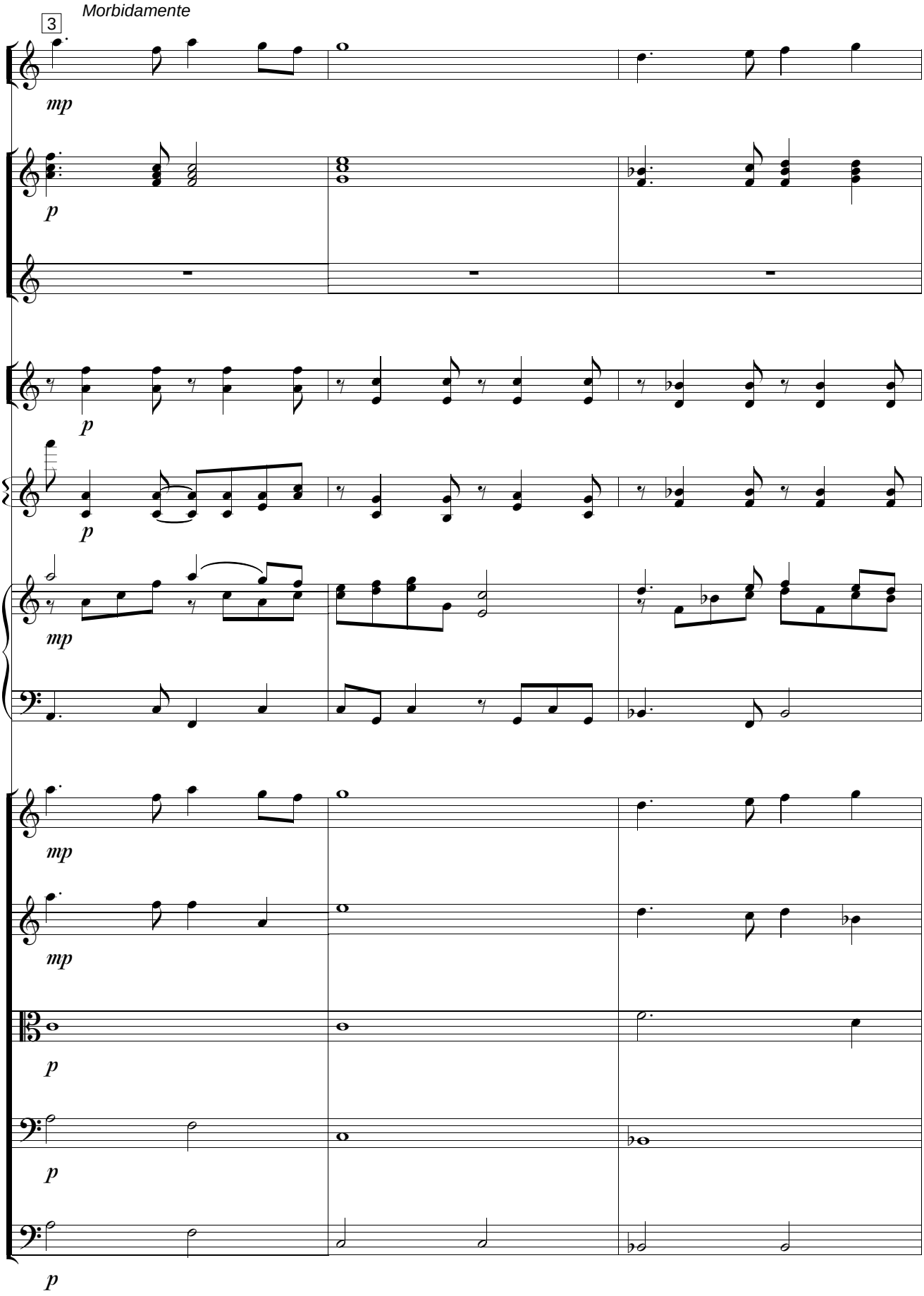
3
Morbidamente
mp
p
p
p
mp
mp
mp
p
p
p

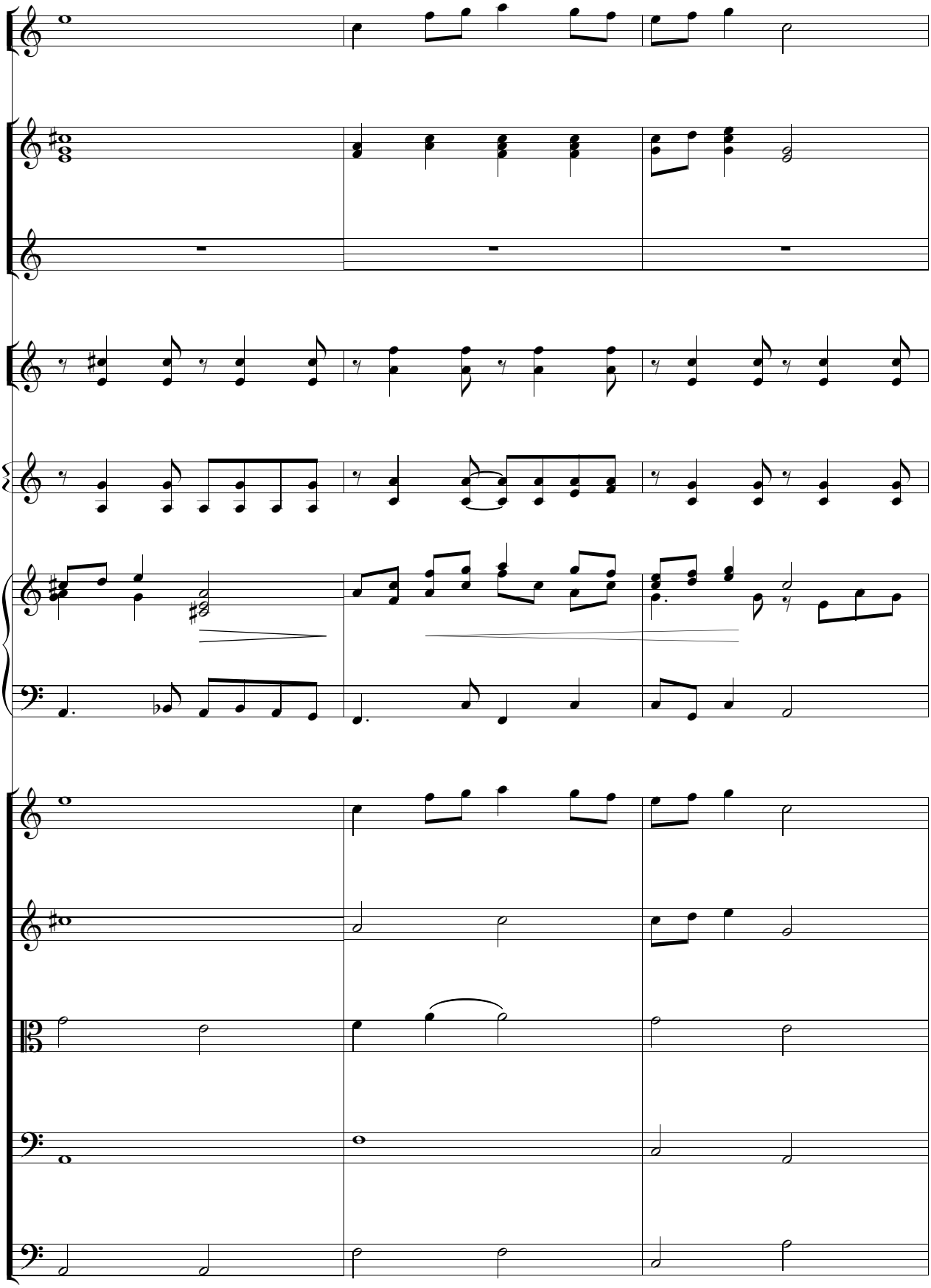

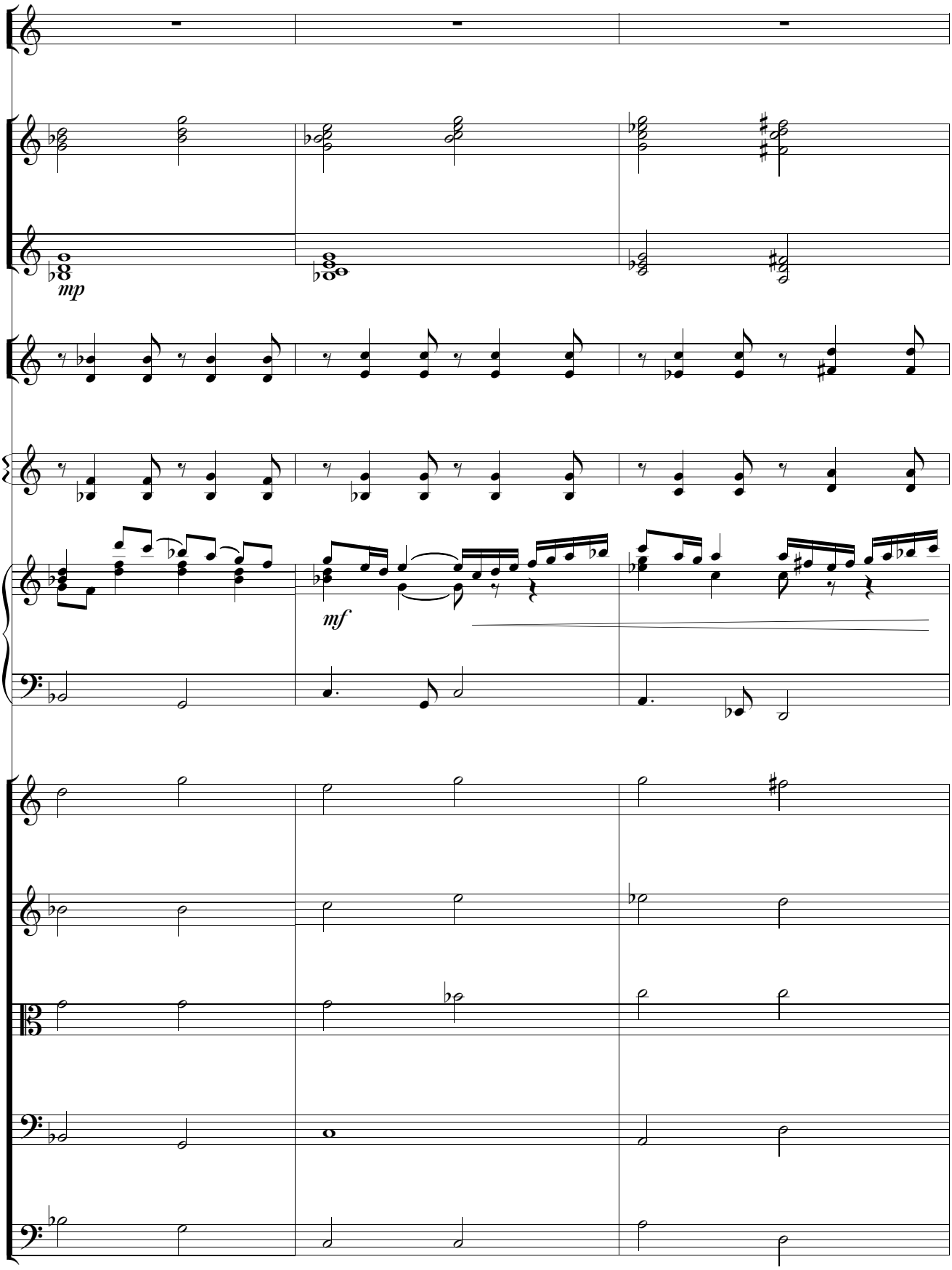
mp
mf

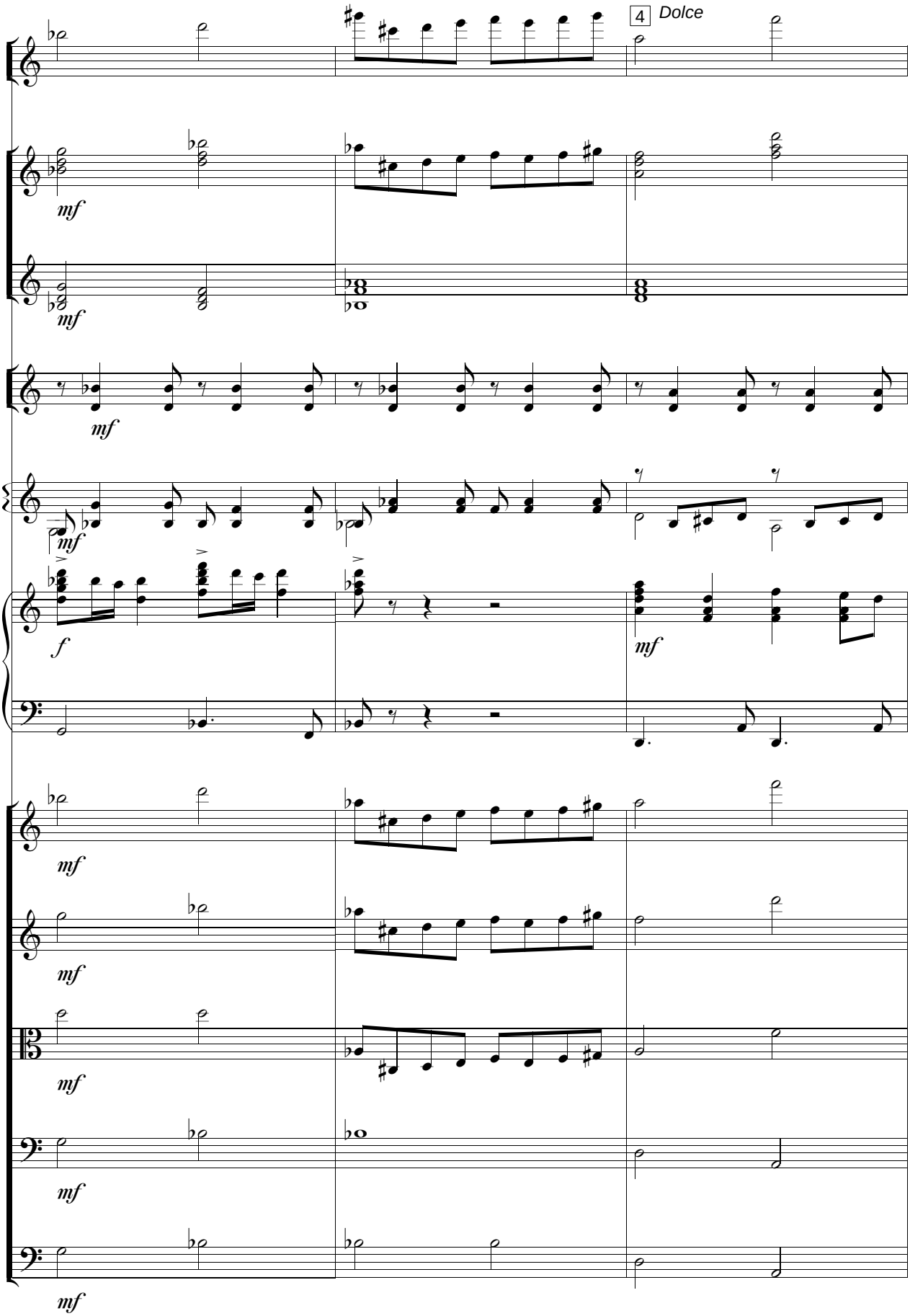
4
Dolce
mf
mf
mf
mf
f
mf
mf
mf
mf
mf
mf

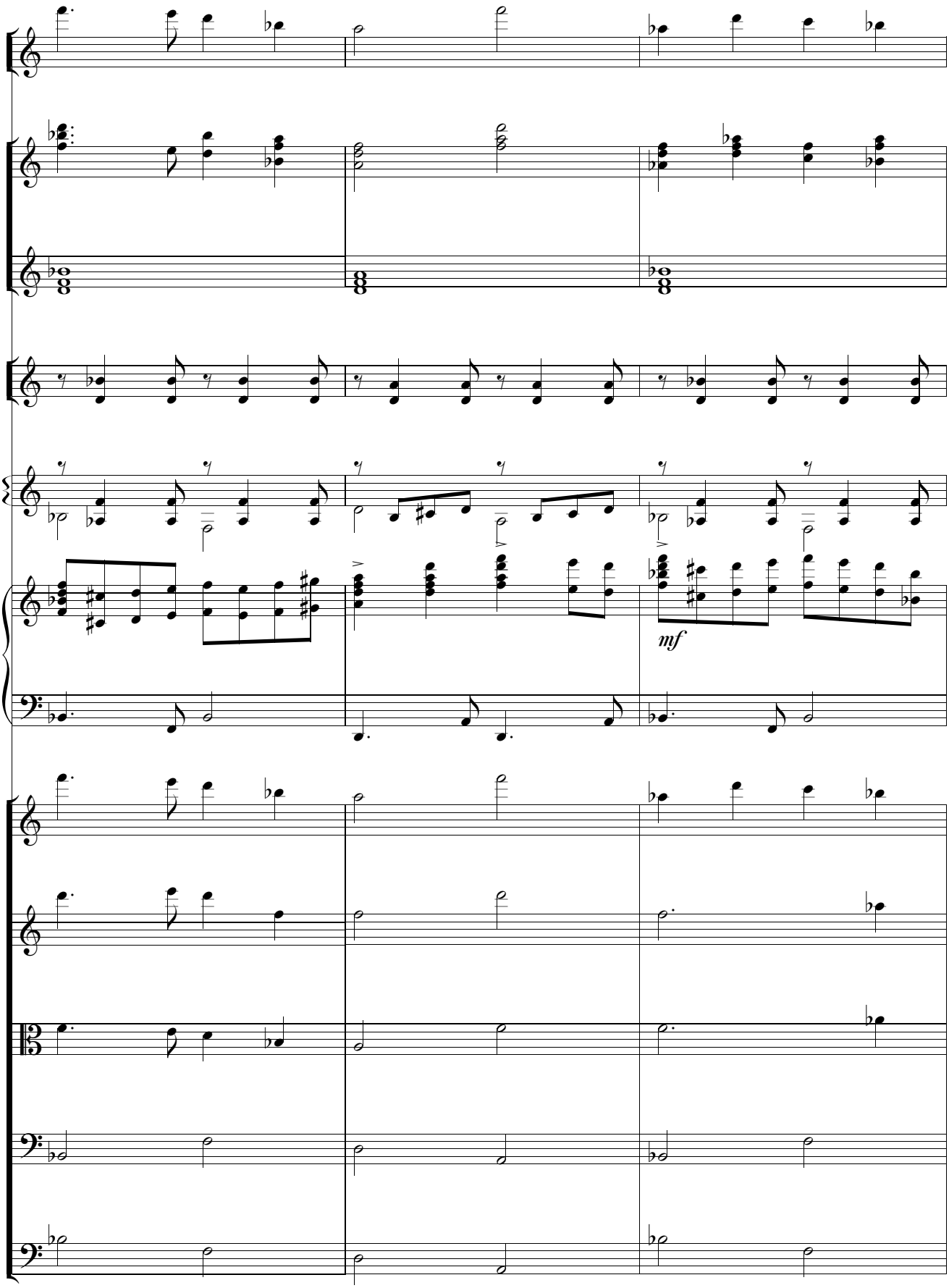
mf

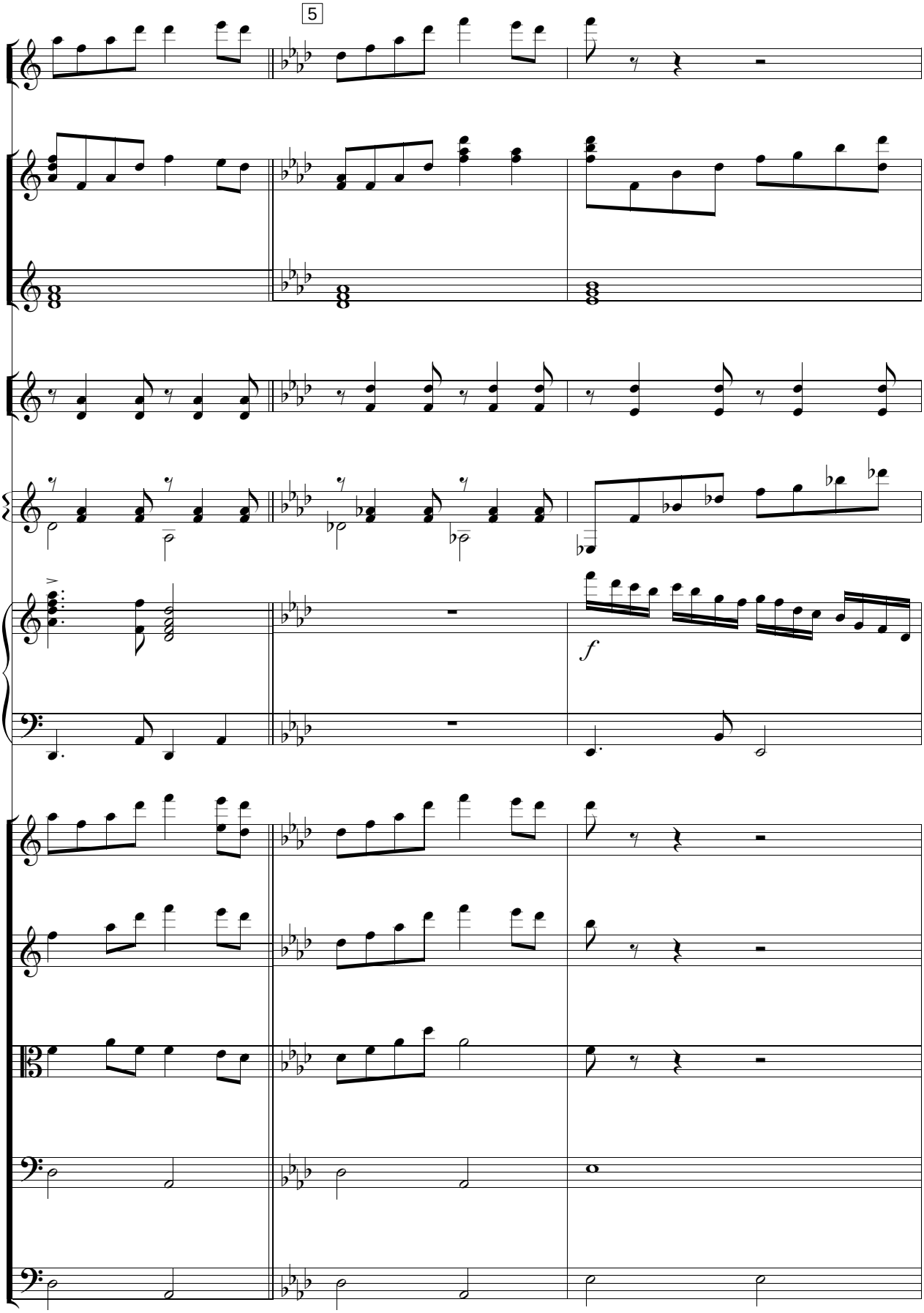
5
f

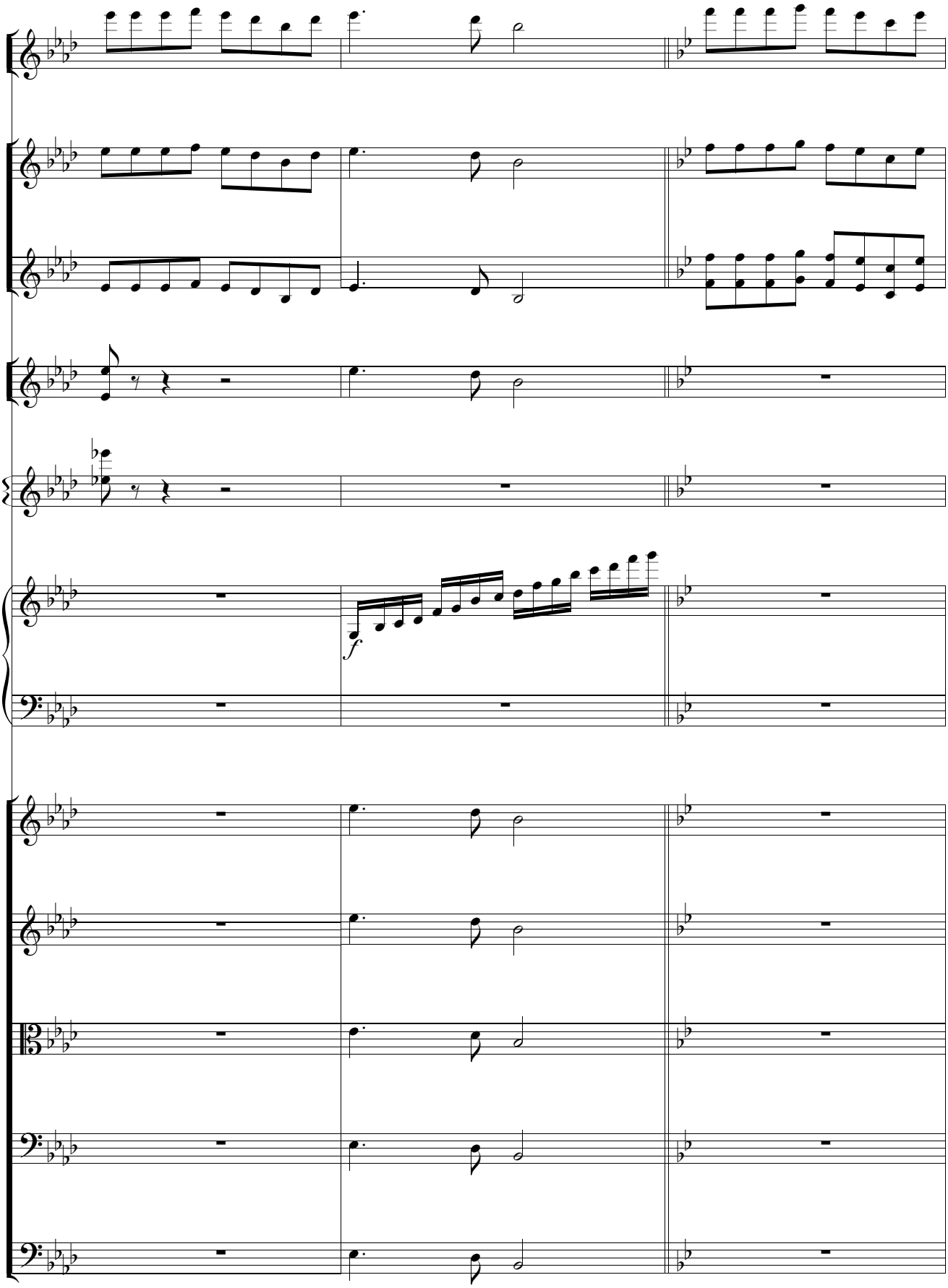
f

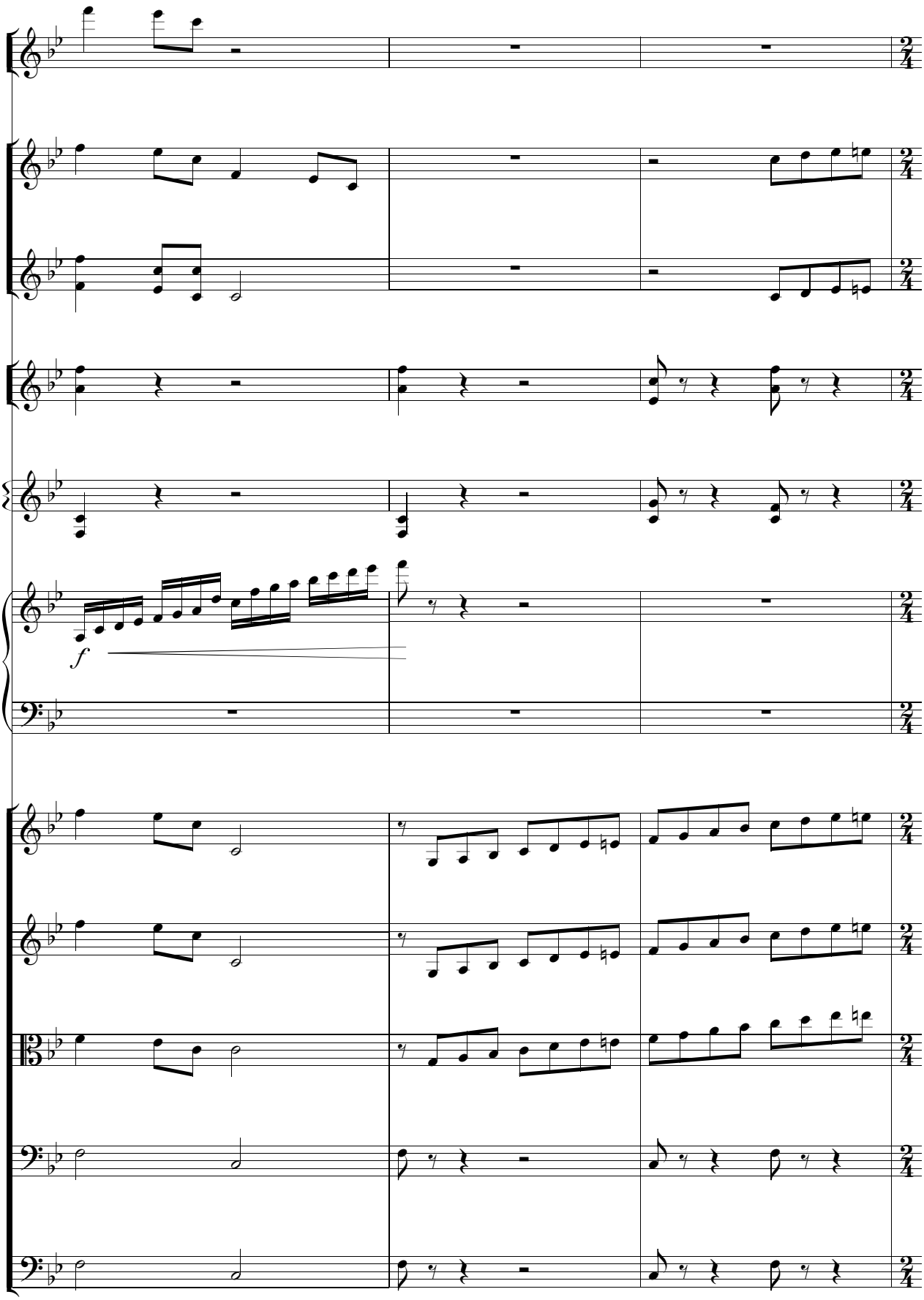
f

6

Allegretto grazioso

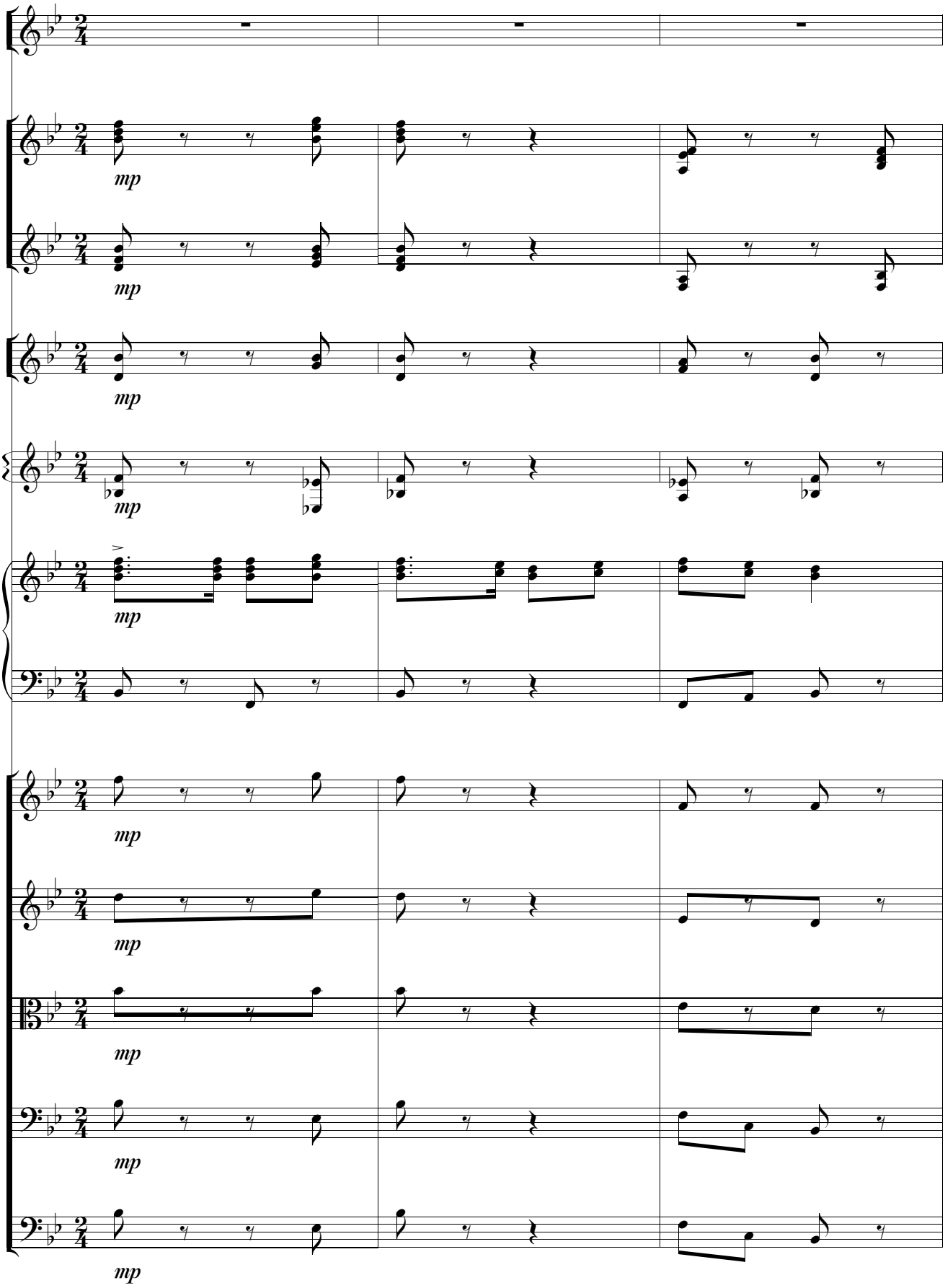

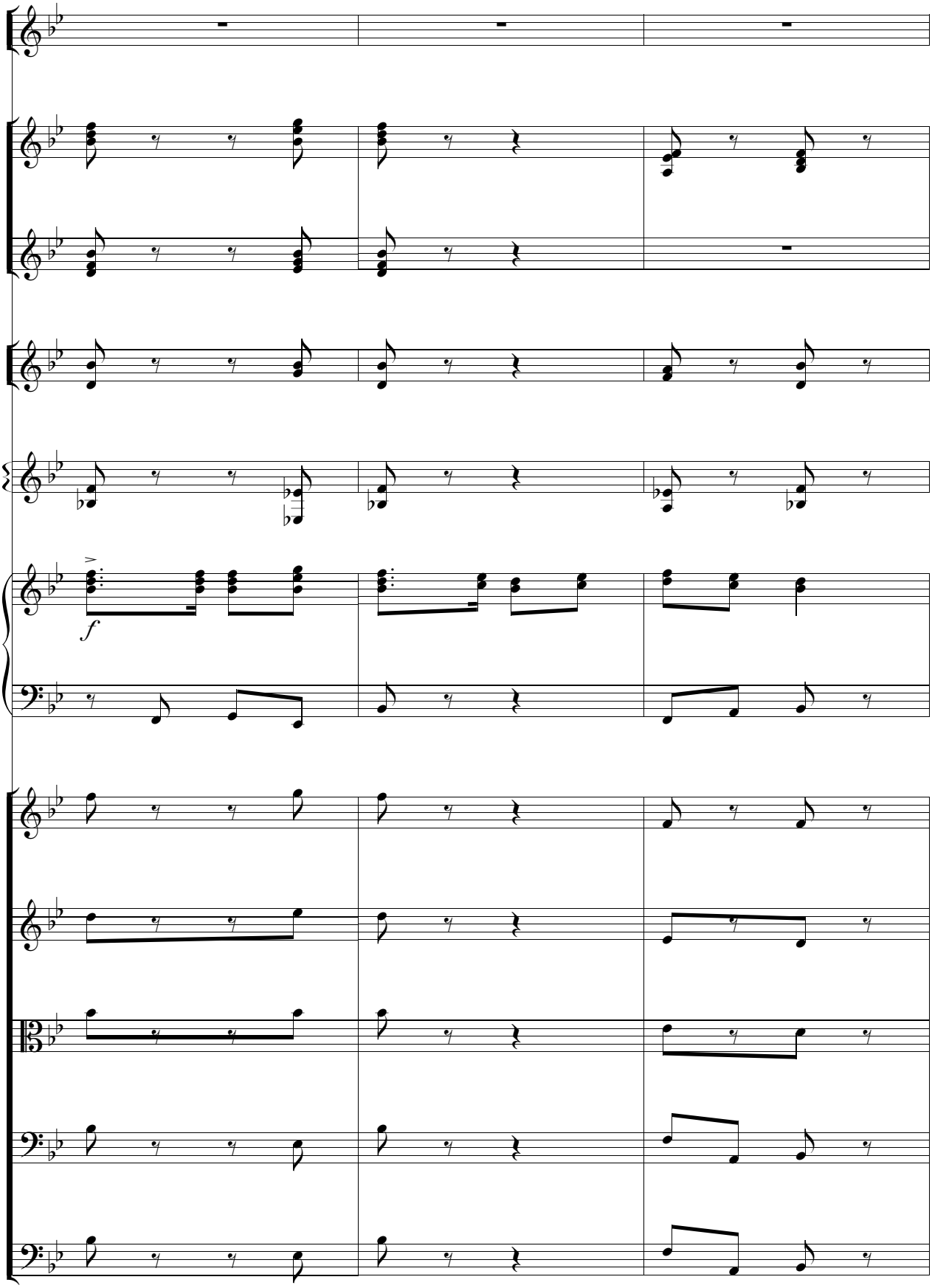
f

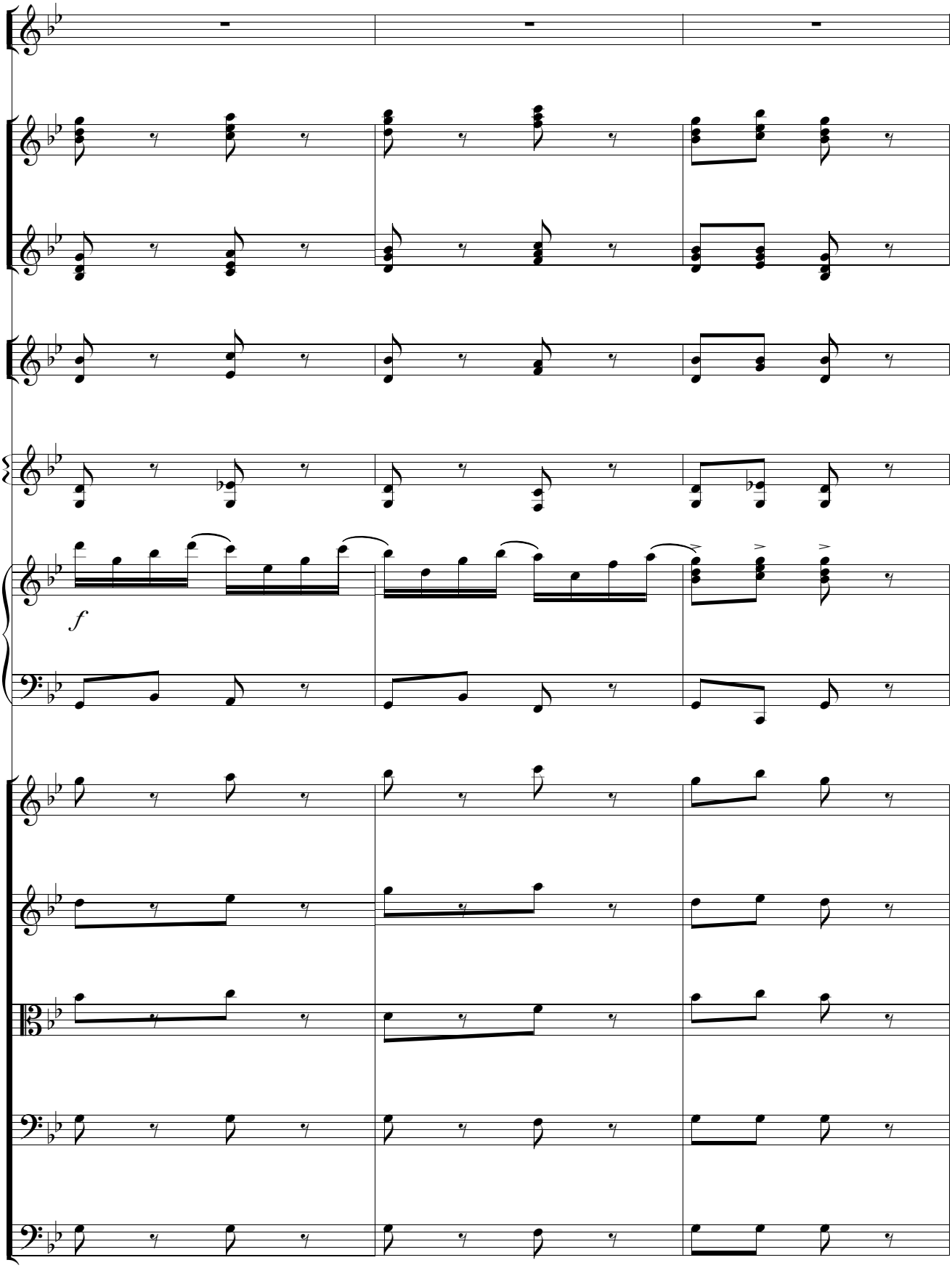
f

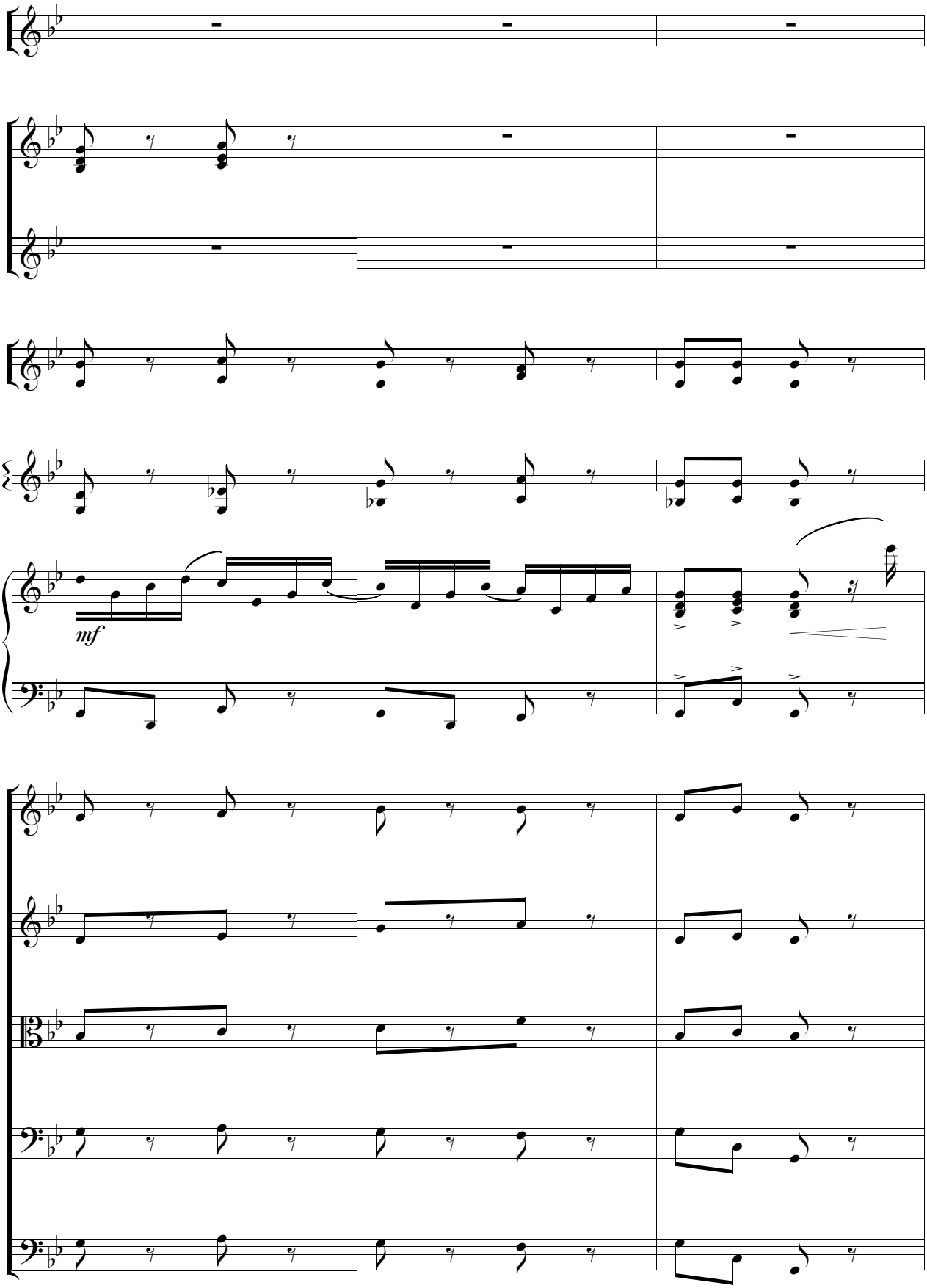
mf

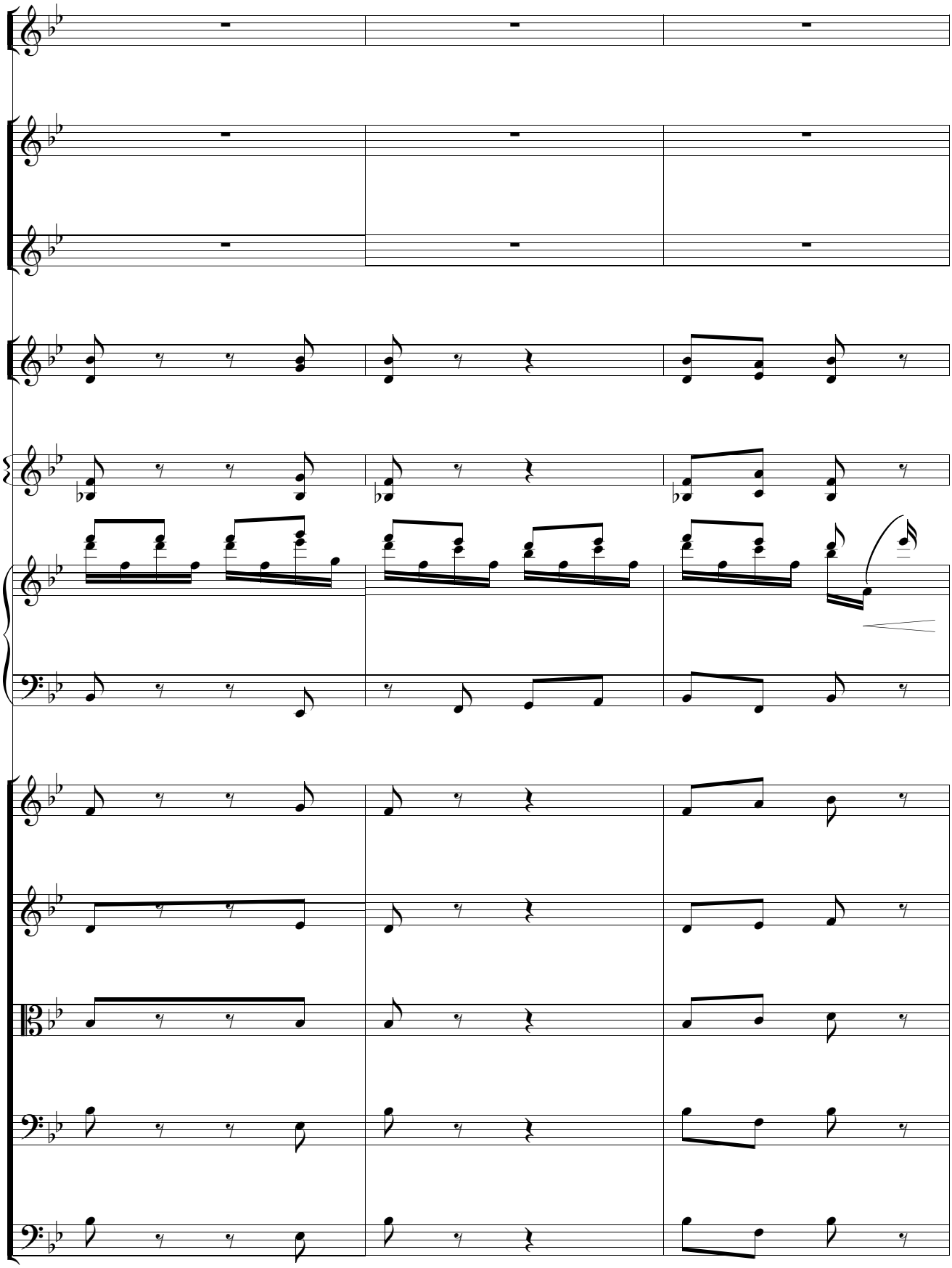

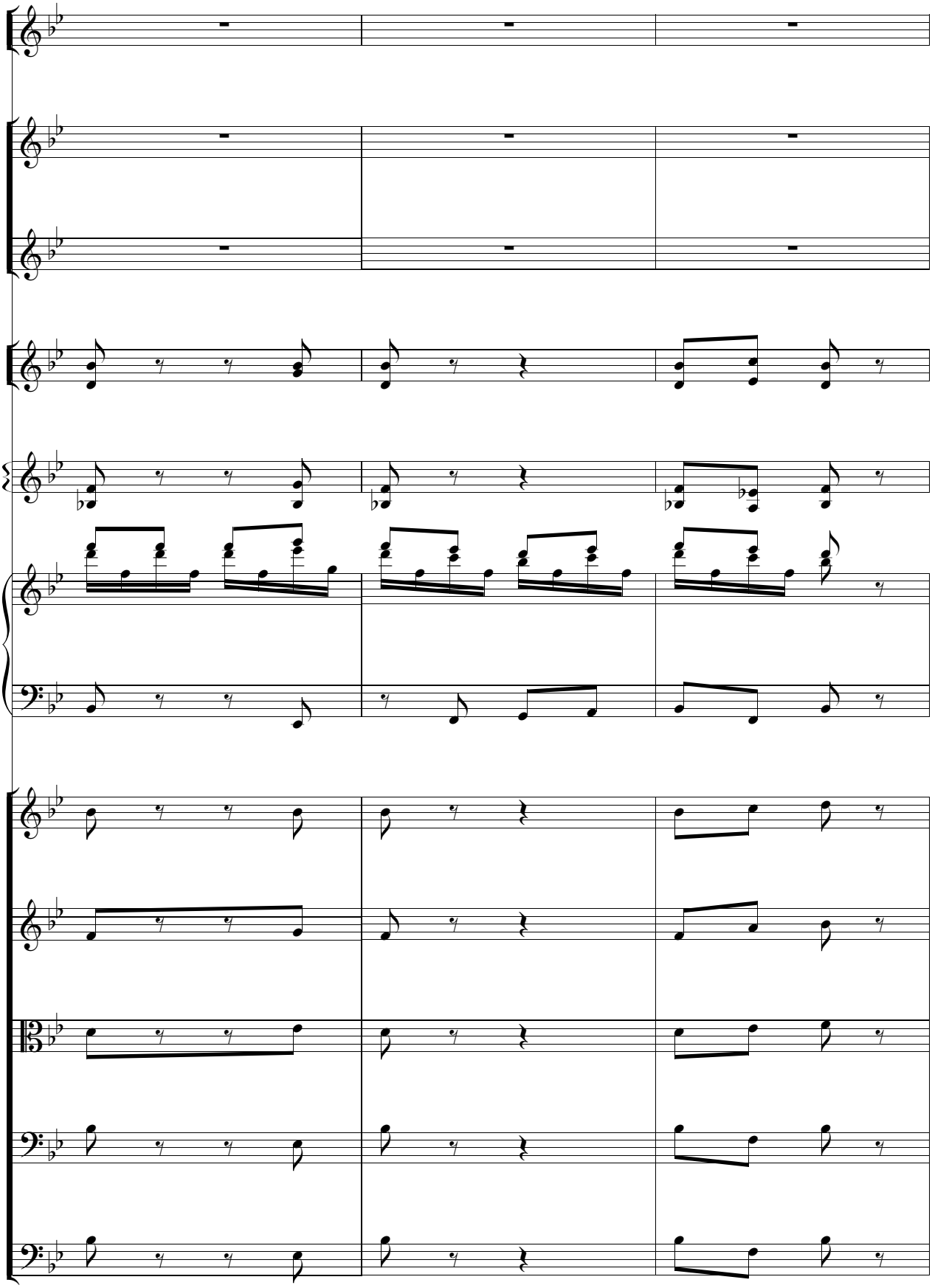

8

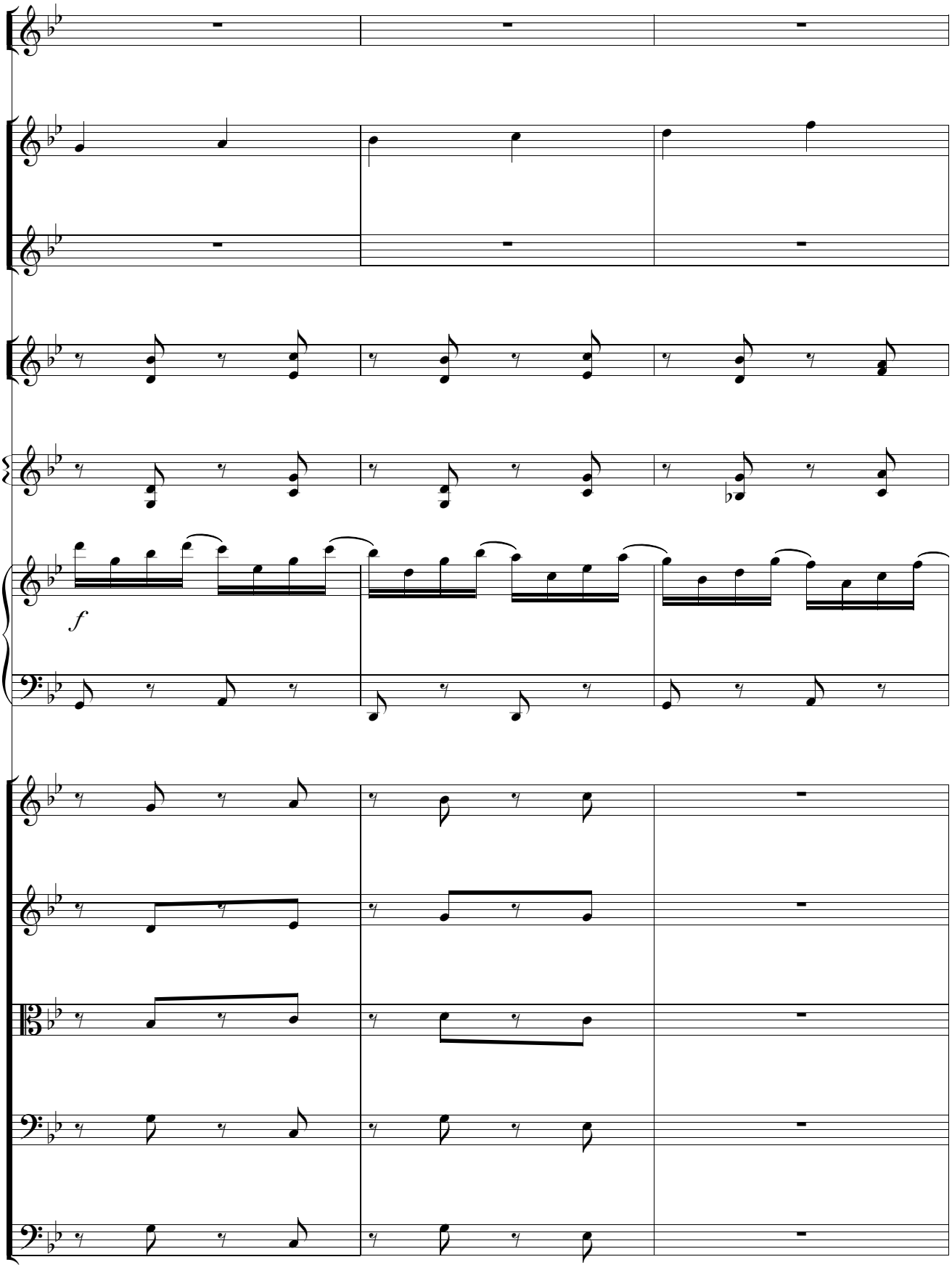

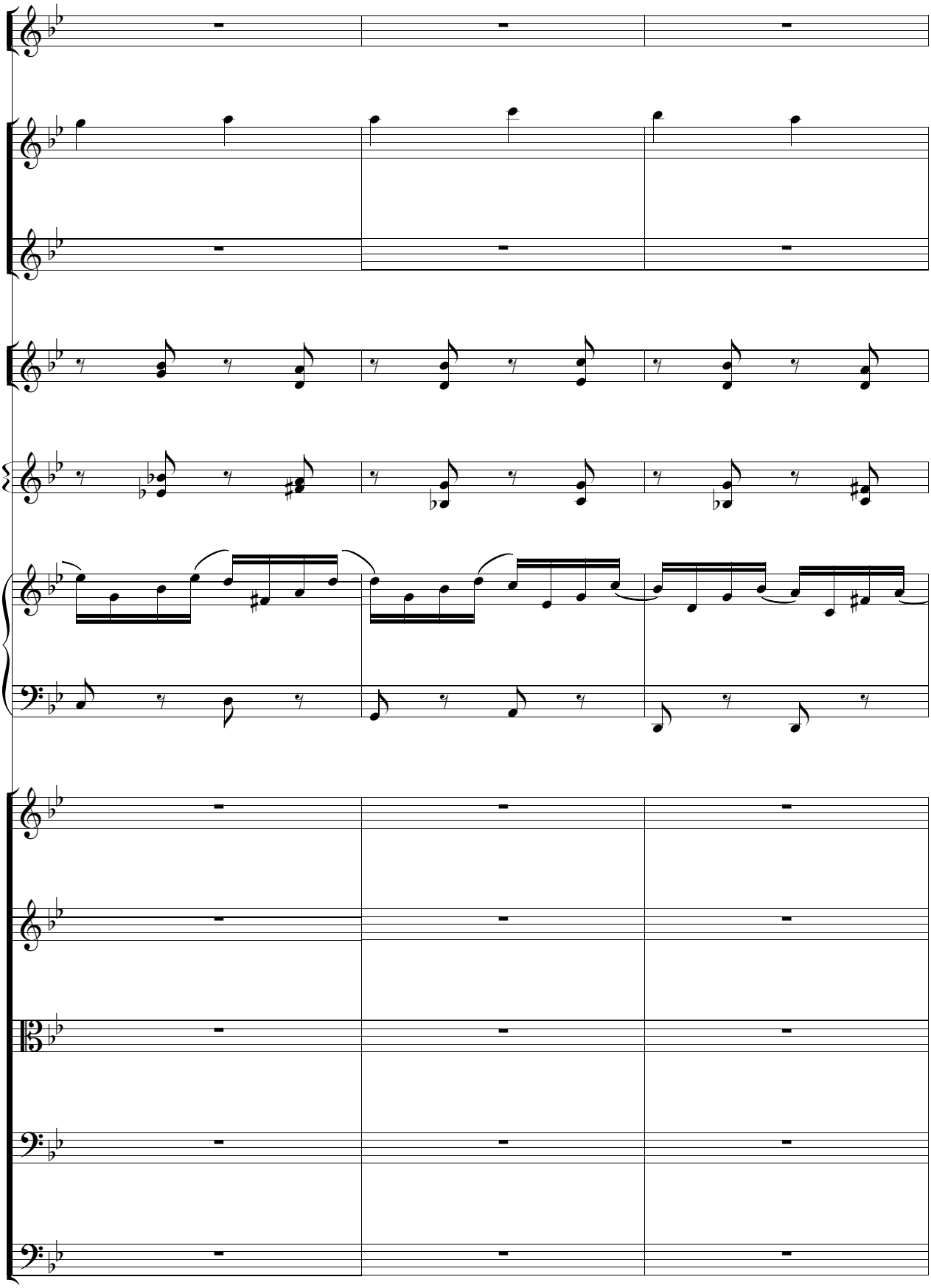

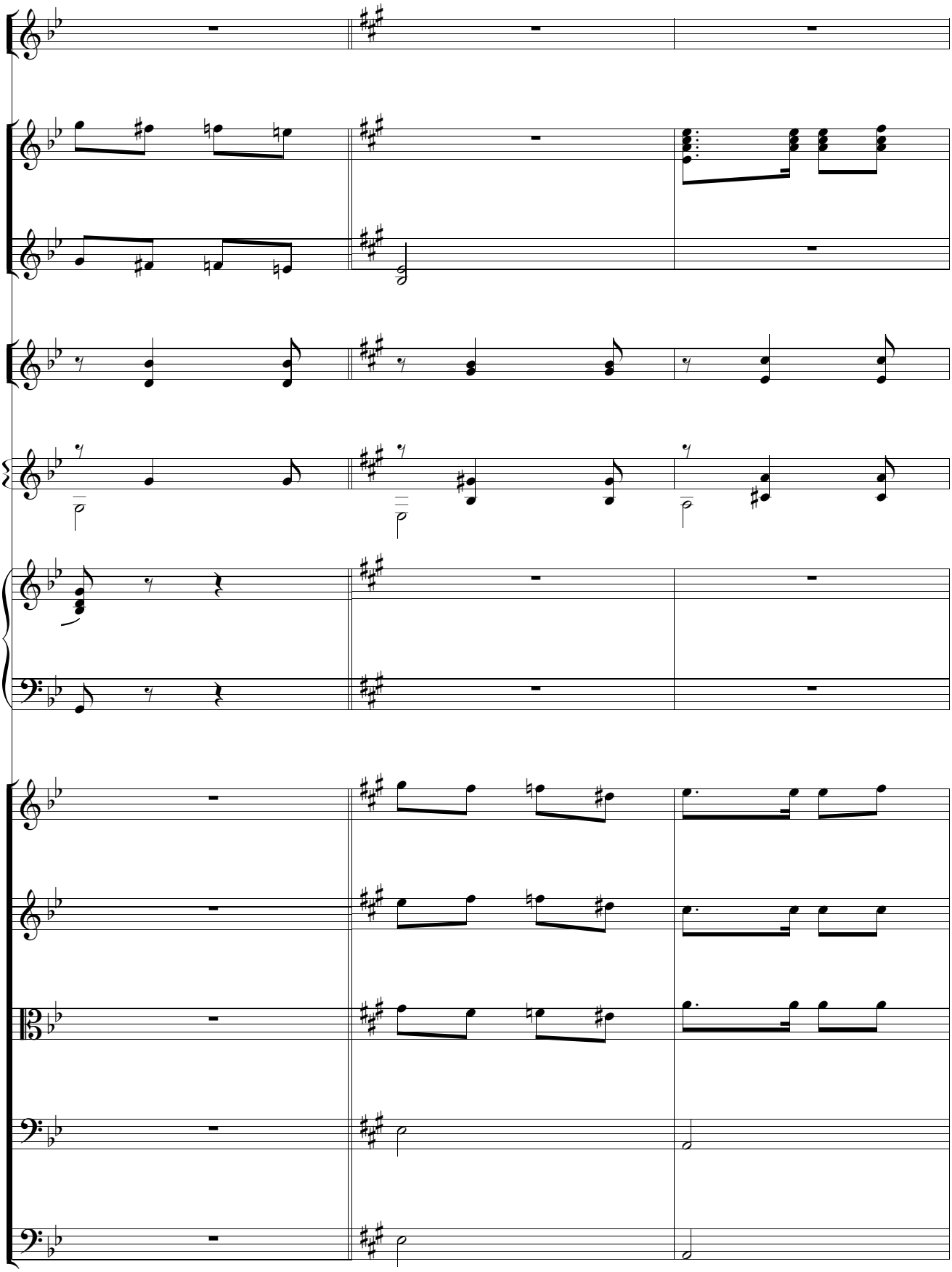

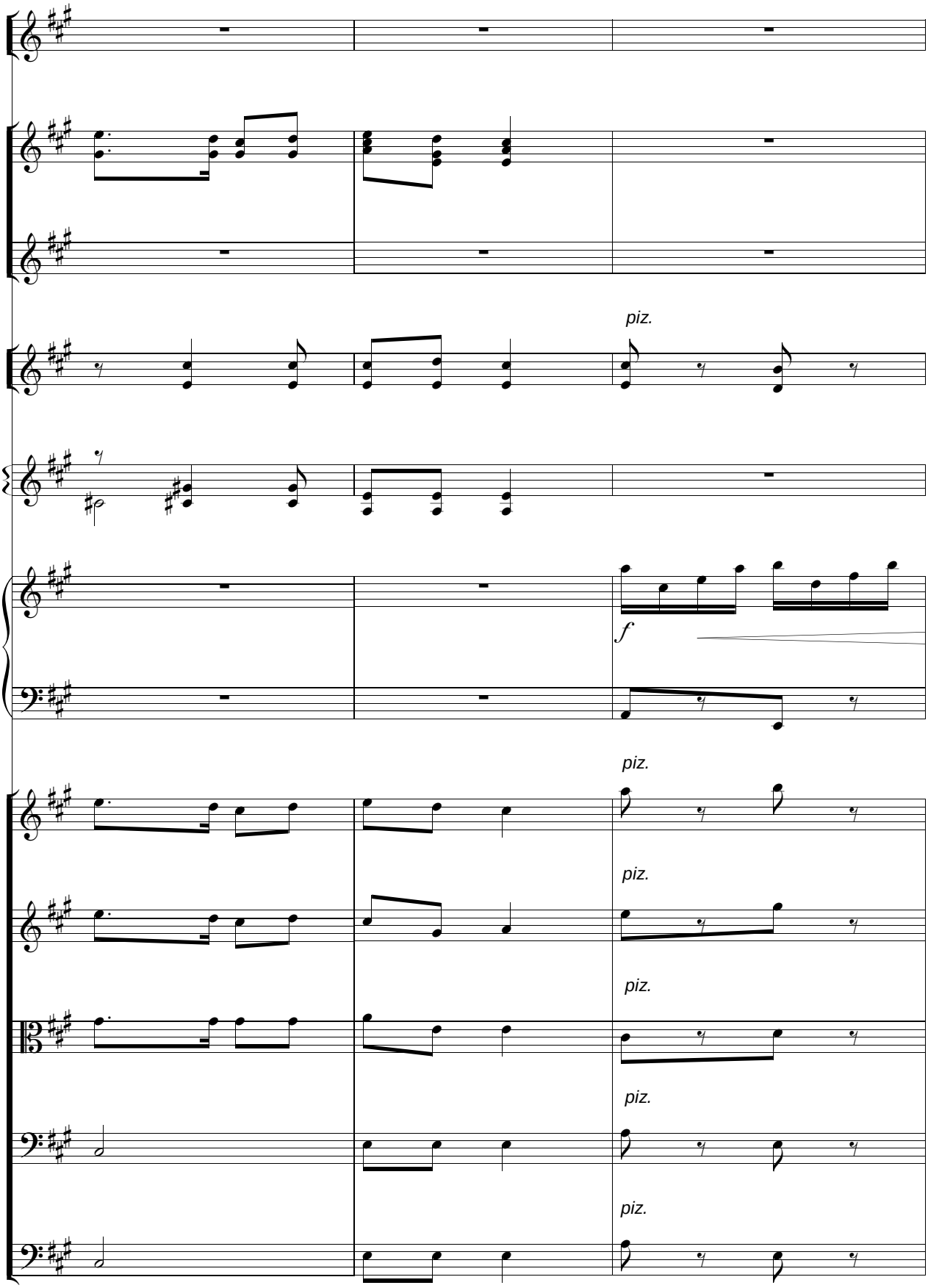
piz.
f
piz.
piz.
piz.
piz.
piz.

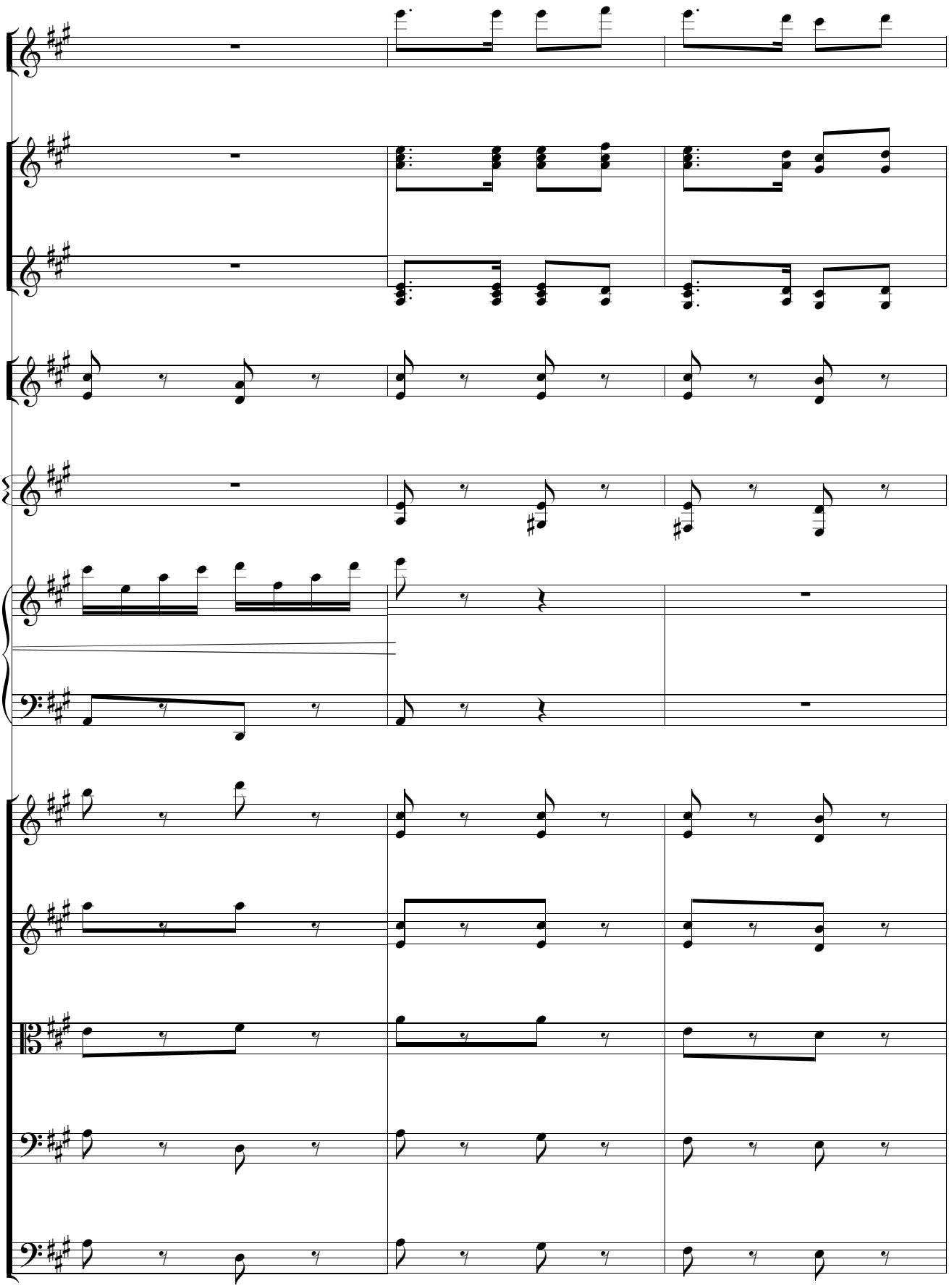

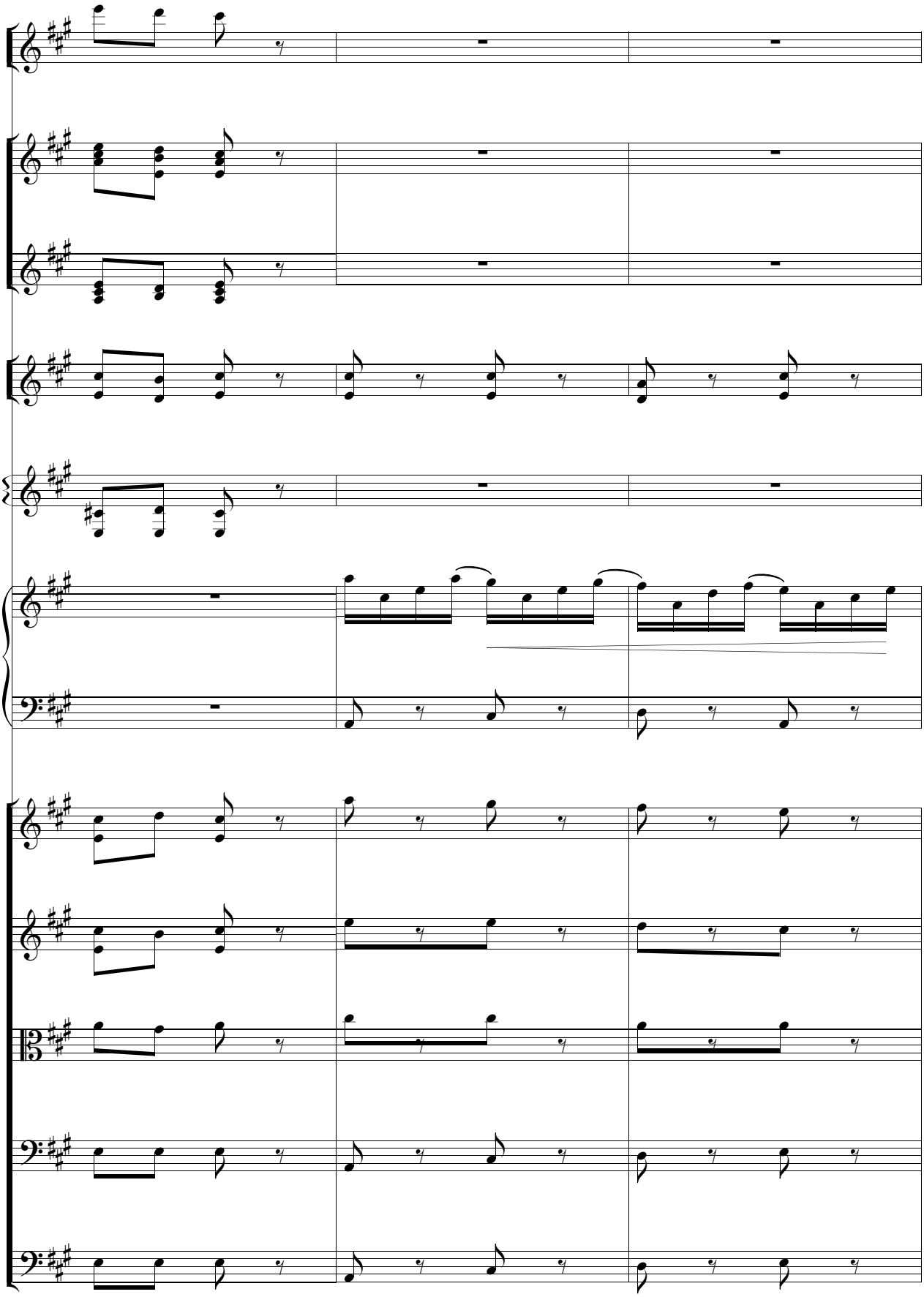

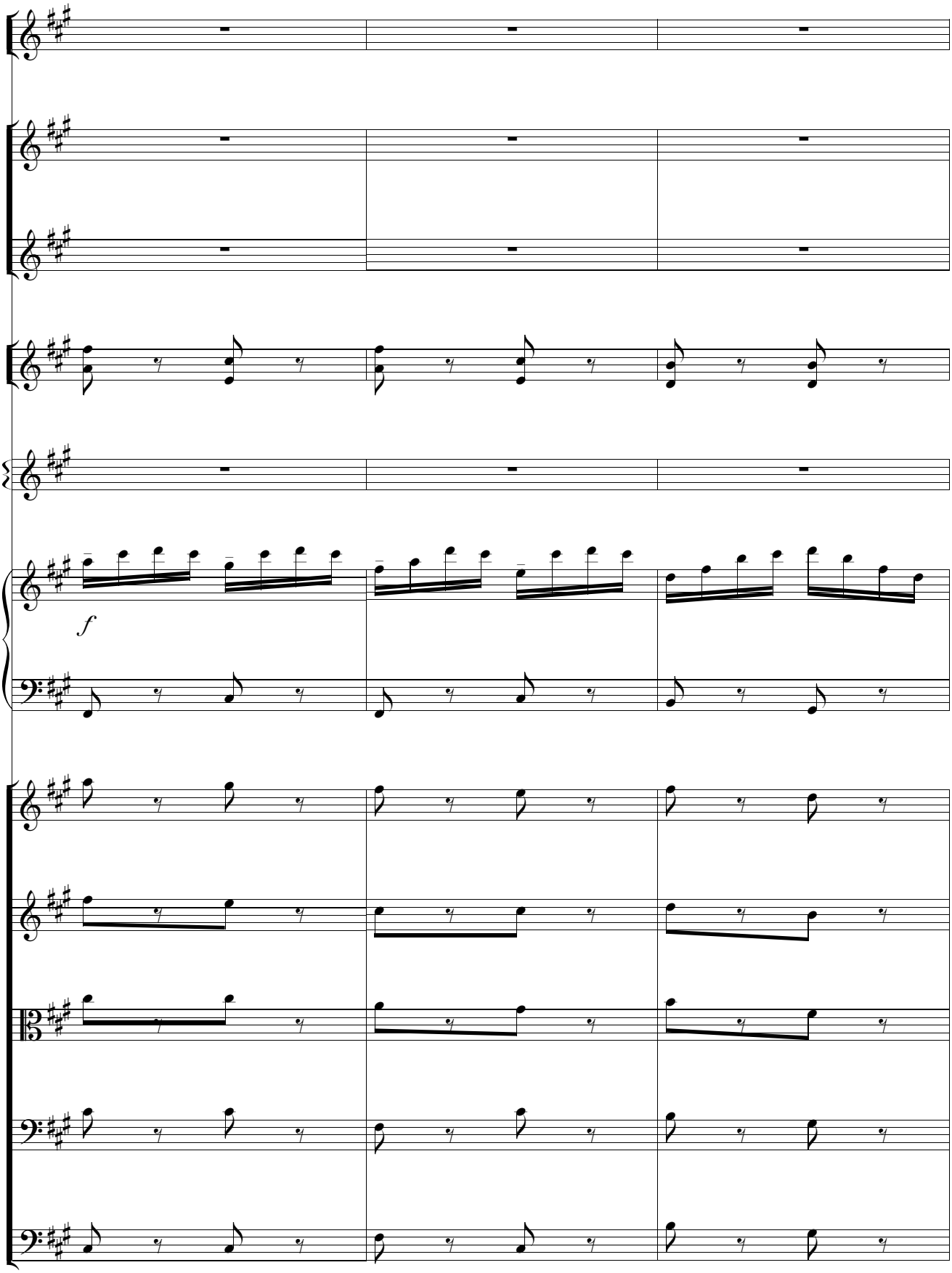
f

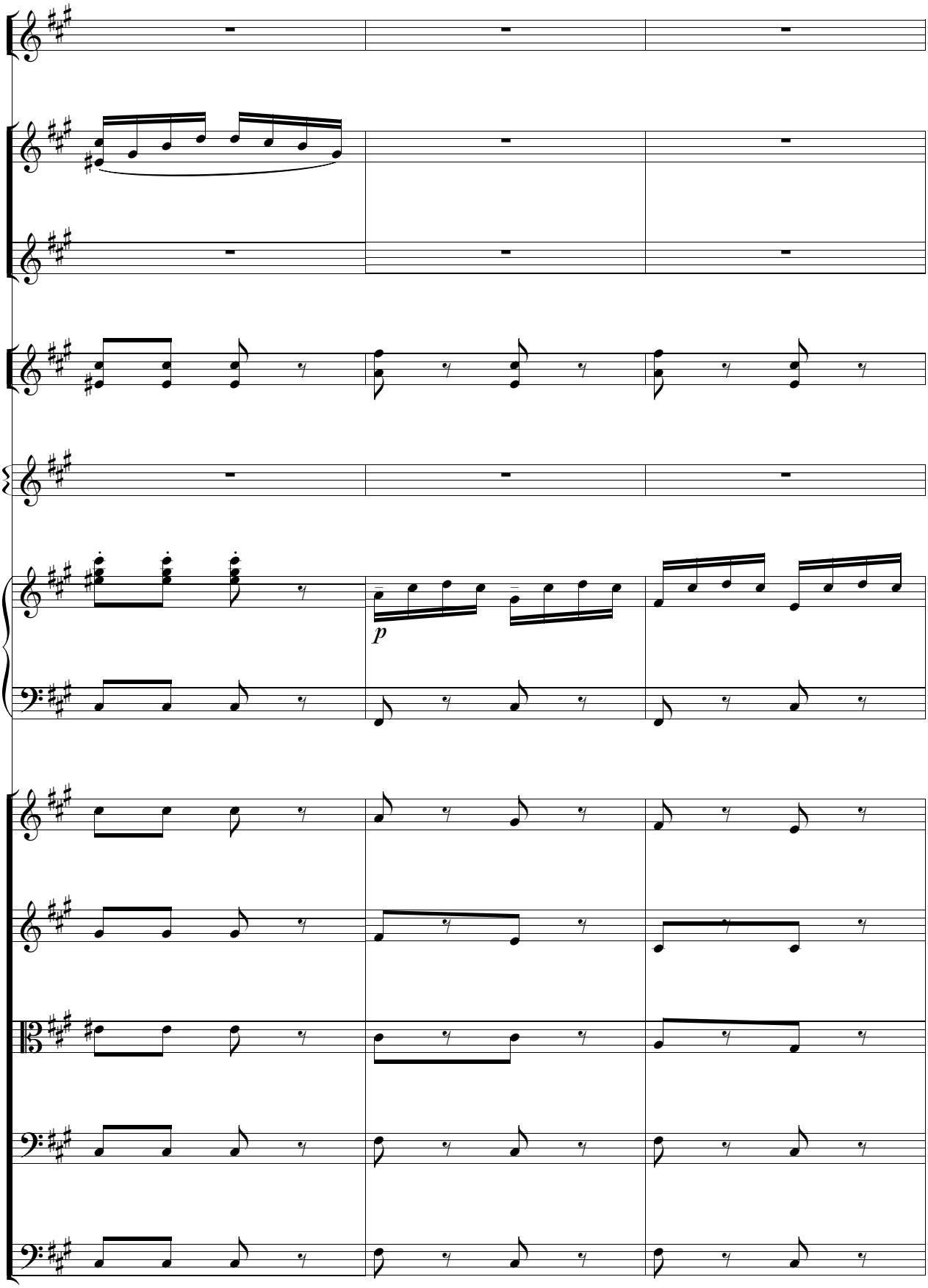
p

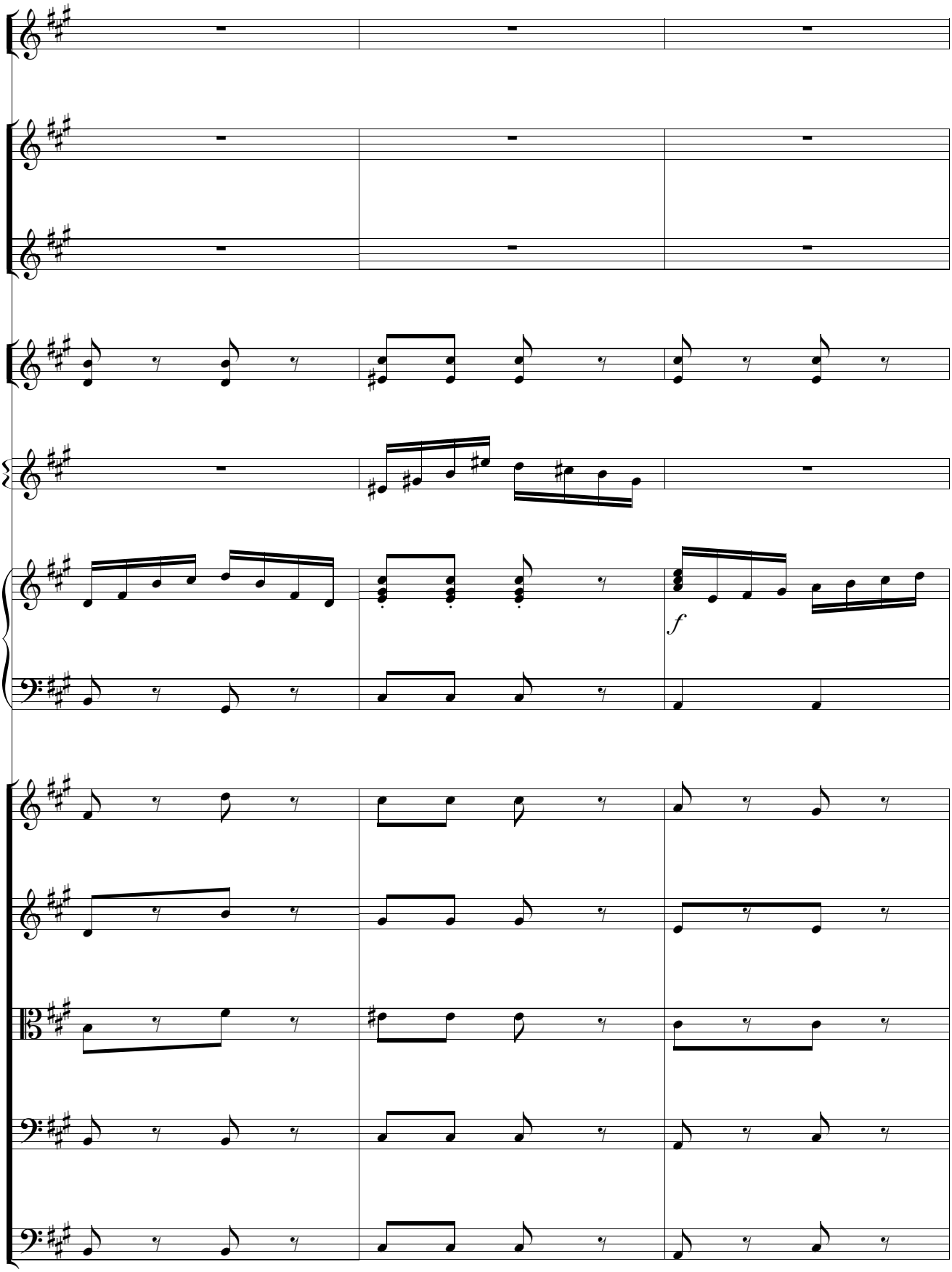
f

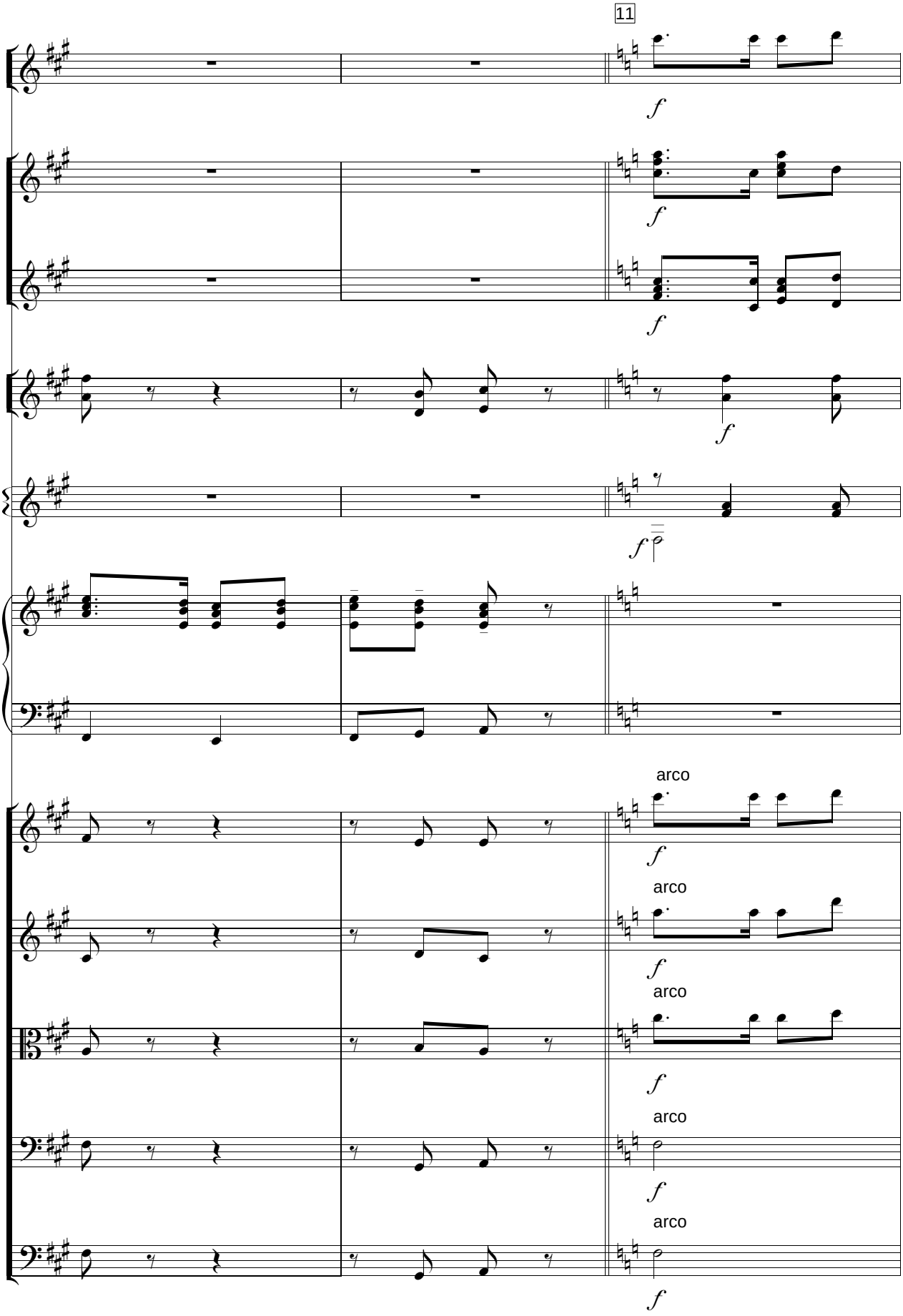
11
arco
arco
arco
arco
arco

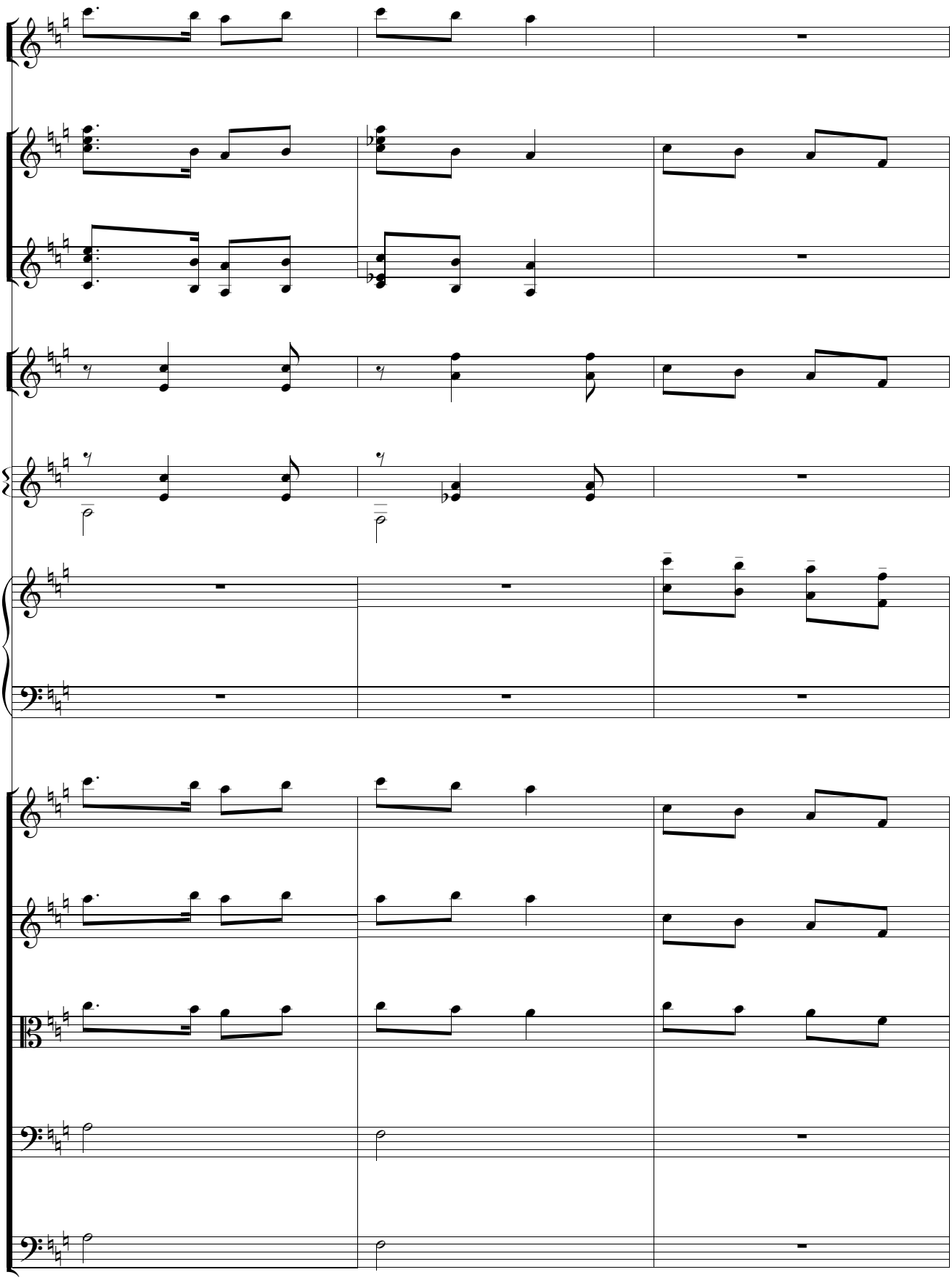

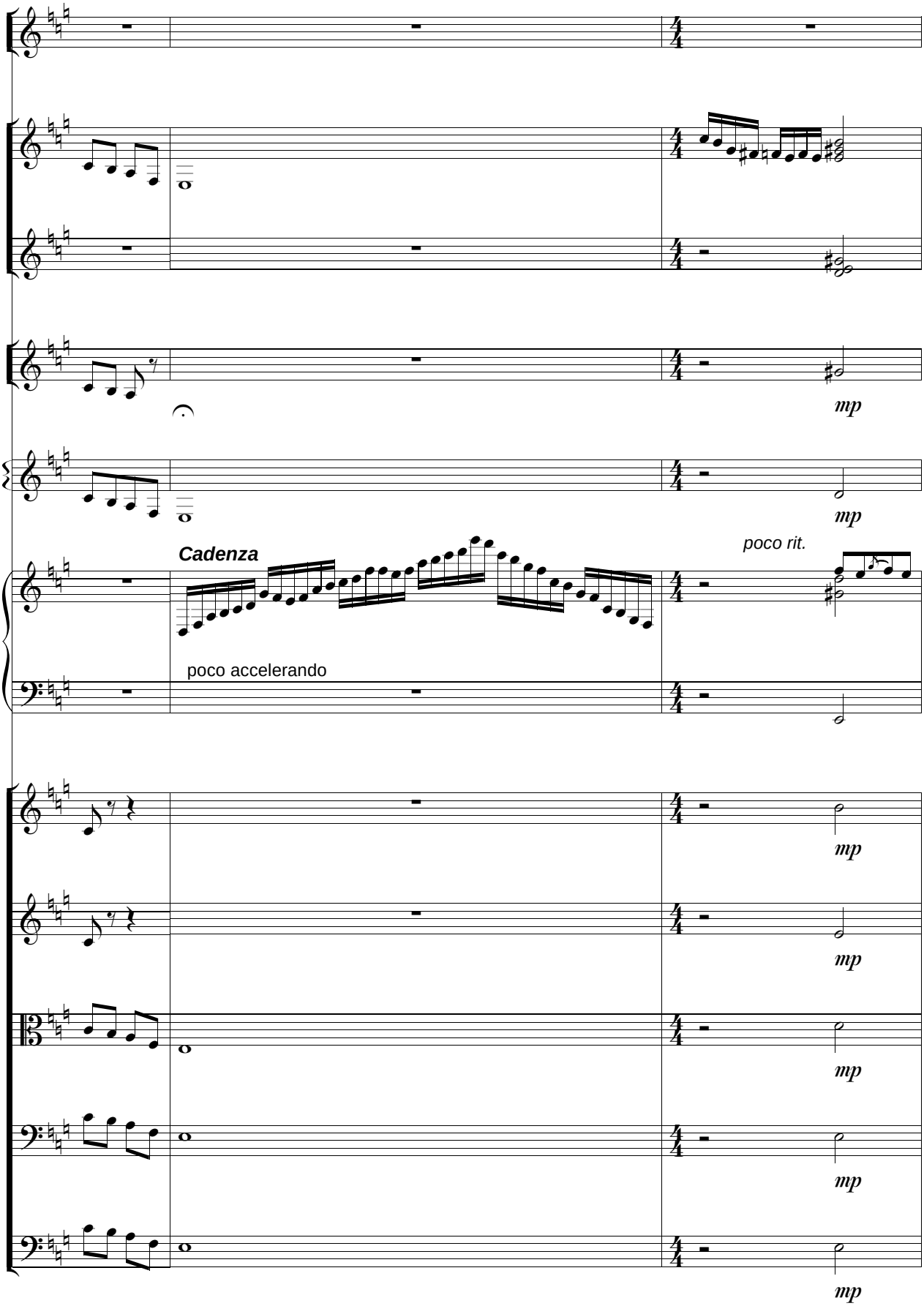
mp
mp
Cadenza
poco rit.
poco accelerando
mp
mp
mp
mp
mp

12

Andante sostenuto con expressivo

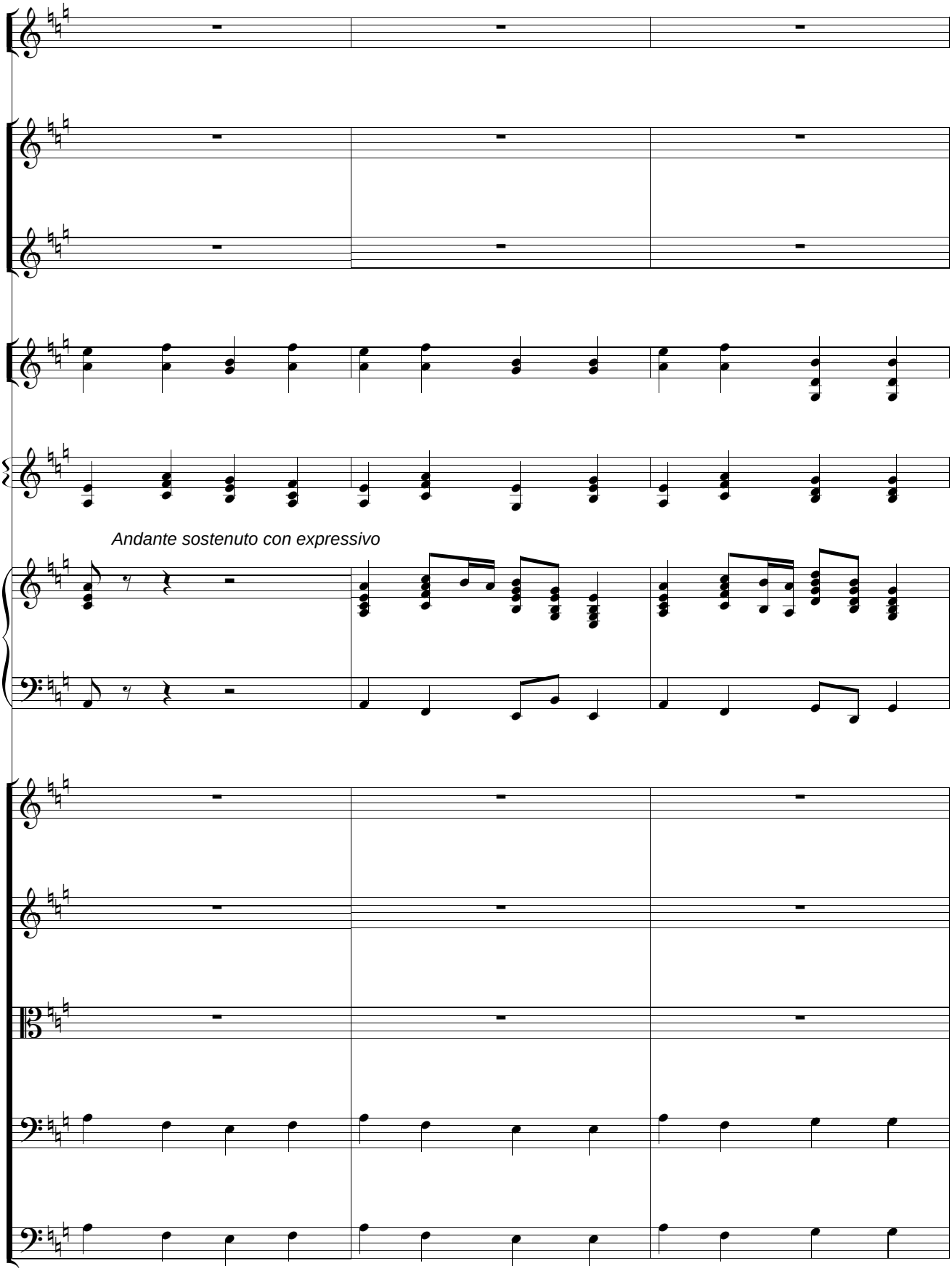

Andante sostenuto con expressivo

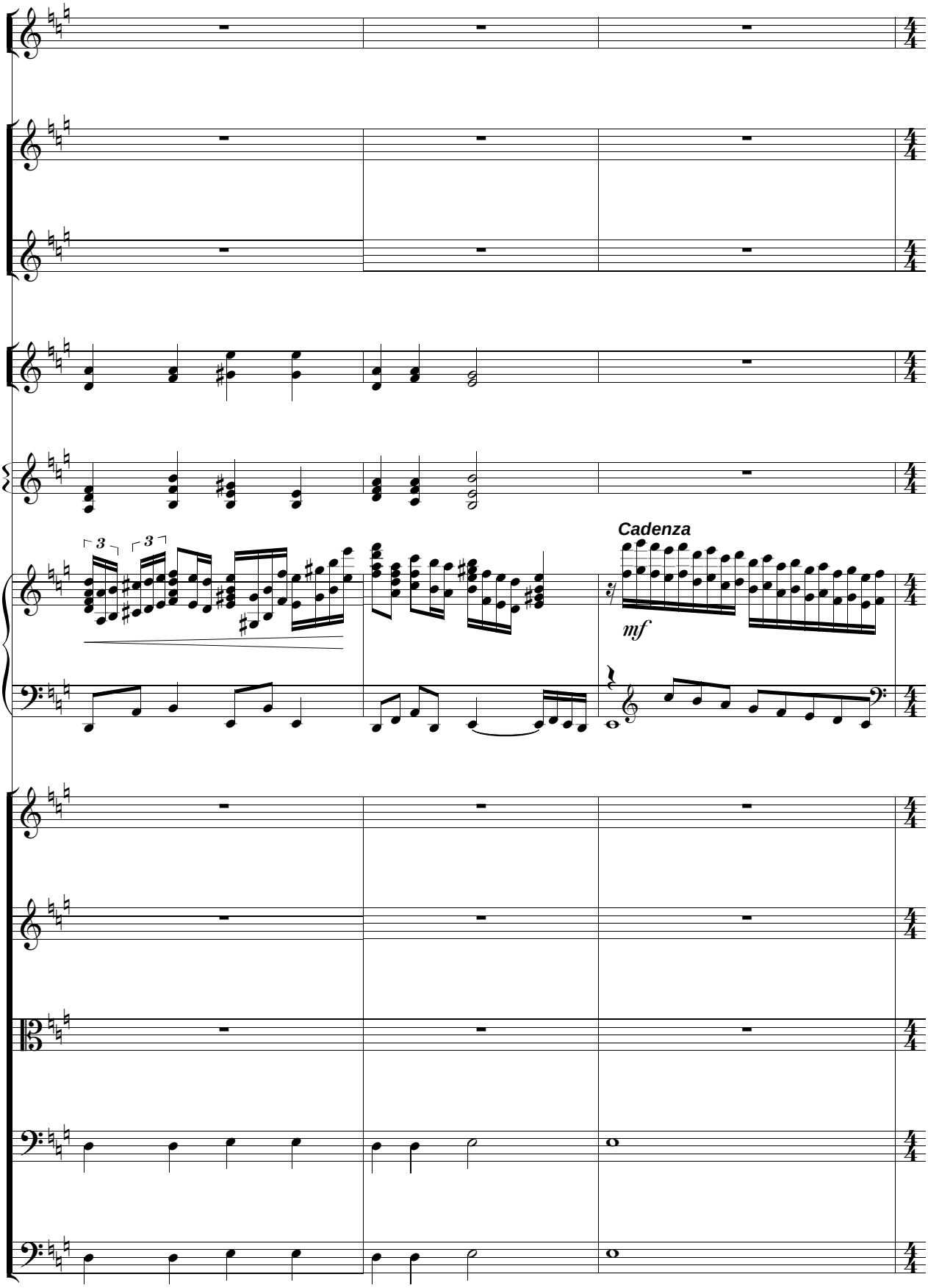
3
3
Cadenza
mf

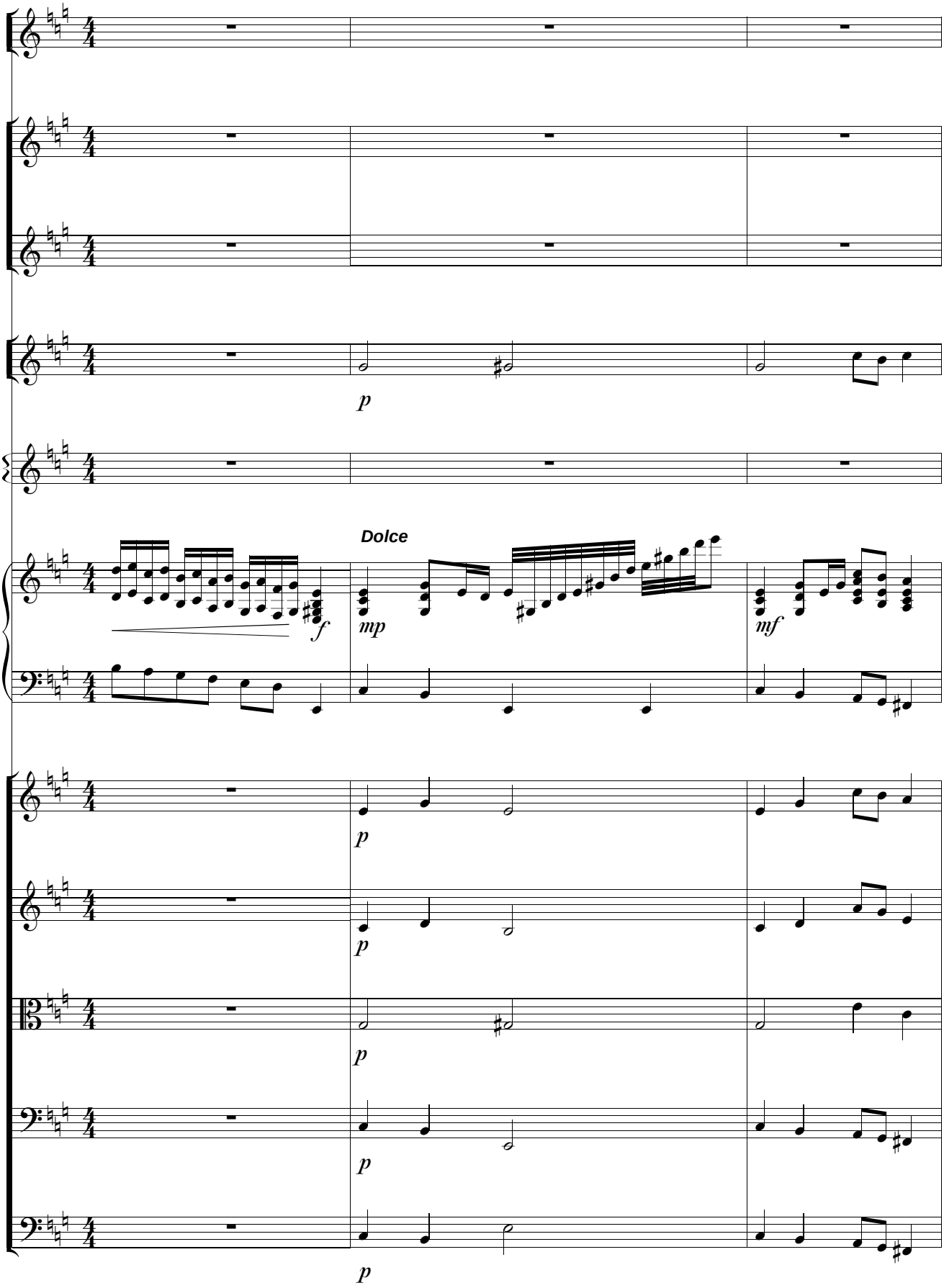
p
Dolce
f
mp
mf
p
p
p
p
p

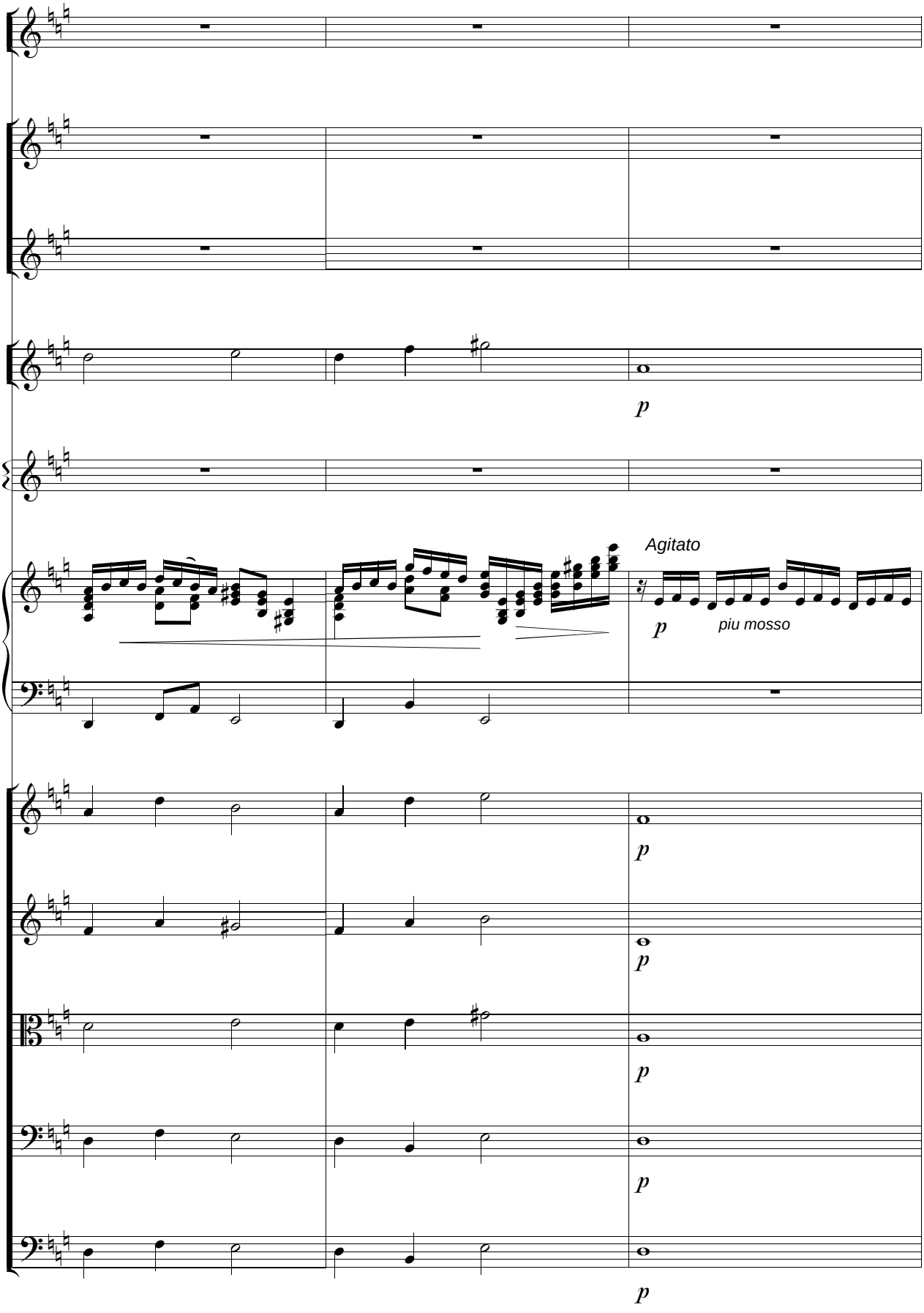
p
Agitato
p
piu mosso
p
p
p
p
p

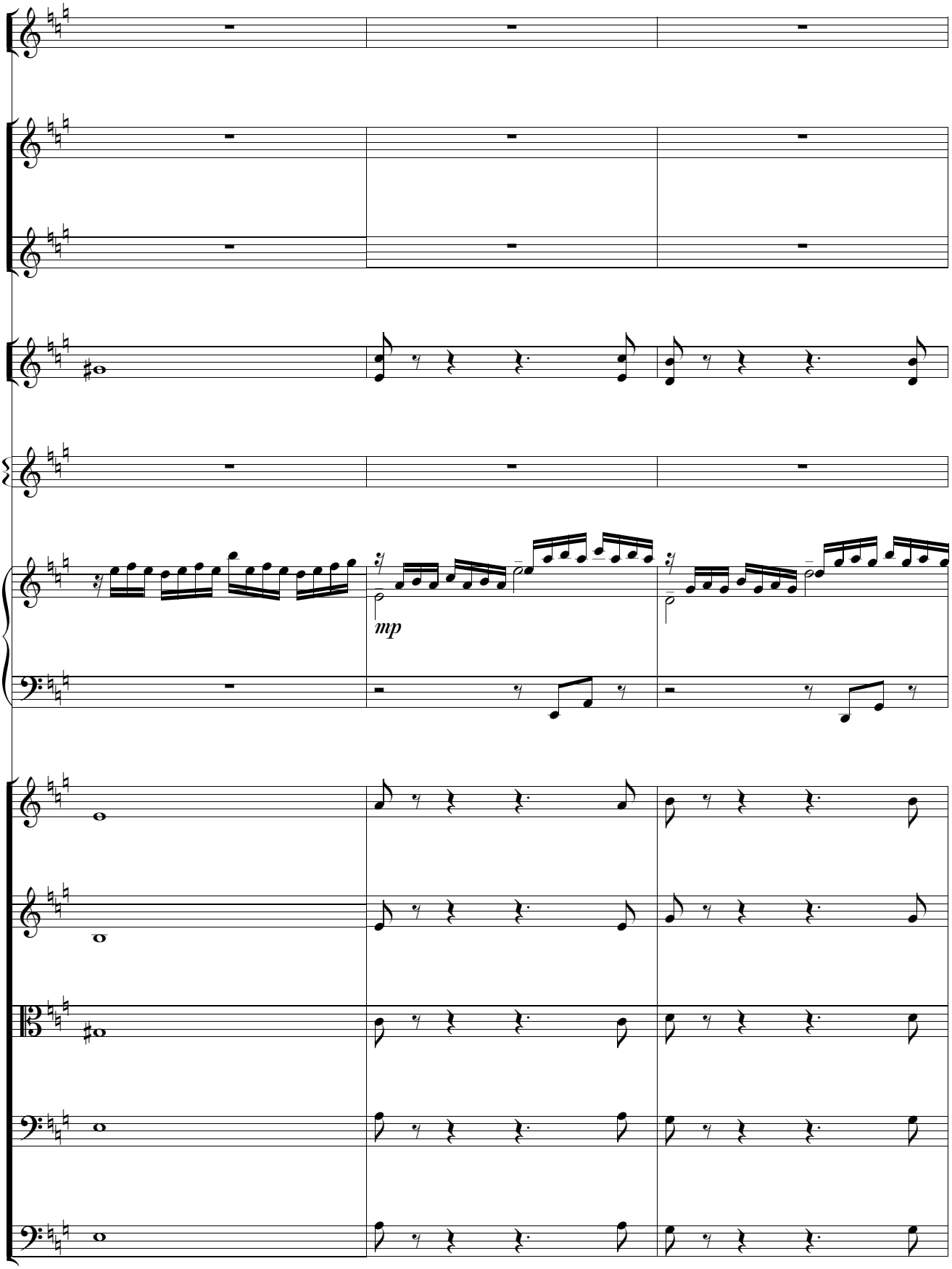
mp

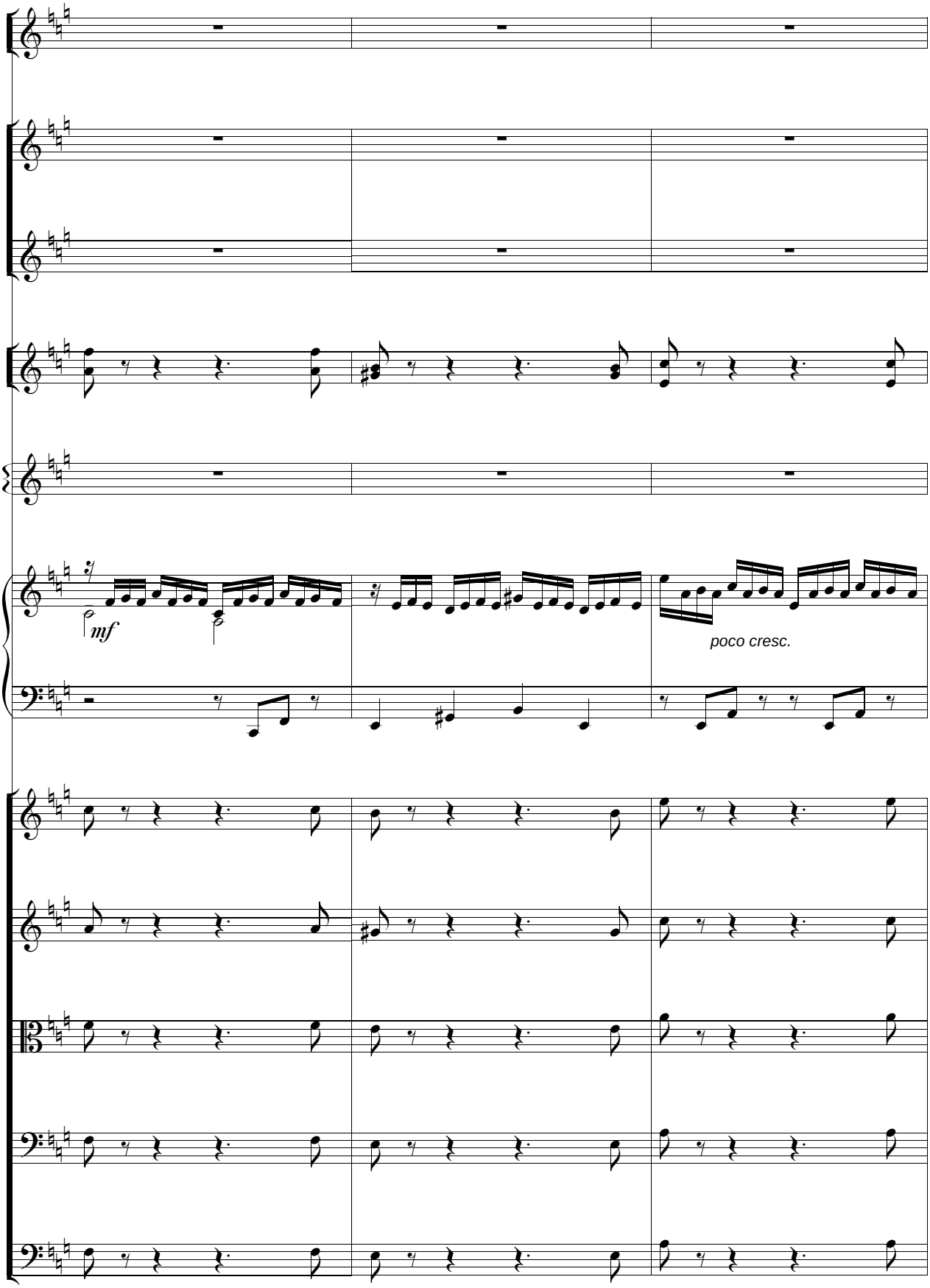
mf
poco cresc.

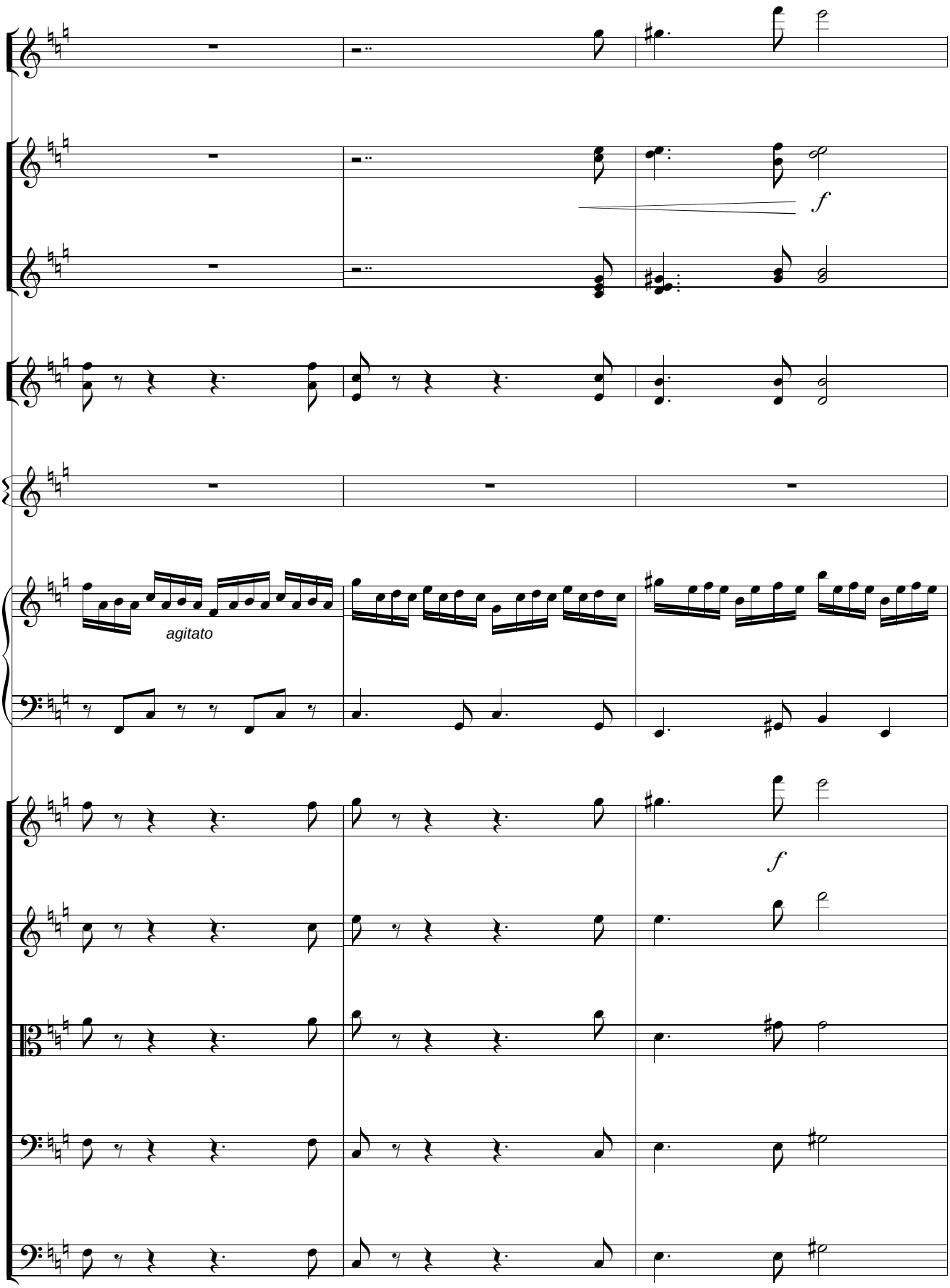
f
agitato
f

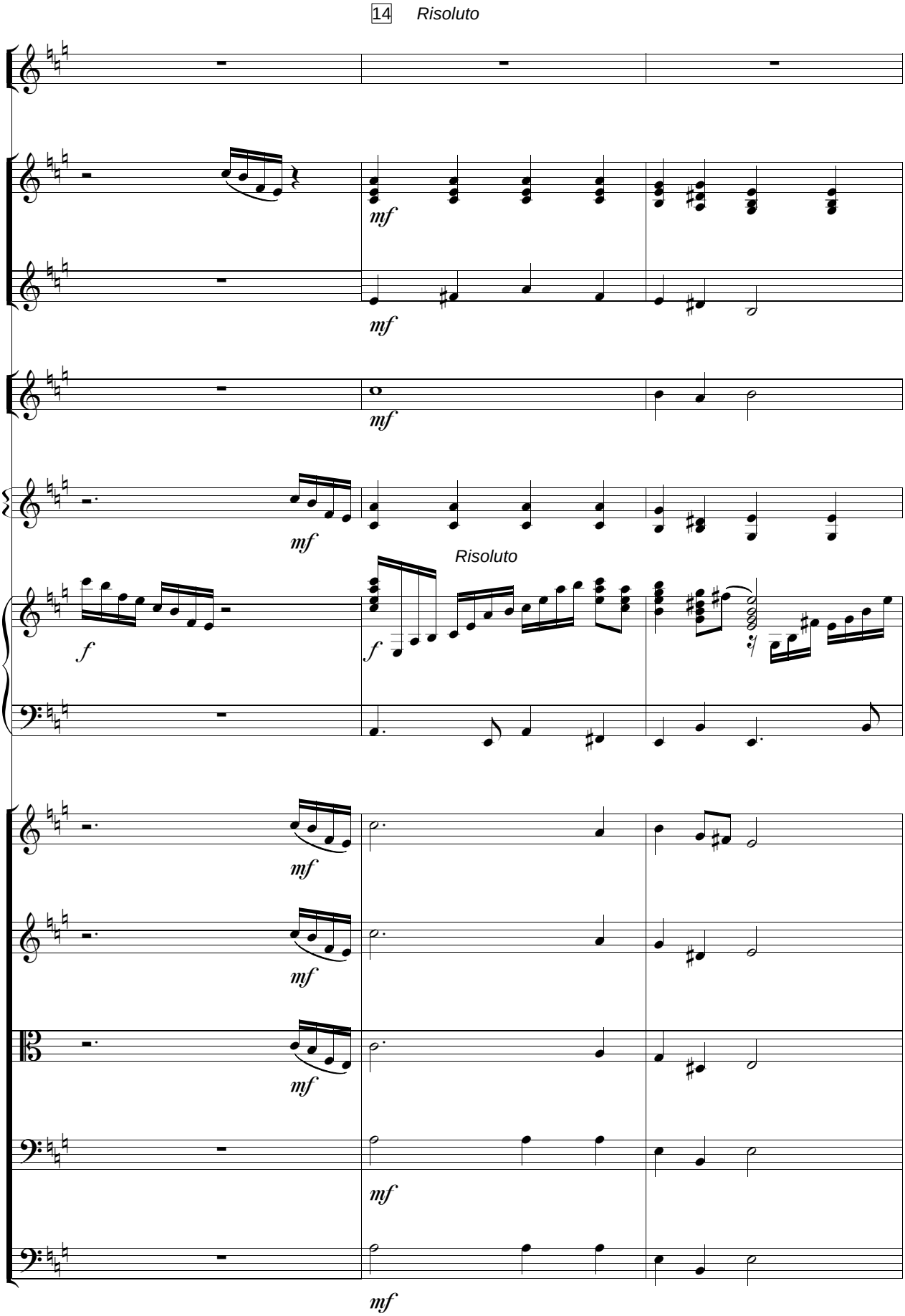
14 Risoluto
mf
mf
mf
mf
Risoluto
f
f
mf
mf
mf
mf
mf

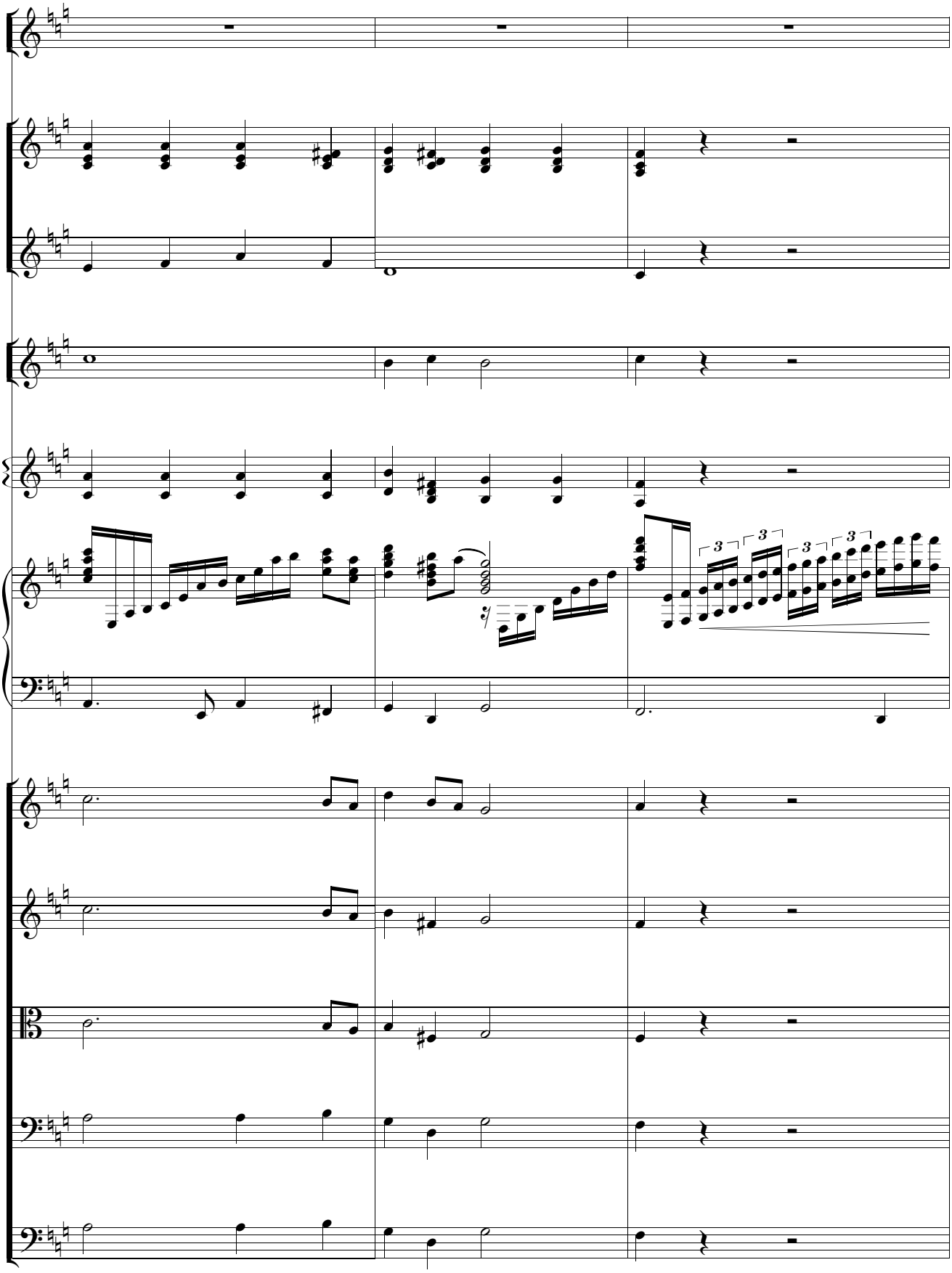

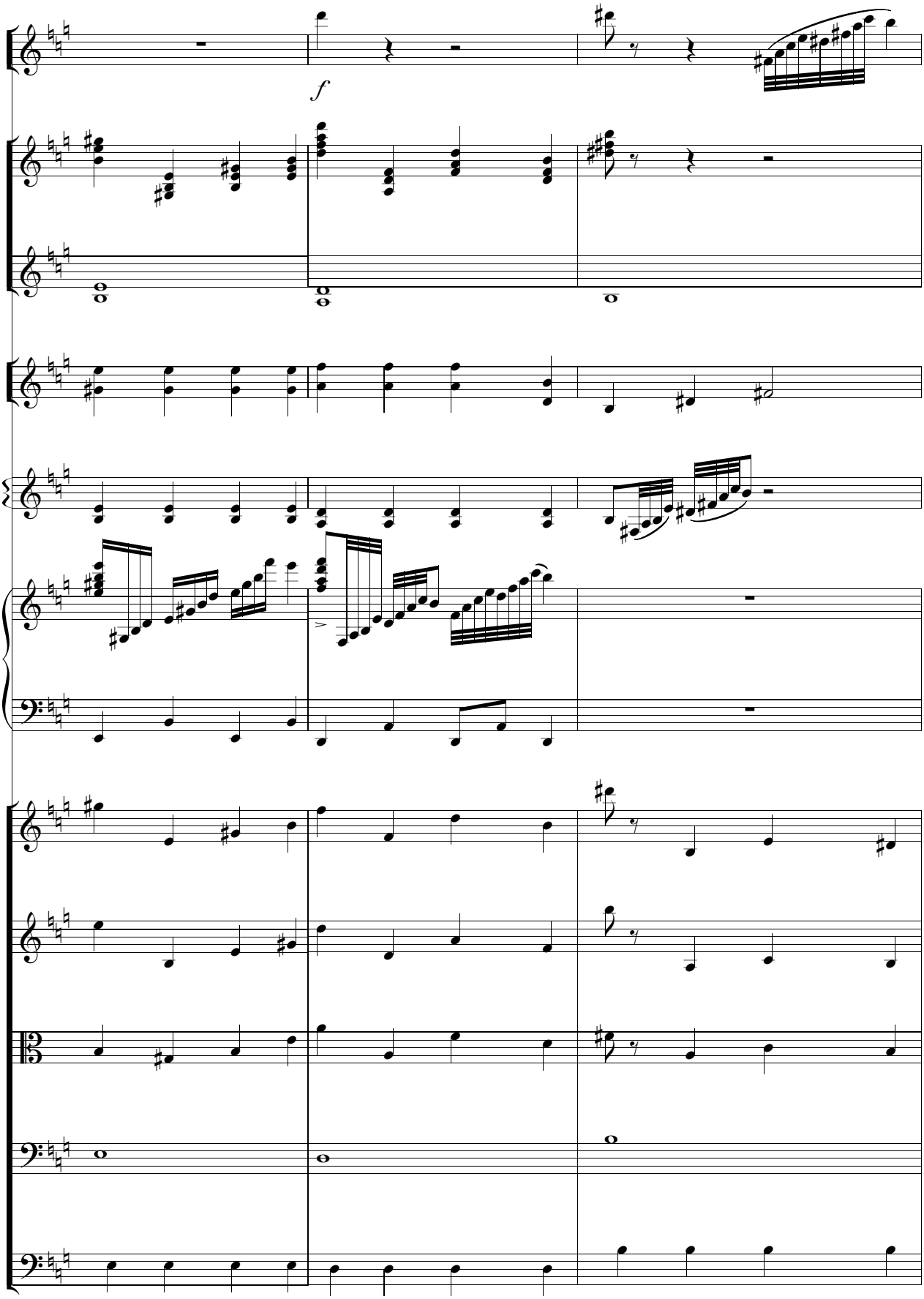
f

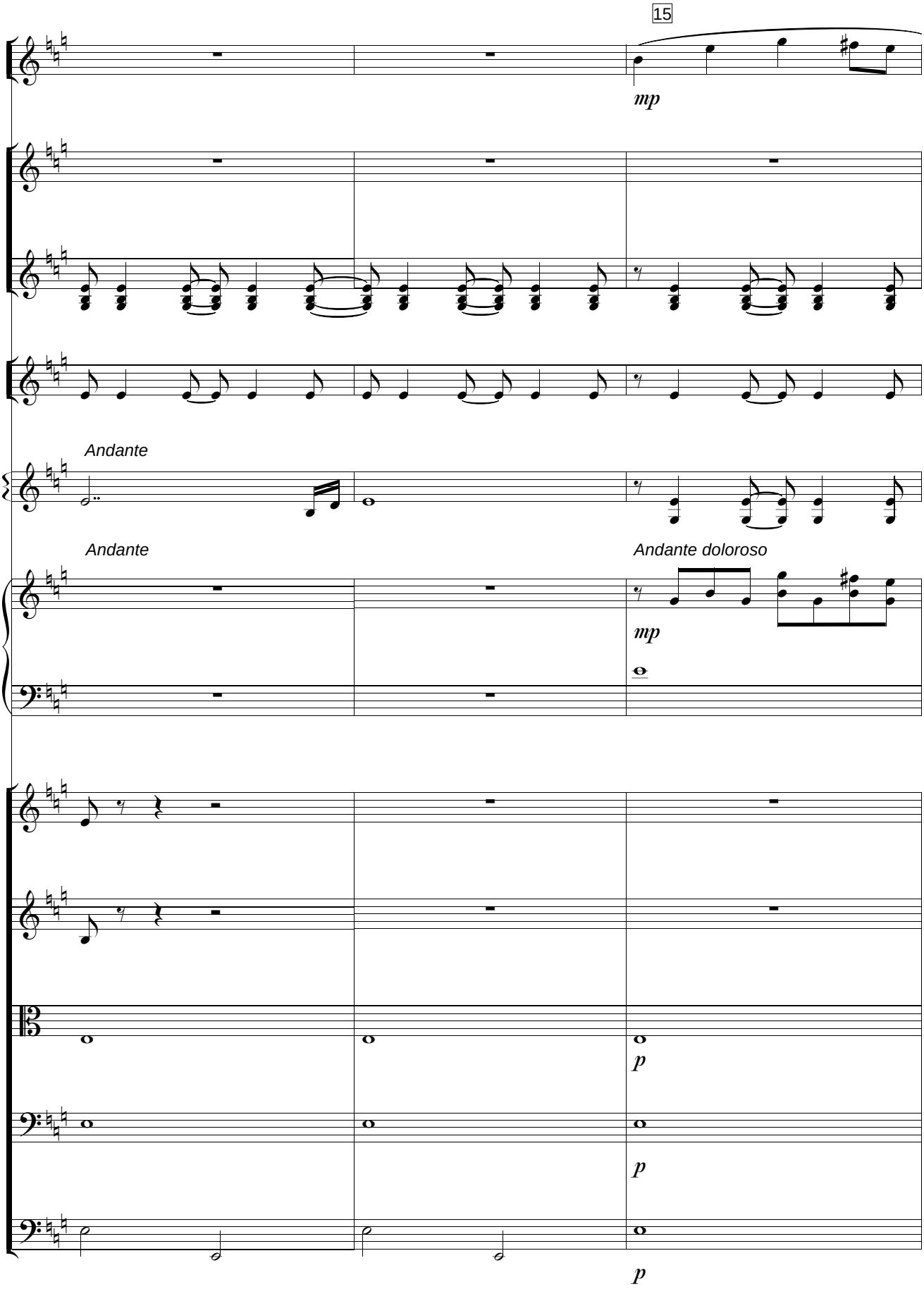
15
mp
Andante
Andante
Andante doloroso
mp
p
p
p

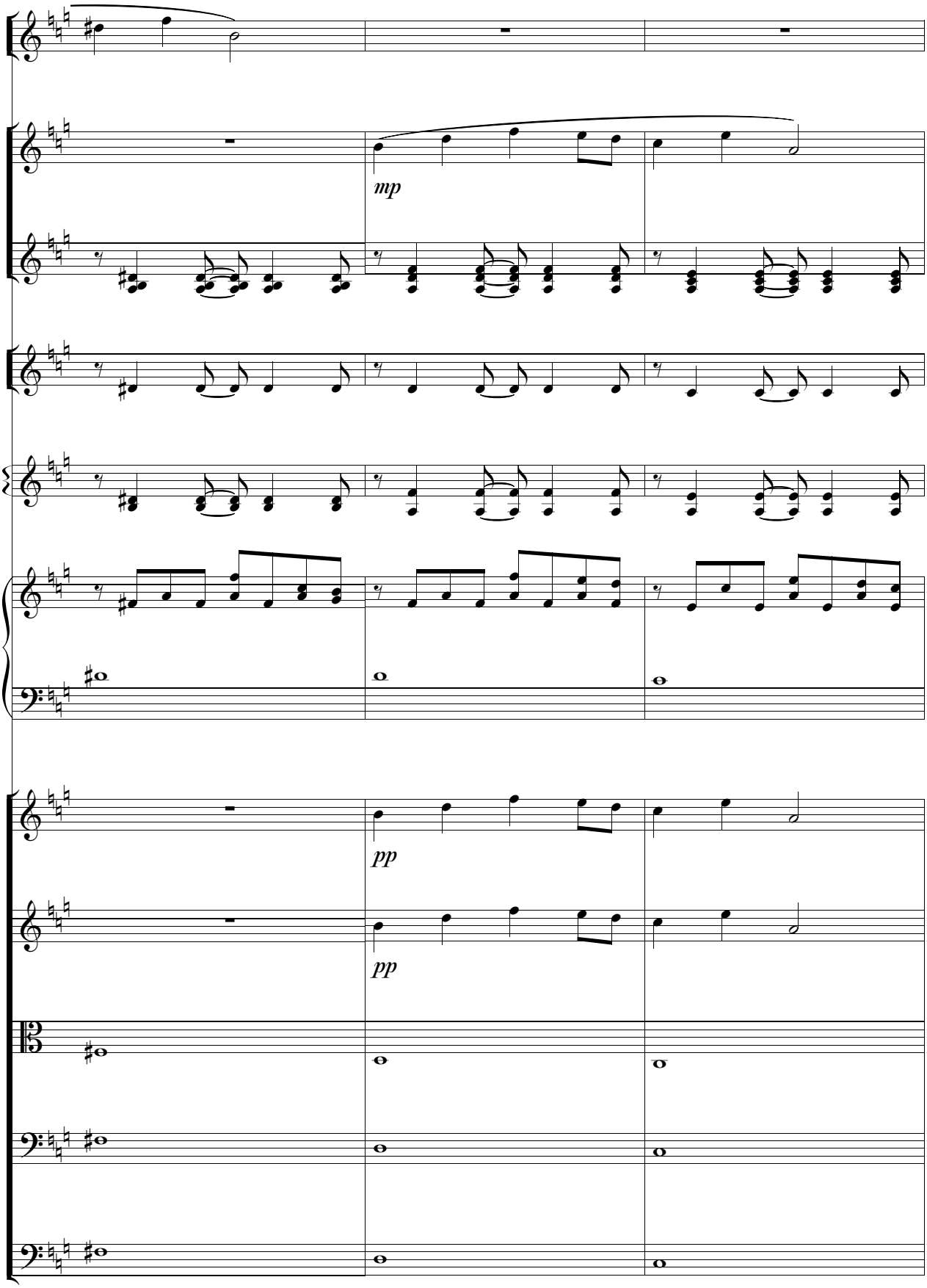
mp
pp
pp

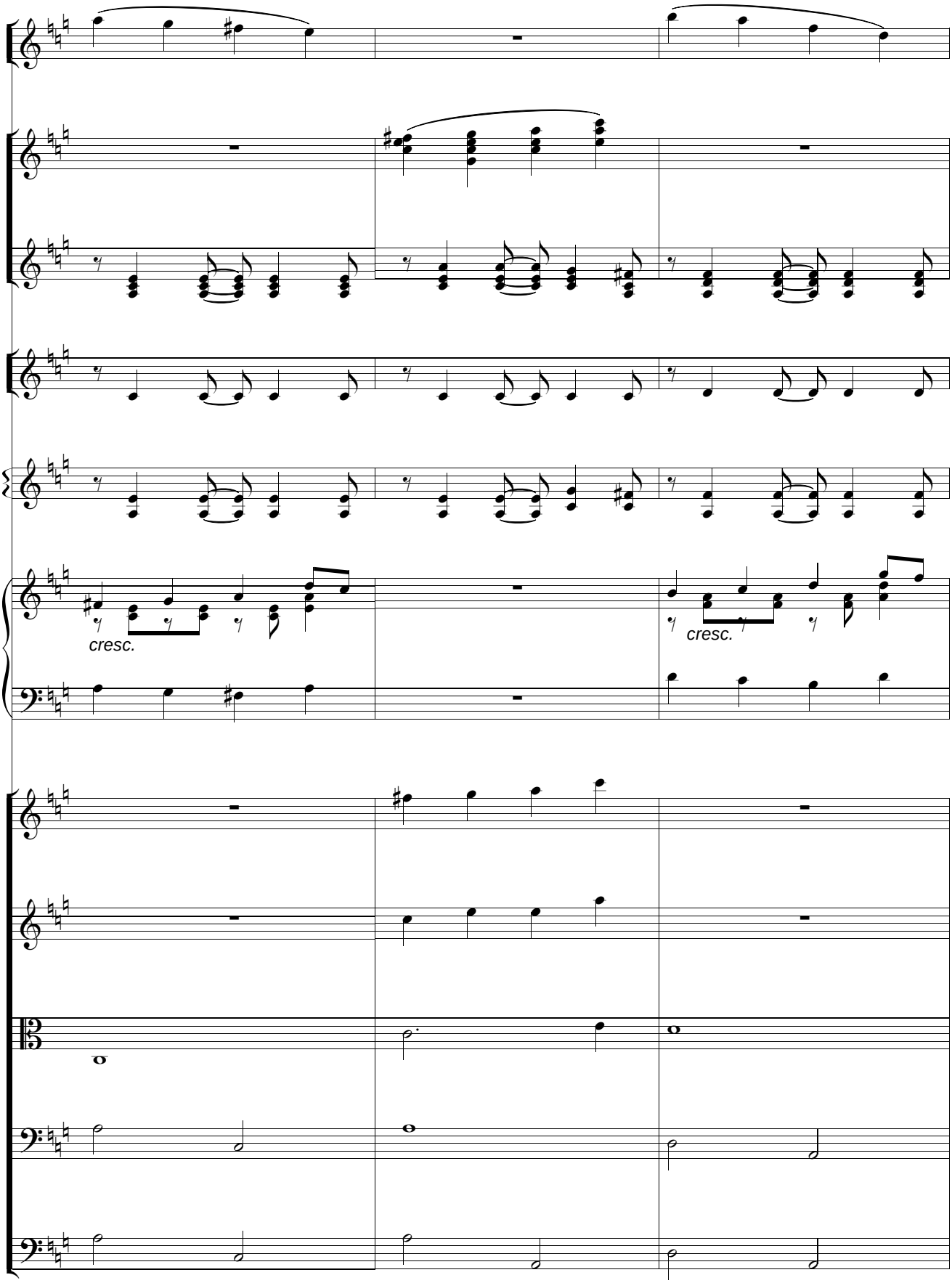
cresc.
cresc.

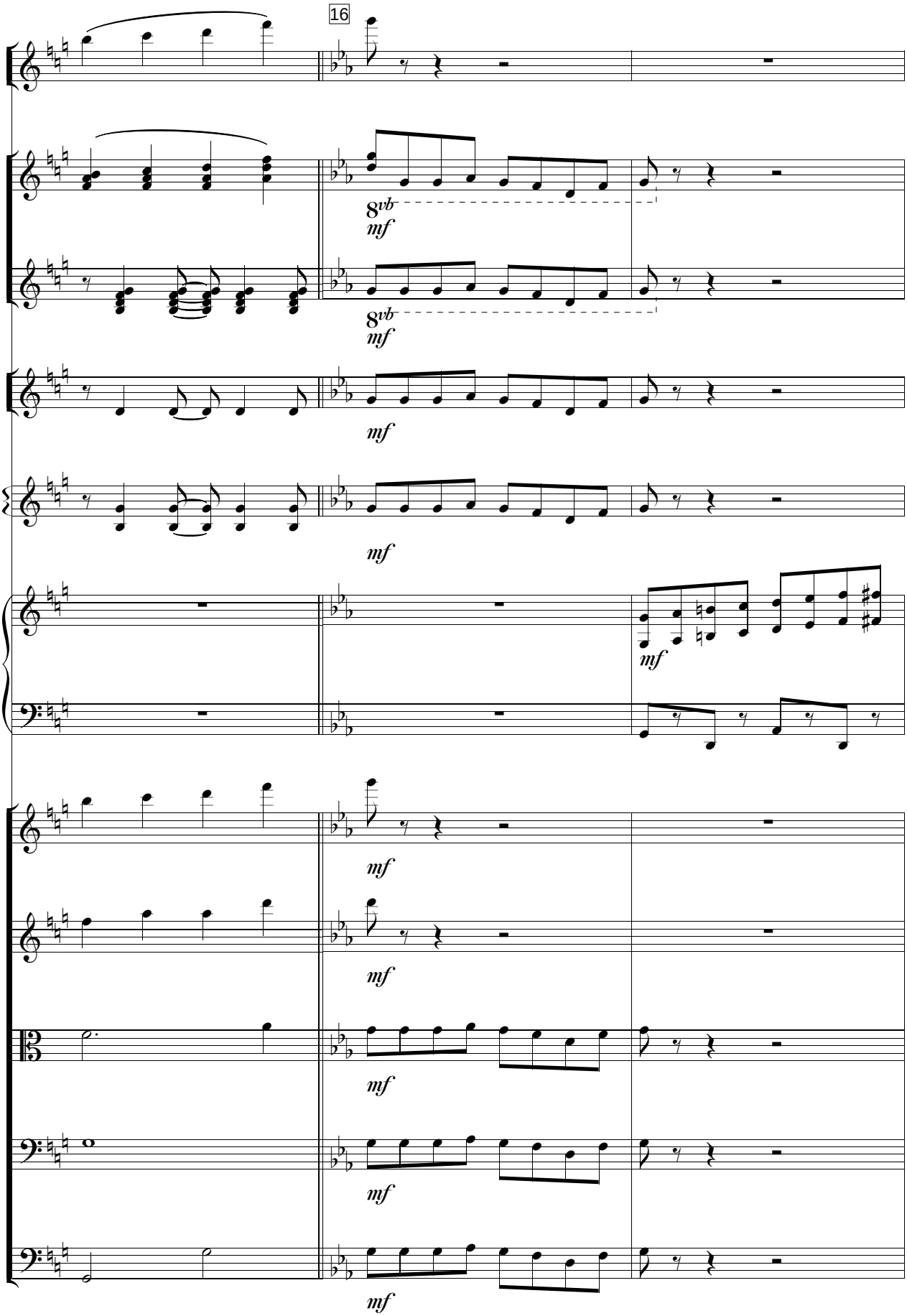
16
8vb
mf
8vb
mf
mf
mf
mf
mf
mf
mf
mf
mf
mf
mf

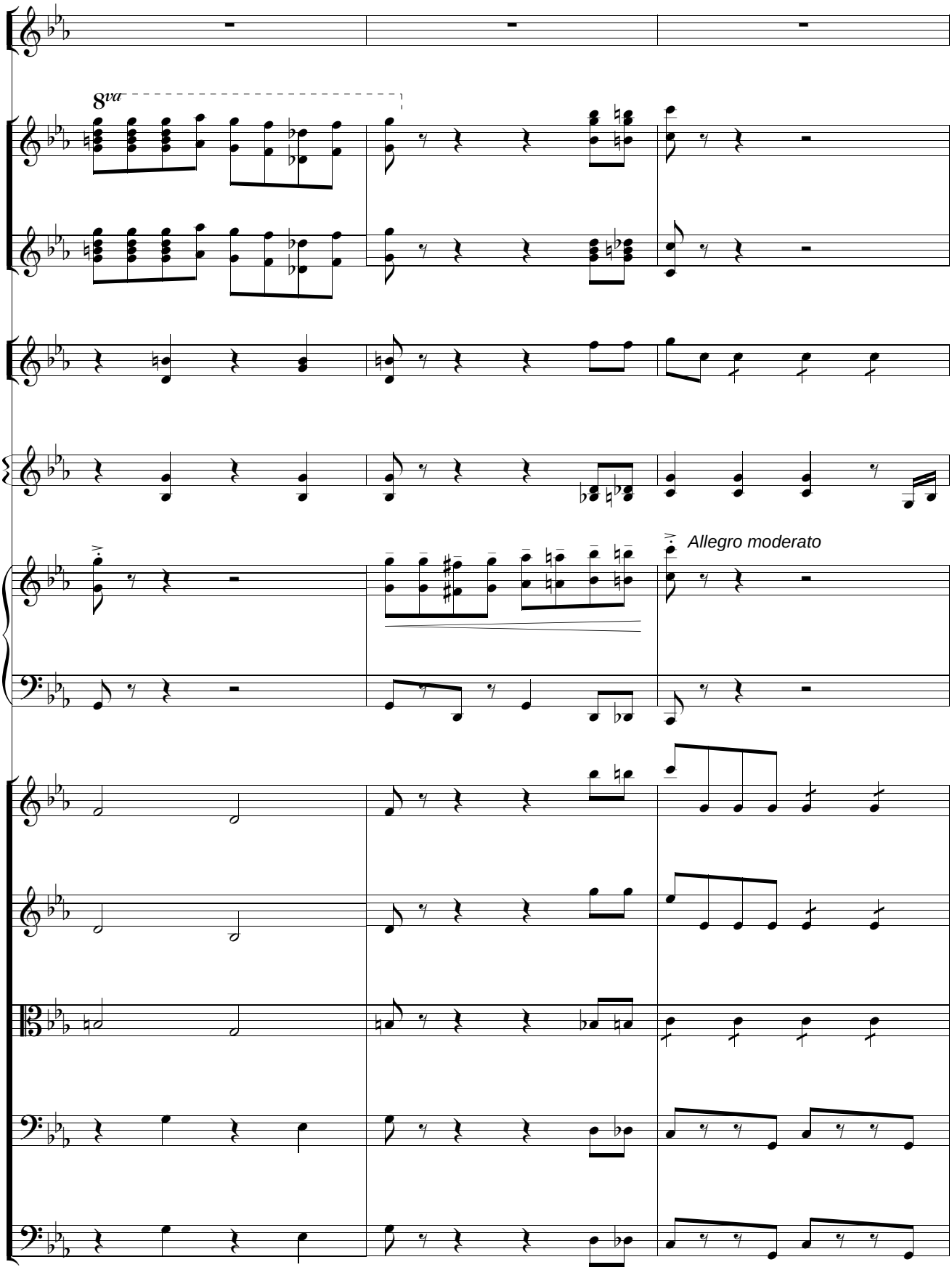
8va
Allegro moderato

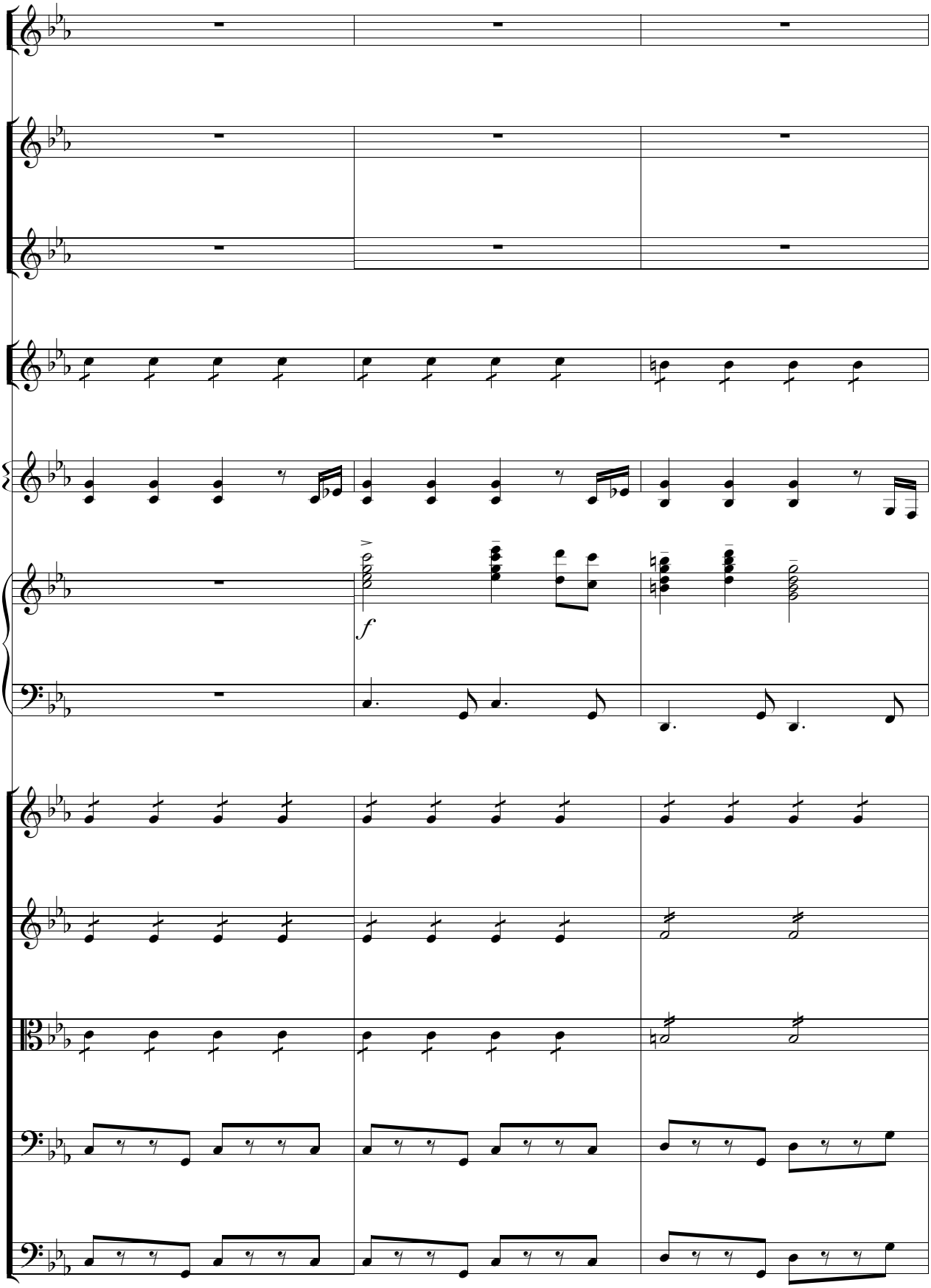
f

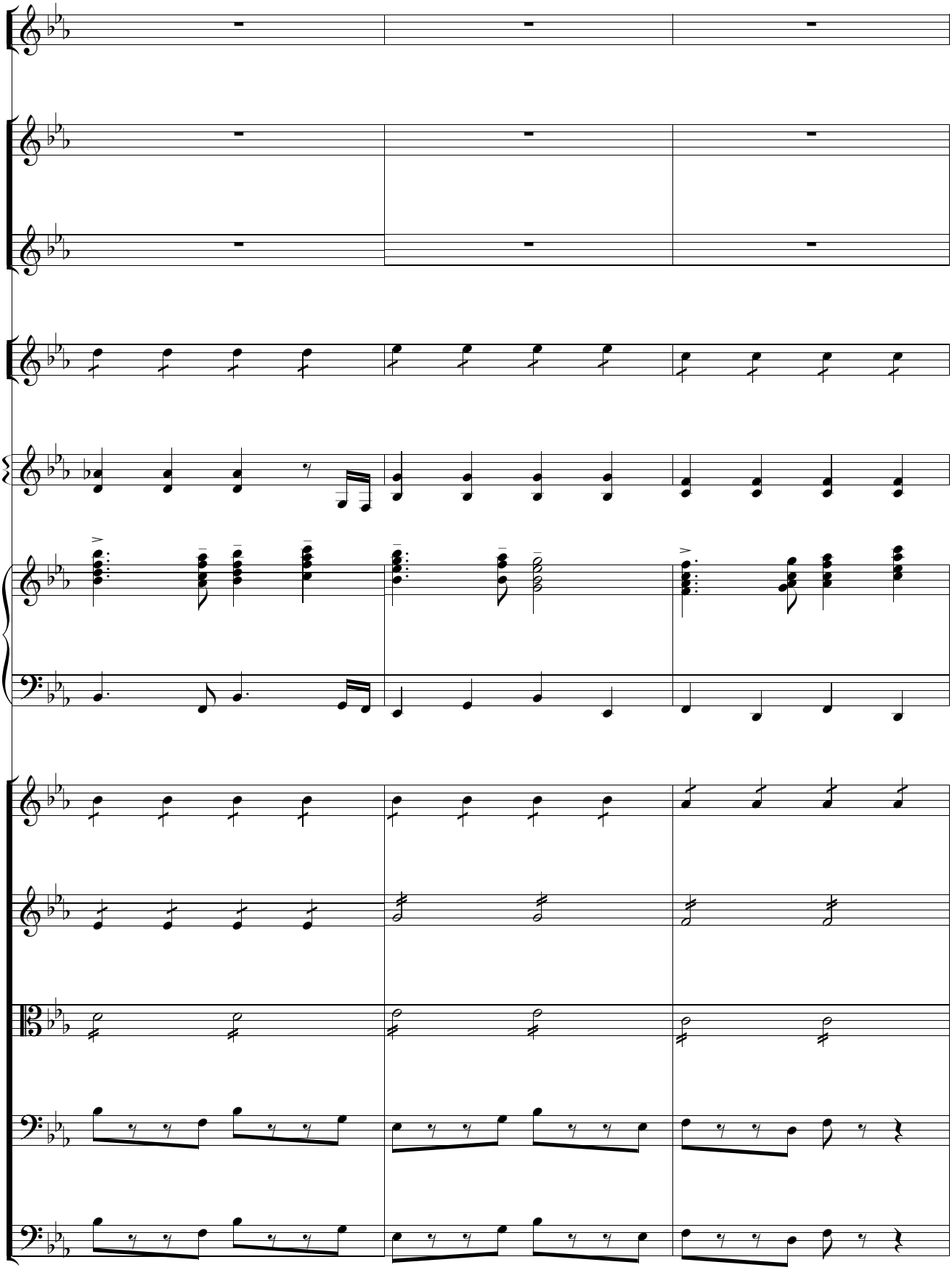

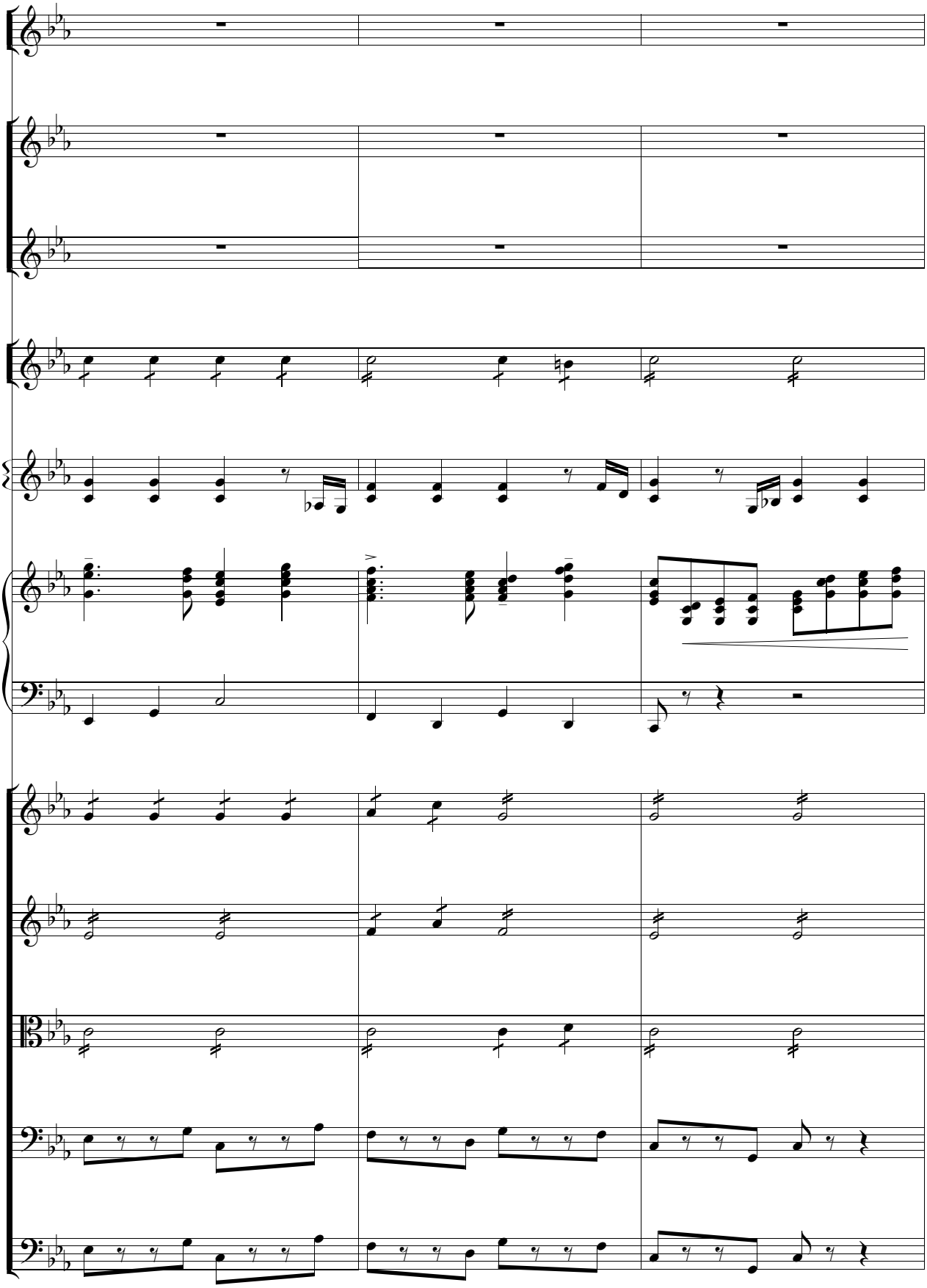

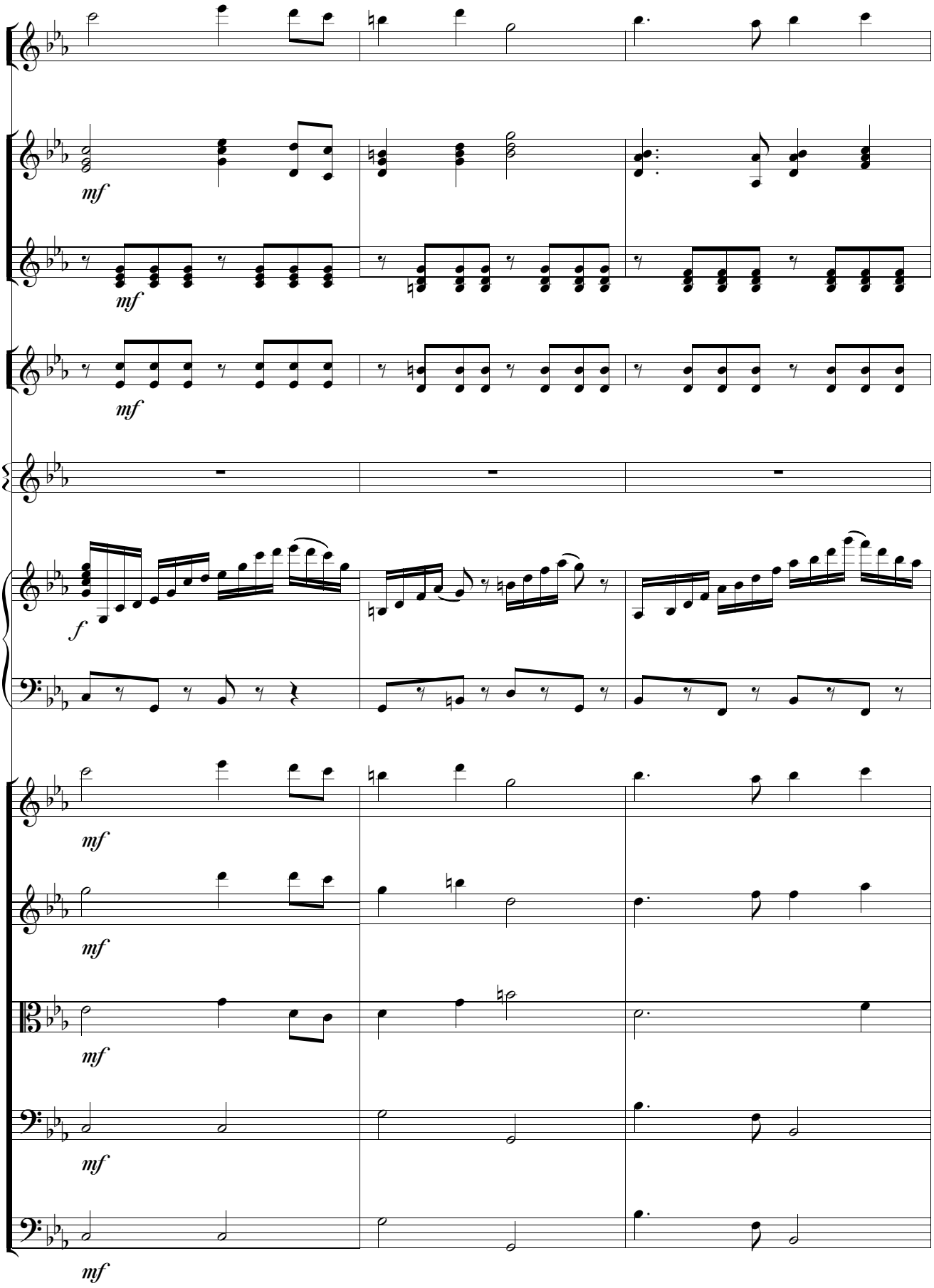
mf
mf
mf
f
mf
mf
mf
mf

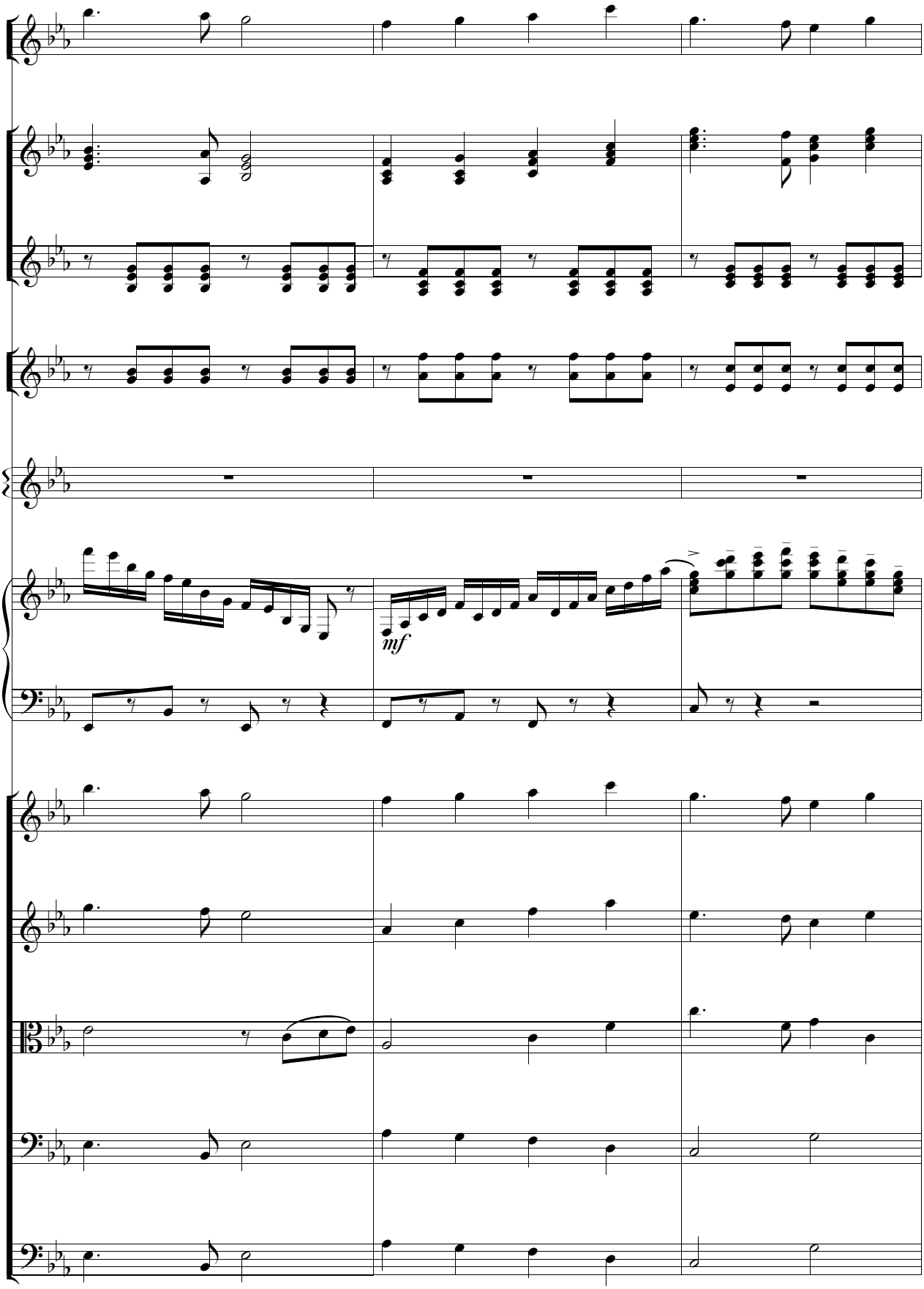
mf

19 *poco a poco accell. cresc.*

poco a poco accell. cresc.

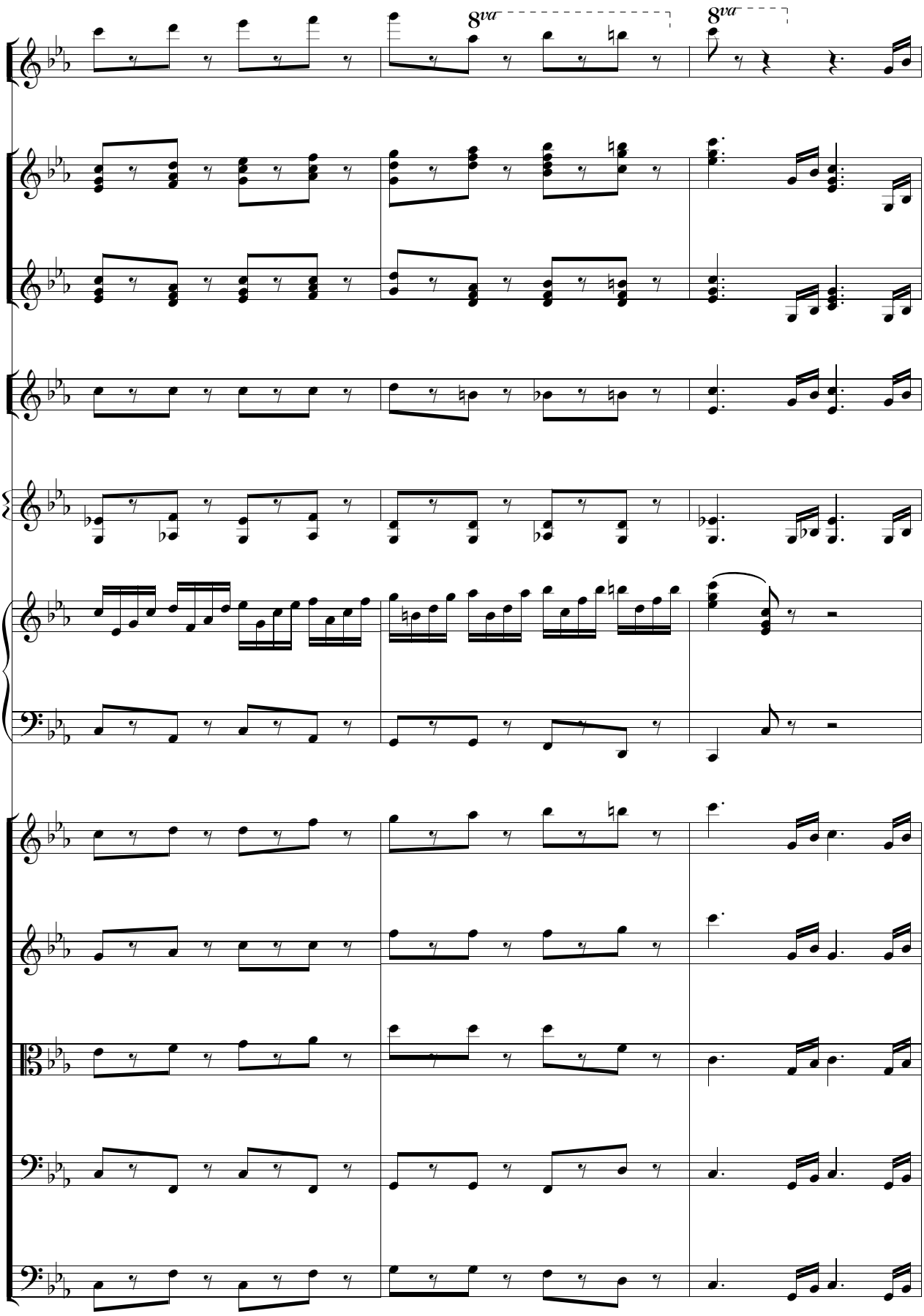
8va
8va

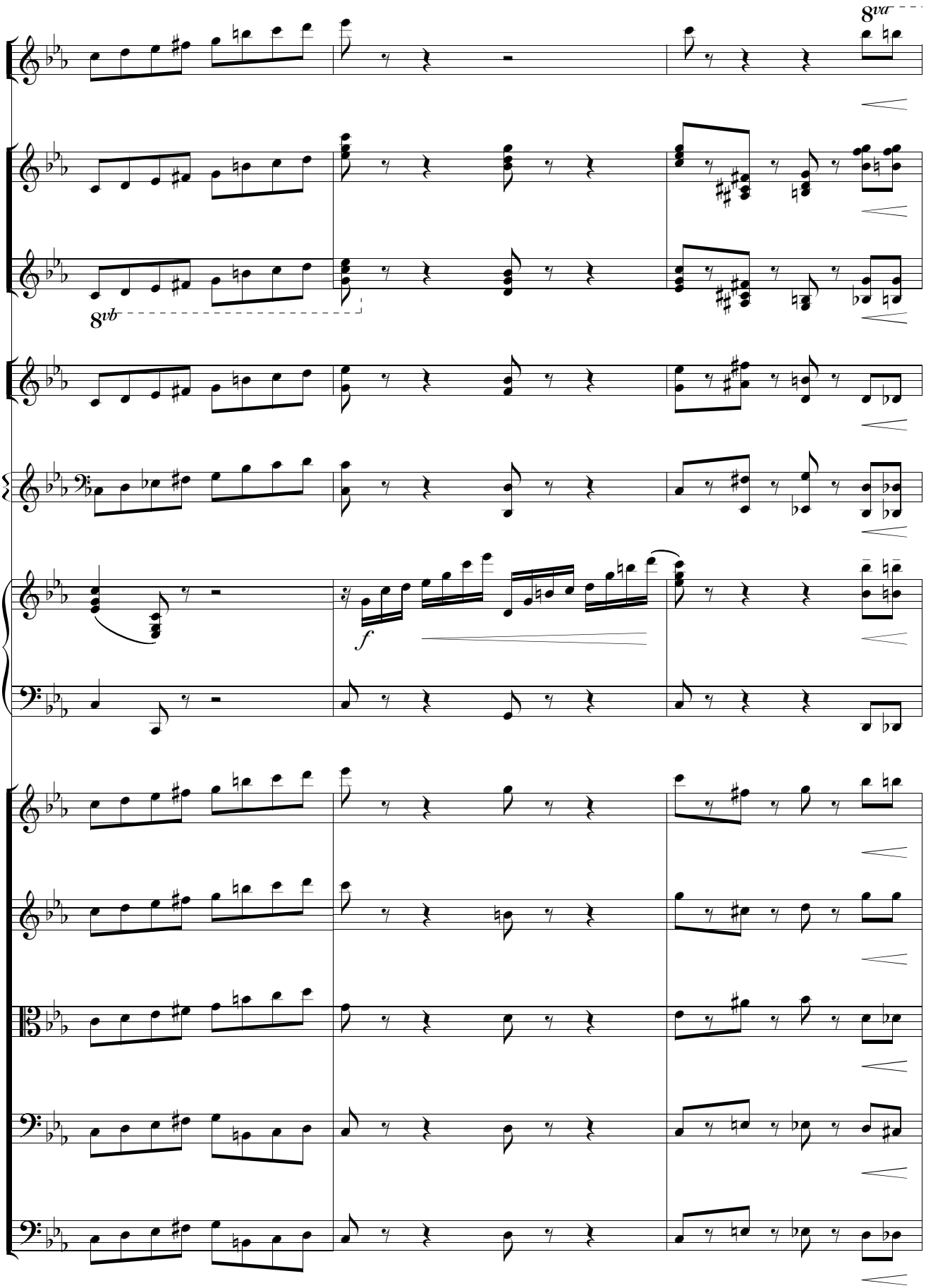
8va
8vb
f

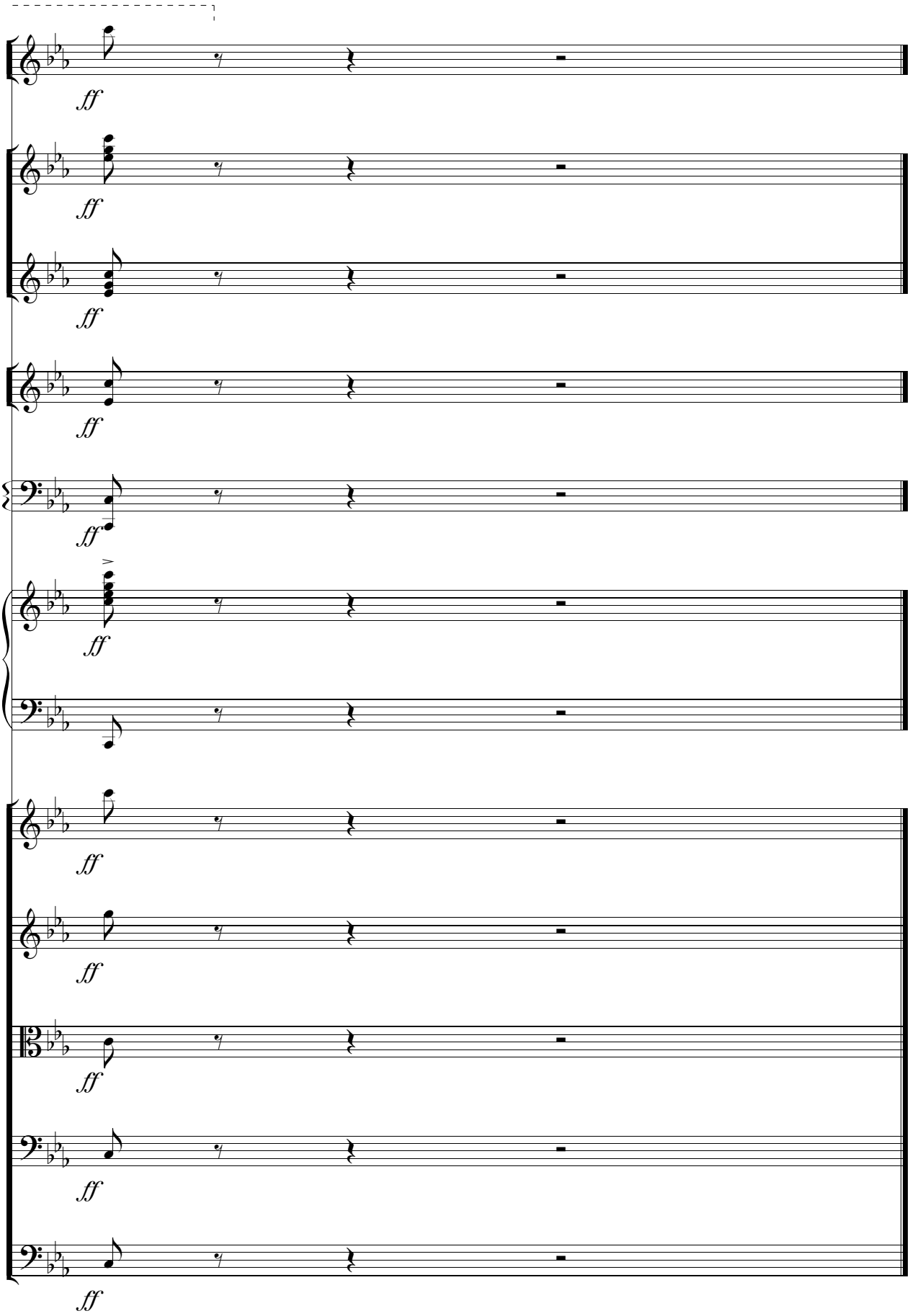
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ff
ff

КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТРУМЕНТІВ ОРКЕСТРУ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Сопілка

Сопілка є прадавнім та одним із найрозповсюдженіших інструментів українського народу. Виготовляється він переважно із твердих порід дерева.

Сопілка конструкції Д. Демінчука з повним хроматичним звукорядом, яка використовується в академічній музиці, має 10 пальцьових отворів (зверху 8, знизу 2). Звук утворюється за допомогою стовпа повітря, що видобувається через голосник.

Оскільки сопілка − інструмент транспонуючий, то запис нот здійснюється на октаву нижче від реального звучання. Діапазон інструмента − від "до" першої до "соль" третьої октави. Тембр звука в першій октаві оксамитовий, звучання м'яке, ніжне. Звук другої октави яскравий, третьої – сильний. Динамічна шкала інструмента невелика й залежить від регістру. У першій октаві звучить від піано до мецо-форте, у другій – від мецо-форте до форте, у третій − тільки форте. Цю специфіку інструмента слід ураховувати під час написання партитур. У грі використовують штрихи: легато, стакато, деташе, подвійне стакато, фрулато.

Сьогодні сопілка та її різновиди побутують у багатьох регіонах України, де інструменти мають не лише інші назви, а й певні конструктивні відмінності та технологію виготовлення. На Гуцульщині сопілка називається денцівкою, бо має свисток у вигляді денця, у лемків – сопівкою, на Поділлі й Поліссі – дудкою.

Назва денцівки походить від дерев'яного денця (корка), що вставляється у верхню частину трубки та утворює свисток. Звук денцівки м'який, тихий.

Флоера, фрела, фрілка, флоєра, фреля, дідівська фрела, полонинська фрела, довбушівка – так називають гуцули довгу сопілку, яка є дерев'яною трубкою довжиною 480−787 мм, діаметром 13 мм, із 6-ма грифними отворами без свисткового пристрою.

У Росії подібний до сопілки інструмент називається сопель, у Білорусі – дудка [12, 250].

Флейта

Флейта поперечна

Флейта − один із найстаріших музичних інструментів світу. Виготовляється з дерева або металу. Форма інструмента – циліндрична трубка, закрита з одного кінця. Для вдування повітря є бічний отвір. На корпусі розміщено систему клапанів, які відкривають і закривають звукові отвори. Звукоряд хроматичний. Має великі технічні можливості. Діапазон охоплює три октави: "до" першої – "до" четвертої [12, 290].

Чотири регістри різняться характером звука: низький (таємний), середній (світлий), верхній (яскравий), високий (різкий).

Динамічна шкала − від піано до фортисимо. В оркестровій партитурі партія флейти доповнює ансамбль духових, виконує окремі фрагменти мелодії, дублюється скрипками.

Існують такі різновиди флейти: мала (пікколо), велика (сопрано), альтова й басова.

Флейта пікколо

Мала флейта розширює звуковий обсяг як духової групи, так і цілого оркестру. Цей інструмент є транспонуючим, звучить на октаву вище від написаного. Свистячий, різкий звук малої флейти у високому регістрі вирізняється значною силою та блиском.

Кларнет

Кларнет (clarus – світлий, clarinetto – маленька труба) – дерев'яний духовий інструмент. З'явився в оркестрах на межі XVIII−XIX ст. За формою він є циліндричною дерев'яною трубкою з невеликим розтрубом з одного боку й тростиною-наконечником, що прикріплена до мундштука, − з іншого. У професійному оркестрі кларнети використовуються зі строєм in B ma in A.

Маючи досить широкий діапазон ("до-дієз" – "ре" малої октави – "соль" третьої октави), звучання цього інструмента в регістрах відзначається певними особливостями. Так, у низькому – тембр густий і насичений, у середньому – матовий, у верхньому – сріблястий, чистий. Динамічна шкала цього інструмента гнучка (від піанісимо до фортисимо).

Багатство тембральності кларнета, віртуозність технічного виконання, а саме: доступність гри стрімких гамоподібних пасажів, арпеджіо, стрибків, тремоло,− ставлять його в один ряд із головними інструментами оркестру. Роль цього інструмента різноманітна: виконання теми (соло), використання в акорді духових інструментів, підтримання (дублювання) мелодії кобз і цимбал, демонстрування різних звукових ефектів (трелі, тремоло, глісандо).

Баян

Баян – язичковий хроматичний інструмент із кнопковою клавіатурою. Звук утворюється від коливання язичка за допомогою руху повітря, яке нагнітається в голосники міхом виконавця.

Баян є технічним інструментом із широким хроматичним діапазоном (від *мі* великої октави до *соль* п'ятої октави), на якому без труднощів виконуються різноманітні гамоподібні пасажі, арпеджіо, акорди, штрихи та різні прийоми гри. Динамічна шкала широка − від піанісимо до фортисимо.

Його роль в оркестрі різноманітна: акомпануючий інструмент, сольний, добре поєднується з оркестровою групою кобз, згладжуючи їх тремоло в разі виконання соло. Може зливатися тембрально зі скрипками, підтримуючи їх у варіаціях. Добре поєднується в акорді з духовими, хоча небажане поєднання з ними в дублюванні теми чи окремих звуків.

Кобза

Ладкова кобза – різновид бандури з ладками на грифі. У старовину на Україні побутували ладкові кобзи з приструнками й без них, від 3−5 струн на грифі та більше. Окремі зразки ладкових кобз зустрічаються в XIX й на початку XX ст. [6, 81]. Завдяки простоті виготовлення та легкості навчання грі на цьому інструменті, він мав велику популярність. Із часом кобза витіснилась і відійшла в забуття. Із середини XX ст. в Україні набула поширення російська домра, яка в поєднанні з балалаєчною та баянною групами стала основою оркестру народних інструментів.

Відродженням кобзи займалося багато українських майстрів. Найбільш удалі конструкції І. Скляра, В. Зуляка, М. Прокопенка. Є такі види кобзи: прими, альти, тенори, баси, контрабаси, акомпануюча кобза.

Кобза-прима має чотири струни, настроєні по квінтах. Перша (нижня) струна – "*мі*" другої октави, друга – "*ля*" першої октави, третя – "*ре*" першої октави, четверта – "*соль*" малої октави.

Кобза-альт: перша струна − "*ля*" першої октави, друга – "*ре*" першої октави, третя – "*соль*" малої октави, четверта – "*до*" малої октави.

Кобза-тенор: перша струна – "*мі*" першої октави, друга − "*ля*" малої октави, третя – "*ре*" малої октави, четверта – "*соль*" великої октави. Записують ноти октавою вище від реального звучання.

Кобза-бас: перша струна – "*ля*" малої октави, друга – "*ре*" малої октави, третя – "*соль*" великої октави, четверта – "*до*" великої октави.

Кобза-контрабас: перша струна – "*соль*" великої октави, друга – "*ре*" великої октави, третя – "*ля*" контроктави, четверта – "*мі*" контроктави. Записують ноти октавою вище від звучання.

Грають на кобзі плектром (шкіряний або капроновий медіатр), завдяки якому звук опуклий, густий, оксамитовий. Основні прийоми гри: удар медіатора вниз, удар медіатора вверх, тремоло, піцикато (гра великим пальцем правої руки). Динамічна шкала широка – від піанісимо до форте.

Штрихом легато мелодію зіграти можна тільки тремоло. В оркестрі добре поєднуються кобзи з цимбалами, утворюючи стійку ритмічну групу. Доцільно підтримувати цю оркестрову групу кларнетом чи баяном у низькому регістрі, що згладжує перерваність їх звука. Для заповнення й насичення середини звукового регістру із кобз використовують переважно альт чи тенор.

Усупереч існуючим думкам *акомпануюча кобза* – винахід не новий. Якщо уважно вдивитися у вигини її корпуса, то можна навіть побачити в ній родинну схожість із найбільш шанованими інструментами древності – лірою, лютнею, віуеллою та пізнішою, класичною шестиструнною гітарою (за строєм, способами та прийомами гри останньої).

Стрій акомпануючої кобзи: перша струна – "*мі*" першої октави, друга струна – "*сі*" малої, третя струна – "*соль*" малої, четверта струна – "*ре*" малої, п'ята струна – "*ля*" великої октави й шоста струна – "*мі*" великої октави. Записують ноти октавою вище від звучання.

Основними прийомами звуковидобування на акомпануючій кобзі є "удар" і "щипок".

Бандура

Бандура – старовинний український народний інструмент, який постійно вдосконалюється й модифікується. Сучасна бандура має 12−15 басів (бунтів) і до 52 приструнків. Діапазон охоплює чотири з половиною октави: "*до*", "*до – дієз*" великої – "*соль – ля*" третьої октави.

Велика октава – це баси, на яких грають лівою рукою, а від "*до – до дієзу*" малої до "*соль – ля*" третьої октави грають правою. Звучання малої октави повне, густе, барвисте. Першої та другої – ніжне, світле, третьої – яскраве.

У минулому стрій бандури був довільним. Переважно інструменти настроювалися в тональності G-dur. Тепер завдяки талановитим майстрам В. Я. Герасименку, І. Скляру, Р. Гриньківу та іншим бандуру можна настроювати в потрібній тональності. Але найзручніше грати в тональностях, починаючи від трьох бемолів і закінчуючи чотирма дієзами.

Основою гри на бандурі є щипок пальцями правої та лівої рук. Виконавці користуються пластмасовими штучними нігтями.

Прийоми гри різноманітні:

− гамоподібні пасажі (слід пам'ятати, що звучання інструмента в цей час тихе, і тому потрібно полегшувати фактуру звучання оркестру);

− гра октавами, октавами з терціями, октавами із секстами;

− гра акордами (найхарактерніший прийом звуковидобування), малими акордами;

− гра коротким і розгорнутим арпеджіо;

− гра тремоло (як одинарної ноти, так і терції).

Використовуються трелі, форшлаги, морденти, глісандо хроматичне й діатонічне (звучить ефектно вгору).

Динамічна шкала широка − починаючи від піанісимо та закінчуючи фортисимо. Бандура добре поєднується як з усіма групами оркестру, так із окремими виконавцями, але найчастіше використовується як акомпонуючий інструмент. Може вести мелодію самостійно.

Цимбали

Цимбали та їх прототип відомі багатьом народам світу. Інструмент найбільш поширений у Румунії, Угорщині, Словаччині, Чехії, Югославії, Україні, Білорусі (існує в країнах Азії та Сходу). Звукоряд цимбал хроматичний – від "*ре*" великої до "*мі*" третьої октави. У зв'язку з таким широким звуковим діапазоном партія цимбал записується на двох лінійках [4, 36].

Від "*ре*" великої до "*фа*"-дієз малої октави – баси. Звучання цього регістру голосне округле.

У діапазоні від "соль" малої до "соль" другої октави тембр звука густий, соковитий. У високому регістрі звук слабший, скляний (унаслідок малої довжини струн).

Звук добувається ударом обмотаної палички по струні (основний прийом). Штрих легато виконується тремоло за допомогою педалі. Піцикато досягається щипком струн нігтями правої та лівої рук. У цьому випадку тембр цимбал зливається з тембром бандур. Динамічна шкала широка – від піанісимо до фортисимо.

Цимбали є досить технічним інструментом. Для нього доступні віртуозні пасажі, акордова техніка. Завдяки широким технічним і звуковим можливостям цимбали використовуються в різних інструментальних поєднаннях як акомпануючий та як сольний інструмент. У цьому випадку використовується прийом одночасної гри баса й гармонічної функції.

Скрипка

Смичкові інструменти задовго до появи скрипки були відомі народам багатьох країн, зокрема знали їх і на Русі, про що свідчить фреска в північній вежі Софійського собору в Києві, де зображено музиканта, який грає на смичковому інструменті, тримаючи його біля підборіддя [1, 26].

Скрипка сучасної форми з'явилась у Франції та Італії на початку XVI ст. Завдяки своїм високим технічним, акустичним, художньо-виражальним можливостям цей інструмент зайняв основне місце в оркестрах народних інструментів України, Молдови, Угорщини, Чехії, Словаччини й інших країн. Такі позитивні характеристики, як гра щипком (*піцикато*) та довгий звук за допомогою смичка, квінтовий стрій, дають змогу збільшити технічні можливості й грати подвійними нотами й арпеджованими акордами.

Скрипка має чотири струни, настроєні по квінтах. Перша (верхня) – "*мі*" другої октави, друга – "*ля*" першої, третя – "*ре*" першої, четверта – "*соль*" малої октави. Діапазон скрипки широкий − від "*соль*" малої октави до "*мі*" четвертої, хоча верхня межа може піднятися до "*соль*" четвертої октави, а флажолетами – до п'ятої. Таке розширення діапазону залежить від професіоналізму та мистецтва скрипаля. Тембр верхньої струни яскравий, двох середніх – ніжний, нижньої – соковитий.

На цьому інструменті використовують основні штрихи та різні прийоми гри, як трелі, глісандо, тремоло, флажолети, гра із сурдиною [1, 24].

Динамічна шкала досить широка – від піанісимо до фортисимо.

Як було сказано вище, технічні можливості скрипки великі: їй підвладні стрімкі гамоподібні пасажі, гра подвійними нотами, акордами.

В оркестрах та ансамблях народних інструментів використовується квінтет струнних: скрипки (поділяються на перші й другі), альти, віолончелі, контрабаси.

Альт

Альт − інструмент, більший за розмірами від скрипки. Його чотири струни настроєні на квінту нижче від скрипкових: перша струна "*ля*" − першої октави, друга – "*ре*" першої октави, третя – "*соль*" малої октави, четверта – "*до*" першої октави. Діапазон − від "*до*" малої до "*ре*" третьої. Тембр альта не такий блискучий та яскравий, як у скрипки, а суворий, поетичний. Динамічна шкала − від піанісимо до фортисимо, основні штрихи й прийоми гри, як і в скрипки.

Альт може вести самостійно мелодію, виконувати підголоскову функцію, бути в акорді струнної групи. Ноти записуються в альтовому або скрипковому ключах.

Віолончель

Віолончель − інструмент, майже вдвоє більший від альта. Гравець тримає його між колінами, впираючись металевим шпилем у підлогу. Стрій квінтовий: перша струна – "*ля*" малої октави, друга – "*ре*" малої октави, третя – "*соль*" великої, четверта – "*до*" великої октави. Діапазон широкий – від "*до*" великої октави до "*ля*" другої.

Віолончель має теплий, сердечний тембр. Зворушливо звучать кантилени.

Динамічна шкала − від піанісимо до фортисимо, основні штрихи та прийоми гри, як і в попередніх інструментів цієї групи.

Використовується віолончель для підсилення партій контрабаса або в складі струнних чи як солюючий (епізодично). Партія записується в басовому й теноровому ключах, а в найвищому регістрі − у скрипковому ключі [1, 38].

Контрабас

Контрабас за розмірами більший у кілька разів від своїх попередників. Знизу він шпилем впирається в підлогу. Грають на цьому інструменті стоячи або сидячи на спеціальному стільцеві.

Стрій контрабаса квартовий: перша струна – "*соль*" великої октави, друга – "*ре*" великої, третя – "*ля*" контроктави, четверта – "*мі*" контроктави.

Діапазон − від "*мі*" контроктави до "*соль*" першої октави.

Тембр контрабаса густий і суворий, у верхньому регістрі – різкий, динамічна шкала − від піано до фортисимо.

На цьому інструменті виконуються основні штрихи та прийоми.

Контрабас, будучи фундаментом струнної групи оркестру, добре поєднується з віолончелями в проведенні теми.

Отже, струнний квінтет має широкий діапазон – від "*мі*" контроктави до "*до*" п'ятої октави. Основні штрихи й прийоми звуковидобування на струнно-смичкових інструментах: легато, деташе, спікато, стакато, портаменто, мартелє, сультанто. Грають правою та лівою руками піцикато. Технічні можливості скрипки, альта, віолончелі великі: на них можна грати різноманітні пасажі, трелі, три- й чотиризвучні акорди в широкому розміщенні, подвійні ноти. Динамічна шкала − від піанісимо до фортисимо.

Струнно-смичкова група добре поєднується з усіма групами оркестру, може відіграти провідну роль під час виконання теми (як окремими партіями, так і всім складом), бути акомпанементом.

Дзвіночки

Дзвіночки (Glockenspiel (нім.)) мають неголосний звук. Грають на них двома металевими молоточками, ударяючи по металевих пластинках, які розміщені у два ряди; діапазон − від "*до*" першої октави до "*до* (*мі*)" третьої, а звучать на октаву вище написаного.

Бубон

Бубон − це дерев'яний обруч, з одного боку якого натягнено шкіру, а в прорізах прикріплені металеві брязкальця. Посередині обруча на мотузці нанизано маленькі дзвіночки.

Динамічна шкала − від піанісимо до фортисимо.

Прийомів гри на бубні багато. Основний – удар долонею або пальцями руки по мембрані (шкірі). Використовується також дерев'яна колотушка. Ефектно звучить трель, яка утворюється від проведення великим пальцем по шкірі. На бубні виконуються різноманітні ритмічні малюнки для ритму музичного твору.

В ансамблях троїстих музик народні виконавці з бубном часто чудово імпровізують. Вони можуть зміщувати акценти, фантазувати з брязкальцями, трелями.

Динамічна шкала − від піанісимо до фортисимо.

Можна вибивати нескладні ритмічні малюнки. Гарно звучить тремоло, яке на *фортисимо* пронизує звучання всього оркестру.

Рубель

Зовні *рубель* схожий на побутовий. Виготовляється з дерева. Має у своєму корпусі резонатор. Грають на ньому, проводячи дерев'яною паличкою по ребристій поверхні. Цим прийомом можна підкреслювати різні ритмічні малюнки.

Бугай

За формою бугай − це невелике барильце, отвір якого затягнутий шкірою. Грають на ньому так: один музика бере його під руку, а інший − смикає вологими пальцями за волосся, що протягнуте через плече. Внаслідок цього виникає ревучий звук, схожий на звук бугая. Такий інструмент у троїстій музиці може вести басову партію, оскільки на ньому виконують три основні функції ладу (T. S. D). В оркестрі бугай в основному використовується як епізодичний інструмент.

Ліра

Ліра − це інструмент, який користувався великою популярністю в багатьох народів, поширений серед українців, росіян, білорусів. Сучасний інструмент майже не відрізняється від старовинного. Завдяки своїй конструкції (наявність обертового колеса) ліра має безперервне звучання.

Ліри І. Скляра та В. Зуляка мають три струни, об які треться коліща за допомогою корби. Стрій першої такий: перша струна – "*до*" першої октави, друга –"*соль*" малої октави, третя – "*до*" малої октави. Діапазон − від "до" малої до "*соль*" другої октави [3, 29]. Стрій другої ліри інший: перша струна – "*ре*" другої октави, друга – "*ре*" першої октави, третя – "*соль*" малої октави. Діапазон − від "*соль*" малої октави до "*соль*" другої октави [6, 75].

Тембр ліри залежить від якості струн. Обмотані шліфовані струни дають м'яке звучання.

Ліра конструкції Н. Лупича має шість струн, які натягнуті над верхньою декою від підгрифника до кілків, розміщених на шийці. Звучання досягається завдяки тертю коліщатка по струні. Ця конструкція дає можливість відключати окремі струни.

Стрій ліри: перша струна – "ля" першої октави, друга струна – "ре" другої октави, третя струна – "соль" малої октави, четверта струна – "до" малої октави. Дві бурдонні струни можуть настроюватися в будь-які ноти. Кожна струна (1−4) має свій звукоряд (хроматична октава) і змінює своє звучання за допомогою 12 клавіш.

Штрих у цього інструмента один – легато. Динамічна шкала вузька: від мецо-піано до мецо-форте. Інструмент малотехнічний. Використовується ліра в оркестрі епізодично.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барсова І. Книга про оркестр / Барсова І. – К. : Муз. Україна, 1988. – 157 с.
2. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти / Гуменюк А. – К. : Муз. Україна, 1967. – 241 с.
3. Гуцал В. Грає оркестр українських народних інструментів / Гуцал В. // Райдуга. − 1978. – № 11. − 165 с.
4. Гуцал В. Інструментовка для оркестру українських народних інструментів / Гуцал В. – К. : Муз. Україна, 1988. – 79 с.
5. Давидов М. Київська академічна школа народно-інструментального мистецтва / Давидов М. – К. : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 1998. – 224 с.
6. Іванов П. Г. Оркестр українських народних інструментів / Іванов П. Г. – К. : Муз. Україна, 1981. – 110 с.
7. Лапченко В. Методика початкового навчання гри в оркестрі народних інструментів / Лапченко В. – К. : Муз. Україна, 1985.
8. Лисенко М. Народні музичні інструменти на Україні / Лисенко М. – К. : Мистецтво, 1955.
9. Хоткевич Гнат. Музичні інструменти українського народу / Гнат Хоткевич. – Х. : [б. в.], 2002. − 288 с.
10. Черкаський Л. Українські народні інструменти / Черкаський Л. – К. : Техніка, 2003. – 264 с.
11. Штейнпресс Б. Энциклопедический музыкальный словарь / Б. Штейнпресс, И. Ямпольський. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 632 с.
12. Юцевич Ю. Музика. Словник-довідник / Юцевич Ю. – Т. : Навч. кн. – Богдан, 2003. – 352 с.

Зміст

Передмова 3

Оркестрові партитури

Вишеньки. Муз. Я. Степового, сл. Лесі Українки, орк. В. Кучерука 6

Сопілочка. Муз. О. Зозулі, сл. К. Перелісної, орк. В. Кучерука....15

Ой чого ти дубе. Муз. К. Стеценка, сл. С. Черкасенка, орк. Н. Кучерук....40

Лаврівська полька. Обр. та інструментування В. Кучерука 50

Удовицю я любив. Сл. і мелодія М. Кропивницького, орк. В. Кучерука, Н. Кучерук....61

Українські жартівливі наспіви. Обр. В. Попадюка, редагування для оркестру В. Кучерука....85

Осіння хора. В. Зеленецький, орк. В. Кучерука та О. Олексюк 124

Українська полька. Обр. М. Корецького, орк. В. Кучерука та Г. Присяжної 152

Байда. Концертна п'єса для бандури та фортепіано. К. М'ясков, орк. В. Кучерука, О. Олексюк 171

Коротка характеристика інструментів оркестру українських народних інструментів....231

Література 238

Навчальне видання

Кучерук Володимир Феофілович
Кучерук Надія Петрівна
Олексюк Ольга Миколаївна

Оркестровий клас

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Редактор і коректор *Г. О. Дробот*
Верстка *М. Б. Філіповича*

Підп. до друку 22.02.2010. Формат 60×84 1/8. Папір офс. Гарн. Таймс. Друк цифровий. Обсяг 27,9 ум. друк. арк., 27,2 обл.-вид. арк. Наклад 500 пр. Зам. 2322. Волинський національний університет ім. Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Друк − ВНУ ім. Лесі Українки (Луцьк, просп. Волі, 13). Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 3156 від 04.04.2008 р.